De stille lach

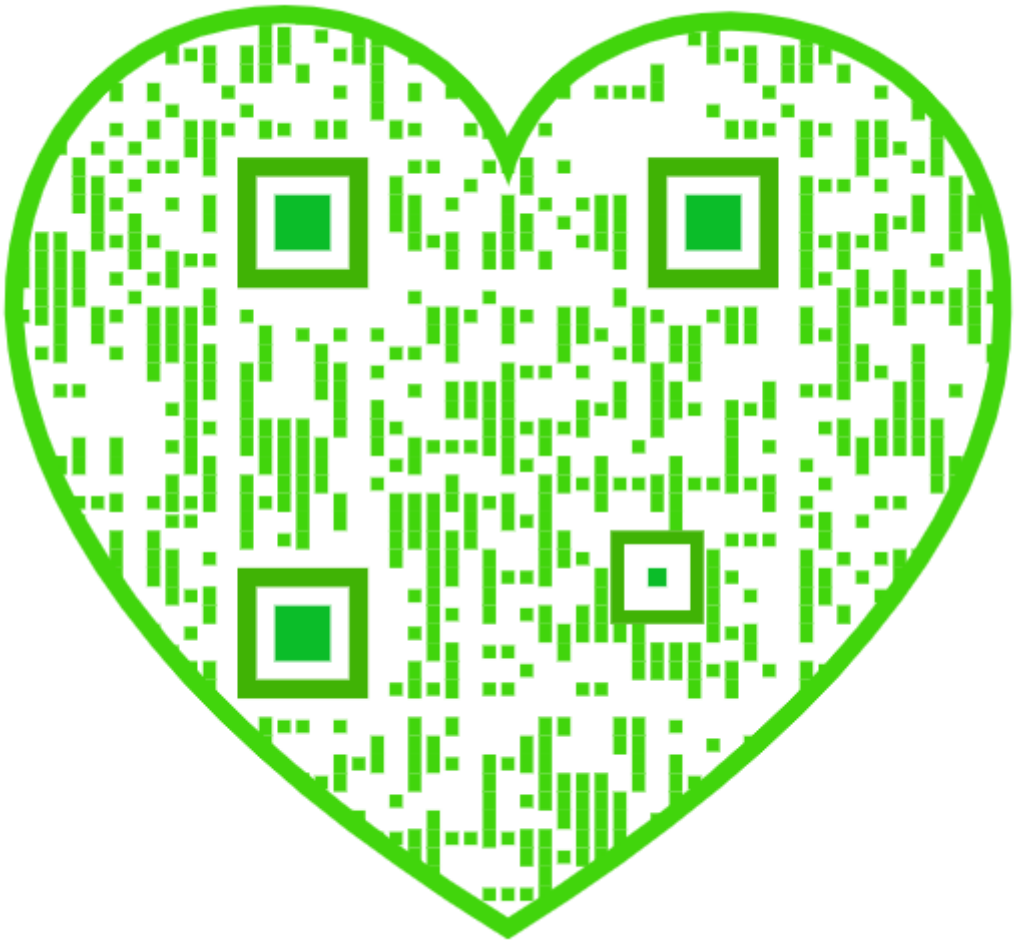
Nico van Suchtelen

bron
Nico van Suchtelen, *De stille lach*. De Maatschappij voor Goede en Goedkope Lectuur, Amsterdam 1916

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/such003stil01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

***Oostwolde, Boekerode, Febr.* 1943.**
***Aan Agnes van Eykestein*,**
***Klaarbeek*.**

Mijn lieve dochter,

DIKWIJLS heb je er bij mij op aangedrongen, dat ik mijn memoires zou schrijven. Ik denk niet dat ik daartoe komen zal. Voor mijzelf hebben al de kleine feitjes en daadjes van mijn levensloop wel elk hun bijzondere waarde; mijn herinnering koestert ze alle in een zachten glans van verteedering, ook de eens droeve en smartelijke. Maar ik geloof niet meer dat het van wezenlijk belang is de wederwaardigheden van zelfs een 'veelbewogen' leven als het mijne te beschrijven. Ik heb het ónbeschrijflijke, dat hun oorsprong en stuwkracht was: mijn ontroeringen en gedachten, zoo goed het gaan wilde, tot uiting gebracht in mijn werken, en de schijnbaar boeiender realiteit eener biografie zou het dieper belang van dit innerlijke en meest werkelijke leven misschien maar verduisteren. 'Niets is zoo belangrijk als de menschelijke ziel, maar niets is zoo onbelangrijk als het menschelijk lot.'

Maar iets wil ik je toch geven, dat je kan helpen om dit onbeschrijflijke, dat 'hier nooit volbracht is', beter te verstaan.

Toen ik jong was als jij, Agnes, hunkerde ik naar liefde. Ik dacht haar als hartstocht, brand, gloed, strijd tusschen de worstelende seksen. Ik noemde haar 'passie', en waarlijk, al wat zij mij bracht, was ook niets dan verward en woelend leed. Nu ben ik

een oude vrouw en weet, dat liefde vreugd en vrede is; dat zij huist in ons eigen hart en dat wij haar nooit behoeven te ontberen. Glimlach niet, en denk niet: ‘heb je naar dié wijsheid zestig jaar moeten zoeken?’ Want ook toen ik vijfentwintig was, had al menig goed mensch, en bovendien mijn eigen slecht geweten, mij dat dikwijls genoeg voorgehouden. En tòch strekte ik telkens in wanhopend verlangen de armen uit in een wijde oneindigheid buiten mij, die altijd verder week, inplaats van mijn overgave te willen omvangen. Ik gaf mijn hartstocht, maar vond geen liefde. Nu zie ik met een glimlach op mijn leege handen, en met tranen van eindelijk geluk denk ik aan jou, mijn lieve dochter; en ik weet dat je mij er voor dankt, dat ik je eens doemde mijn leven van zoeken, onrust en verdriet voort te zetten.

Drie jaren voor je geboorte dacht ik, dat mijn verlangen dood was; verdord, in zichzelf verteerd. De man, die mij het liefst was geworden van allen die eens zeiden mij lief te hebben, was in eenzaamheid gestorven; ik had gewaand dat ik zelfs hèm niet liefhebben kon. Eens had hij gezegd: ‘het noodlot der kunstenaars is liefdeloosheid.’ Ik besefte dat hij gelijk had en vervloekte mijn hart en mijn kunst. Twee jaren leefde ik in een vreemde verdooving: ik voelde mij schuldig aan zijn dood, en toch kon ik mij niets verwijten; de herinnering aan hem gaf mij eindelijk zelfs een soort gelatenheid en berusting. Mijn geestkracht en werklust herstelden zich, mijn levensdurf kwam terug. Toen ontmoette ik opnieuw je vader, dien ik al vroeger op Boekerode had leeren kennen. En ik waagde eindelijk te grijpen naar het geluk, dat ik vroeger had laten voorbij gaan; ik durfde gelooven dat ik lief had. Het was mijn laatste

illusie; gauw, al vóór je geboren was, had ik haar weer verloren.

Verloren? Agnes, hoe dikwijls, als ik denk aan zijn mannelijk en beminnelijk wezen, lijkt dit woord mij een frase. Maar tóén voelde ik het zoo; ik moet het bekennen; ik had je vader niet lief. Het troost mij nu dat dit een ‘bekentenis’ is, dat jij het nooit hebt kunnen merken, en dat hijzelf, God geve 't, er niet door heeft geleden. Want toen jij er eenmaal was, leek mijn verblinding geen verblinding, mijn misgreep geen misgreep meer. Met jou kwam de waarachtige liefde, die niet wijkt, noch wankelt, omdat zij geen eigenliefde meer is. De liefde die zich offert. Offert? Ook dit woord is niet juist; want door mijn liefde werd mijn offer tot een gave voor mijzelf, tot een stil geluk. Déze innerlijke liefde heeft het mij mogelijk gemaakt met je vader te blijven leven in die warme verstandhouding, die blijmoedige kameraadschap, die hij bovenal behoefde, en die - ondanks mijn heimelijk gemis - zíjn leven tevreden en jouw jeugd zonnig hebben gemaakt. Maar de man, wien ik haar in gulle overgave had kunnen schenken, was dood. Nú glimlach ik om dit bittere noodlot, zooals ik glimlach om al het verdriet, dat ik heb gehad; ja, om al het verdriet dat ik anderen heb aangedaan. Hij heeft mij zoo leeren glimlachen. Want hij had óok gezegd, dat het scheppen van den kunstenaar is de strijd tégen zijn liefdeloosheid, en ons einddoel de ontdekking der eeuwige Liefde in onszelf, en dan haar uitstraling over de menschheid. En aan die woorden heb ik voortaan gedacht bij al mijn verder werken.

Neen, Agnes, ik zal geen half-verdichte memoires schrijven. Maar ik wil jou, en later den menschen, geven het verhaal van ééne episode uit mijn leven,

die voor mijn hart het belangrijkst was: mijn briefwisseling met Joost Vermeer, en de daarbij behoorende fragmenten uit ons beider dagboeken.

Ik heb je dikwijls van hem verteld. Het eerst, herinner ik mij, toen je zeven jaar was en toen we, na oom Edgar's dood, naar Boekerode trokken. Je zult nu begrijpen waarom ik toen het oude landgoed kocht, en waarom ik het nooit meer heb verlaten, Toen ik je voor den eersten keer naar de vroegere dorpsschool bracht, vertelde ik je van den schoolmeester, die daar eens voor de klasse gestaan had. En Anna van Dam, je eerste onderwijzeres, bij wier ouders hij inwoonde, en Leentje, ons ‘kameniertje’, die eens in diezelfde school van hem les kreeg, hebben je dikwijls genoeg over hem gesproken, Naar zijn portret boven mijn schrijftafel heb je vaak zitten kijken, als je naast me je lesjes leerde. Dan las ik je soms daarna een van zijn verhaaltjes voor. Later gaf ik je het kleine bundeltje gedichten dat hij heeft nagelaten. Misschien heb je wel vermoed, wat die ‘eenzelvige romanticus’, die ‘zijn tijd niet begreep’, zooals je Literatuurgeschiedenis doceert, voor mij heeft beteekend. Uit deze brieven en dagboekbladen zul je het ten volle beseffen. Je zult, in de mijne tenminste, veel vinden, van al wat jezelf op dit oogenblik vervult, beangst en verwart. Maar tòch geef ik ze je niet met de bedoeling dat jij er je aan zoudt spiegelen. Ik weet te goed, dat géén leven ooit een voorbeeld mag zijn voor éénig ander leven. Ik waarschuw je niet voor wat míjn fouten zijn geweest. Ik geloof niet, ik hoop zelfs niet, dat de lezing van dit levensrelaas je voor dwalingen zal behoeden en je eenig leed zal besparen. Jouw omstandigheden zijn anders dan de mijne waren; jij staat voor andere keuzen, met een ander

hart. Ik hoop alleen, dat het je moed en vertrouwen zal geven om de mogelijkheden van je eigen lot sterker te vormen en geruster te aanvaarden. En dat is misschien wel het eenige, en zeker het allerbeste, wat menschen in liefde elkander geven kùnnen.

Je liefhebbende moeder

Elisabeth van Eykestein - van Rosande

***Oostwolde*, 25 *September* 19..**
***Aan Mevrouw Elisabeth van Rosande*,**
***Aarborg*.**

Mevrouw,

TERWIJL de laatste woorden uwer voordracht verklonken en allen nog luisterden als naar het versterven van een zang over zee, zaagt ge mij aan. Gij glimlachte, en zoo bleeft ge mij aanzien tot de lof en de opmerkingen der andere genooden u afleidden. Ook onder het spreken had uw blik soms even op mij gerust; het leek of hij dan opzettelijk tot mij terugkeerde uit een vage dwaling. Maar aan het slot zwierf hij niet dadelijk weer heen. Een minuut misschien wel heb ik in uw oogen kunnen zien. Zij waren toen als het vaste glanzen van den hemel achter ijl berkenloof; zij waren klaar en toch ondoorgrondelijk als bergmeren; zij waren als wouden vol zon en schemer; zij waren even open en geheimzinnig, even eenvoudig en onbegrijpelijk als de natuur zelf op dien gezegenden herfstdag; wonderen: droom en werkelijkheid tegelijk.

Ik weet dat ge schoone verzen gezegd hebt - anderen verzekerden het mij later - maar ik herinner mij er weinig van; ik luisterde eigenlijk alleen maar naar het geluid van uw stem. Het deed mij denken aan bekende, maar vergeten muziek. Ja, uw stem spràk niet voor mij, maar zij zóng, en het verwonderlijke was dat ik mij daarover in het geheel niet verbaasde. Ik dacht aan Mendelssohn, aan Schubert....

Ook uw gestalte was mij bekend. En toch, wanneer zij, bewegende tusschen de feestvierenden, mij verscheen, vroeg ik mij geen enkel maal af, waar ik u reeds vroeger ontmoet kon hebben. Uw gestalte was mij bekend en vertrouwd als uit een ouden droom.

Maar aan uw oogen, Mevrouw, herkende ik u opeens als een levende werkelijkheid.

Er is een herkennen van eigen verlangens, van eigen gevoelsleven en gedachten, van eigen ziel in anderen, dat, sterker dan uiterlijke gelijkenis, het bestaan van een diep verband, een geheimzinnige verstandhouding doet vermoeden. Neen, neen, schrik niet; ik zal niet volhouden dat wij elkaar voor twee duizend jaren aan den oever van den Indus ontmoet hebben. Het was niet dat innerlijke herkennen alléén dat ik gevoelde, uw óógen, uw eigen, lijfelijke oogen had ik éér gezien, in dit leven.

Of gij mij herkend hebt weet ik niet. Ik dacht het, want uw glimlach was zoo heel anders dan toen des middags op het feestterrein de burgemeester mij aan u voorstelde als den ‘dichter’ der cantate. Toen trilde er spot om uw lippen, een medelijdende hoon, die zich aanstonds tot beleefde minzaamheid en geveinsden lof bedwong. Meen niet dat deze glimlach mij kwetste, ik zag hem ook over uw gelaat vagen toen onze edelachtbare jubilaris zelf zijn rede begon. Ge vondt den rijken, machtigen Heer van Boekerode, in zijn zestigjarige glorie even dorpsch als den schoolmeester-poëet. Ik geloof zelfs dat ge die naïeve dorpschheid in uw hart waardeert en benijdt. En ge houdt veel van uw oom, dat zag ik ook, in dienzelfden glimlach. En al was uw lach voor míj niets dan spot geweest, hij zou mij toch evenmin gekwetst hebben als de lach van bijvoorbeeld Monna Lisa. Maar 's avonds, meende ik er óók iets als ver-

standhouding in te zien leven. Toch kondt ge niet weten dat ik, na met een bevriend collega drie feestzangen te hebben ontworpen, waaruit de parodie maar niet was weg te werken, de vereerende taak mij opgedragen, voor één gulden vijf en zeventig had laten uitvoeren door een serieus bruiloftsrijmelaar in de stad. Ja, verstandhouding zag ik er zeker in, maar herkenning? In elk geval was het díe glimlach die mij moed geeft u te schrijven.

Ik had u dien middag gezien, alleen, staande op het terras van Boekerode. Ge hield de handen gekruist over de borst en tuurde naar de wuivende toppen der dennen, die ruischten. U geleek toen een vrouw zooals er vele zijn: wat moe en moedeloos om vergeefschen strijd, wat bitter en wrokkend om verloren, of verspeeld, of versmeten geluk. Het was of uw gekruiste handen smeekten dat iets of iemand u toch mocht leeren dat ruischen te verstaan. Ik ken dat verlangen. De wind zegt wèrkelijk iets; àlles zegt iets. Onze dominee - hij is nog zeer jong en een vriend van mij - voerde eens, toen hij met mijn sceptischen collega van het Provinciaal Dagblad in het prieeltje in den tuin mijner hospita redetwistte over het bestaan van God - nadat de millioenen sterren waren gewogen en te licht bevonden, - als laatste argument het ruischen der boomen aan. Er kwam juist, als door den bekenden vinger bestierd, een onweer opzetten. ‘Hoor, Hijzelf spreekt,’ fluisterde hij. ‘Hoe afgezaagd,’ zult ge waarschijnlijk denken. En mijn collega dàcht het niet alleen, maar zei zelfs onbeschroomd dat Verschoorl als Schamaan onder de Congo-negers zeker nog meer succes zou hebben dan als predikant onder de Oostwoldsche boeren. Maar de boomen bleven ruischen, en bij het afscheid zei de Schamaan: ‘Hoor je wel, God heeft

alweer het laatste woord.' En Albrechts keek op naar de wuivende toppen, lachte en zei: 'Ja, dáár is geen praten tegen.' En ik bleef zitten en luisterde nog lang naar wat God wil zeggen in het ruischen der dennen. Zoo zag ik ook u staan luisteren.

Maar ik wijk af. - In uw blik, dien middag, weifelden heel de onrust en zwakheid van een mensch; maar 's avonds, terwijl ge die schoone verzen laast, hadden uw oogen méér dan menschelijken gloed. Zij straalden en verdoften, lichtten en verduisterden, klaarden en vernevelden als een dageraad die strijdt tegen woelige wolken. En eindelijk, toen ge mij aanzaagt, was uw blik als de gouden zonnelach van een god, fonkelend van trots en zegepraal, blank van blij-rustig begrijpen, wijd en diep van den zaligen vrede der verlossing. Dáárom zaagt ge die tranen in míjn oogen. Ge moet ze gezien hebben, want zij zwollen grooter en grooter en ik kon ze niet afwisschen. Ik hield namelijk de handen gevouwen, zooals ik het voor het eerst en het laatst gedaan had toen ik als zesjarig knaapje leerde bidden van een oude huisnaaister. De belooning, een tuitje suikerpepermuntjes, aanvaardde ik dankbaar, maar het Onze Vader vergat ik weer heel gauw, behalve enkele verspreide regels. En éénen regel zeide ik nu in mijzelf op, toen ik God ook uit ú hoorde spreken: 'Want Uw is het Koninkrijk en de Kracht en de Heerlijkheid in der Eeuwigheid, Amen.'

Ja, Mevrouw, ik heb u herkend. Des morgens, toen ge onverwachts met den burgemeester op het feestterrein verscheent, werd er veel gefluisterd onder de stijfgejurkte jongedames, maar eerst later op den dag vernam ik van mijn collega uw naam. Ik kende dien naam, uw werk kende ik niet. En zelfs

nu weet ik niet méér omtrent u. Want ik heb niet verder willen luisteren naar den journalist, die begeerig scheen mij nader in te lichten over uw werk, en mij interessante on-dit's omtrent uw leven toe te vertrouwen. Ik wilde van hem niet hooren of het ‘enorm’, maar ‘zoozoo’ of ‘snert’ is wat ge schrijft, hoe ge leeft of geleefd hebt, wie of wat uw echtgenoot is enz. En toen ik 's avonds in uw oogen gezien had, was ik dankbaar dat zijn grove ongevoeligheid niet terwille van mijn even grove nieuwsgierigheid een moeizamen levensarbeid in 't voorbijgaan had gevonnist of eenig teer geheim met drieste woorden had beklad. Zoo weet ik dus eigenlijk nòg niet wie gij zijt, want ‘what is in a name’, zelfs een gevierde als de uwe? En toch is het voor mij van zoo groote beteekenis dat ik u herkende als een persoon die ik ééns ontmoette en van wie ik toen níets kende, óók niet den naam.

Ge zult mij een zonderling vinden. De heeren met wie ge gisterenmiddag over mij spraakt, zullen u dit misschien ook reeds gezegd hebben. En ons korte gesprek daarna heeft die meening waarschijnlijk bevestigd. Ik herinner mij tenminste niet meer wat ik gezegd heb en vrees dat het verlegen gebazel was. Als een aartsengel mij verscheen om mij mee te deelen dat ik tot de hemel weet welke heerlijke en verheven taak was uitverkoren, zou ik hem op dat oogenblik van hoogste gelukzaligheid waarschijnlijk vragen of de walm van mijn pijp hem niet hinderde en of hij bijgeval bleef koffiedrinken. Dat zou er niets op aan komen, want híj zou wel begrijpen wat er werkelijk in mij omging. Maar wat kan het mij baten wanneer ik ú vergelijk bij een engel die mij een blijde boodschap kwam brengen? Ge kunt hoogstens daarom glimlachen; en voor mijn uitnoodiging

zoudt ge vriendelijk bedanken. Misschien niet ééns vriendelijk. Maar goed, geloof het, Mevrouw; geloof dat ge met een zonderling te doen hebt, al was het alleen om uit dit geloof de nieuwsgierigheid te putten die ge noodig hebt om het verhaal ten einde te kunnen lezen dat ik u vertellen moet ter rechtvaardiging van mijn geschrijf, dat - ik voel het zelf maar al te goed - u bevreemden móet. Mijn verhaal is overigens kort.

Op een zonnigen lentemorgen van het jaar 18.. - U fronst natuurlijk al. Een novelle in ouderwetschen trant, denkt ge. Inderdaad mevrouw, deze novelle is oer-oud, al speelt zij zich ieder jaar opnieuw af in millioenen openberstende menschenharten. Altijd komen de zoele lentemorgens weder en altijd zullen er dan jonge harten zijn die open zwellen in een sidderende zaligheid en wanen dat er niets is dan een eeuwig doorzonde droom van verrukkend verlangen.

De jonge man, die op een dier eeuwige lentemorgens den eeuwigen droom doorleefde, was een twintigjarige hulponderwijzer in een onaanzienlijk provinciestadje. In den voorafgaanden winter was hij aangesteld. Hij voelde zich zeer eenzaam; zijn weinige vrienden - vriendinnen had hij nooit gehad - in de stad waar hij was opgevoed, hadden hem al vergeten en nieuwe had hij niet gemaakt. Hij deed daartoe ook geen moeite, want hij was schuw van aard en bovendien verbitterd door een harden strijd tegen het leven, en verward en vermoeid door den nog feller krijg dien de onbegrepen machten in zijn eigen hart tegen elkaar voerden. Op zijn veertiende jaar werd hij verliefd op de Kroonprinses, die een jaar jonger was en hem eens had toegeknikt uit het slotpark. Toen begon hij te dichten en sindsdien ver-

eenzaamde hij meer en meer. Maar hij was er verre van zijn schat in zichzelf te vinden, hij hunkerde nog, als de eerste de beste dwaas, naar ‘geluk’, en hij achtte zich misdeeld door het noodlot, achteruitgezet bij de velen die dat geluk, naar hij meende, bezaten. En met een trotsche minachting, die toch eigenlijk afgunst was, zag hij neer op al wie geld hadden om wèl te kunnen leven en gelukkig te zijn. Er gistte eerzucht in hem om hen allen te verslaan, om de macht en het geld, die onmisbaar waren voor het geluk, te veroveren, en in heimelijk zelfvertrouwen voelde hij dat hij dit zou kùnnen. Ja, er waren ook verlangens in hem van heel anderen aard, stille, rustige gevoelens, die hem blij maakten ondanks alle ontbering, moedig tot allen strijd; blij-moedig maakten hem die uren, dagen lang. Maar meestal was hij triestig, verlaten.

Ook dien éénen, zonnigen lentemorgen voelde hij zich eenzaam, eenzamer dan ooit. Maar het was vreemd, nú bedroefde hem die eenzaamheid niet; het was geheel stil in hem geworden. Hij zat op dik, donzen mos onder een forschen berk, waarvan de deinende twijgen een gouden regen van zonlicht op hem lieten neerdruppen. De dennen achter hem ruischten. Een eindje verder begon het park van een groot buiten, een deftig, oud park. Hij zag een welig, goudgroen gazon, waarin tulpenboomen en bloeiende heesters; dan een bonte wemeling van bloemen en daarboven den blinkenden witten muur van het heerenhuis waarin de burgemeester woonde. Een venster, met een hooge ribes er voor, stond wijd open.

De jonge man keek verstild naar die stil ontluikende pracht, en hoe langer hij keek, hoe rustiger het in hem werd. Hij voelde zijn eenzaamheid als die der Natuur zelf; een smachtend, maar volkomen

zeker wachten op het Wonder. Wat dit zou zijn wist hij niet; maar hij voelde het komen. Hij luisterde gedachteloos naar de ritselende loovertrosjes boven zijn hoofd en naar de vage geluiden der lente. Het was hem soms of hij, heel zacht, een stillen lach hoorde, hij wist niet vanwaar, in de luwe lucht om hem heen of in zijn eigen hart. Hij wachtte, één met het wachten der Natuur; hij voelde dat er iets in hem zou openbarsten, straks, zooals daarginds in het park de roze knoppen der magnolia's. Maar zoo weinig bewust voelde hij dit, dat hij heel iets anders voor zich heen floot dan:

aant. 'Im wundershönen Monat Mai
Als alle Knospen sprengen....'

ofschoon hij dit lied toch dikwijls genoeg op winteravond-kransjes door weinig belovende jongedames had hooren kweelen en zich zelfs een paar maanden verbeeld had dat hij op een dier zangsters verliefd was.

Maar plotseling schrok hij op; in het huis werd gezongen. Een meisjesstem, niet geschoold, eigenlijk niet eens mooi, maar jong, zoet en smachtend als de lente zelf. Zij zong een lied dat de jonge man óók van zijn kransje kende. Maar nú luisterde hij in een nooit gekende verrukking: al wat hij dien morgen gezien en gevoeld had van de nieuwe, oer-oude lente, werd nog ééns uitgezongen door die teedere stem daar in het zonneblinkende huis. Mevrouw, ik zal het lied opschrijven, ofschoon gíj het ook moet kennen; ik schrijf het op uit piëteit en omdat ik het dan aandachtig, woord voor woord, hoor, zooals die jonge man het toen hoorde. Hij hield het, en houdt het nog, voor den schoonsten, meest ontroerenden lentezang

die ooit werd geschreven. Hij zal zich wel vergissen, want de dichter ervan heet Uhland, een naam, dien men toch alleen maar tegenkomt in saaie, vijftig jaar oude bloemlezingen of in het laatste deel van een veel te lijvige literatuurgeschiedenis. - Zij zong:

aant. ‘Die linden Lüfte sind erwacht,
Sie säuseln und weben Tag und Nacht,
Sie schaffen an allen Enden....’

De jonge man sidderde; het was hem of zijn hart het woud was en de wind, de eeuwige wind ruischte er door heen. En toen het klonk:

‘O frischer Duft, o neuer Klang!
Nun armes Herze, sei nicht bang,
Nun muss sich alles, alles wenden.’

toen jubelde een zóó zalige ontroering in hem op, dat hij, die stug en norsch, in een koppig verzet tegen zijn zorgen, geen tranen van verdriet kende, het nú opeens uitsnikte van vreugde. Hij sloeg de handen voor het gelaat en luisterde:

‘Die Welt wird schöner mit jedem Tag,
Man weiss nicht was noch werden mag,
Das Blühen will nicht enden.
Es blüht das fernste, tiefste Tal;
Nun armes Herz, vergiss der Qual,
Nun muss sich alles, alles wenden.’

Het lied was reeds lang uit; daarna had de stem niet meer gezongen. Maar de sentimenteele jonge hulponderwijzer zat nog steeds onder den berk en snikte onbedaarlijk van een wild verlangen. En hij wist nú dat dit Liefde was.

Tot zoover, Mevrouw, onderscheidt zich deze lezing der eeuwige novelle niet noemenswaard van de duizend-en-een andere. Maar het slot is anders, ernstiger, of volgens u misschien humoristischer dan gewoonlijk, en het is juist terwille van dit slot dat ik u het bekende voorspel in herinnering moet brengen.

Volgens de traditie had de jonge man zich een paar dagen later op dezelfde plek moeten verloven met de dochter van zijn hospita, om na een engagement van acht jaar niet de jonge knop, maar de half verflenste bloem te trouwen. Of hij had een verheven zielsverwantschap moeten ontdekken tusschen hemzelf en een zijner vrouwelijke collega's, die na enkele jaren of maanden in een laag-bij-de-grondsch gekibbel haar ware peil zou bereiken. Maar met dezen hulponderwijzer liep het anders af. - Toen hij een kwartier ongeveer met de handen voor het gelaat roerloos gezeten had, terwijl zijn hart afwisselend in hem jubelde of snikte; 'Nun muss sich alles, alles wenden!' hoorde hij wederom geluid uit het huis komen. Een deur werd dichtgeslagen; hij luisterde naar het knerpen van grind onder vlugge schreden. Hij liet de handen zakken en zag door het park, nu langzaam, en talmend telkens bij boom of bloem, een jong meisje naderen, in licht mousselinen kleedje. Zij hield een karwats in de hand; op het terras lag, vadsig in de zon, een groote buldog naar haar te kijken. Blijkbaar liep zij doelloos door den tuin; zij rook aan de bloemen en ééns nam zij, héél voorzichtig, een magnoliaknop in de hand en streelde de blanke bladeren. Toen sidderde de jonge man opnieuw en nú was het hem werkelijk of zijn hart die knop was en een zachte hand streelde het, dat het mocht opengaan. Zij liep verder; toen zij het bosch binnen-

schreed boog zij het hoofdje als in eerbied. Heel langzaam ging zij en de jonge man kon haar goed gadeslaan, terwijl zij nader kwam. Zij was niet blond, zooals hij natuurlijk verwacht had, maar donker. Haar gelaat was blank en koel; om haar mond, nu zij peinsde, glimlachte vroege weemoed. - Zij was nu bij den berk gekomen, ontwaarde den jongen man en zag hem aan met haar bruine oogen, die glansden onder de lange wimpers. Zij schrok niet, maar stond stil en zag hem aan. Zij zag hem aan, Mevrouw, zooals gijzelf een paar dagen geleden míj hebt aangezien. De jonge man had nog nooit in de droomende oogen van een jong meisje gestaard; zij geleken hem werelden van geheimzinnige zaligheid, en het meisje zelf leek hem een goddelijk wonder, 'Hèt Wonder'! Hij was twintig, Mevrouw; hij had een Kroonprinses liefgehad, en hij gelóófde aan 'Het Wonder'. Hij sprong overeind; hij trad op haar toe, onzeker, waggelend; onafgebroken zag hij haar aan. Zij week niet; haar oogen, in hun vochten glans, straalden van lieflijkste teederheid, haar weeke mond beefde. Hij zàg dat ook zij geloofde aan het Wonder. Wat hij wilde wist de jonge man niet, hij staarde haar aan en stamelde eindelijk:

'Heb jij.... heb jij gezongen?'

De droom week uit haar gelaat, zij deed vlug een stap achteruit en de jonge man zag dat op hetzelfde oogenblik de buldog op het terras knorrend overeind rees. Er vroeg nu schuwe verbazing in haar blik, een blos golfde even over haar wangen, daarna verbleekte zij. Opnieuw wilde de jonge man haar naderen. Hij strekte, onbewust en onhandig, de armen uit. Nooit nog had hij een meisje aangeraakt. Niet uit bedeesdheid, zooals ieder dacht, maar uit eerbied. Hij was altijd te trotsch geweest om, zooals andere

jonge mannen, te nemen wat hem niet in volle gulheid werd geboden. Maar op dit meisje trad hij toe, de armen open en hij zeide:

'Kom je?....'

Iets anders kon hij niet uitbrengen.

Zij vluchtte niet. Er was ook heel geen angst meer in haar blik en houding, alleen bevreemding en aarzeling. Maar toen hij opnieuw prevelde 'Kom je? voor mij?', richtte zij zich plotseling op, klapte even krachtig met haar karwats, wendde zich af en schreed rustig op het terras toe. Zij had niets geantwoord, zelfs den hond niet geroepen, die haar nu uit eigen beweging tegemoet sprong. Zij ging dadelijk het huis binnen, zonder om te zien.

En weer zat de jonge man een lange poos roerloos onder den berk, met het gelaat in de handen. Wat hij gewild had wist hij nog steeds niet, maar wel voelde hij dat er iets in zijn hart was gebroken, nog eer het openging. Weer snikte hij, maar terwijl hij schokkend zijn gezicht dieper in de handen verborg, voelde hij dat hij niet geschoren was en zijn snik sloeg over in een wanhopigen lach. Hij stond op, streek werktuiglijk nog eens met zijn hand langs kin en wangen en keek toen hulpeloos omlaag langs zijn sjofele plunje. 'Een landlooper!' steunde hij, 'zij houdt mij voor een landlooper, een aanrander!' Hij ging naar huis, eenzamer, droever verbitterder om zijn armoede en onaanzienlijkheid dan hij ooit geweest was. 'Niet eens wégjagen liet ze mij,' dacht hij, toen het tot hem doordrong hoe lang hij daar nog ongestoord gezeten had.

Ja Mevrouw, mijn gelaat was ongeschoren, mijn kleeding armelijk en onverzorgd, maar mijn hart was toch niet het hart van een struikroover. Het was een hart vol ongezegde verlangens, ver en vaag als

waaiende wolken, vol droomen als warlende geestenzwermen, vol liefde als de lente, vol dwaasheid als het menschenleven: het hart van een grasgroenen jongen. En de voet die het 't eerst vertrapte, was die van een lief, onschuldig bakvischje.

Nog één keer op dien dag moest de jonge man schreien. Het was 's avonds, terwijl hij huiswerk van de leerlingen der derde klasse corrigeerde. Hij had een schrift vóór zich van een achtjarig meisje. Haar dictée was werkelijk niet fraai, maar toen hij er een nijdige nul en ‘overmaken’ onder gezet had, zag hij het kind, met haar donker haar en bruine, bedroefde oogen voor zich als een hallucinatie, en opeens besefte hij dat hij wraak nam. Maar het cijfer en het wreede woord stonden er, onuitwischbaar in roode inkt.

‘Hoe laag, hoe laag!’ kreunde hij, en toen schreide hij opnieuw. Hij voelde zich mateloos vernederd, als voor altijd onteerd. Zulk een laffe laagheid kon hij dus begaan; een ànder doen lijden omdat hijzelf leed! Hij verscheurde het cahier en liep het huis uit, de hei op, de bosschen in. En de Natuur glimlachte, stil en rustig-verheven, overal waar hij rondliep met zijn wanhoop. In den nacht, nadat hij urenlang gedwaald had, werd ook hij weer kalm. Hij had toen, zooals men dat noemt ‘gestreden met zichzelf’ en voor het eerst ‘zichzelf overwonnen’. ‘Nun wird sich alles, alles wenden’ dacht hij en glimlachte nu zelf ook. Niet vóór hem, maar ìn hem zou het wonder zich openbaren; een ander, een nieuw mensch zou hij worden. Hij zou niet klagen om eigen gemis. Hij zou niet bitter en hard meer zijn om miskenning, en nooit zou hij zelf anderen oordeelen naar hun daden. Zàchtmoedig zou hij zijn, de verschopten troosten, de dwazen begrijpen en de schuldigen vergeven. Niet

langer somber en stuursch teruggetrokken zou hij op het leven neerzien, maar blijmoedig zou hij het meeleven. Met dienzelfden stillen, innerlijken lach dien hij des morgens had hooren wéérklinken in zijn eigen hart, den lach der eeuwige, eindelooze Liefde, die luidde door het eeuwig, eindeloos Heelal. En hij zou nooit meer ìets ter wereld begeeren dan alléén wat de eeuwige Liefde hem zou willen schenken van haar heerlijkheid. ‘Ik heb nu Het Wonder buiten mij gezien’ dacht hij, ‘ik zal wachten tot het wéérkomt in mij, als ik het waardig ben.’

Nog veel meer nam hij zich voor; louter nobele voornemens. Zij waren niet vrij van kinderlijke zelfoverschatting, zij waren misschien voor het grootste deel slechts het gevolg eener verschuiving van zijn hoogmoed en eerzucht. En in zijn verder leven heeft hij zich ook lang niet steeds er aan gehouden. Hij is zelfs journalist geworden, en heeft menig hard oordeel ‘geveld’, en zich daarbij wijsgemaakt dat het ‘moest’, terwille van ‘de kunst’ of van de ‘goede zaak’, of een dergelijke frase. Maar toch, als er ooit iets leelijks, iets onedels opwoelde in den baaierd van zijn hart - en die werd wilder en duisterder van jaar tot jaar -; als de duivels van begeerte en trots, van verbittering en haat in hem woedden, dan - vóór zij geheel en al óvermachtig werden, verscheen hem als een engel van genade het meisje dat zijn hart vertrapt had. En opnieuw lachte stil in zijn hart de Liefde.

Mevrouw, het is mogelijk dat ik mij vergis. Bij kinderen vergis ik mij nooit, bij menschen meestal. Het is dus waarschijnlijk dat ge dien avond niet hebt geglimlacht tegen den ontroerden zonderling in den hoek der serre. En meer dan waarschijnlijk is het

dat ge in het geheel niet het jonge meisje zijt dat vijftien jaar geleden in het park van Boekerode, zonder het te weten, een ongeschoren dwaas een paar minuten van werkelijke gelukzaligheid en een heel leven van droom en verlangen schonk. Het is daarom het allerwaarschijnlijkst dat ge dezen brief met een wereldwijs sneertje zult opbergen bij andere curiosa, waaraan een gevierde romancière als gij ongetwijfeld rijk zal zijn. Het zij zoo, ik mag, zelf ook niet geheel en al van wereldwijsheid ontbloot, eigenlijk niet anders verwachten. Wat zou u, belast met de éducation sentimentale van zeker een dozijn précieuse toekomstdichteressen, er toe nopen zich langer dan het verloren oogenblik van haastig lezen voor diner, autotocht of voordracht, bezig te houden met de ongevraagde ontboezemingen van een naamloos onderwijzer-journalist? Ik beken, ik weet nu zelf niet goed meer wat mij drong tot schrijven. Geeft het mij een soort van bevrediging dat u thans weet welken invloed ge onbewust op mijn leven gehad hebt? Waarom? Of schrijf ik u om mij te rehabiliteeren en u de nuttelooze overtuiging te schenken dat u vijftien jaar geleden toch niet door een landlooper bijna werd aangerand, en dat ik nadien steeds behoorlijk geschoren was als ik mijn deur uit ging, zelfs zonder éénige spekulatie op een nieuw avontuur. Mevrouw, ik wéét niet waarom ik u schreef, maar ik heb het wanhopige gevoel dat dit alles u zoo zonderling, zoo jammerlijk dwaas moet voorkomen. En dat is het niet, dat is het niet!

Misschien schrijf ik alleen maar omdat, waar ik nu zit, in mijn prieel, de dennenpluimen wuiven boven de roodgouden stammen, en ruischen, almaar ruischen, zooals op dien lentemorgen vijftien jaar geleden, zooals op dien herfstavond voor een paar

dagen, toen uw stem voor mij zong, en zooals zij nog ruischen zullen wanneer deze brief allang is vergeten, vergeeld en vergaan, als hij tenminste niet al dadelijk en op prozaïscher wijze aan zijn eind komt.

Joost Vermeer

***Aarborg*, 23 *Oct.* 19..**
***Den Heer Joost Vermeer*,**
***Oostwolde*.**

Mijnheer,

NOG steeds verzuimde ik u de goede ontvangst te berichten van uw schrijven d.d. 25 September.

Ja, oef! wat nu! Ik gaf heusch de halve gevierdheid, waarvoor u zulk een zonderlinge waardeering hebt, als ik maar wist wat ik u antwoorden moet. Temeer omdat ik haar door een góéd antwoord, in mijn eigen oogen zeker weer terug winnen zou! Ik heb nooit hulpeloozer voor een leeg blad papier gezeten.

U veronderstelt terecht, dat ik in m'n schrijfstersloopbaan (loopbaan? glijbaan, rutschbaan!) reeds veel brieven van onbekenden heb ontvangen en terzijde gelegd met ‘sneertjes’ en zelfs volwassen ‘sneers’. Maar dan waren die brieven toch anders dan de uwe. Aan den anderen kant: van de correspondenties waarop ik wèl inging, heb ik tot dusver heel weinig genoegen beleefd. Voilà! Zeker, toen was ik jonger en.... kijk, toen ik nog jong was, vond ik het natuurlijk heel streelend en gewichtig als een enthousiast studievriend m'n werk kranig vond, en nog veel gewichtiger en streelender als een totaal vreemde me kwam verzekeren dat er, sinds Sapho, geen vrouwelijk genie was verschenen dat ‘in mijn schaduw kon staan’. Na m'n eersten roman was ik er bepaald trotsch op, als een onderwijzeres met akte Fransch mij vergeleek bij George Sand; als een

kleverig literatuur-vliegje (nog in de ijdele hoop dat hij, door maar ijverig zuigen aan de ‘schoonheid’, zich eens tot adelaar zou mesten) mij wilde interviewen of ‘over mij schrijven’ (alsof 't niet al mooi genoeg is dat ikzelf schrijf).... mijn hemel, aant. je me suis donné la peine de naître, wat valt er verder nog te vertellen over het leven van een dame comme il faut! Ik was erkentelijk voor het aanbod van elk opkomend beeldhouwer, die een buste naar mij wilde boetseeren, en ik kuste het backfischje, dat met mijn handteekening ventte op een liefdadigheidsbazar. Dàt was de tijd waarin ik met animo allerlei interessante brieven beantwoordde. Het resultaat was altijd veel wederzijdsche teleurstelling. En daarom ben ik er, met het rijpen der jaren, dan ook toe overgegaan mijn korte antwoorden beleefd doch gereserveerd, naar een vaststaand cliché, in te richten. Binnenkort laat ik kaartjes drukken: ‘Met beleefden dank voor uw welwillende, vriendelijke, waardeerende, treffende, gevoelige, gevoelvolle, diep-gevoelde etc. woorden’ en haal dan door wat niet past.

Maar u kan ik niet met een kort-ironisch hoffelijkheidje afschepen. Zelfs als ik m'n kaartjes al had, zou ik niet alleen geen enkel adjectief doorhalen, maar er zelfs nog een paar dozijn van onzen grooten X te leen vragen en die er in margine bijkrabbelen.

Mijn schroom berust overigens niet op het ietwat ongewone feit dat u mijn artiesten-ijdelheid eigenlijk allerminst streelt; want het weldadig effekt van die frissche originaliteit doet u weer dubbel en dwars te niet door ‘de vrouw in mij’ te vleien op een wijze die ik, als uw woorden maar een andere vrouw gegolden hadden, zeker schrikkelijk sentimenteel zou hebben gevonden. Maar het is merkwaardig, hoeveel expansiviteit men verdragen kan, als men er zelf

eenigszins bij betrokken wordt, en zoo al geen edele, dan toch een trotsche rol te spelen krijgt in 't fantasiedrama!

Maar ik moet u gaan uitleggen, waarom ik van plan ben zóó uitvoerig aan u, een vreemde, te schrijven, dat ik niet naar den linkerhoek van mijn schrijftafel durf te kijken, waar een stapel onbeantwoorde vrienden- en vriendinnenbrieven mijn roekeloosheid aanklaagt. Maar enfin, mogen zij onbeantwoord blijven tot in eeuwigheid; des te beter eigenlijk voor hen; ik ben namelijk in de laatste tijden zeer terughoudend in mijn uitingen tegenover intimi. Ik ben tot de overtuiging gekomen dat men slechts tot een bepaalden leeftijd zijn hart uitstorten en zich met à jour kousen vertoonen mag, zoodat ik tegenwoordig weer hooge laarzen draag; maar om aan vroeger goed-vertrouwden zoo geharnast te schrijven als ik 't me aan u mag veroorlooven, dat doet me eigenlijk verdriet, en daarom laat ik 't liever maar heelemaal.

Dat is één van de redenen waarom u de beurt, haast schreef ik de bui, krijgt. En bovendien kan ik het heel niet hebben als iemand mij vooruit zegt wat ik doen zal; dat doe ik dan natuurlijk niet. U zegt, dat ik uw brief zal terzijde leggen zonder hem te beantwoorden - daarom lag een couvertje, met uw adres er op en dubbel gefrankeerd, al van 26 September af kant en klaar op mijn schrijftafel. Maar wat nog erger is: u hoont mij met het uiterlijke glansje van mijn bestaan. U noemt mij ‘gevierde romancière’ (O die toon van: aant. and Brutus is an honourable man!) en u beschuldigt mij er van dat ik ‘wereldwijs’ zou ‘sneeren’. Het is onredelijk er iemand een verwijt van te maken, dat op innerlijk werk eenig uiterlijk succes is gevolgd, en vooral om

van uiterlijk succes af te leiden dat het innerlijk leven is verbruut en vergrofd. Ik geloof niet dat ik wereldwijs ben. Het zou mij spijten. Niet omdat ik wereldwijsheid, zooals u schijnt te doen, met cynisme verwar; maar het lijkt mij zoo pretentieus om wijs te zijn. En ook: bijna al m'n vriendinnen zijn wijs tegenwoordig; dat animeert niet erg. Wèl ‘wereldmoé’. Ik ben eindeloos moe van alle dingen, die ik als kind hevig heb verlangd en die me nu alle tegelijk in den schoot zijn gevallen. Wel een vreemde klacht, nietwaar, het leven te beschuldigen, dat het ons te véél heeft gegeven; maar u doet me grievend onrecht als u me als een gevoellooze triumphatrix voorstelt, die, in zichzelf volmaakt sterk, over harten en droomen, ja zelfs over lentelyriek heenstapt. Wat bent u voor 'n man, die mij beleedigt in uw eerste complimentjes? Neen, niet uw éérste. Het is maar gelukkig voor u dat ge u niets herinnert van ons gesprek dien middag, want ik verzeker u, zoo 't al ‘gebazel’ was wat u te berde bracht (dat wil ik niet tegenspreken), het epitheton ornans ‘verlegen’ paste er even weinig op als op de frases van den meest bêten Don Juan die mij ooit verveeld heeft. Zóó, wàt u zei verklap ik u nooit, dat blijft een stil pleiziertje voor mij, en een altijd dreigende vernedering voor u.

Of ik het meisje ben van uw eersten droom? Mon Dieu, hoe kan ik dat weten? Het logeeren op Boekerode was voor alle stadsche nichtjes een feest, altijd was er de een of ander, en u weet zelf, dat zingen en pianospelen behoort bij de educatie van elke beschaafde jonge dame. En er liggen vijftien jaar tusschen! Hoe zou ik van al de mannenoogen, die mij in dien tijd hinderden of, nou ja; behaagden, dat ééne paar van zoolang geleden onthouden hebben!

Het klinkt ook wezenlijk té romantisch, en als alle echte romanschrijvers ben ik in het gewone leven doodnuchter (denkt u eens aan Zola, die elken dag hetzelfde aantal bladzij's schreef, als 'n kind dat strafwerk moet maken! Maar die was dan ook geen ‘waarachtig’ artiest, zult u, of een ander, diep criticus misschien zeggen.) Ik ben nuchter; juist andersom als 'n vrouw, 'n échte vrouw, nietwaar? zijn moèt. Die moet zelf niets dan poëzie en romantiek schijnen, en niet meer van haar gevoelens tot uiting kunnen brengen dan wat vage, zwevende klanken, die alle speelruimte laten voor de phantasie en 't vermogen ‘hinein zu interpretieren’ des mans. Ach ja: [aant.] ‘Une femme qui écrit a deux torts: elle augmente le nombre des livres, elle diminue le nombre des femmes.’

Natuurlijk ben ik al lang in twijfel, of ik me heusch niets herinner van een mooien lentemorgen en een heel jongen man met het eerste dons om de kin; en toen ik, na het herlezen van uw brief, mij zat te kappen, betrapte ik er mij op, dat ik ‘Die linden Lüfte’ neuriede en aan Jan Rap, mijn ouden, goeien hond dacht, die tenslotte door een auto is overreden. Ja, na uw beschrijving meende ik den wee-zoeten geur van de ribes te ruiken en herinnerde ik mij een plek bij den vijver, waar anemonen groeiden en waar ik mij voor het eerst eindeloos er over verbaasde dat ik *ik* was en niet een ander. (Zou onze verbazing daarover misschien daarom zoo groot zijn, wijl die gedachte inderdaad *ongegrond* is; *zijn* we misschien in wezen evengoed ieder ander en is *dat* ons besef van oneindigheid? Excusez du peu). Den grooten berk zie ik zóó voor me, dien was ik nooit vergeten, want ik ben dol op berken en ik vind het bepaald genoeglijk, dat ik u althans in die neiging volkomen apprecieer.

Want wat uw verder natuur-dweepsel betreft, daar weet ik heusch nog geen raad mee. Ik was eerst bang dat u maar zoo'n beetje dichterlijk deed om mij plezier te doen. 't Begon zoo héél mooi, met die zee en dien hemel, en die bergmeren en wouden, net 'n panorama van Alaska of zoo'n buurt. En dan al die wuivende boomen en de steeds ruischende wind! Maar nu zal ik u eens heel eerlijk zeggen, dat ik achteraf toch vrees, ja vréés en niet hoop, dat ik me voor dien eersten indruk schamen moet. Ik geloof, dat u iemand bent, die wat je noemt ‘één is met de Natuur’. Maar écht een, niet zooals wij dichters meestal, die onze natuurliefde wel altijd rondbazuinen, maar geen koekoek van een lijster kunnen onderscheiden en zoo wij al van wind, en zelfs heel véél wind leven, toch zeker niet van dien werkelijken wind, die door uw dennen ruischt (ik hield die boomen altijd voor sparren). O, er is jalousie in mijn vrees, ik zou haast zeggen jalousie de métier; wij dichters op papier, willen voor ons alleen 't privilege hebben om van de natuur ‘fraaie letteren’ te maken!

Maar, alweer terzake! Ik had het over die vagelijk opduikende herinnering aan onze veronderstelde lyrische pantomime van 15 jaar geleden. Ik vertrouw die herinnering niet; ik weet, dat ik mij elken toestand en zelfs herinneringen bijzonder gauw suggereeren laat. Ik kan, als men 't van mij verlangt, er ook heilig van overtuigd zijn, dat ik 'n man en kinderen heb, of dat ik aan het tooneel ben; dat ik te Petersburg voor zangeres heb gestudeerd; dat ik bij Karthoem den Nijl ben overgezwommen, of dat ik de reïncarnatie ben van Héloise (U ziet, u hadt u wat mìj betreft, best mogen introduceeren als Abélard. En trouwens, in dezen tijd van vrijmoedige duivels-

kunstenarij zijn dergelijke beweringen volkomen bon ton; geneer u niet; ìk verbaas mij niet meer, sinds m'n beste vriendinnen zich door generzijdsche commis-voyageurs in hoogere wijsheid laten koejeneeren en mij astrante brieven schrijven met de hand van al drie jaar overleden, maar nog altijd even bemoeizieke advokaten, deurwaarders of dominees te Santiago of elders; en sinds m'n beste vrienden waarzeggers, wonderdokters en sterrewichelaars frequenteeren, daar troost, goeden raad en ‘zelfinzicht’ opdoen en überhaupt weer ‘alles voor mogelijk’ houden.) Enfin, maar ik geloof toch niet, dat er, vóór ik uw brief gelezen had, ook maar 'n Ahnung in me leefde, dat ik eens als kind op een lentemorgen een leven-beslissend gebaar tegen een jongen man heb gemaakt. U houdt toch niet van Maeterlinck? Nu, Maeterlinck spreekt graag van [aant.] ‘un geste fatal qui décide notre sort’. Ik geloof inderdaad (uit den voorgaanden zin zoudt u ten onrechte het tegendeel afleiden), dat ons leven veel meer door onbekende machten wordt beheerscht, dan we zelf vermoeden. Maar van pseudo-mystiek heb ik een afkeer; laten we er dus niet aan meedoen. Het kan immers heel goed, dat Leonietje, die 'n lieve, gezellige, dikke doktersvrouw is geworden met vier kinderen, of dat Marianne, wier uiterlijke fleur sindsdien óók geleden heeft door een àl te hartstochtelijk en inspannend ijveren voor de anti-trekhondenwet; het kan best dat een van hèn destijds voor de sprookjesfee heeft gespeeld, van wie u uw levensdoop ontving. En après tout: wat komt dat alles er op aan? Het eenige reëele is, dat ik u een lieve of belangrijke ontmoeting in de herinnering heb geroepen en dat u mìj hebt laten denken aan de mooiste dagen van mijn kindertijd, aan de zonnige herfstmiddagen, als het gras

vol gouden blaren lag; en de lente-avonden, als alle blaadjes beefden en rilden en ik mijzelf beloofde, dat ik iets groots zou bereiken, al had ìk dan ook geen oogje op een kroonprins. Waarom heb ik daar niet kunnen blijven, in die wereld van betooverde stilte, waar de uren licht voorbij schoven, telkens tinkelend gemeld door de kleine torenklok? Het was of die klare slagen de uren aandienden als elfen en feeën in een gouden en kristallen zaal. Maar waarom benauwde mij de geluidloosheid als ik 's middags den zwaren looper over naar de eetkamer liep; waarom haatte ik de vredige stemmen in het huis en den geur van lavendel die in alle kasten hing? Als ik daar was gebleven, zou ik nooit aan m'n idealen hebben kunnen werken, ik had ze nooit ledig en onbelangrijk gevonden en ik zou frisch zijn gebleven tot mijn tachtigste jaar. O zeker, ik héb er nu mogen terugkomen. U hebt zelf gezien met hoeveel égards oom zijn ‘beroemde nicht’ omringde en hoe alle familieleden op zìjn voorbeeld beleefd en respectueus tegen mij waren. Maar toch.... hoe voelde ik mij voortdurend de vreemd-gewordene, de eenzame, de ‘verloren dochter’! Hoe behandelden diezelfde menschen mij tien jaar geleden, toen zij nog niet af en toe in hun krantje lazen, dat ik ‘een plaats bekleed in de eerste rijen onzer kunstenaressen’!

Maar ik laat me tot ontboezemingen verleiden; het harnas, waarmede ik mij tegenover u pantseren wou, is langzamerhand een doorschijnend zomerblousje geworden.

Alleen nog dit: dat ik u heb aangekeken is dus geenszins een blijk van herkenning geweest, zet u die illusie resoluut uit het hoofd. Maar, ik kan mooie gedichten niet voorlezen voor een zaal met botte,

welgedane, weltevreden en welgecoiffeerde koppen; wil ik het goed doen, dan moet het zijn voor één, begrijpend, meevoelend mensch. Ik vergis mij zelden in een gezicht, en ofschoon ik met m'n oogen aan de wuivende aigrette van den hoed der notarisvrouw voorbij moest, om uw hoekje te bereiken, heb ik me toch telkens instinktief tot u gewend, omdat ik meende, dat u die verzen éven lief had als ik. Het valt me wel een beetje tegen, dat u bekent er niet naar te hebben geluisterd.

Wat ben ik blij dat u mijn werk niet kent. Meestal gaat het omgekeerd, lezen de menschen éérst mijn boeken en trachten dàn mij te naderen. Dan sleep je de boeken die je geschreven hebt, als een blok aan het been mee, en weet door elk woord een persiflage op een van je romanfiguren te leveren... Maar aan den anderen kant, u moet nu wel geen groot denkbeeld hebben van m'n stijl-capaciteiten en compositievermogen, als u niets van mij hebt gelezen dan dit slordige en langademige epistel, dat ik neerschreef, omdat er niemand anders was, die een uurtje met me kon babbelen. Overigens heb ik al meerdere malen een brief aan u beproefd, maar ik kon nooit mijn houding vinden. Dit verscheur ik nu maar niet, het wordt toch niet beter en ik hoef mij welbeschouwd voor u, die zelf zoo wanhopig om een ‘motief’ verlegen zat, dat ik er medelijden mee kreeg, niet al te zeer te geneeren. Dat u niet wist waarom u mij schreef, was misschien zelfs wel de eenige reden, waarom ik u antwoordde. Ik houd niet van menschen, die bij alles dadelijk zoo precies weten wat zij willen. Ik van mijn kant weet óók nog niet of ik úw romantische lyriek eigenlijk niet tóch wat mal en aanstellerig vind. Ik heb den spot willen drijven met den zieligen ver-

schoppeling des levens, ik heb boos willen zijn op den indringerigen schoolmeester, maar éérlijk gezegd.... heb ik om uw brief geschreid, een paar echte en heel niet cynisch-wereldwijze tranen. Daar, nu weet u het; misschien wou ik u die kleine satisfactie geven. Maar och, ook 't malste bioscoopdrama ontroert mij ten slotte tot tranen.

Met vriendelijken groet,

Elisabeth van Rosande

***Oostwolde*, 30 *October* 19..**
***Aan Mej. Elisabeth van Rosande*,**
***Parkstraat, Aarborg*.**

Zeer geachte Mejuffrouw,

MAG ik nog een half uurtje uw aandacht in beslag nemen om míj van den smet eener romantische sentimentaliteit (wat héét men toch in 's hemels naam tegen romantiek en sentimentaliteit?) en uzelf van dien eener onvrouwelijke nuchterheid vrij te pleiten? Maar in de eerste plaats: ik heb u volstrekt niet gehoond. Ik was werkelijk eenigszins, en geheel tegen mijn aard in, geïmponeerd door uw 'gevierdheid' en bevangen door de vrees, niet dat zij uw vermogen tot medevoelen en begrijpen zou hebben verbruut en vergrofd, maar eenvoudig dat tijd en lust u zouden ontbreken om verder notitie te nemen van een schrijven, dat - ik erken het zonder de voorgeschreven schaamte - uiteraard op u wel den indruk moest maken van een min of meer aanstellerige mooischrijverij. Hoe doet het mij leed, dat mijn onhandige zinnen u een schampere laatdunkendheid mijnerzijds deden vermoeden. De passage in uw brief over de bij u schijnbaar vooronderstelde afstomping voor het gevoelsleven van anderen, deed mij werkelijk pijn. De zaak is dat ik mij, toen ik hoorde dat u schrijfster was, teleurgesteld en beschroomd gevoelde; ik weifelde of ik het zou wagen u te schrijven. En toch moest ik. Als u een doodgewone jongedame geweest waart, zoudt u mijn ontboezeming allicht interessanter hebben gevonden

dan nu ge een inzake confidenties door de wol geverfde romancière bleek te zijn, en had ik dus eerder een antwoord mogen verwachten. Want ik moet het bekennen: ik hóópte op een antwoord; deze laatste dagen heb ik dat duidelijk gevoeld. Niet dat het mijn bedoeling was de door u gevreesde onvruchtbare briefwisseling uit te lokken. Allerminst. Ik heb in 't algemeen, wat men zoo noemt, heel weinig fidutie in beroemde personages en nooit ook maar de minste behoefte om met ze in aanraking te komen. In dit opzicht hebt u niets van mij te vreezen. De enkelen met wie ik een nog eenigszins geregelden en intiemen omgang onderhoud, zijn al lang dood. Ik zocht in u volstrekt niet de vrouw ‘om respekt voor te hebben’, (waarom zou ik? ze liggen voor 't opscheppen tegenwoordig), maar alleen het meisje met de diepe bruine oogen en de teedere handen die de knoppen der magnolia's streelden. En ik schreef u slechts omdat ik het nu eenmaal niet laten kon; omdat die verborgen, feillooze levenrichtende macht die - ofschoon ik van Maeterlinck en alle moderne mystiek eigenlijk weinig hebben moet - mij malgré moi beheerscht, het mij beval en de pijnlijke ervaring mij heeft geleerd dat het verstandig is haar bevelen maar te gehoorzamen in ootmoedigheid. Ik schreef uit dienzelfden onbedwingbaren aandrang, denk ik, die u uw romans of verzen doet schrijven. Toen ik den brief klaar had, heb ik er over gedacht hem pour acquit de conscience aan mijzelf te adresseeren, doch dit leek mij tenslotte toch te kinderachtig. Dat hij misschien te onbeholpen en te breedsprakig is, ik wil het graag toegeven; ik ben geen schrijver en juist daarom allicht bij gelegenheid een mooischrijver. Maar o, verwijt mij niet de valsche gevoeligheid van den zichzelf

beklagenden verschoppeling, die, ik voel het wel, een ook maar iétwat overdreven uitingswijze u in mij zou kunnen doen vermoeden. Want ik ben in de verste verte geen zielige verschoppeling - ik bloosde van ergernis toen ik het woord las - en ik beklaag mijzelf allerminst, noch om het te weinig dat het leven mij gaf, noch om het te veel dat het mij heeft onthouden. Het leven weet best wat het doet. Noem mijn expansiviteit kinderlijk, mal desnoods, maar noem haar niet aanstellerig, laat mij niet moeten gelooven dat mijn woorden precies dat zeiden wat mijn hart niet voelde. Aanvaard haar als iets dat echt was, zoo echt en elementair als de plotselinge uitbarsting van een vulkaan die lang in zichzelf heeft gegloeid en gekookt. Het kan zijn dat u aan grootscher explosies gewend zijt, waarbij de mijne maar een sputterend vuurwerkje of een flakkerende lamp gelijkt, maar voor mij, de vulkaan in kwestie, was zij een innerlijke gebeurtenis van belang. U noemt mijn brief ‘lyriek’. Het zou de hoogste lof zijn. Maar u méént: mooie klinkklank, words, words, words. O, dat ú, een dichteres, wat in mijn hart werkelijk het diepste en echtste was, zoo cynisch zoudt vonnissen! Daarmee doet u mij onrecht, dáártegen kom ik op.

Onze ontmoeting van vijftien jaar geleden wàs werkelijk voor mij van levenrichtende beteekenis, en onze ontmoeting nu voor een maand deed alle leed en allen strijd en misschien ook nog iets van 't oude zelfbeklag, heel de verwarring die ik toen doorworstelde, weer in mijn herinnering opleven. Verlangens en wanhoop, waarom ik reeds lang leerde glimlachen in mijzelf; niet droevig, bitter of cynisch, maar stil-gelaten, haast zou ik zeggen: ‘wereldwijs’, als ik niet bang was dat u den waren zin van dit

woord toch nog niet kent. Zóó glimlach ik nu op dit oogenblik óók over mijn ‘schrikkelijk sentimenteelen’ brief, en ik ben werkelijk heel blij dat die noodlotzware ontmoeting voor u niets beteekend heeft en dat mijn verhaal bij u weinig andere aandoenlijke herinneringen heeft opgewekt, dan de weemoedige gedachte aan uw overreden hond. R.I.P. - Want waarlijk, waar had het heen gemoeten als u mij, zooals ik heimelijk hoopte, geantwoord had met de toezending van een nooit gepubliceerde eersteling, waarin de ongeschoren dwaas uit mijn eigen novelle de hoofdrol speelde! U ziet dat ik al begon met ‘hinein-interpretieren’. Maar had ik daartoe welbeschouwd niet het volste recht? Wat kon ik weten van uw hooge laarzen? Wat van uw à jour kousen, laat staan van uw hart? (Eigenlijk moest ik zeggen: Wat wist ik van uw hart, laat staan van uw à jour kousen; maar het is nu eenmaal een feit dat de richting der mannelijke observatie andersom is). Mijn eenige gegevens waren mijn eigen bekende hart, met heel zijn opwoeling van positieve verwarring, en úw onbekende oogen, waaruit ik, gegeven mijn vulkanischen toestand, zooveel kalmeerende romantiek mocht drinken als ik op dat oogenblik behoefde. Neen, ik neem mijn mijzelf kleineerende woorden van daareven terug; ge hebt tòch niet het recht dit zelfs maar eenigszins mal te vinden. Hebt u zelf niet als jong meisje de zalige beloften der lentemorgens gekend? Dacht ge niet dikwijls: ‘Nu zal 't komen! Het!? U zoudt geen prins hebben liefgehad? Ik weet wel beter. U droomde over hem met een glimlach van ‘wat ben ik toch een kind,’ maar ik zeg u, ge zoudt u niets verbaasd hebben als hij eens werkelijk gekomen was om u, zoomaar op eens, zijn liefde te verklaren. En ge zoudt hem stellig hebben lief

gehad, een kwartier, vijf minuten, tot de gong u riep voor de lunch. Ge hebt dien prins dikwijls gewacht bij den anemonen-vijver. O, alles zou heel anders geloopen zijn wanneer ik toen niet mijn schoolpakje had aan gehad, maar het fraaie riddercostuum, dat ik op de repetitie van Egmont droeg, dat in die dagen door ‘Melpomene’ (bestaat nog, beschermheer uw kunstminnende oom) werd ingestudeerd en waarin ik, de candidaat-notaris, en ons aller roggebrood-bakker, eenige zwierige edellieden hadden te creëeren. Maar wat redeneer ik... u hèbt geschreid, èchte tranen... En nu kom ik meteen ongedwongen tot mijn verdediging van uzelf - U zoudt in het gewone leven ‘nuchter’ zijn? Kom, dat denkt u maar, omdat u geleerd hebt in een zeker gareeltje van alledaagschheid te loopen zonder u door overbodig tegenspartelen en tegensputteren te vermoeien. Heel wijs! Maar ik vraag u, moet een nuchter mensch dat lééren? U laat zich door anderen opdringen dat u nuchter bent, door lieden die er zich bijvoorbeeld over verbazen dat u op een oogenblik waarin zij zich stupide vergapen aan een opgaande of ondergaande zon (is er iets meer alledaags te bedenken?), u bezorgd maakt over een vergeten shawl of over uw ontbijt of souper; dat u midden in een zoogenaamd diepzinnig gesprek u interesseert voor den prijs van een hoed of 't adres van een naaister, kortom, dat ge u niet aanstelt als een van die menschen die het meer dan ergerlijke voorrecht bezitten zich te mógen aanstellen. O, hoe vervelen mij altijd de sensitieve, subtiele zieltjes, die hun belachelijkheden en zwakheden tot deugden proclameeren. Die artiesten, waarvan haast niets overblijft wanneer men abstraheert van de kinderachtige aanstellerijtjes of ijdele pretenties waarmee zij de aandacht trekken op hun persóón,

omdat zij in een verborgen hoekje van hun zelfbewustzijn wel voelen dat hun werk zulk een aandacht wel eens niet waard kon zijn. De stumperds, die niet beseffen dat vertóón van bijzonderheid, evenals van kracht, flinkheid en kunde, juist een innerlijke weifeling verraadt, zoodat zij in iedere pose voor gek staan tegenover elk waarachtig menschenkenner. Kunstenaars, die hun privilege van excentriciteit en artistiekerigheid als iets minderwaardigs verwerpen, zijn mij het sympathiekst, want zij zijn ook het meest in eenvoud des harten overgegeven aan den goddelijken geest die door hen tracht te spreken. Pretentieuse schoonheid is nooit zuiver. U bent niét pretentieus, of niet meér; maar nuchter bent u daardoor allerminst. U laat zich uw nuchterheid maar opdringen, of, om u maar dadelijk te ontmaskeren, u schept er een heimelijk behagen in, die suggestie zelf wat te versterken. Ik merkte dat op toen ik op dien gedenkwaardigen feestdag onwillekeurig de extrabanale antwoorden afluisterde waarmede u onzen, ook al kunstminnenden, notaris de vreugde van zijn langberaamd ‘belangwekkend onderhoud’ vergalde. Maar dat u niet nuchter bènt, begreep ik nog beter toen ik u dienzelfden middag zag meeleven met de echte blijdschap der spelende kinderen. En dan, de geheele richting uwer belangstelling, het gebaar en de oogopslag waarin zij zich uitdrukt! Ik weet zeker: u zoudt ook nu nog een magnoliaknop kunnen streelen. U hebt ook met een bijzondere aandacht op Anneke gelet; anderen valt zij niet zoo op; er lichtte iets over uw gelaat toen u een vogel hoorde kwetteren terwijl de muzikanten even rustten. U hebt, o, u hebt dien dag zooveel gedaan en vooral niet gedaan; er is mij weinig ontsnapt van uw bewegingen en misschien zelfs ook niet zoo heel veel van

uw gedachten. Maar het meest overtuigend merkte ik het aan uw brief zelf, dien brief, vol van de beminnelijkste en vrouwelijkste inconsequenties; dien brief, die op zichzelf al niets anders is dan één lange inconsequentie en die, ter demonstreering waarschijnlijk van uw gebrek aan vrouwelijkheid, eindigt met een variant op het minstens de helft aller vrouwenbrieven besluitende verzoek ‘dit toch vooral te verscheuren’. Maak u niet bezorgd, u hebt waarlijk ‘le nombre des femmes’ niet verminderd. Zoo weinig dat ik mij verplicht voel nu ook te gaan onderzoeken of u eigenlijk wel het aantal der kunstenaressen hebt vermeerderd. U zult de grofheid wel terwille van het compliment vergeven. Overigens, in 's hemelsnaam, dàn maar grof... Kijk, u was verheugd dat ik niets van u kende; ik zou nu graag, om u een genoegen te doen, den eed afleggen nooit iets van u te lezen. Maar ik moet u bekennen dat ik mij reeds, uit baloorigheid over het uitblijven van uw antwoord, uw laatsten roman had aangeschaft. En nu ik dien gelezen heb zou ik graag dien eed - en nu om mijnentwil - toch afleggen. Want hij beviel mij heel niet, eenvoudig omdat ik iets absoluut anders van u verwacht of liever gehoopt had. Maar hiertegen komt mijn ridderlijkheid in opstand, ik kan mi niet anders dan méér, desnoods alles van u lezen. Mijn ridderlijkheid.... en nóg iets, ik weet het niet te noemen, zeg belangstelling, hoop, vertrouwen...

Denk niet dat ik eischen van vorm of behandeling stel, waaraan een roman, een tooneelstuk of welk kunstwerk ook, zou moeten ‘beantwoorden’. Dergelijke eischen zijn altijd van een mode, althans van een tijdelijk bevattingsvermogen der groote massa, of meer nog van de toonaangevende kritiek

afhankelijk. Ik vraag nooit of een roman behoorlijk verhalend of beschrijvend, een tooneelstuk goed speelbaar is; dit doet er heel en al niets toe; ik vraag alleen of het wezen der kunst zelf zich, onverschillig hoe, in dat werk openbaart. En dit wezen? Kijk, het wezen van iets eeuwigs en oneindigs is eigenlijk niet zoo maar even in een definitietje vast te leggen, maar enfin,.... God zegen de greep (wanneer zal dit de eerlijk-bekende leus der wijsgeeren worden?):

U sprak dan van ‘een kunstwerk maken als strafwerk.’ Dit woord trof mij (‘Zoo'n schoolmeester,’ zult u zeggen, als u 't al niet driemaal gezegd hebt bij de voorgaande pedanterieën), want in een anderen zin als u het bezigde is het volkomen juist (En passant: Ik sprak met een ‘diep’ criticus, die uit Zola's werkmethode juist de stellige verzekering te voorschijn theoretiseerde dat Zola de artiest bij uitnemendheid was). Ieder werkelijk groot kunstwerk lijkt mij toe een soort van straftaak te zijn, door God opgelegd, een werk door de gehoorzame en ootmoedige volbrenging waarvan de kunstenaar zich zuivert van een schuld, zich verlost van een zonde, een druk, een benauwenis. Wat voor schuld, zonde, druk, benauwenis? Ik weet het niet, maar ik geloof meestal traagheid, zwakheid, kleinmoedigheid; en vooral ook gebrek aan liefde. Ja, nu ik dit neerschrijf, voel ik dit laatste heel sterk; gebrek aan liefde; het noodlot der kunstenaars is liefdeloosheid. Het lijkt wel een krasse paradox, nietwaar, die menig kunstenaar, die de liefde in pacht waant te hebben als sommige dominee's de deugd, de schouders zou doen ophalen. Maar ik geloof dat dit schuldgevoel niet de bron, tenminste niet onvervalscht, was van uw laatsten roman, dien ik als uw besten hoorde roemen en die toch mijn verwachting teleurstelde. Neen, dit was

geen strafwerk door God zelf u opgelegd en gehoorzaam door u gemaakt. Een boek van levensmoeheid mag alleen geschreven worden na herwonnen kracht. Uw boek was niet een zelfsterking en zelfverrijking, maar een zwakke aanklacht van de armoede van anderen; niet een hèrvinden van eigen onuitputtelijken liefdeschat, maar het spijtig en vergeefs zoeken er naar bij anderen. Uw boek is daarom in mijn oog geen kunstwerk, hoe kunstig werk het overigens ook is. Een kunstwerk is een gebed, neen een verzoening met God. Is het u pijnlijk, dat ik dit zoo onomwonden zeg. Ik hoop het; ik hoop dat het u even veel pijn doet als mij die blik waarmede u toen op het terras over de wuivende dennen tuurde en als die eene droevige zin in uw brief: 'ik ben eindeloos moe van alle dingen', en als de troostelooze klacht 'dat het leven u te véél heeft in den schoot geworpen.'

Waarom u niet blijven kon in het gewaande Eden uwer jeugd? Wel, omdat u als volwassen vrouw niet alleen gevoeld, maar gezien, begrepen zoudt hebben dat dit Eden, ondanks zijn statige lanen en eeuwenoude woudreuzen, toch maar een duf en dompig binnentuintje was, en u zeker al lang vóór dien verwachten frisschen ouderdom op den bodem van uw dierbaren, anemonen-omzoomden vijver beland zoudt zijn. God wilde dat gij uw strafthema maken zoudt te midden van het luidruchtig hoempaconcert der 'wereld', met haar 'bruisende, schuimende leven' en dergelijke kermis-attracties, evenals hij het in zijn zeer doorgrondelijke wijsheid voor mij nuttig en noodig oordeelde mij te detineeren in een der meest afgelegen uithoeken van zijn heelal. Zijn bedoeling is dunkt mij allerduidelijkst; ú moest leeren zien dat Nergensoord zich in geen enkel wezenlijk opzicht

onderscheidt van Parijs en ik moest leeren begrijpen dat Parijs zich in geen enkel wezenlijk opzicht onderscheidt van Nergensoord; en beiden behooren we tot hetzelfde, van ouds bekende, resultaat te komen: dat het ware Eden onzer idealen ligt in ons eigen hart. Hebt u in uw strijd met het leven, in uw worsteling om roem, uw broosheid sterk weten te maken? Is uw liefde er geworden tot een licht dat de donkere leegheid uwer omgeving vult, een zon die van alle kanten het hemelstof aantrekt en in zich opzuigt om des te schooner en sterker te kunnen uitstralen? Neen, dat hebt ge niet, natuurlijk niet, anders zouden er niet zooveel vrouwen schreien bij het lezen van uw boek, anders zoudt gij zelf niet geschreid hebben onder het schrijven.

De klokken van den kleinen toren gaan opeens aan 't tinkelen, net als toen. En ja, de wereld lijkt toch nog even betooverd. Zij onderbreken mijn strafpreek; 't werd hoog tijd, en voor die klokjes zwijg ik graag; ik wou dat u ze kondt hooren, zij zouden u misschien meer zeggen dan dit onbeholpen geschrijf, dat natuurlijk weer heel anders klinkt dan ik het bedoel.

Op de hei luiden de klokjes nog veel mooier. Ik zou lust hebben nu over de hei te wandelen naar Klaarbeek en daar in de ‘Roode Os’ dezen brief te vervolgen, als ik althans in die twee uur niet tot het besef was gekomen dat ik u alweer onbehoorlijk lang heb opgehouden. Maar vreest u niets; ik krijg straks Jaapje en Anneke op bezoek, die ik beloofd heb te zullen voorlezen uit Andersen. En ik weet heusch niet wat prettiger is; kent u iets mooiers dan Andersen? En daarna komt collega Albrechts, om met mij samen (wij kunnen dit geen van beiden alleen) de rubriek ‘Voor onze dames’ te schrijven. Hij fungeert daarbij als de in Parijsche en Londensche

kringen zoo welbekende vrouw van de wereld, genaamd ‘Allegrezza’ en ik vertegenwoordig eenige min of meer degelijke, maar niet van het mondaine afkeerige huismoeders, die om inlichtingen komen, een of ander guitig tennismeisje of een nieuw te ontdekken dichteresje, soms keeren we de rollen om, wat wel aardige effekten geeft.

Jaap en Anneke zijn de kinderen van de menschen bij wie ik inwoon; u kent ze, u hebt met ze gesproken op het feestterrein. Anneke is het blonde meisje dat ik aan de hand hield toen ik met u sprak... en daar schiet mij opeens mijn bêtise te binnen - daar gaat uw duivelsch pleiziertje -: mijn compliment over uw goudleeren schoentjes! - Och arm, dat was immers alleen maar om Anneke een oogenblik te doen gelooven dat u een dochter van Harun Al Raschid was of de goede fee Fatma! En Jaap heeft het nog dikwijls over ‘dat mefou, dat zoo voor me lachte’. Ik vrees dat u óm hem lachte, maar Jaapje denkt dat alles voor zijn plezier gebeurt en voorzoover hij zijn buitengewoon talent ‘to make the best of it’ kan toepassen, is dat ook wel waar. Maar het wordt tijd dat ik Andersen voor den dag haal en de anijsmelk ga bereiden voor mijn gasten. Moet ik mij wéer verontschuldigen voor dit tweede schrijven? Neen, ik doe het niet; ik móest u immers wel danken voor uw vriendelijk en.... expansief antwoord. En de gedachte dat er in een groote, verre stad, zes uur sporens van mijn dorp, een menschelijk wezen aan mij denkt, al is het maar even, en met een belangstelling, vaag misschien als een vluchtige mijmering, die gedachte heeft voor mij een zoo verleidelijke bekoring.... En de gedachte aan die tranen, die paar enkele tranen.... u ziet het, ik moet eindigen, nog één woord en ik zou de grens

van het fatale land der sentimenteele romantiek weer overschreden hebben.

Vergeef mij, maar het is zoo zoet-aantrekkelijk te smokkelen uit en naar onbekende tooverlanden.

Joost Vermeer

***Uytenmeire*, 13 *April* 19.., *Tweede Paaschdag*.**
***Den Heer Joost Vermeer*,**
***Oostwolde*.**

Zeer geachte Heer,

WAARSCHIJNLIJK had u gedacht, dat u nooit meer iets van mij zoudt hooren, en, om u de waarheid te zeggen, had ik dat zelf ook gemeend. Toen ik uw laatsten brief kreeg, - uw tweeden, geloof ik, maar het is mij zonderlingerwijs opeens alsof er al een heele reeks aan was vooraf gegaan -, waren er allerlei andere dingen, die mijn gedachten in beslag namen; lezingen, van mijzelf en anderen, diners, comedies, promoties van vrienden; o, ik leef lang niet naar mijn eigen zin en genoegen. En ofschoon ik wel voelde, dat het een vrij aardige brief was, legde ik hem toch weg, zonder er verder aan te denken. 't Is allergekst, zooals de menschen op een ongeschikt oogenblik kunnen komen met hun anders gretig aanvaarde confidenties. Er zijn oogenblikken, waarin ik snak naar ‘iemand’, al was het mijn kapper, of zelfs maar die andere illusionist, mijn vriend van Hegel, een nog veel erger artiest, gelijk u uit zijn schilderijen gemakkelijk zelf zult kunnen opmaken. Ik heb dan behoefte aan ‘afleiding’, en in die stemming vervult zelfs een uitnoodiging tot een van bovengenoemde corveeën mij met een soort dankbare vreugde. Als uw brief op zulk een oogenblik gekomen was, zou ik als 'n kind zoo blij geweest zijn en hem dadelijk hebben beantwoord, en u minstens even vriendelijk als mijn' kapper

of van Hegel verteld hebben hoe bijzonder uw denkbeelden en beschouwingen mij interesseerden. Maar ik ontving uw brief helaas niet op zulk een oogenblik, waarin ik mij voel als een op het strand geworpen krab, maar juist terwijl ik meegeheven en neergewenteld werd in de branding van die zelfde bruisende, schuimende levenszee, waarop schoolmeesters in Oostwolde en dergelijke kluizenarijen minzaam smalen. Ik vrees dat ik nog iets, zelfs veel in mij heb van die kinderlijke opvatting die 'leven' vereenzelvigt met 'lawaai'.

Maar nu valt uw brief opeens uit een boek, dat ik opensla en ik aanvaard dit teeken, - met een bijgeloovigheid, die vermoedelijk tòch in uw lijn valt -, als een niet te miskennen en 'ootmoedig te gehoorzamen' vingerwijzing van hooger hand om te antwoorden. Ik doe het niet zonder een lichten huiver; er liggen máánden tusschen uw laatsten brief en dezen. Wat kunt u in dien tijd al niet hebben ontdekt en weer verloren, aangeknoopt en weer verbroken! wat kunt u al niet hebben vergeten en belachelijk gevonden! Maar eigenlijk geloof ik, dat u in dit opzicht constanter en betrouwbaarder bent dan ik. Ik vergat, dat u zelfs in Parijs geen oude liefde zoudt verbreken en vergeten en nog minder ridikuliseeren. Enfin, ik gehoorzaam, ootmoedig, misschien ook een beetje, omdat ik ook op dìt oogenblik behoefte heb, niet om ièmand te zièn, maar om ièts te schrijven. Want ik zit hier in een heelemaal vreemde streek, in een stille hotelkamer; en ik ben zoo alleen, en het is buiten zóó mooi, dat ik het u schrijven moet. Het accent valt op 'schrijven moet' en niet op 'u'. Of liever, minder sterk op 'u'. Want dat ik zoo zalig week en weemoedig en gelukkig ben om de bloesemboomen en den geur en de ijle

nevels rondom de heuvels: m'n heele kinderlijk blije stemming, kan ik toch niet schrijven aan bijvoorbeeld van Hegel, dien ik de volgende week in Aarborg op de pantoffelparade kan tegenkomen, als de atmosfeer misschien al weer wintersch is, en als ik loop te huiveren in mijn pels, en knorrig ben omdat de coupeuse van Maison Piégaud m'n japon niet goed heeft veranderd. Hij zou in staat zijn te zeggen dat niemand die stemmingswisseling met het weer mee mij subtieler kan navoelen dan hij; hij zou aller-antipathiekst met mijn sympathiseeren in huiveringen om de ‘navrante’ kou en onzeggelijk ‘souffreeren’, omdat geen van z'n dassen volkomen harmonieert met de vaalheid der lucht. Ik zou hem dan maar haten, en mij bovendien schamen over mijzelf. Maar u, ja, weet u, wat mij het beste beviel uit heel uw laatsten brief? De wetenschap, dat u zes uur sporens van mij afwoont, en het vermoeden, gegrond op uw blijkbare hokvastheid, dat het bijna is uitgesloten, dat u mij in levenden lijve nog eens aan m'n dwaze confidenties komt herinneren. Ja, ik schrijf u zoo vol vertrouwen, alsof u eigenlijk niet bestondt; alsof u een soort ziele-automaat was, dat op mijn ontboezemingen langs mechanischen weg het gewenschte antwoord te voorschijn bracht. En ik voel mij vanavond, nu ik een kinderlijke behoefte heb allerlei te vertellen, buitengewoon dankbaar voor dezen ‘verren vriend’. Eigenlijk was het al gisteren morgen, toen ik, blij als 'n kind, door de voorjaarsvelden spoorde, m'n plan u weer eens te schrijven. Ik moest er aldoor aan denken, hoe mooi 't nu zijn zal op Boekerode en op de hei, waar u zoo dikwijls rond kunt dwalen. Benijdenswaardig mensch!

Ofschoon het voor een schrijfster van professie eigenlijk ongehoord is zoo uitvoerig haar gevoelens

mee te deelen, anders dan voor zoo en zooveel de pagina! Iedere neiging zich te ontboezemen behoort ze immers om te zetten in copie en tegen een uitstorting van mensch tot mensch zuinig de hartesluizen te sluiten, onder het Multatuliaansche devies: ‘anders épancheer ik me te veel.’ 't Is wel 'n safe métier hè, zoo met harte-zaken venten? Ik zie u al voldaan knikken; 't zou me niet verwonderen, als u dacht dat ik dien laatsten roman, die u zoo teleurstelde, maar op bestelling geschreven had. En toch zoudt u het hierin glad mis hebben. Ik heb nog nooit geschreven voor 'n ander dan voor mezelf, of voor hèm, dien ik op dat oogenblik voor m'n betere zelf hield; ik heb nog nooit geschreven dan om er, net zooals u verlangt, wat troost en wat klaarheid en bevrijding in te zoeken. U mag m'n werk best niet mooi vinden; maar zelf heb ik veel aan 't schrijven ervan gehad; als het af is, dan voel ik me als na een zeebad, maar nog intenser: ‘Goddank, daar ligt 't, nu is 't er uit!’ denk ik dan; en daarom schreef ik dat ‘boek van levensmoeheid’, zooals u het modieuselijk noemt, om m'n eigen kracht te herwinnen; ik zou er geen anderen weg op hebben geweten weer sterk te worden. En ten slotte, zóó als ik 't daar beschrijf, zoo zag ik het leven. Dus kon ik het niet anders weergeven. Simple comme bonjour, dunkt me.

Maar misschien denkt u al weer heel anders over me. Toen u mij vonnisde was het laatste woord van mijn boek nog geen drie maanden in u bezonken en dan is toch eigenlijk ieder oordeel voorbarig.

Ziet u, in m'n mooiste tijden schrijf ik niet. Dat is misschien een echt vrouwelijke zwakheid van me. Ik geloof, dat een man door een groot geluk ‘zich tot nieuwe daden gesterkt voelt’, maar ìk word er absoluut door verzwakt, of neen, niet verzwàkt, maar

werkeloos gemaakt. Ik word dan weer 'n kind, dat maar droomt in den zonneschijn; alle wijsheid, alle energie vallen weg, als iets dat heelemaal niet meer noodig is; en m'n vermogen over de taal wordt beperkt tot een eindeloos varieeren van het thema ‘Hou je van me?’ en ‘Ik hou van je’. Ach ja, en als dan de roman weer geléefd is; nu, dàn ga ik schrijven, faute de mieux. Ik begrijp wel, dat Adam en Eva pas leerden wat ‘arbeid’ is, toen ze uit 't paradijs verdreven waren, maar ik geloof niet, dat God hun 't werken als ‘straf’ heeft opgelegd. Hij heeft hun 'n ‘tróóst’ willen geven, een waarde in hun leven, toen ze het niet meer vervullen konden van geluk. Zóó werk ik, na iederen verloren droom, ik móet dan schrijven. Niet dien geleefden roman, maar iets dat toch zijn stemming meedraagt, dat me toch nog doet ademen in zijn atmosfeer. Maar strafwerk?.... Och ja, u kunt toch ook wel gelijk hebben...., omdat ik weer zoo dom ben geweest, omdat ik weer als 'n dwaas kind:

aant. Toujours la même folie,
Les mêmes tristes amours,
Et toujours la même lie....
Lon, lon la.... toujours, toujours.

Lon, lon, la.... comme on se leurre,
D'être ferme et d'être fière,
Lon, lon, la, qu'on rie ou pleure,
Demain recommence hier;

Où l'on est tombé, on tombe;
Nous ne cessons d'être fous,
Que les deux pieds sous la tombe
Lon, lon, la, dessous, dessous.

Me dunkt, dat overigens alle schoolmeesters moes-

ten weten, dat strafwerk nooit baat, en dat, als het niet langer behoeft te worden opgegeven, het niet is, omdat de leerling nu eindelijk van zijn zondige domheid is overtuigd, maar omdat de levenslustige balsturigheid geringer is geworden. Soms denk ik, dat ik dit stadium nader.

Heb ik u nu al verteld waar ik zit? Vlak bij de grenzen, in het uiterste hoekje, waar onze ‘schoone moedertaal’, wel wat raar verhanseld, nog wordt gesproken. Pardon, ik vergat dat 't reçu is die verhanseling ‘mooi’ te vinden. En 't is hier zóó prachtig! Al veel meer lente dan in 't noorden, zoo zalig zoel en losgelaten. Al in den trein zag ik, dat alles anders werd. Ik vind het altijd heerlijk zoo alleen over de wereld te stormen, vooral 's avonds, als de maan schijnt. Dan doe ik de kap voor het licht, ga voorover op de bank liggen, en kijk over de wijde, blauwe landen. En dan denk ik, dat ik groot en sterk wil worden, net als toen ik 'n klein meisje was; en ik voel weer het leven, niet zooals het kleine groote-menschen-gedoe van alledag, maar zooals je het voelde toen je een kind was, en voor 't eerst werd aangeraakt door het besef van eeuwigheid. Soms is 't me, of ik dat besef heb verloren; en niet ik alleen, maar ieder, ieder groot-mensch die 'n horloge draagt. O, als kind zag ik verder, dieper in de oneindigheid; toen gingen mijn verlangens, mijn liefde paal en perk te buiten, toen was 't me of ik niet ‘ik’ moest zijn, maar ‘alles’. (O, mijn verbaasd gemijmer bij den vijver in Boekerode!), nu blijven ze begrensd, nu gaan zij schoorvoetend langs de banen van gezond verstand, Nu ben ‘ik weer ik’, heelemaal ik en niets anders, en ik vind dat blijkbaar nog heel gewoon ook. - God, wat gaat het toch altijd stumperig als je tracht iets te zeggen dat je meent.

Ik moet morgen hier spreken; ik heb 't zaaltje al gezien, kil en druilig in het middaglicht, - maar dezen avond heb ik voor mijzelf. Ik heb om zes uur gegeten in de schemerige gelagkamer, met een zestal mannen, ieder apart aan 'n tafeltje gezet, ieder zwijgend, ieder met ons eigen soepterrientje, ons eigen olie-en-azijnstelletje en onze eigen alleenigheid. Er was niets dan het tikkelen van de lepels te hooren en de gedienstige stem van den kenner. En buiten vielen de blanke bloesemblaadjes als een rustige sneeuw in den stillen avond. Het leek me zoo onbegrijpelijk mal, dat we elkaar allemaal negeerden, terwijl we toch plakjes van denzelfden leeren boeuf bewerkten, en met dezelfde vage vreugde telkens opkeken naar den lichten hemel. En toch, toen de militair in den hoek zijn snorren begon op te zetten, en me eens nader ging bezien, ben ik, - o theorie en praktijk - opgestaan en naar buiten geloopen.

Die vrede en die bekoorlijke vuilheid van zoo'n landelijk stadje bij 't avondvallen! Ik was, om eerlijk te zijn, uitgegaan om wat bonbons te koopen, omdat die, zekerder dan het mooiste boek, me een prettige stemming waarborgen, als ik alleen ben; maar toen ik eenmaal buiten was, heb ik rondgedrenteld tusschen de vuile kindertjes en door de kronkelstraatjes, tot het heelemaal donker was. Wat is het lief en kinderlijk, dat volk met de primitieve koppen en het primitieve geloof: hoeveel poëzie in de madonnabeelden op de hoeken der straten en in de lichtjes van de nissen. Ik heb een poos in een kerk geknield voor een beeld, dat met ex-voto's was overhangen. Er waren vooral veel zilveren hartjes bij, en ik heb ook gebeden om een nieuw hart, een sterk en zuiver hart, o, een hart als van een kind, nog ongekneusd, nog ongebroken. Ik voelde me zoo innig vertrouwe-

lijk daar in die atmosfeer van wierook en orgelspel; en m'n ‘vooruitstrevend’ bestuur, dat mij morgenavond natuurlijk zal voorstellen als een modern licht in het donkere zuiden, zou wel geschandaliseerd zijn geweest, als het me daar eens had gezien, met m'n handen gevouwen en m'n heele houding zonder eenig besef ‘van menschelijke waardigheid’. Ze voelen mij natuurlijk geheel een der hunnen, óók vrijzinnig, ook ‘breed van opvattingen’, met die echt liberale verwaandheid, die alles wat meer dan gewoon is vanzelfsprekend bij háár partij indeelt. Maar ik heb veel meer sympathie voor het onwetende volk, dat tenminste een hoogere macht en een denkend opperwezen vermoedt en zich aan die gedachte opheft, dan voor die schare onderwijzers, kantoorklerken, kelners en handelsreizigers, die niets hoogers weten dan hun eigen voortreffelijke, verlichte, de wijsheid in pacht hebbende persoonlijkheid. Ik zie veel liever zelfs bekrompen bijgeloof, dan die bespottelijke vooze en opgeblazen ongeloovigheid, die hier zoo potsierlijk tegen geestelijkheid, kerk en kloosters te keer gaat. En dan de ‘gelooven’ die ze voor het eeuwenoude christendom in de plaats stellen; de rare bedenksels van een malloot in een witte japon, allerlei verminkte en verbroddelde Oostersche wijsheden en oppervlakkig ethisch gebazel. Bah! In een tijd van depressie heb ik me aangewend eiken avond in den bijbel te lezen; overal reist die mooie, oude statenbijbel met me mee en ik vind het heerlijk als ik, vóór ik ga slapen, met dat boek op m'n knieën, zit te bedenken in hoeveel vredige gezinnen diezelfde woorden worden gelezen, hoeveel eeuwen dat al zoo was en hoe lang het nog duren zal. U glimlacht natuurlijk vrijzinnig-superieur, want ofschoon u zich met 'n gezellige vertrouwelijkheid, die ik u oprecht

benijd en die ik daarom daarnet trachtte te bespotten, overgeeft aan de goddelijke leiding, bent u toch zonder twijfel van meening, dat het christendom heeft ‘uitgediend’. Mijn hemel, ja, u kunt gelijk hebben (als ik zie hoe ‘christenen’ leven, ben ík zelfs sterk geneigd te concludeeren, dat het christendom nog niet eens gediend heeft); maar in welke onrustige en ziekelijke warhoofderij vind ik ooit den stillen, poëtischen vrede der evangeliën?

Het wordt al laat, maar ik heb nog allerlei over uw laatsten brief op mijn hart. Wat heeft om te beginnen de aanhef me teleurgesteld! Niet langer het statige ‘Mevrouw’ van uw eersten brief, dat mij zoo weldadig aandeed. Maar opeens: ‘zeer geachte mejuffrouw’, zéér geàchte mejuffrouw, ik schrijf het nog eens, langzaam, en tracht mij daarbij voor te stellen, wat er in iemands gemoed kan omgaan, wanneer hij aldus een menschelijk wezen aanspreekt, dat hij niet heelemaal minacht of onuitstaanbaar vervelend vindt. Ik zal maar zwijgen van de moeite, die het mij kostte u met gelijke munt betaald te zetten. Met welk recht ‘acht’ u mij, en dan nog wel in zoo onwaarschijnlijk hoogen graad? En wat vermeet u zich, mij op dezelfde wijze aan te spreken, als u 't de moeder van de loophit van uw hospita doet, die overigens wel achtenswaardiger zal zijn dan ik? Waarom? Hebt u u soms toch nog tot uw tot inlichtingen bereiden confrater gewend en vernomen dat ik geen heer en meester bezit? O, als die vrijheid maar niet die vervelende, ellendig kleinburgerlijke, benepen fatsoenlijke titulatuur meebracht! Als ik mij ‘freule’ mocht noemen, zou daarmee waarlijk de laatste aantrekkelijkheid van den houwelycken staat voor me verdwenen zijn. Enfin, als we maar eenmaal vrouwenkiesrecht hebben! O ja, en vergeet u niet, me

hierop te antwoorden, àls u me nog wel eens schrijven wilt: hoe denkt u over de vrouwenbeweging en al wat daarmee samenhangt? Als een man dáárover z'n hart heeft uitgesproken, dan heb ik 'm voor het grootste deel doorgrond. Ik bèn een beetje bang, dat u, met uw onmiskenbaren aanleg voor sentimentaliteit, in deze kwestie aan de zijde.... maar neen, ik wil er geen woord meer over zeggen, spreekt u eerlijk uw gemoed uit. Eigenlijk ben ik altijd angstig voor 'n tournooi per brief. Ik kan u alleen tot geruststelling zeggen dat ik er weinig of geen 'vooropgezette' meeningen, en ik vrees soms wel eens heelemaal geen meeningen, of nog juister gezegd niets dan meeningen, op na houd. (Dat we 't kiesrecht hebben moeten staat natuurlijk vast). Ik zeg de dingen alleen maar 'n beetje positief, om voor mezelf 'n houvast te hebben.

Wat is het hier zalig stil in den nacht! In mijn slaapkamer te Aarborg hoor ik eigenlijk altijd auto's snorren en toeteren en al die verre groote-stadsgeluiden, die me soms ineens zoo radeloos rampzalig kunnen maken. Altijd lawaai. Ja ja, het leven! Ik benijd u toch wel degelijk, dat u altijd in zoo'n stilte leeft en altijd uzelf heelemaal bezitten kunt. O, als ik door de bosschen spoor, op weg om in het een of ander achterhoeksch stadje, voor menschen in zondagsche jurken en met eau de cologne op de zakdoeken, te gaan verkondigen, dat onze literatuur toch zoo'n schoone literatuur is; dat onze dichtkunst haar hoogtepunt heeft bereikt, dat nergens ter wereld zulk bewonderenswaardig proza wordt geschreven als door onze genieën - dan kan de begeerte me overvallen plotseling midden in de hei, aan 'n haltetje met 'n onuitsprekelijken naam, met al m'n hebben en houden den trein uit te stappen en einde-

lijk weer eens lekker languit dp m'n rug op dien veerkrachtigen grond te gaan liggen, met het groote geruisch van de boomen in m'n ooren en de witte wolken zeilend boven m'n hoofd - zonder me iets aan te trekken van de geagiteerde bestuursleden, die daar ergens aan een ver station vergeefs tusschen al de bekende reizigers naar 'n dame ‘met waarschijnlijk eenigszins excentriek uiterlijk’ zouden staan uit te kijken. Ik heb het nooit gedaan; ik ben overal altijd op tijd aangekomen, ik heb altijd m'n les gekend, ik heb nooit 'n bestuur te schande gemaakt en steeds alle achterhoeksche leergierigen plichtmatiglijk van de grootheid en zelfs hoegrootheid onzer woordkunstenaars doordrongen; zóó uit den treure dikwijls, dat ik wel eens heimelijk twijfel aan m'n eigen veelverzekerde woorden, en iets, zoo niet heel veel, voel voor het vermoeden, - dat bij u natuurlijk volstrekte zekerheid is - dat al onze moderne schoonheidswaardeering grootendeels maar 'n kwestie is van mode en dat ik wijzer deed nog honderd jaar te wachten alvorens onzen góden, halfgoden en in 't geheel geen goden hun ‘plaats’ in onze literatuur aan te wijzen. Het lijkt mij namelijk zoo gek, als het over honderd jaar eens zóó uitkwam, dat zij die de rangen zoo ijverig verdeelden, zelf in 't geheel niet meer in 't pantheon wonen, maar hun objectieve plaats vonden in een of ander bijgebouwtje, waar alleen maar 't bedienend personeel huist. Maar dit terloops; ik wilde mij beklagen over mijn gebondenheid, mijn altijd getrokken worden van de eene plaats naar de andere, als 'n poppetje aan een touwtje; maar de lange tusschenzin behoedde mij voor zulk een ondankbaarheid, want ik behoor wezenlijk nog tot de minst gebondenen onder de vrouwen. Ach ja, ik geloof, dat ik maar blij moet zijn met m'n

leven, en op dit gedachtepunt moest gaan slapen.

Wilt u wel bedenken dat m'n belangstelling elk oogenblik weer door andere dingen in beslag kan worden genomen, en wilt u dus, àls u me terug schrijft, 't heel gauw doen? Want ik kan wel zelf een brief maanden en maandenlang laten liggen, maar als ik eenmaal geschreven heb, vind ik het een kwelling, zelfs maar enkele uren op het antwoord te moeten wachten. De vrouwenbeweging niet vergeten, hoor, en ook, of u me dwaas vindt, een béétje dwaas, om u zooveel te vertellen, terwijl ik u toch haast niet ken. Maar 't is, vergeef me nog eens de schijnbare onbeleefdheid, zoo heerlijk dat ik u waarschijnlijk nooit kennen zàl. Dat wil zeggen, ik wil u eigenlijk heel graag beter kennen, zoo uit de verte. Ik weet nog haast niets van u af; ik heb onder 't schrijven al allerlei, op z'n zachtst uitgedrukt ‘romantische’ gissingen gewaagd, omtrent uw geheimzinnig leven en de nog geheimzinniger omstandigheden, die u in Oostwolde ‘ketenen’. Wie bent u, hoe leeft u, wat doet u? En van de drie kindertjes, die u bij u hadt: daar wil ik meer van hooren, ik houd zooveel van kinderen, van zulke tenminste. Van de goudleeren feeën-schoentjes hebt u goed geraden, en ik vergeef u. Ofschoon niet erg van harte, want ik verlies niet graag een aanknoopingspunt voor mijn spotzucht, en op het oogenblik, dat ik niets meer aan u te bevitten en uit te lachen heb, kunt u er staat op maken, dat ik u vaarwel toeroep voor eeuwig. Maar dit oogenblik lijkt mij nog lang niet gekomen, en daarom beken ik u eerlijk, dat ik wou, dat ik uw brief hier, in dit vredige stadje, waar ik niemand spreek en kan bevitten en uitlachen, al had.

Overigens ben ik blij en dankbaar dat u me, toen ik niet antwoordde, niet nog eens hebt geschreven. Wat

je zoo erg makkelijk present krijgt, heeft geen waarde. En nu adieu, zeer geachte heer; als ik m'n licht uitgeblazen heb (prachtig, zacht-gouden petroleumlicht, ik kan er haast niet toe komen), ga ik nog wat in de vensterbank van de sterren genieten en droomen van den tijd, toen ik nog een wensch deed, als er een viel. Nu weet ik, dat dit niet helpt, ja, dat bovendien de sterren in 't geheel niet vallen. En alsof dit nog niet droevig genoeg is, belamenteer ik dien gemoedstoestand nog met een geleerd citaat:

> aant. En moi-même se livre un combat sans vainqueur
> Entre la foi sans preuve et la raison sans charme....

Zoomaar uit m'n hoofd....

Als ik dit alles aan 'n ander had geschreven, nietwaar, dat voelt u wel, dan zou die ander mij 'n grillig en canailleus nest noemen, en ikzelf zou mij achteraf uitschelden voor 'n oude backfisch. Maar nu.... ach neen, ik ga veilig in mijn kozijn zitten, en denken en droomen van allerlei, want vannacht is alles wezenlijk mooi, en is er ook wezenlijk vrede in mijn hart, ondanks de kleine bitterheidjes, die ik heb weggeschreven, naar u toe, naar u, aan wien ik, schandelijk ondankbare, straks misschien nog wel 't minst van al zal denken.

Adieu.

Elisabeth van Rosande

P.S. Het is overigens prettig aan u te schrijven. Even prettig als 't lezen van 't dramatisch prulromannetje, waarin ik me gisteren in den trein, nota bene na m'n wijsgeerigen zelfinkeer, dolletjes verdiepte. Niet misverstaan, hoor; ik meen maar, 't geeft zoo'n heerlijk, vrij gevoel eens niet serieus te literaturen en heelemaal ongebonden te kunnen schrijven; 'n hollend veulen voel ik me dan.

***Oostwolde*, 19 *April* 19..**
***Zondagmiddag*.**
***Aan Elisabeth van Rosande*,**
***Parkstraat, Aarborg*.**

Mijn lieve vriendin,

JA, bijna een half jaar heb ik gewacht, maar daarvoor mag ik dan ook nu een aanhef gebruiken, niet waar, die meer dan de door u, en mij niet minder, verfoeide titulatuur past bij den gevoelstoon onzer correspondentie. Of anticipieer ik op een wijze die een behoorlijk werkend ziele-automaat niet betaamt? Dan blijve mijn aanhef tòch staan als protest tegen die boosaardige kwalificatie; u hadt dan maar duidelijk moeten te kennen geven wat u wèl wenschte. Neen, mijn eigen scherpzinnigheid had al uit een zinsnede in uw vorigen brief de gevolgtrekking gemaakt dat u ongetrouwd moest zijn. Het speet mij erg, juist ook terwille van dien aanhef. Het ‘mevrouw’ heeft zoo iets rustigs en elegants. Toen ik mijn eersten brief schreef moest ik telkens denken aan de ‘Madame’ uit Heine's ‘Buch le Grand’. Maar zonderling, toch kon ik na die nieuwe ontdekking de oude titulatuur niet handhaven, ik deed, zooals men maar al te dikwijls doet wanneer men bang is iets dwaas te doen: ik deed iets nog veel dwazers en sprak u aan zooals ik inderdaad de moeder van onze loophit zou aanspreken, als wij ons de weelde van dergelijke huisdieren konden veroorloven.

Eerst een bekentenis. Ik heb nooit getwijfeld of

u zoudt mij wederom antwoorden, maar ik heb toch ook niet steeds met hetzelfde kalme vertrouwen gewacht. Ik heb dikwijls iets als teleurstelling, weemoed, laat ik maar eerlijk zeggen wrok gevoeld, als de post mij weer niet anders bracht dan de gewone saaie verrassingen van jaarverslagen, mededeelingen van vereenigingen waarin men niet het minste belang stelt, proefnummers van kranten en organen waarop men zich nooit zal abonneeren enz. Brieven ontvang ik haast nooit en eens, toen ik een couvert meende te zien als dat van uw eersten brief, rukte ik het Anneke uit de hand en snauwde het kind bijna af toen het bleek dat ik mij vergrepen had aan een convocatiebiljet van onze kiesvereeniging. Maar u kent Anneke eigenlijk nog niet voldoende om te kunnen begrijpen wat er in iemands hart moet omgaan als hij dit meisje bijna een snauw kan geven. Ik vond dat u mij onrecht deed door mij te behandelen zooals ik kon verwachten dat u ieder ander zoudt behandelen. Ieder wil immers zoo graag een ander zijn dan ieder ander. Ik wist wel dat u het druk had, dat er duizend en een van die griezelig burgerlijke dingen als diners, opera's, promoties etc. zouden zijn die u beletten als een vrij mensch te handelen. Ik begreep wel dat u zoudt wachten tot u ‘behoefte’ had om weer eens te schrijven; het griefde mij alleen maar dat die behoefte zoo lang uitbleef, terwijl ikzelf menig Zondagmiddag de deur moest uitloopen om niet in verzoeking te komen u om een antwoord te bedelen. Hoe ondoordacht wreed vrouwen toch kunnen zijn! Als niet een paar uitdrukkingen, misschien even ondoordacht, in uw brief het tegendeel bewezen, zou ik kunnen gelooven dat u ook ditmaal alléén aan ùw eigen genoegen en tijdverdrijf, enfin ‘uw behoefte om zich

eens even te uiten' dacht, en geen oogenblik aan mijn verlangen om iets van u te hooren. Maar nu de bekentenis: Voor twee maanden was ik te Hagenau om er voor den Courrier een zoölogisch congres te 'verslaan'; den avond van dien dag hieldt u daar een lezing en ik ben er heen geweest. (U ziet, zelfs voor mij bent u tóch niet veilig). Ik heb naar u geluisterd, als toen, dien eersten keer. Wat is er toch in uw stem, wat is er in uw oogen, in heel uw wezen, dat alles doet verbleeken, alles overstraalt wat er nog in u over is van de (niet oude, o neen, heel jonge) bakvisch, van dat wel warmnaïeve, maar tegelijk koel-behaagzieke jonge meisje, van de ietwat arrogante geleerde dame en de ietwat teleurgestelde vrijgevochten vrouw, die wel voelt dat haar vrijheid nog niet zoo heel veel zaaks is? Wat is het onbeschrijfelijk beminnelijke in uw wezen, waarom al die uiterlijkheden als een niet eens ontsierend maskeradepakje heen hangen? Dat wil ik weten, dat wil ik kennen, dacht ik. Och, ik weet het al, ik ken het al, ik hoef het niet te definieeren. En zij weet óók heel goed dat ik het ken. Maar waarom zwijgt ze dan? Waarom zegt, ze niet eenvoudig en royaal: ziedaar een man die mij begrijpt, voor wie ik mij niet hoef aan te stellen en dien ik tot vriend zou willen hebben? U zult zeggen: had zelf gekomen om mij dat met eigen mond te vragen. Maar ik vond dat in dit geval de declaratie niet aan mij was. Ik ben heen gegaan zonder u op te zoeken en wachtte week op week. De dagen voor Paschen was ik bijzonder weemoedig, om allerlei, d.w.z. dus eigenlijk om niets, en zeker zou ik mijzelf nooit hebben toegegeven dat het was om uw ongeschreven brief. Zelfs de lectuur van Andersen's sprookjes (die bij mij zoowel

bonbons - ik kan ze niet betalen -, als den bijbel - ik at hem reeds tegen - vervangen) bracht mij geen troost. Maar op den eersten Paaschmorgen, toen ik met mijn hospita prachtige roode, blauwe en groene eieren verstopt had in den tuin, om ze vervolgens met Frans, Jaap en Anneke weer te gaan zoeken, en toen ik daarna de kinderen vertelde van de beteekenis van het Paaschfeest, toen was het opeens alsof er ook in mijzelf een opstanding plaats greep. Dat was het eerste lente-aanvoelen. Maar ik dacht er bij: dat voelt zij nu ook en in deze dagen zal zij aan mij denken en mij schrijven! En deze verwachting verliet mij niet meer; den heelen dag hielp ik Frans en zijn vader bij 't bewerken van het moestuintje en aldoor dacht ik het: die bleeke zon in de ijle lucht, die zoete, zoele atmosfeer, die almaar fluitende merels, heel die jonge, openbrekende heerlijkheid, ziet en hoort en geniet ook zij, ergens weet ik waar, en zij denkt daarbij aan mij. Ik was daarvan zóó zeker dat het mij overmoedig maakte van blijdschap: Zij zàl mij nu schrijven; en doet zij het niet, dan is zij niet zij, dan heb ik mij vergist; dan zal ik nooit meer trachten éénig wezen in de ziel te zien en zelf voor goed het vizier van mijn helm neerlaten. En ik, de laatste romanticus, zal hier in Oostwolde mijn eenzame Robinsonade uitspelen, zonder mijn kapper of eenig ander kannibaal ooit iets anders toe te vertrouwen dan dat 't regent of dat de zon schijnt. Een Paaschbrief, dàt zou het teeken, het godsoordeel zijn dat al mijn twijfel ophief. En hij kwam! Twee dagen later, toen 't alweer 's nachts gevroren had en overdag de zware hagelslag de jonge tuinboontjes vernielde en ikzelf met een geduchte influenza te bed lag. En u vraagt mij of ik u niet dwaas, een béétje dwaas vind?

Nu zit ik als herstellende in het prieeltje. En de zon schijnt weer even als den vorigen Zondag, alleen nog wat sterker; de lucht is vol tintelende warmte en zwoelen geur, de merels fluiten zonder ophouden; Anneke, prinsesje Goudhaar, wiedt zoet en ijverig brandnetels tusschen de doperwtjes, met een toewijding alsof ze een betooverde zwaan er mee moest verlossen (ik heb haar geleerd hoe je ze kunt aanpakken zonder dat ze prikken); Jaapje scharrelt ondernemend rond tusschen den rommel op den grooten bladaardhoop en Frans zit te droomen aan mijn voeten en blaast nu en dan een stil liedje op zijn 'troostertje', (zoo noemt hij zijn mondharmonica, omdat die hem over alle verveling en verdrietelijkheidjes heen helpt). En ik schrijf dit met een beetje beverige hand en een beetje soezerig hoofd; maar geloof mij, dat ik kàn schrijven en u niet nog langer laat wachten, komt alleen doordat ik met geweld genezen wilde om u zoo gauw mogelijk te kunnen antwoorden, van 'antwoord te kunnen dienen' mag ik wel zeggen.

Of ik evenwel het geheele programma dat u mij gelast 'liefst per omgaande' te beantwoorden, kan afwerken, is de vraag. U eischt nog al wat! Een verhandeling over de vrouwenbeweging! En nog wel te schrijven onder het animeerende besef dat het eigenlijk een soort van examen-opgaaf is, waarvan uw eindoordeel over mij moet afhangen! Het is meer dan wreed zulk een eisch te stellen en mij daarbij bovendien nog zoo duidelijk te verstaan te geven welk vonnis mij wacht als ik bijgeval eerlijk mocht zijn. De vrouwenkwest ie.... wacht, ik zie daar in uw brief nog een nonchalant, 'en alwat daarmee samenhangt' op volgen. Vraag een sterrekundige eens 'éven zijn meening te zeggen over

de zon en al wat daarmee in verband staat'! En ik geef mij niet eens voor een vrouwenkenner uit! Mijn hemel, alles, àlles in de maatschappij hangt samen met de vrouwenkwestie: de mannenkwestie, de kinderkwestie, de heele kwestieuze toekomst van de menschheid. Wat wilt u.... moet ik voor uw pleizier of displeizier 'stelling nemen' en 'opinies vestigen' inzake de psychische en ekonomische verhouding der seksen? Betoogen dat bij de vrouw het 'intuïtieve', bij den man het 'verstandelijke' element 'overheerscht' en dergelijke halve legendes en heele frases? Criteria opstellen van den 'echten' man en de 'echte' vrouw, verontschuldigingen opsporen voor het ontbreken van genieën onder de vrouwen, en ten slotte eindigen met de meer edelmoedige dan logische verklaring dat ondanks dit en niettegenstaande dat de beide geslachten tòch 'gelijkwaardig' zijn en dus...., etc. Spaar mij! Ik kan mij voorstellen dat ik als rechtschapen winkelier mijn fijne, en zelfs niet-fijne, vleeschwaren naar eer en geweten zou vergelijken en taxeeren en er rekenschap van zou geven dat het ons leverworst 18, en rookvleesch 26 ct. behoort te kosten. Maar dwing mij niet met wetenschappelijke nauwgezetheid, met exacte wetenschappelijkheid de 'waarden' van man en vrouw te vergelijken. Maar u wilt misschien weten wat ik als de 'taak der vrouw' beschouw? Ja, ziet eens, al wat zij kàn, net precies als bij den man en bij elk wezen in de natuur. Maar 'in het bijzonder', niet waar, en in de 'voornaamste plaats'?

Goed dan. Het is waar, ik ben één van diegenen die zeggen dat 'de vrouw' bovenal 'moeder' moet zijn. Ik ben het niet heelemaal eens met dien ingenieur van onze machine-fabriek, die een kinderlooze

vrouw vergelijkt bij een machine die niet aan haar doel beantwoordt; voor hem natuurlijk het beeld der triestigste overbodigheid. Een vrouw kan haar warmte, haar stoom, en haar kracht ook voor een andere productie nuttig gebruiken. Maar lees om hemelswil verder en luister naar de revolutionnaire verdediging van mijn akelig conservatieve bewering; ik zal mij dwingen tot eene geniale kortheid. Ik sla dan óver eenige onmisbare beschouwingen over het matriarchaat bij voorwereldlijke visschers, jagers, nomaden en diergelijken; ik zwijg over de seksueele verhoudingen bij allerlei negers, pygmaeën of eskimo's; het gezinsleven der ‘ouden’ ga ik voorbij; het verband tusschen productievormen en huwelijk, de ontwikkelingsgeschiedenis van groot- tot klein-familie en de verwoesting van het gezin door het kapitalisme, dit alles veronderstel ik als bekend. Ik begin met de nuchtere conclusies uit al deze interessante, hoewel onuitgesproken beschouwingen:

1. De vrouw behoort in alle opzichten dezelfde rechten en plichten te hebben als de man.

2. De opvoeding van iedere vrouw behoort haar ekonomische onafhankelijkheid ten doel te hebben.

3. Het huwelijk behoort een geheel vrije verbintenis te zijn, zonder wederzijdsche vermogensrechtelijke gevolgen, behoudens de voor beide ouders gelijke verplichting om voor de kinderen te zorgen.

4. De opvoeding der kinderen behoort bewustgeleide staatszorg te zijn.

5....Neen, dit alles klinkt me te dor, te leerstellerig, een dergelijk wetboek zou alleen recht van bestaan hebben terwille van de ontelbare uitzonderingen op ieder artikel; ik moet het anders aanpakken.

U zult mij toegeven dat het moderne gezinsleven

een mislukking is, om het zacht uit te drukken. (Wij spreken over de 90 % regel en niet over de 10 % uitzondering, waartoe ieder die het niet toegeeft, beweert te behooren; en dat zijn zonderlingerwijze óók 90 %).

De man zwoegt van vroeg tot laat om geld - en altijd te weinig geld - te verdienen, meestal met overbodigen en dikwijls met kultuur-schadelijken arbeid en altijd ten nadeele van zijn eigen geestelijk leven. Bij de weinige rijken of welgestelden neemt de vrouw dit als iets doodgewoons op, zij schaamt zich volstrekt niet om als een soort van luxedier met een staf van bedienden, Stützes en kinderjuffrouwen op haar man te parasiteeren, en verwaarloost, ofschoon zij tijd te over heeft, ook hààr geestelijk leven terwille van de nietigste en armzaligste beuzelingen. Bij de nièt-welgestelden, goddank nog altijd de meerderheid, wordt zij daarentegen zélf een overwerkte, afgesjouwde kinderjuffrouw en huissloof, òf zij moet mee verdienen. Men verdient geld, te weinig geld natuurlijk, en betaalt dat met zijn gezondheid, geluk en geestelijk leven. Hoe ook beschouwd: in het huwelijk speelt de man de beklagenswaardige, de vrouw de verachtelijke of zielige rol (of ook wel omgekeerd), een toestand die nog jammerlijker wordt door de verschillende wanrechten die de man tegenover de vrouw bezit. En de kinderen zijn natuurlijk het slachtoffer. Is het dan niet veel beter, rationeeler en edeler vooral, dat man en vrouw beiden volkomen onafhankelijk van elkaar zijn of tenminste, zoo zij dit willen, kùnnen zijn; dat zij beiden, zonder zich bovenmate af te zwoegen en hun geestelijk leven te kort te doen, hun dagelijksch broodwerk verrichten om zichzelf en hun kinderen te onderhouden en dat

die kinderen hun eigenlijke opvoeding hoofdzakelijk ontvangen in behoorlijke inrichtingen en van bekwame paedagogen, inplaats van dat zij door overwerkte, onontwikkelde, meestal domme en dikwijls slechte ouders in het gunstigste geval worden verwend, meestal verwaarloosd, en dikwijls mishandeld en verbruut? Ik cijfer natuurlijk de goede zijde van den omgang van ouders en kinderen niet weg, erken dien zelfs als een *mogelijke* hoofdfactor voor de gemoedsvormers van het kind (maar hoeveel ouders bezitten zèlf gemoed en karakter?). Ik meen alleen maar dat nù verreweg de meeste ouders, in de eerste plaats het meerendeel aller moeders, hun levenskrachten volkomen nutteloos, ja zelfs op een voor het ras schadelijke wijze, verspillen aan een taak waarvoor zij in het geheel niet berekend zijn. Reeds nu nemen de moderne scholen de ouders veel uit de hand, bij een nog rationeeler en vooral systematischer organisatie van het onderwijs, die zich uitstrekte over het geheele volk en een aantal nu verwaarloosde, maar voor werkelijke kultuurmenschen absoluut onmisbare wetenschappen tot hoofdvakken maakte (sociologie, kunstgeschiedenis, ook muziek en dans) zou een nog veel grooter deel der karaktervorming op de scholen plaats hebben en zouden, zonder dat het *wezenlijke* voordeel van het gezinsleven, n.l. die mogelijke intimiteit tusschen ouders en kinderen (ik zag ze overigens maar hoogst zelden) werd opgeheven, toch de vrouwen uit de gezinsslavernij verlost kunnen worden. Voor een doeltreffender behartiging van de materieele belangen van het gezin kunnen allerlei coöperaties zorgen (woningen, keukens, waschinrichtingen enz.). Met deze huiselijke bevrijding der vrouw zou haar ekonomische noodzakelijk samen gaan. Het volgroeide

zelfbewustzijn der vrouw zou wederom de opheffing van het huwelijk ten gevolge hebben, (ik meen zijn afschaffing als kerkelijk-wettelijke slavernij), en dit acht ik uit een oogpunt van rasverbetering wel het dringendst noodig. De motieven voor het huwelijk zouden voor de waarlijk 'vrije' vrouw zuiver en edel worden, wat zij nù nagenoeg *nooit* zijn; de *keuze* zou aan hààr zijn en van hààr zou het dus afhangen om alleen *uit liefde* een schoon en edel ras voort te brengen, inplaats van zooals nu een leelijk, voor een groot deel ontaardend, uit verdammte Pflicht und Schuldigkeit of erger.

Ook deze betoogvoering bevalt mij nog lang niet; mijn hemel, wat maakt u 't mij lastig met uw examen - ofschoon zij toch dunkt mij logisch uitloopt op de stelling dat de vrouw bovenal moeder moet zijn. Het is alles maar half. Juist, half! De stelling moet worden aangevuld met haar, steeds allernaïvelijkst vergeten tegenstelling: dat de man bovenal 'vader' zijn moet! Zoo komen we er. En het begrip van die beide stellingen is eigenlijk alleen toegankelijk voor wie begrip hebben van liefde. En de Liefde? Ja, wie kennen ook maar een glimpje van de Liefde? Ach, dan hoefde er immers van geen vrouwen-, mannen- of kinderkwestie sprake te zijn! Dan was immers alles, èlke oplossing, hoe verschillend ook voor ieder paar menschen, goed en schoon en vanzelf sprekend! Voor de Liefde is een dorpsschool evengoed als een staats-phalanstère, een slonsig dagmeisje dat snoept even aannemelijk als een coöperatief-zindelijke chef de cuisine; het huwelijk net zoo goed als geen huwelijk.

En het Kiesrecht? Ja, dat moet de vrouw hebben. Zeker. Waarom niet? Natuurlijk. Dat spreekt. Helaas, helaas, ik gaf 't u liever niet. Wat hebben

de mannen er mee uitgericht? Zie eens rond op de wereld; lijken de parlementen niet meer op kinderkamers en kletskransjes van oude.... neen, ik ken lieve, verstandige oude vrouwen voor wie ik eerbied heb, laat ik ze niet beleedigen door ze te vergelijken met politici. Het kiesrecht! Wat heeft de mannen-overheersching van de wereld gemaakt? Een gekkenhuis, een parodie van de hel, waarin de Belzebubs en Belials vervangen zijn door alom geachte diplomaten, industrieelen, juristen, journalisten enz., en waarvan de heele krankzinnige en misdadige inrichting 'maatschappelijke orde' heet. Maar welke waarborg is er dat gij vrouwen *niet* door dezelfde manieën bezeten zijt of bezeten zult worden als ge 'mee moogt doen'? Het kiesrecht, ge kunt het krijgen. Maar in godsnaam, geef òns daarvoor iets anders dan dat wat wij het meest begeeren en het minst behoeven. Geef ons liefde in plaats van bloeiende industrieën, kolonies, patriotisme, welvaart en oorlogen.

20 April.

Ik was aan het droomen geraakt over de liefde en daarna bracht ik den avond door in het gezin van mijn hospes, een gezin waarvan de verstandige en vredige vrijheid die er heerscht mijn vonnis over het moderne huwelijksleven schijnt te weerspreken. En dat nog wel niettegenstaande van Dam ontegenzeggelijk een min of meer afgewerkte slaaf en zijn vrouw een dito sloof is. Maar de liefde woont er en dus gebiedt de Heer er zijn zegen. 'God zorgt' heet ons huisje; al sinds jaar en dag. De vorige bewoner, een kruidenier, liet het er op schilderen toen hij een erfenisje kreeg precies op het moment dat hij zou failleeren. Wat van Dam be-

treft: soms denk ik wel eens, als ik zijn geploeter zie om rond te komen, dat voor hem die hulp zich wel wat te uitsluitend tot den bekenden ‘moreelen steun’ bepaalt; maar dat is een leelijke gedachte, want die moreele steun is werkelijk van veel meer belang.

En ben ik nu gezakt voor mijn examen of niet? Ik zie wel in dat het allemaal nog erg gebrekkig is wat ik gisteren schreef, maar verdenk mij er niet van dat ik met paradoxen heb willen schermen of er een boosaardig genoegen in schepte om den meest benepen dooddoener van uw tegenstanders tòch waar te redeneeren. Mijn ongeschreven namijmering over de liefde was heel niet verward; maar o, het is zoo moeilijk te zeggen wat je meent; ik ben blij dat u, een schrijfster, daar ook mee sukkelt. ‘De liefde’, zegt tante Neeltje, de zuster, of nee, eigenlijk halfzuster van juffrouw van Dam, wier man zaliger etc..... ‘De liefde’, zegt ze, ‘hè, da's 't mooiste waar je van lezen ken’, en dan vraagt ze me romans ter leen die in haar jonge jaren in trek waren. En ik antwoord altijd: ‘Ja, zegt u dat wel juffrouw Donselaar’. En vandaag dacht ik er bij ‘en 't moeilijkste om over te schrijven.’ Maar de quintessens was, dat liefde is het verlangen om iets te scheppen dat *boven het eigen bestaan uitgaat*. Iets, iets; ik sprak gisteren, onder de suggestie van mijn eigen betoog, te uitsluitend over kinderen. Soms kijkt van Dam zijn oudsten zoon, wanneer die op zijn troostertje speelt of met zijn vastberaden gezichtje over zijn huiswerk gebogen zit, met zulk een stilverheugden glimlach aan, alsof hij wel degelijk voelde dat hij zich in dit kind - om met Nietzsche te spreken - niet heeft vòòrt-, maar hòòger-geplant en dan benijd ik hem die sensatie,

die hem al zijn zware zorgen verzoet. Gisterenavond, toen ze alle drie in hun hansopjes over den vloer ravotten, zag ik diezelfde uitdrukking op zijn gelaat. Toen ik ze naar bed gebracht had bevestigde hij in een vertrouwelijk moment mijn onderstelling zelf.

Van Dam is een eenvoudig, stil en eenzelvig man, die rustig zijn plicht doet als boekhouder aan de boerenleenbank en in de late avonduren administratietjes behoudt van allerlei dubieuse winkeliertjes. Je zoudt met den besten wil niet meer van hem kunnen zeggen dan dat hij een braaf, rechtschapen mensch is. En toch, er 'zit zooveel in hem' dat er nooit uitkomt. Maar zelden krijg ik hem aan de praat; ook gisteren kostte het moeite, maar toen had ik ook opeens de moreel geruststellende overtuiging dat hij zich tóch geopenbaard heeft, in zijn kinderen namelijk. 'Och ja', zei hij met een soort van weemoedige berusting, 'toen ik jong was, verwachtte ik veel van het leven; maar ik kreeg bitter weinig en alles is me altijd mislukt'. Hij vertelde mij hoe hij in zijn jeugd altijd een gevoel had van alles aan te durven, te willen aanpakken, te kunnen doorzetten en te bereiken. Maar nooit vond hij gelégenheid om te durven, tenminste niet op eerlijke manier. Daardoor bereikte hij niets en zoo werd hij eigenlijk een bedeesde tobber. Hij had ook altijd een groot verlangen naar blijheid en vroolijkheid in zich; toch bleef hij een stil en teruggetrokken mensch; de meesten denken dat hij knorrig en somber is. Maar kijk nu de kinderen eens: Frans, wàt hij ook aanpakt zet hij door tot het einde en niemand spoort hem er toe aan. Jaap, alles durft hij en alles onderneemt hij. En Anneke? is ze niet de levende blijheid zelf? 'Als ik m'n kinderen zie, dan is 't

me soms of ik dus per slot toch alles bereikt heb wat ik verlangde'.

Ja, ik benijd hem. En toch zijn kinderen zoo te zeggen maar scheppingen voor den 'gewonen mensch', en lijkt mij de liefde die schoonheid en wijsheid schept, een hoogere en volmaaktere, die minstens evenveel geluk moest schenken.

U laat mij niet zakken, niet waar? Iets scheppen boven het eigen bestaan uit, u, als kunstenares, moet dat wel heel sterk voelen. En u voelt het ook. U voelt het vagelijk wanneer u, in een bui van artistieken gevoelsdoezel, knielt voor een christelijken fetisch (ù bent romantisch en sentimenteel, honderd maal meer dan ik) maar u voelt het inniger nog en sterker wanneer u in uw eenzame coupé ligt uit te kijken in den blauwen nacht en niet schreit om een lief, klein-kinderlijk hart, maar rustig-vertrouwend de geboorte beidt van een sterk-willend, groot-menschelijk. O zeker, voor velen van uw vooruitstrevende besturen en heel dat sympathieke troepje dat u opsomt, zou het geen kwaad kunnen eens wat innigheid en ootmoed te zoeken voor een Mariabeeld, al ware het zoo overladen met exvoto's als een Indiaansche totempaal met skalpen; maar voor ù.... neen neen, schuif de kap voor alle kunstlichtjes en staar eenzaam uit in de. blauwe oneindigheid van het heelal en van uw eigen ziel. Ik weet het, ik ken het, er is niets weemoedigers en niets blijmoedigers tegelijk; hoe dikwijls lig ik zelf zoo op de heide! En is het er duister, in het heelal en in uw ziel, heb den moed om zelf te zeggen; er zij licht; niet in waanwijze verbeelding van eigen persoonlijke macht, maar in diep bewustzijn van dat Eeuwige dat in u leeft en in en door u streeft naar zijn eigen verwerkelijking of volmaking,

de goddelijke Liefde die u drijft te willen boven u zelf uit, die niet ophoudt u toe te fluisteren dat ‘ik’ niet alleen maar ‘ik’ is.

Wat u zegt over uw motieven tot schrijven begrijp ik heel goed. Het spijt me erg dat ik mij niet duidelijker uitdrukte in mijn afkeuring van dien laatsten roman. Ik geef graag toe dat ik wat voorbarig oordeelde, en nu er niet de door u verlangde drie maanden, maar een half jaar overheen is gegaan, heb ik er ook werkelijk wel een eenigszins anderen kijk op gekregen. Maar voor bestelwerk hield ik hem toch allerminst. Ik bedoelde alleen dit (dit wordt een stumperige brief van louter goede bedoelingen): dat u, misschien zonder u er zelf rekenschap van te geven, uit routine, of neen, behoefte aan de gewoonte van produceeren, een stof ging *be*werken die nog niet voldoende innerlijk was *ver*werkt. Zoo werd het een poging tot krachtherwinning, zooals uzelf erkent, maar niet een éind-uiting van herwonnen kracht. En dàt moet toch dunkt mij het kenmerkende zijn van waarachtige kunst. U zegt: zoo zàg ik het leven (goddank niet: zoo wàs het leven) en dus gaf ik het zoo weer. Dit is een drogreden; u hadt het eenvoudig niet zoo mogen zien. Het leven, het wàre leven, dat de kunst moet weergeven, is de *innerlijke* kracht der dingen, niet de uitwendige verschijning. Bij menschen: het wezenlijke zielsgebeuren, niet de toevallige lotgevallen en omstandigheden. Het ware leven is deze innerlijke droom, waarin alle gevoelens ver-ijlen tot een ongeweten, grootsch mysterie, *niet* de plompe ‘tranches de vie’ die smakelooze kunstemakers het smakelooze vulgus onder den neus duwen. Een droom! O, en een droom is *altijd schooner* dan de zoogenaamde werkelijkheid; een droom is een ziels-wensch, een wezens-verlangen.

En de kunstenaar moet dit leven uitbeelden, *niet* fel en hartstochtelijk, zooals het ‘artistiek’ vooroordeel eischt (uit besef van eigen onbeheerschtheid en impotentie), maar rustig en diep-bezonnen, zoodat tenslotte nog de wildste bewogenheid verstilt en zich vereffent in een vredigen glans van eeuwige noodwendigheid. Het leven is *stijgen* tot hooger macht en kracht. Daarom is de kunst per se verheffend, veredelend, sterkend. En omgekeerd, kunst die neerslaat, ontmoedigt en verzwakt, is geen kunst, geen wezenlijk bééld van het leven, maar een parodie ervan. Denk niet dat ik geheel en al theoretiseer; ik heb zelf een bescheiden ervaring hieromtrent. Ik trachtte vroeger wel eens iets te schrijven en had daarbij hetzelfde gevoel als u, van ‘met iets te willen afrekenen’, van zelfbevrijding. Een heel enkele maal schreef ik verzen, maar dàt lukte alleen als ik overwonnen hàd. Natuurlijk, omdat er meer zelftucht, meer meesterschap toe noodig is. De moderne gevoelspoëeten beseffen dat niet.

Welnu, ik schreef zoomaar een beetje voor mijzelf, maar ù schrijft voor de menschen. En nu hebt u uzelf willen bevrijden zonder te denken aan de bevrijding der menschen; u was tevreden toen u de stof van u had àfgezet, en bedacht niet dat u ze daarmede tegelijk aan anderen vóórzette. Een boek van levensmoeheid kan goed zijn, mits niet alleen de schrijver zich er door verlicht, maar ook de lezer zich er ten slotte tóch aan kan opheffen. Uw schepping was een droevig-droomerige herinnering, niets meer; geen daad die - hier zijn we weer op ons thema - boven uzelf uitging. En daarom gelóóf ik u, eerlijk gezegd, niet, wanneer u beweert dat dit boek u sterker en grooter gemaakt heeft. Wie zulk verdriet geheel doorleefd heeft en herscheppend

verwerkt, die moppert achteraf niet meer over de nuttelоosheid van zijn strafwerk; die hoort niet langer in zijn geest het ‘lon-lon-la’ refreinen van een cynisme dat het heele menschelijke en goddelijke leven wil verlagen tot den larmoyanten humor van een cabaret. O, deze houding is wel aardig, soms; wel lief en elegant; evenals ook kinderlijk-naïeve devotie wel eens lief kan zijn en aandoenlijk; maar op den duur laat zij even onbevredigd en moet zij noodzakelijk omslaan in een beschamend besef van onwaarachtigheid, van innerlijke oneerlijkheid. Ik geef u toe dat het iets genoegelijks is van dit leven, dat het ruimte naast elkaar biedt voor bijvoorbeeld Goethe en den man die in **een artistiekerig cafétje** min of meer valsch zoowel zijn mandoline als onze gevoeligheid betokkelt; maar mijn hemel, *als het er op aankomt* moet men toch kunnen onderscheiden tusschen echt en onecht, levens*houding* en levens*pose*.

In uw roman ontbreekt de hooge tendens om schoonheid te schenken aan de *toekomst*. En juist van ùw werk wilde ik zoo graag, niet dat het gedurende drie of vijf jaren eenige niets-nutten van ‘dames’ (vervloekt ras), ondanks zijn triestheid amuseert of ondanks zijn humor ergert, of dat het den bolleboos van een of andere letterkundige debatingclub aanleiding geeft tot een voordracht over ‘realisme en pessimisme in onze hedendaagsche litteratuur’; maar dat het over honderd en meer jaren door een dankbaar nageslacht (dat maling heeft aan alle ismen van het verleden, omdat het zelf even zielig overhoop ligt met zijn eigen tijdgeest) zal worden ‘gelezen en herlezen’, alleen omdat het nobel en echt is. Goedig, niet waar? Maar antwoordt u mij eens eerlijk, heel eerlijk, of u het niet eigenlijk eens bent met deze ‘onartistieke’ opvatting? Van Dam

wil nooit iets lezen waar hij ‘niet iets van meeneemt’, Hij heeft groot gelijk. Een roman, een kunstwerk, moet niet geven levensbeschrijving, maar levensinzicht en verrijking. Tendenzlooze kunst *is* geen kunst. Kunst moet getuigen.

U zegt dat ik uw werk niet mooi hoef te vinden. Beteekent dit dat het u niet schelen kan hoe ‘men’ uw werk vindt of hoe ik het vind? Dat kunt u, dunkt mij, geen van beiden eerlijk meenen. Als ik niet voelde dat dit ééne ontbrak, zou ik het volmaakt vinden. Ik zeg dit niet om het misschien wat onaangename van mijn oordeel weer beleefdelijk wat te verzachten, maar eenvoudig omdat ik het oprecht meen. Uw taal, uw stijl, vooral uw volkomen onafhankelijkheid van modieus woordgekunstel en alle moderne gemaniereerdheid en litteraire trucjes; och neen, ook dit niet eens; maar dat zekere ondefinieerbare, dat edele, voorname in uw tóón (voor mij het ééne betrouwbare criterium voor kunst, de rest is mode) maakt dat ik u eigenlijk toch ver boven het meerendeel uwer collega's stel. Maar ik wou u zoo heel graag vol en gul bewonderen; en ik wou ook zoo heel graag dat u voor déze bewondering van mij en mijn paar dozijn onbekende zielsverwanten in het land niet onverschillig waart.

Maar voor heden laat ik het hierbij. Nog eens, mijn zes-uur-verre vriendin, wees nooit bevreesd dat ik zoo oprechte uitingen van uw ‘dwaze mededeelzaamheid’ als uw laatste brief bevatte, zal misverstaan; ik was er blij, innig blij mee. Uw brieven zullen voortaan mijn grootste vreugde zijn. En denk niet dat ik u door deze misschien wat jongensachtige, onvoorzichtige bekentenis, die er stond éér ik het zag, tot de voor u tegennatuurlijke edelmoedigheid van een spoedig antwoord wil verplichten. En zelfs

deze geruststelling is niet eens een tarting van uw onberekenbaarheid, met de bedoeling dien spoed eerst recht uit te lokken.

Ik groet u hartelijk.

Joost Vermeer

P.S. Wat was het lief bedacht, dat pakje voor de kinderen! Zij bezitten weinig mooi speelgoed, daardoor maakte het verrassende geschenk van de goede fee met de gouden schoentjes volkomen den gewenschten indruk van tooverlijke sprookjespracht en rijkdom. Van Dam en zijn vrouw laten u hartelijk bedanken. Anneke en Jaap schrijven u zelf, het spijt mij dat Jaap geen origineeler bui heeft. Frans kan geen geloof aan feeën meer huichelen en is wat met het geval verlegen. Hij weet niet wat te schrijven en ik dwing hem nooit tot iets. Maar hij laat telkens blijken hoe blij hij is met zijn machine en weet wel dat ik u dat zal vertellen.

Oostwolde, 17 Mei 19..
Aan Elisabeth van Rosande,
Parkstraat, Aarborg.

Lieve vriendin,

HET is nu alweer haast een maand geleden dat ik u voor het eerst zoo aansprak en nog heb ik het verlof daartoe niet ontvangen. Maar zwijgen is toestemmen. En vandaag, nu ikzelf eens behoefte heb om te schrijven, maak ik van die toestemming gebruik. Ja, ik heb behoefte om u iets te vertellen, en de vraag in uw vorigen brief, om eens iets omtrent mijzelf mee te deelen geeft mij den moed die behoefte ook te bevredigen, zonder vrees dat u misschien toch niet zult luisteren. U vraagt zoo nieuwsgierig wie ik eigenlijk ben, hoe ik leef, hoe mijn omgeving is. Neen, ik ben werkelijk geen geheimzinnige banneling, geen menschenschuw geleerde, geen profeet in de eenzaamheid zijner voorbereiding, geen hermiet en geen voortvluchtig wisselvervalscher. Dergelijke illusies moet ik u ontnemen; laat alle hoop varen dat ge in mij een of ander verborgen genie, in elk geval, ‘iemand je kunt nooit weten wie’ ontdekt hebt. U correspondeert - of correspondeert niet - met een in geen enkel opzicht interressant man. Mijn levensbiecht zou stellig geen copie voor ook maar het kleinste feuilleton opleveren. En daarom houd ik haar maar liever in petto en schrijf u beleefdheidshalve over mijn leven en werken niets anders dan dat ik inderdaad de onderwijzer-journalist ben voor wien ik mij van

aanvang af uitgaf. Mijn ouders waren van den P.G. en liberaal; ik zelf ben wat men veelzeggend ‘niets’ noemt; mijn politieke kleur is waarschijnlijk vrijzinnig-vooruitstrevend, misschien eenigszins rood; alles kwaliteiten, zoowel de negatieve als de positieve, die ik slechts met eenigen schroom beken, overtuigd dat zij mij in uw oogen afbreuk zullen doen. Er zijn zulke up's-and-down's, niet waar, in dergelijke waarde er ingen, en zoo is er geloof ik in den laatsten tijd en in uw kringen weer een zekere stemming tegen allerlei vrijheden (ach, hoe gekortwiekt toch nog!) voelbaar. Sinds twee jaar ben ik manusje van-alles aan het Provinciaal-Dagblad, waarmede ik een gedeelte van mijn levensonderhoud verdien. Ik vul afwisselend binnen- en buitenland; schrijf, excerpeer of steel leaders, bedenk raadsels voor de kinderrubriek en schrijf - dat weet u al - met mijn collega Albrechts het ‘Voor onze dames’. (Over een paar weken gaat hij ‘hoogerop’, naar Hagenau aan den Courrier, en moet ik dus alleen voor ‘de vrouw’ in al haar typen en gedaanten spelen, welk vooruitzicht mij danig benauwt.) Verder geef ik privaatlessen in Engelsch. Mijn liefhebberijen zijn volkenkunde en entomologie. Het eerste zult u ongetwijfeld saai, het tweede afschuwelijk vinden. Maar ik voor mij vind de studie van menschen die iets verder, naar afstand of tijd, van ons verwijderd zijn dan de boeren of meneeren onzer dagelijksche omgeving, belangwekkend. En de studie van insekten is in zekeren zin nog veel belangwekkender. Er is geen wetenschap zoo puzzlend, geen die ons zoo in onmiddellijke aanraking brengt met het diepste levensraadsel als de entomologie. Wilt u gelooven dat de insekten mij een veel beter inzicht hebben gegeven in het leven dan alle filosofen bij

elkaar? Niet dat ik ongeoorloofde analogieën wil trekken en b.v. de termieten-legers zou beschouwen als een rechtvaardiging van ons militarisme, zooals uiterst geleerde dwazen doen. Maar wie iets van het verband van persoonlijkheid en algeest wil begrijpen, of liever zien, moet te leer gaan bij vlinders, bijen en sprinkhanen. Vraag aan hen de oplossing van uw probleem: 'óf ik eigenlijk wel ik ben'. Dit tot verontschuldiging voor mijn kinderlijke liefhebberij. En in elk geval geeft het prepareeren van mijn studie-objekten voor musea en scholen mij nog een kleine, schoon noodzakelijke bijverdienste. Ik schreef een paar verhandelingen over oorwurmen, die ik u niet zenden zal (de verhandelingen namelijk) vóór het mij blijkt dat u in deze lang niet gering te schatten creaturen Gods een even levendig belang stelt als ik. Op het oogenblik verdiep ik mij meer in de zeden, gewoonten en godsdienstige gebruiken der bidsprinkhanen, welke zoo groote overeenkomst vertoonen met die van kannibalen en Balkanbewoners, dat men bovengenoemde geleerde bollen haast gelijk zou willen geven en, met een variant op Goethe (geloof ik)zou kunnen zeggen: 'De eenige studie van den mensch is de biddende roof-sprinkhaan,' Beiden tenminste rooven, verslinden hun soortgenooten.... en bidden erbij.

U vraagt ook waarom ik zoo teruggetrokken leef. O, denk toch niet dat ik mij om een of andere bepaalde reden, om ontgoocheling, uit mismoedigheid of laatdunkendheid met opzet heb afgezonderd. (Vreemd dat er voor moderne menschen geen andere motieven aannemelijk schijnen voor een rustig leven in de natuur waar die op haar mooist en zuiverst is!) Ik heb mijn eenzaamheid volstrekt niet gezocht, maar alleen mij er niet tegen verzet toen de om-

standigheden er toe leidden. Elk karakter, dit geloof ik zeker, vindt in het algemeen tenslotte de plaats in de maatschappij - of tenminste in het léven, dat is nog iets anders - die het toekomt, ondergaat het lot, waartoe het is voorbestemd. Ik geloof vast dat ik door maar 'ernstig te willen' rijk zou kunnen worden, of minister, of wat of wie dan ook. Maar blijkbaar wil ik dat niet. Mij komt kennelijk géén plaats toe in de maatschappij, nergens, daarom slijt ik mijn leven hier, waar het eigenlijk mooier is dan ergens. En het lot waartoe ik ben voorbestemd? Soms denk ik dat ik vermoed wat dat is; maar daar zwijg ik erover. Het is ook niets bijzonders, behalve dan natuurlijk voor mijzelf. Als jong onderwijzer, nu zestien jaar geleden, werd ik door het 'toeval' hier geplaatst; na een paar jaar kwam ik weer in Aarborg terug en leefde daar het grootestads-leven mee, zooals ieder jong man van niet abnormaal goede of slechte neigingen in de nadagen van zijn Sturmund-Drangperiode gedaan zou hebben; het vermoeide of verveelde mij niet meer dan het kleine-stadsleven. Maar toch, toen het baantje aan het Provinciaal-Dagblad vrijkwam, solliciteerde ik en keerde naar hier terug. Ik had een vaag gevoel dat stilte en eenzaamheid het beste voor mij zouden zijn. Er was nog iets anders dat mij hier heen trok. Een herinnering, een droom, en die staat in verband met mijn voorbeschikte lot.... maar dit vindt u romantisch en sentimenteel, en daar wilt u niet van hooren.

Nu genoeg van mijn leven, van de uiterlijkheden ervan tenminste; nog eens: ik schrijf er over omdat u het vroeg. Ik wilde u heel iets anders vertellen dan wat ik ben of doe; iets veel gewichtigers, iets wat ik *voel*.

Vele eenzame menschen houden een dagboek. Ik

doe dat niet. Ik had er een toen ik niet eenzaam was, maar hield er mee op toen ik merkte dat ik daarin mijzelf eigenlijk zoo'n beetje bedotte. Nù houd ik alleen maar een zeer ongeregeld maandof jaarboek, waarin ik zoo nu en dan, bij bijzondere gelegenheden, een kort overzicht en samenvatting neerschrijf van mijn wederwaardigheden en de diagnose opmaak over mijn geestelijke gesteldheid. Deze methode bevalt mij veel beter; men leeft in den tusschentijd zorgeloos, ik bedoel zonder voortdurend en al te angstvallig met zichzelf bezig te zijn,- en is daardoor op het oogenblik van den zelfinkeer geheel frisch en onbevangen. Vooral wanneer men daarvoor steeds een moment van gelukkige of tenminste evenwichtige stemming kiest, want in ongelukkige of gedrukte stemming is men natuurlijk per se oneerlijk. Zonderlingerwijze zijn de ‘bijzondere gelegenheden’ waarop ik dit register bijhoud bijna altijd christelijke feestdagen; niet omdat ik dan meer tijd heb, maar omdat ik nu eenmaal onwillekeurig hecht aan allerlei omstandigheden die mijn fantasie aanknoopingspunten bieden. Ik verbeeld mij gaarne dat op Nieuwjaarsdag werkelijk iets nieuws begint; ik denk dat ik op Kerstmis of Paschen meer kans heb een geestelijke wedergeboorte of opstanding te beleven dan op 17 Maart, en op Hemelvaartsdag mijn geest allicht hooger te kunnen verheffen dan bijvoorbeeld op 5 Mei. Evenwel: ik zou niet de moderne intellektueel zijn die ik tenslotte toch ben, wanneer ik niet ook dikwijls dit beginsel ontrouw werd. Doch geloof mij, al is heden de datum van mijn biecht geheel ongemotiveerd, mijn stemming rechtvaardigt haar meer dan ooit. Het is mij te moede alsof het Nieuwjaar, Kerstmis, Paschen en Hemelvaartsdag tegelijk is. Ik heb

namelijk een groote ontdekking gedaan, ik geloof *de* groote ontdekking van mijn leven. Houdt mij nu niet voor een gevaarlijk maniak, die waant tot eeuwig heil der menschheid een onfeilbare wijsheid of dito sluiting voor inmaakflesschen te hebben uitgevonden, die voortaan met Pear's zeep en het Steinerianisme in één adem genoemd zal worden. Neen, ik heb alleen maar in mijn eigen hart, dat ik voor een vrijwel uitgeput goudveld hield, een nieuw Klondike ontdekt van vriendschap, toewijding en liefde. En dat ik dit schrijf aan ù is eveneens volkomen in den haak; want datgene waarvan mijn sinds een groot halfjaar onderdrukte en daardoor te scherper zelfanalyse mij overtuigde was: dat ik die gelukstemming aan ù en aan niets of niemand anders heb te danken. Dit is het wat ik dezen keer in mijn levensboek noteerde en wat ik nu niet laten kan ook aan u te schrijven:

'Ik ben licht en blij; ik was het bijna voortdurend heel den tijd sinds zij terugkwam. Ik hoor telkens den stillen lach.'

Erger u niet al te zeer over de halsstarrigheid waarmede ik aan uw 'terugkomst' blijf vasthouden; u bént in mijn leven 'terug' gekomen, ik kan 't niet helpen, het is zoo. De stille lach bedriegt mij niet. Hij heeft mij nog nooit bedrogen. Hij is het eenige dat volstrekt onbedriegelijk is en waarin ik volstrekt vertrouwen heb. Hij is het hoogste, zuiverste geluk.

Ik voel het hoogste, zuiverste geluk; om u, daarom moet ik ù zeggen wat de stille lach is. Dat het zooveel moeite kost iets zóó eenvoudigs uit te leggen! Het meest vertrouwde, het diepst-bekende! En toch ben ik een lange wandeling gaan maken om moed te krijgen het u te zeggen. Twee uren lang heb ik geloopen over de zonnige hei, onder de

lentelijk geurende berken en dennen, en ik heb hem zonder ophouden gehoord. Mijn hart is er vol van; de heele natuur is er vol van. Als ik hem in mij hoor heb ik vrede; rustigen, klaren vrede, met mijzelf en met alles. Dan voel ik dat ik doe wat ik doen moet, dat mij gebeurd is wat gebeuren moest, dat komen zal wat komen moet. Wat is het leven toch gemakkelijk en wonderlijk eenvoudig, denk ik dan: je hebt niets anders te doen dan heel gewoon wat je doen moet! En gewoon af te wachten wat komen moet. Wonderlijk eenvoudig is dat. En dáármee alleen verdien je die hoogste zaligheid: den stillen lach te hooren.

Het heerlijkste is dat ik dan ook vrede heb met de menschen. Heb ik u al bekend dat ik ze dikwijls minacht en bespot? Maar dàn, als ik den stillen lach hoor, dan begrijp ik ze en glimlach. En niet met de bittere laatdunkendheid van wie waant boven de wereld en de menschen te staan, maar met een warm gevoel van blijdschap dat al die aartsdwazen en jammerlijke boosdoeners immers mijn gelijken, mijn broeders zijn, tot de leden van mijn kegelclub en den Koning van.... toe. Leeft niet in ons allen éénzelfde Geest? Daarom, als ik de menschen minacht, dan doe ik dat alleen omdat ik zoo boven alles den Géést liefheb en omdat er niets zoo grootsch en schoon is dat ik niet van den Mensch zou mogen verwachten. Ik wéét dit omdat ik den Geest in mijzelf voel werken en omdat mijn wezen niet anders zijn kan dan dat van andere menschen. Zij weten nog van geen geest, de meesten althans. Voor het meerendeel zijn zij grenzeloos barbaarsch, peilloos dom, kinderachtig, slecht en belachelijk. Het is niet te ontkennen dat de heele maatschappij maar een zotte janboel is van een hoop hoogst onprak-

tische dwazen, wier ‘geest’ elijke leiders weinig verschillen van ordinaire charlatans of oplichters, en wier bestuurders bestaan voor een derde uit aartsdomooren, een derde uit eerzuchtige parvenus en een derde uit in troebel water visschende bandieten. Daar valt niet veel van geest te bespeuren. Maar zij die gelooven haasten niet. De Geest heeft den tijd, en ik, die in zijn oneindige macht geloof, heb dien ook. Ik ben gerust; de Geest zal zich openbaren, in hen, zoo goed als in mij. En ik geloof dat hij aan 't werk is, machtiger dan ooit. Het lijkt misschien dikwijls of eer het Beest dan de Geest aan 't werk is; maar dat is schijn en ééns zal men zeggen, ‘in de twintigste eeuw werd de Mensch geboren. Toen ontdekte hij dat hij Geest was en toen ontdekte hij ook de levende Liefde’. Daarvóór was die een woord, een dood masker der ijdelheid en zelfzucht.

Lieve vriendin, ik weet alweer niet of ik duidelijk genoeg gesproken heb, of gij nu begrijpt wat de stille lach is en vooral of ge ook begrijpt wat gijzelf met den stillen lach te maken hebt. [aant.] ‘La femme nous remet en communication avec l'Eternelle source où Dieu se mire’, zegt Ernest Rénan ergens. En denk aan Beatrice, denk aan.... neen, denk alleen aan het meisje met de donkerbruine oogen dat mij in den tijd toen alles in mijn hart nog chaos was, door haar verschijning alleen al behoed heeft voor ondergang in leelijkheid en onwaarheid; dat mij, wàt ik ook dwaalde of misdeed, altijd weer herinnerde aan wat schoon is en edel; dat mij de Liefde deed ontdekken, de eeuwige, oneindige, terwille waarvan ik afstand heb gedaan van al wat bij menschen liefde héét, maar onnoozele begeerte is. En als ge nog blijft loochenen dat gijzelf dit meisje waart....

Ik geloof, ik wil gelooven, dat u voelt wat ik

meen. En ik wil ook gelooven dat mijn bekentenis u verblijdt. Mag ik dat niet gelooven? Is niet heel ons leven vol van dergelijke coïncidenties? O, er is een soort van Voorzienigheid in ons, die weet wat ons eigenlijke, diepste karakter wil, afgezien van de stoornissen der oppervlakkige gebeurtenissen en die daarop aanstuurt en ons tenslotte zóó vanzelfsprekend de gelegenheid tot verwerkelijking doet aangrijpen, dat wij haar houden voor een toeval. Zulk een toevallige gelegenheid was onze eerste ontmoeting. Voor mij althans. En onze tweede, het vorig jaar, was het ook voor ù. Ik kan er niet aan twijfelen. Want waarom aanvaardde ook ù het toeval, maakte ook ù het tot een gelegenheid? Uit experimenteerzucht? Maar u had immers geen reden iets interressants van mij te verwachten. En dan zoudt u ook dàdelijk hebben geantwoord en niet hebben gewacht tot ùw voorzienigheid u bij een tweede toevallige gelegenheid weer aan mij herinnerde.

Ik heb u niet gezegd wat ik wilde; ik heb veel meer gezegd en veel minder. Ik ben blij en licht, in evenwicht, in harmonie met alles en ik voel in mij de oneindige Liefde. En aan u schrijf ik dat, zoo vrijmoedig als ik zijn kon als kind, toen veel onbegrip mij nog niet stug en gesloten hadden gemaakt. Ik schrijf het u tot mijn eigen zoete verbazing en wel wetend nu dat het iedereen dwaas moet lijken, behalve u. Ik ben gelukkig als de merels, die nog altijd maar niet ophouden kunnen te fluiten. En ik hoor het zachtjes in mij lachen; ‘zie je wel, zie je wel dat menschen elkaar tóch begrijpen kunnen? Zie je wel dat je wachten beloond wordt, dat je nu een mensch hebt gevonden, belangwekkender dan een oorwurm, mooier dan een

vlinder, al is zij, misschien, waarschijnlijk, gevaarlijker dan een schorpioen?'

Zal zij nu boos worden? Zeggen dat deze brief ongepast of idioot is? Never mind; op een oogenblik dat zijzelf luistert naar den stillen lach, zal zij mij antwoorden dat het goed was, dat zij *begrijpt* en dat ik haar waarlijk mijn vriendin, mijn lieve vriendin mag noemen.

Joost Vermeer

Eerste dagboek van Joost Vermeer

20 Mei.

ALS ik nu denk aan dat vieze, onoogelijke zandwoestijntje achter onze straat, dat iedereen ergerde om den rommel dien de anderen er deponeerden (maar iedereen ging er zelf toch kalmpjes mee door) en om het eeuwige gekrieuw der kinderen uit de geheele buurt (maar ieder zond er zijn eigen kinderen toch altijd maar weer te spelen)! Hoe noodlottig werkten hier bodem, klimaat en sociaal milieu samen om een ras van rooflustige Bedouinen en naijverige lompensorteerders te kweeken. Het werd een wereld in 't klein. Ik verbeeld mij dat zelfs ónze kinderen soms schreeuwerig en onhebbelijk werden als zij wat al te lang leefden onder de wet dier woestijn, bezaaid met bodemlooze emmers, beschimmelde schoenen, bedorven inmaak, doorgesleten matrassen en rottenden vischafval.

En nu! Ik sta verbaasd over de verandering. Een twintig ravottende blaagjes van zes tot zeventien, jongens en meisjes, zijn druk en ordelijk aan 't werk om den vijver te graven en den complementairen berg op te werpen. En er is vrede onder de kinderen en den ouders een welbehagen. Voor mijzelf is dit een prettige ervaring; ik merkte dat een aardig en nuttig werk voor *kinderen* toch overal nog wel sympathie vindt. (Een belofte voor een toekomst, waarin ook de

volwassen mensch zal leeren werkelijk ‘het nuttige met het aangename te verbinden’.) De burgemeester was, toen ik hem verlof vroeg tot uitvoering van dit publieke werk, weer dadelijk allertoeschietelijkst en stelde voor elken graver een ijzeren schopje beschikbaar; bovendien leende hij een paar kruiwagens uit zijn eigen park.

Ongeveer twee weken zijn we nu bezig. De kinderen werken als kabouters, iederen dag na schooltijd zoolang zij maar kunnen en Woensdags en Zaterdags den geheelen middag, de meesten bij weer of geen weer. Gekibbeld wordt er haast niet, allen zijn vol vroolijken ijver en edelen wedijver; mijn hooge Hof van arbitrage heeft weinig te decreteeren en zijn Sterke-arm is permanent werkloos. Wij zijn nu één meter vijftig diep, volgens de door Frans gegraven proefschacht is de gewone stand van het grondwater twee tien. Maar het schiet gauw op, gauwer dan ik gedacht had. Het is haast ongelooflijk wat die kleine armpjes vermogen in hun gedurige bezigheid onder een beetje systematische leiding. Naarmate het werk vlot, krijgen ook de ouders er meer schik in. De timmerman, die ons al bij het begin oude planken gaf om over te kruien, zegde ons latwerk toe voor het prieel (waarvoor ik, mij spiegelend aan het vredespaleis, geen prijsvraag heb uitgeschreven, maar dat door Frans, die onbetwist de beste teekenaar van de heele school is, wordt ontworpen). De bloemist beloofde een paar mooie klimrozen en plantjes voor de ‘rotspartij’; van de kweek krijgen wij dit najaar dennenboompjes; de bokkenboer levert de mest; de burgemeester, die gisteren in hoogst eigen persoon kwam kijken, zou een plek op Boekerode aanwijzen waar we plaggen en moszoden kunnen steken, en beloofde verder voor 't

najaar nog allerlei mooie heesters. Van Dam en menig ander vader komen 's avonds dikwijls nog een handje helpen graven en kruien.

22 Mei.

Frans is toch wel zeker het type van den ‘nieuwen mensch’. Ik vroeg hem mij te helpen bij het ordenen van mijn boeken en beloofde hem voor het saaie werk een kwartje. Ik dacht aan het Leclanché-elementje waarnaar hij al zoo lang hunkert. Maar hij wilde niets hebben. Hij was *teleurgesteld* door mijn aanbod, dat zag ik aan den stuggen trots die er op zijn gezichtje kwam. Hij is boven de begrippen ‘loon en straf’ uit. Ja, ook straf. Als Frans ooit straf kreeg, zou hij hoogstens even verbaasd opkijken en vragen: ‘waarvoor dient dàt nou?’ Ik zou mij schamen Frans te straffen, al had hij ik weet niet wat uitgehaald. Overigens herinner ik mij niet dat hij ooit werkelijk kwaad, iets onedels, gedaan heeft.

Anneke is anders. Laatst was zij valsch geweest tegen Jaapje; bij de verwijten van haar moeder verging zij van radeloos berouw en riep: ‘maar je moet me ook veel erger straffen, anders kan ik nooit zoet worden.’ Zulk een uitroep is bedriegelijk en het zou gevaarlijk zijn haar heur zin te geven. Want juist hààr zou straf, wel niet verbazen, maar diep beschamen en vernederen en daardoor haar toch reeds te zwak zelfvertrouwen fnuiken.

En Jaap? Aan zelfvertrouwen ontbreekt het hèm niet, alleen nog maar aan zelfbeheersching. Van ochtend hoorde ik hem hard schreeuwen: ‘Moeder, moeder, kom 's gauw, heel gauw!’ Ik vroeg wat er toch was. ‘Ja’, zei Jaap, ‘omdat ik zoo beestig (bezig) ben met àl de aardbeie op te eten!’

23 Mei.

Van avond in A's roman gelezen, het volgens modern-kritisch jargon enorme, overweldigende, diabolische epos, waarin het diepst-menschelijke leven siddert, snikt, jubelt, raast, vloekt, zegent en weet ik wat meer, maar vooral zich aanstelt. Wanneer ik in een moedelooze bui, als ik mij verbeeld dat deze wereld te benauwd voor mij is, lees in Goethe's ouderwetsche verhalen, dan weten zij zonder falen weer een atmosfeer van frischheid en klaarheid om mij te scheppen. Maar wie van de beroemdelingen van heden is daartoe in staat?

Natuurlijk is dit oordeel onbillijk, het moet voor een deel berusten op onvermogen om den eigen tijdgeest nuchter te waardeeren. Voor een deel zal het ook wel gevolg zijn van verzet tegen het modegedaas der toonaangevende kritiek. Maar er mòet toch ook objektief iets, zelfs zeer veel, haperen aan de meeste moderne kunst. En dat is geloof ik in hoofdzaak eenvoud, *voornaamheid*, ja, die vooral. Hoe verkwikkend is het daarvan den zuiveren geest te vinden in Elisabeth's werk.

Groote artiesten zijn meestal even onuitstaanbaar als kleine. Groote geleerden, ook al zijn zij zoogenaamd zonderling, kunnen zéér sympathiek zijn; kunst-celebriteiten zijn het maar hoogst zelden. Artiesten vergeten meestal, dat zij, omdat zij tienmaal zoo ijdel zijn als gewone menschen, tegelijk ook tienmaal zoo bescheiden behooren te zijn, zullen zij althans niet honderd maal zoo belachelijk worden.

Vreemd dat zoo vele eigenschappen en eigenaardigheden van menschen door de massa juist voor

hun tegendeel worden versleten! Welke aanstellerige onbenulligheden worden er niet voor geniaal gehouden, terwijl zij in waarheid slechts uiting zijn van innerlijke impotentie. Hoe averechts wordt er geoordeeld over de sensibiliteit van den artiest! Hoe weinig ziet men in dat hun veel vergoelijkte overgevoeligheid allerminst fijngevoeligheid, laat staan fijnvoelendheid is, doch alleen maar ziekelijke, dekadente prikkelbaarheid, ja dikwijls directe *on*gevoeligheid voor de rechten, den smaak, het oordeel van anderen. Het echte genie is gezond en sterk en heeft geen pretenties.

Analogie bij de vrouwen: het is opmerkelijk hoeveel domme en werkelijk grove, hardvochtige, zelfzuchtige vrouwen alleen door een zekere aanstellerigheid zichzelf en de wereld weten wijs te maken dat zij toonbeelden zijn van de zoogenaamde 'vrouwelijke' intuïtie, takt en fijngevoeligheid, ofschoon zij alleen maar zwakke zenuwen hebben en noch logisch, noch ethisch, behoorlijk kunnen nadenken.

Ik geloof dat men Goethe te veel verwaarloost. Niet dien lummelachtig-pedanten, burgerlijk-benepen 'Olympier', dien steeds-jubileerende en herdenkende vereenigingen van kunstvrienden en filologen als hèt voorbeeld van rustige levenswijsheid trachten te patenteeren; maar den echten, levenden, juist zeer onrustigen, altijd met zichzelf vechtenden, maar telkens zichzelf overwinnenden màn.

Het carrillon is gerepareerd; het klinkt weer net als vroeger. Hoe veel, veel liever nog is mij nu dit geluid, sinds ik weet dat ook zij er dikwijls in ontroering naar heeft geluisterd. Ja, eigenlijk is alles, alles vermooid, waarvan ik weet dat zij het kent.

25 Mei.

De stille lach

Door klamme kloof en kromme krocht,
Doolde ik mijn dagen rond,
Worstlend met menig droomgedrocht;
Wie zegt, o zegt mij wat ik zocht
Van stond tot stond!

Ik riep om mijmerstil Geluk
Dat sliep diep in mijn ziel;
Maar toen ik 't zag, reet met een ruk
De storm mijn droomenwereld stuk,
En alles viel,

Toen bad ik tot de zwarte Smart
Dat zij mijn troost zou zijn;
Zij kwam en kuste mij in 't hart,
Van strijden mat en waanverward,
Haar valsch venijn,

Toen riep ik aan den hellen Haat;
Hij kwam in 't trotsche mom
Van Kracht, maar bracht mij heul nog baat:
Arm bleef mijn hart en star 't gelaat
Van 't al rondom.

Geluk, Smart, Haat, zij gingen heen;
Al wat 'k eens had gewild,
Was als een vage schim verglêen;
Mijn arm, leeg hart weer doolde alleen,
Stom en verkild.

Maar eindlijk: ‘Liefde’ riep ik aan:
Toen ruischte 't wijd en zijd;
En als een zang in schemerlaan
Heb ik haar stillen lach verstaan
Uit de eeuwigheid.

En waar ik voortaan mij bevind'
Is 't wonder van dit lied:
Ik hoor het als den verren wind,
Als d'adem van een slapend kind,
Een golf die vliedt.

En wat ik voortaan ook aanschouw
Zie 'k van hààr glans omgloord;
Zij licht uit de oogen eener vrouw,
Uit zon of zee, en 'k weet het nauw,
Maar alleroord.

Altijd, o altijd voortaan voel
'k Haar zoetheid mij nabij;
Zij leidt langs donkren giftgen poel
Mijn doling tot haar eindlijk doel,
Schoon, licht en vrij.

Nu hoop, mijn hart, dat God u zend'
De kracht door 's levens nood,
Zijn Liefde, die geen twijfel kent,
Zijn Liefde zonder maat noch end
Te volgen tot den dood.

26 Mei.

Een regendag! De meeste menschen vinden een regendag vervelend, er zijn er zelfs die dan spreken van ‘somber’. Onbegrijpelijk! Regen is frisch en opwekkend, vooral als 't er erg bij waait. Een hoogst enkele maal is hij, om een of andere nietige bijoorzaak, een beetje lastig; maar altijd toch mooi. Vandaag was de regen, de onophoudelijke, mistige motregen eerst, de plassende slagregens later, prachtig. Eigenlijk was hij, wegens lekkage van mijn schoenen, óók lastig, maar ik kon toch niet nalaten een flinke wandeling te maken. En nu tracteer ik mijzelf op middagthee en mijmer zoo'n beetje.

Ik begrijp niet hoe menschen zich kùnnen vervelen. Het meest schijnen zij er aan te lijden wanneer zij moeten stil zitten en geen courant of boek hebben. Het moderne ‘mevrouwen-dom’ lijdt er zeer sterk aan. Maar als ik eens tijd te veel heb verlang ik naar niets minder dan naar lectuur. Ja, 't lezen van het mooiste boek is, welbeschouwd, toch altijd nog een soort karwei voor me; liever doe ik niets, zooals nu; als ik tenminste werkelijk eens niets te doen heb. Als Frans of Albrechts mij op zulke momenten betrappen, zeggen ze dat ik denk of pieker. Dat is niet waar. Piekeren doe ik voorzoover ik weet nooit en denken maar hoogst zelden. Eigenlijk denken, dat wil zeggen wat je zoo denken noemt: het redelijk combineeren van denkbeelden tot een inzicht, een begrip, overkomt mij weinig in rustige oogenblikken, maar juist meestal op de meest ongelegen en onwaarschijnlijke, bijvoorbeeld wanneer ik mijn fiets schoonmaak, wanneer ik aan tafel een botje trancheer voor Anneke, of wanneer op bureau al mijn aandacht vereischt wordt voor het samenflansen van een serie gloednieuwe ‘Indrukken uit de Ville Lumière’ van onzen eigen correspondent, uit een paar oude Parijsche brieven van den Courrier, een Baedeker, een paar prentbriefkaarten en de laatste berichten.

Neen, ik denk gewoonlijk niet; maar ik kijk, ik zit op uitkijk en verzamel denkbeelden. Of neen, dit is nog veel te aktief uitgedrukt: ik zit te wachten op wat zich lààt bekijken. Ik behoef nooit làng te wachten; de dingen komen vanzelf; 't is of ik ze aantrek, en tenlaatste ben ik als een lichtkuil voor nonvlinders; van alle kanten komen de gedachten en denkbeelden en invallen aanzwermen. Er is werkelijk geen ding ter wereld waarvan niet een stroom

van gewaarwordingen en sensaties uitgaat, wanneer je het maar even met verwachting, met welwillende verwachting, aankijkt. En zelfs afgezien van de fantasieën en associaties die elk ding kan wakker roepen, is het op zichzelf toch altijd al de moeite van het bekijken waard. Je raakt nooit uitgekeken, zelfs al beperk je je tot een meter in den omtrek.

Wat is dat nikkelen theepotje eigenlijk een wonderlijk ding met zijn glans en schaduwplekken! Hoe vreemd dat ik alles, de heele kamer haast, met mijzelf er in, en de boomen buiten, in dat stukje metaal zie weerspiegeld! En dat alleen omdat ergens in het heelal, onbegrijpelijk ver weg, de zon brandt. En om nog veel dingen meer. Ik zou ze niet eens allemaal kunnen bedenken. Eigenlijk om alles wat bestaat. En de wasem uit de tuit! Waarom vindt niet ieder kind, dat maar even uit zijn oogen kan zien, stoommachine's uit; waarom moet je er Columbus vpor zijn om een ei op zijn kop te laten staan? Wij zijn nog wel héél kortzichtig en onbevattelijk.

Via de stoommachines denk ik aah de steenkolen die we klopten voor juffrouw van Dam's fornuis en aan de geweldige oerwouden en mammouths en mastodonten waarvan ik de kinderen toen vertelde.

Maar om de voorwereld te zien hoef ik eigenlijk niet zoo ver met mijn fantasie af te dwalen; ik heb haar vlak bij, in mijn terrarium. Mijn gevlekte vuursalamander doet in geen enkel opzicht onder voor een of ander voorwereldlijk monster. Zie hoe het ondier daar op de loer ligt voor zijn donker hol, met den loggen, platten kop op een rotsblok. Zoo heeft het al uren lang onbewegelijk gelegen in de groote stilte van het woud rondom. Maar plotseling kraakt er iets in de wildernis: de lange mossen buigen golvend, hooge stammen zwiepen en de pluimen

van ontzaglijke varens wuiven wild, de grond siddert: een geweldige boa nadert. De draak richt den kop nu schuin neerwaarts, traag en onhoorbaar schuifelt dan zijn zwaar, zwart lijf langs de rots naar beneden; zijn wijde muil gaapt en het volgend oogenblik wringt en kronkelt de boa tusschen de monsterkaken die haar midden in 't weeke lichaam vast nepen. Heftig schudt de draak zijn prooi heen en weer, tot de slang, uitgeput, slap neerhangt ter weerszijde. Dan opent de salamander even den bek en met langzaam happende beweging doet hij het slijmige lint een, twee, driemalen achtereen door den bek heen verder schuiven. Opnieuw begint de boa verwoed te worstelen en opnieuw wordt zij door hetzelfde woeste schudden verlamd. En eindelijk is zij, over de halve lengte plat en week geknauwd en gekneusd, opgeschoven tot aan het eind van haar lang lichaam. Met een laatsten, vluggen hap richt de draak het uiteinde binnenwaarts en langzaam, maar met een vreeselijke zekerheid, verdwijnt, schokkend, wringend, stuiptrekkend, het levende beest in den breeden, slokkenden muil. En weer is het stil in het wijde woud, de salamander beurt den kwijlenden kop zijwaarts, nog trillen en zwoegen keel en buik van het binnen in hem krimpende dier. Met een weeë, misselijke beweging veegt hij den slijm- en modder-besmeurden bek af aan het lange mos. En weer ligt hij plat, roerloos neer en wacht.

Is dat niet de voorwereld? En de wereld van nu? en de nawereld?

Zouden de wurmen een bond hebben tot bestrijding der wurmophagie? Ik denk het niet. Maar de menschen hebben bezwaren, gegronde bezwaren zeggen ze, tegen kannibalisme (er zijn geen grooter ondieren die hen verslinden dan hun eigen soort-

genooten). Dus is het leven blijkbaar voor den mensch iets méér dan voor een wurm of voor een salamander. Ofschoon ik onder menschen tot dusver weinig anders dan wurmen en salamanders zag.

Er schijnen enkele dingen minder bevredigend in deze wereld. Maar het spetteren van den regen op het zinken platje onder mijn raam is toch heel aangenaam om naar te luisteren. En kijk, hoe de blinkende droppen weer sneller en sneller vallen, hoe zij weer grooter en grooter worden! Welk een wonderbaarlijke lichtvalling opeens in de kamer! Zie de natte, druipende, blinkende muren van het huis hierover, het molme schuttinkje rechts en daarbovenuit de achtergevel van de tapperij. En dààrboven, iets verder, de grijze, oude, nu zoo héél oude kerktoren! En uit 't andere raam: de boomen met hun zwaar-buigende takken en neerdruipende blaren waar de zilveren parels onophoudelijk van afrollen! Maar het allerschoonste is dat dunne, lichtblauwe waas, die ijle sluier, die éven golvend vóór en óver alles uit en heen waait en wappert. Wat lager pletst en gudst het in den regenton en vandaar op den moddergrond. Mijn prieeltje in den tuin is een goorgrijs, druipend, glimmend kotje geworden; ik kan mij niet voorstellen dat daarin ooit een mensch gezeten kan hebben en dat ik die was; het lijkt heel iets anders; een kip zit er roerloos ineengedoken op de ronde tafel. Ook die hoort er niet; maar de dingen zijn nu eenmaal betooverd. In de ren tript de haan, zenuwachtig, reikhalzend, al maar voor het gaas heen en weer. Een rij musschen zit op de daklijst van het turfschuurtje, ook doodstil, ineengedoken, druipend en glimmend. Ergens uit een keuken of stal zeurt een zacht geneurie; plotseling verschijnt een vrouw voor het bovenraam der tapperij om een

doek uit te slaan; er schettert een golfvlaag van knarsend grammofoon-gekrijsch door het geruisch van den regen.

O dat tooverlijk doffe licht in mijn kamer! Zal het niet juist zoo zijn in den Hades? - Wat beweegt, wat klapwiekt daar in het insectarium? Kijk, een dagpauwoogje uitgekomen! Morgen krijg je je vrijheid, als de zon schijnt en je vleugels sterker zijn. En nu zie ik vóór mij een wijde, zonneblimkende prairie en daarboven bont dartelend gedein van vlinders die er hun bruidsvlucht dansen. Zulke velden zijn er, nu, op ditzelfde oogenblik terwijl hier de regen onafgebroken neerklettert. Maar wat is mooier? Ik weet het niet, het lijkt mij heel kinderachtig om dingen met elkaar te vergelijken.....

Toen kwam Albrechts binnen. Ook nat, druipend, dampend, glimmend. Maar vloekend en niet mooi. Hij kwam afscheid nemen; overmorgen gaat hij naar Hagenau.

'Wat zit jij je hier godsgruwelijk te vervelen! Licht, asjeblieft! Gordijnen dicht, hoe kan je 't uithouden naar buiten te kijken, in die beroerde, mieserige druilerigheid!'

Hij bleef eten. Ik trok de gordijnen gehoorzaam dicht en stak de lamp aan. Wij dronken port en aten; hij hing zijn kraagbeschermer voor het terrarium: 'ten aanschouwe van die triestige krokodillen kan ik niet óók nog macaroni eten', meende hij.

En met een zekeren weemoed schreven wij voor 't laatst onze rubriek; wij verzonnen een fancy-fair in Madrid. En politiseerden voor 't laatst, en ik voorspelde hem dat hij het tot kamerlid en verder zou brengen. En hij argumenteerde dat ik toch ook niet eeuwig hier kon blijven in die vervloekte

negorij. En wij filosofeerden en dronken whisky en deden überhaupt alles wat goede vrienden die afscheid nemen, behooren te doen, en wij nàmen afscheid en ik voelde met eenige bevreemding dat ik niets, niets hoegenaamd had verloren.

27 Mei.

Ik vond Jaap vanmiddag op mijn kamer, in aandachtige bestudeering van Botticelli's Venus; hij was er op een stoel bijgeklommen. Verheugd informeerde hij dadelijk: ‘Is dat de groote zee, van 't strand? - En dàt zijn twee engeltjes, die daar in de luch. Kijk, 't eene engeltje is ziek, die puugt uit z'n mondje. Wat vreesik zielig!’ - Dat was de koelte-blazende Zephirus. Van de Venus leek hem haar vaartuig 't verwonder lijkst. ‘Aaai, wat 'n schellep! Is die wel van hout? En waarom heeft ze geen kleertjes an? Wor ze verschoond?’ - De bloesemregen die alles overdwarrelt, ontlokte hem een verrukt: ‘Wat 'n hoop vliege allemaal! Miljoeljeduizend! wel.... zes.’ Hij vond deze aaneenschakeling van zonderlinge voorstellingen even gewoon als bijvoorbeeld zijn droomen, die hem nooit verbazen. Gebrek aan logica? Integendeel, hij zàg immers niets anders en zocht juist voor elke voorstelling dadelijk een opzichzelf volkomen logische verklaring.

28 Mei.

Het leven is het eenvoudigste, meest voor de hand liggende en tegelijk het ingewikkeldste en verst afstaande. Het staat aan het begin van ons grijpen en aan 't eind van ons *be*grijpen.

Wanneer een waarachtig geleerde spreekt over zijn werk, toont hij, al is hij nog zoo bescheiden, er althans iets van te weten. Maar als een kunstenaar spreekt, al is het met nog zooveel arrogantie, over schoonheid, dan is het honderd tegen een dat hij maar wat leutert, pour épater le bourgeois, zichzelf inkluis.

Schoonheid? Wat zou ikzelf er van zeggen? Ik heb er eigenlijk nooit over gedacht. Maar als ik definieeren, beperken, ontkennen moest, dan sloeg ik mijn beperkende paaltjes maar liefst direct in het oneindige. Schoonheid is het eeuwig leven. En haar kenmerk voor óns is het eeuwig menschelijke. Waarom spreekt Goethe alleen van het eeuwig-vrouwelijke? Omdat hij een man is. Voor een vrouw lijkt het natuurlijk het eeuwig-manlijke.

Het *eeuwig*-menschelijke. Niet het *algemeen*-menschelijke, want dat verandert ook, en zelfs vrij snel; merkbaar in laat ik zeggen een paar duizend jaar. De realisten, de levens-fotografen en cinematografen realiseeren dit onderscheid niet.

Tot welk een bitter klein stukje van onze onmiddellijke omgeving bepaalt zich toch ons zoogenaamde ‘meeleven met de natuur of met de menschen’! Op het oogenblik waarin wij een hooge vreugde doorleven, vergaat op misschien een paar mijl afstand een oceaanstoomer met man en muis en geen vezeltje van ons ‘fijnbesnaarde’ zenuwstelsel komt er door in trilling. Wat voelen wij, terwijl wij rozijnen etend luisteren naar een geanimeerde toost, van het lijden der vierhonderd mijnwerkers die een paar uur verder levend worden begraven? Wat voel ik van de stille verlangens van

het zieke meisje aan den overkant, zelfs als ik bij haar zit? Wat van de smart, de wroeging, de verbittering, den trots, den haat, de liefde, van heel den chaos van hartstochten en aandoeningen die er woelt om mij heen: op straat, in de huizen, de fabrieken, de gevangenissen? Ik verwonder mij soms met iets als schuldigen schrik over die grove ongevoeligheid voor al wat niet in directe en schokkende aanraking komt met onszelf.

Het is natuurlijk in het algemeen maar heel gelukkig dat wij niet gevoeliger zijn. Maar wat mij toch onzeggelijk droevig maken kan is, dat zelfs het geringste contact met zielen die wij liefhebben, liever werkelijk dan onszelf, toch als regel is buitengesloten. Het moest niet mogelijk zijn dat men met ‘heel zijn denken’ (streelend euphemisme) bij een geliefd wezen is, zonder ook maar in het minst te weten waar het zich bevindt, wat het doet; zonder ook maar ièts te voelen van wat het op het oogenblik ontroert, vervult, bezig houdt.

Hoelang nu heb ik weer niets van haar gehoord. Ik wéét niet wat zij denkt over mijn brieven, over mij. Ik kàn twijfelen en mijzelf folteren met allerlei hoop en vrees, beide misschien even ongegrond. Mijn God, wàt doet zij, wat voelt zij, waarom zwijgt zij, die uren en uren dat ik aan haar denk, die dagen en dagen dat de gedachte aan haar mij onbewust vervult met zoo innige verteedering en weemoed.

29 Mei.

‘Getrouwd: Herman Marius Norenburg en Tilly Donkers’. Lees 't zoo juist in het ochtendblad. Ik had gedacht dat ik dit zonder pijn zou kunnen hooren.

Het is nog maar vijf jaar geleden. Ik herinner mij woord voor woord de lieve, vertrouwelijke zinnetjes die ik in mijn eenzame avonden herlas voor ik aan 't werk ging. Toen kwam de ‘ware’ liefde over haar en gooide zij zich weg aan.... waarom kan ik zelfs nù niet glimlachen om den beminnelijken jongen meisjesgek, die ‘haar hart stal’; en om het artiestje, dekadent à la mode, dat haar daarna ‘veroverde met één blik’? En nu getrouwd; met een der directeuren van de Aarborgsche Handelsbank. Zij zal het goed hebben; zij zal drie meiden houden; zij zal heel fijne schoentjes en dure bonten kaopen; zij zal een auto krijgen; haar man zal haar adoreeren; ‘op de handen dragen’, net zoo als zij 't altijd verlangde van haar toekomstigen echtgenoot. Zij heeft behoefte aan adoratie van en voor onwaardigen, aan vrouwelijk gevoelsbedrog.

O, niet bitter, niet bitter zijn! Zij wàs een kind, dat mijn hart niet kon begrijpen. Zij ‘zong van blijdschap, dagen lang’ als ze een brief van mij had gekregen; zij trotseerde en bedroog haar ouders om mij te kunnen ontmoeten; mijn versjes ‘drukte zij aan haar borst’, zij ‘maakten haar dronken van geluk’. O, tòen was ik trotsch op mijn werk. Ik heb ze nooit meer willen zien, ik ben bang dat ik ze even voos en onecht zal vinden als haar ‘onvergankelijke genegenheid’.

Niet bitter zijn! Tilly, mijn teeder vriendinnetje, mijn schuld was het dat we van elkaar vervreemdden, schuld van mijn kleinzielige jalousie. Een dwaas was ik, dat ik van een kind hoopte wat nauwelijks de edelste vrouwen in staat zijn te geven, alleen maar omdat ikzelf van je hield met een zóó blinde toewijding. Lieveling, je zult wel heel rampzalig worden, en dan kan ik je niet meer helpen. Toch

zal altijd, onverdoofd, in mij leven dezelfde innigheid waarmee ik je eens kuste. In het portaaltje; jijzelf sloot de tochtdeur achter je. Misschien heb je dat méér gedaan, daarvoor en daarna; voor een adelborst, een candidaat-notaris, een student, die je thuisbrachten van een partijtje; een van het getapte type, met lange wimpers, een weeke stem, een getailleerde jas en een diepe veneratie voor Baudelaire en Wilde.... maar *ik* hield van je, voor mij was 't een tweede hoogtepunt van mijn leven. Ik heb je liefde gegeven; maar toch heb je mij later kunnen aanzien, kil, wreed, met diezelfde mooie oogen die toen zoo wonderbaar week, zoo teeder verwachtend glansden. En nu ben ik een pijnlijke, misschien gênante herinnering voor je.

Er gaat geen liefde verloren. Dit is een heerlijke gedachte. Misschien zal je dit ook eens voelen, als 't verdriet je zachter heeft gemaakt.

O, misschien bèn je gelukkig, misschien hèb je gevonden. Ik hoop het zoo. Maar hadt 't me dan geschreven, zóó dat ik het wel gelooven moest. Dan kon ik nu blij zijn om je geluk.

Wanneer ik overweeg dat (om van de Japanners te zwijgen) volbloed negers en volbloed Indianen, wier grootouders, ja wier ouders, met doorboorde lippen of neuzen of betatoueerde lichamen krijgsdansen uitvoerden of op skalpenjacht uittrokken, thans als Doctor Zus-of-zoo wetenschappelijke werken van beteekenis schrijven, congressen presideeren, operaties verrichten, spoorbruggen bouwen; kortom zich intellektueel en moreel in geen enkel opzicht wezenlijk van de meest beschaafde blanken onderscheiden, dan lijkt het mij niet meer te loochenen dat de Europeesch-Amerikaansche kultuur op

toevallig gunstiger en daardoor beter benutte en uitgebuite ontwikkelingsmogelijkheden berust, maar volstrekt geen wezenlijke superioriteit van het blanke ras bewijst. Alleen in oppervlakkige beschaving, voornamelijk zich uitend in technische macht, zijn de blanken de baas, niet in intellektueelen aanleg. Ik kan waarlijk geen hemelsbreed verschil zien tusschen het denken van den neger, die zijn ‘Grooten Geest’ aanbidt door wat te prevelen en op den grond te spuwen, en dat van den laatdunkenden Europeeschen zendeling die, volkomen soortgelijke dingen stamelend, met gevouwen handen zijn ‘Hemelschen Vader’ bezweert toch een straal van licht te zenden in de zwarte duisternis van het heidendom. Zeer zeker bestaat er niet het minste verschil tusstihen de religieuze opvattingen van dien neger en van een Russischen, Italiaanschen of zelfs meer Europeeschen boer.

Vandaar de tallooze stuitende en verbijsterende barbaarschheden die onze geheele beschaving doordrenken. Men zou ze graag maar als atavismen beschouwen, als overblijfsels van of terugval tot een lang overwonnen verleden. Maar in waarheid zijn zij gewone, zeer zeitgemässe verschijnselen. Zelfs de groote oorlog van 't jaar zooveel, die elk jaar voorspeld wordt, zou in dien zin volkomen zeitgemäss zijn. Wij leven nòg, ondanks onze techniek, met het grootste deel van ons denken en voelen in vol barbarisme.

Of ik ooit zou kunnen knielen en bidden in echte, eerlijke ontroering? Zooals Elisabeth? Neen, ook van hààr is het per slot onecht, oneerlijk. Vreemd dat wij nog zoo dikwijls, en met zulk een weemoed, omzien naar eigenlijk lang overwonnen aandoenin-

gen, terwijl vòòr ons zooveel schooner en rijker verwachtingen wenken. Dit is ècht atavisme, de weemoed bewijst het. Dit is troostrijk tegelijk. Overigens zijn niet de wezenlijke aandoeningen overwonnen, maar alleen de naïeve, onwezenlijke uitingen ervan.

Kan men bidden om zelfvertrouwen? Het lijkt zonderling tegenstrijdig. Zelfvertrouwen kan men alleen *eischen* van zichzelf. Toch heb ik oogenblikken waarin ik er hààr om zou willen smeeken. Misschien uit angst dat juist zij het zou kunnen breken.

En ook vòòr haar zou ik willen bidden om.... ik weet niet wat. Geluk? Dat zou zijzelf misschien doen, en daarom heeft ze 't nooit bereikt. Neen, òòk om vertrouwen, in zichzelf en.... in mij.

30 Mei.

Wij hadden gisteren onder het graven een geweldigen kei gevonden. Ik had de kinderen gezegd dat zij maar eens goed moesten denken hoe wij dien op het eilandje midden in den vijver zouden krijgen. Van ochtend vòòr schooltijd vond ik Frans verhit en hijgend aan het werk, hij trachtte den steen met een hefboom in den grooten kruiwagen te wippen. Ik vroeg waarom hij zich zoo inspande. ‘Och,’ antwoordde hij kalm, maar zijn lip begon al te trekken, ‘omdat ik er zoo tegen opzag.’ - Toen eerst kwamen de tranen om zijn vergeefschen arbeid. Hoeveel volwassen mannen zouden er zijn die iets ondernemen juist ‘omdat zij er tegen op zien’? Ik ging naast hem op den kei zitten en liet hem zoo terloops opmerken dat die veel hooger lag dan de plek waar hij eens komen moest, en

zoo kwam hij vanzelf op het idee dat wij hem later langs een geul er heen zouden laten rollen.

Hoe heerlijk is de glans in de oogen van een kind dat een ontdekking doet. Het is zoo'n wonderlijk mengsel van blijdschap om het feit en van ontroerde verbazing om het plotseling besef van geestelijke macht over zooveel geweldige dingen buiten het eigen, zwakgevoelde persoontje. Met zulk een blik moet ook de oermensch het eerste vuur hebben aangestaard dat hijzelf ontstak.

Vanmiddag was Jaap weer eens in de sloot gevallen. Druipend van modder, kroos en tranen kwam hij thuis. Zijn moeder maakte het nog erger door haar agitatie, maar van Dam beknorde hem omdat hij huilde over zoo'n bagatel. Jaap: ‘Maar ik huil niet om dat sloot, maar al de kindere zeie: as je d'r invalt is 't te laat, en nou ben 'k zoo bang dàt 't te laat is.’ - Waarvoor te laat? - ‘Voor te ete.’

1 Juni.

De schoone schaamteloosheid der groote zelfonthullers is een bewijs voor de wezenlijke zielseenheid der individuen. Zij weten de menschheid in hun eigen zelf besloten en begrijpen haar door zelfontleding en zelfuitbeelding. Ik-*dienst* en Ik-*zucht* zijn daarvan maar dekadente ontaardingen. Juist de sterke belangstelling voor het Ik in dezen tijd is een vòòrphase van de bewustwording der menschheid als zoodanig. Bij zeer ingrijpende sociale gebeurtenissen, bij een oorlog bijvoorbeeld, zou het zonder twijfel blijken dat de beste individualisten tegelijk de beste gemeenschapsmenschen zijn. Wie zichzelf werkelijk begrijpt als een persoonlijkheid-voor-zich, erkent daarmee tegelijk zijn taak voor-de-anderen,

zijn deelfunctie als integreerende cel der maatschappij.

Neen, het is geen groote kunst, en het heeft ook niet veel zin, menschen uit te beelden ‘zooals zij zijn’. Veel schooner en belangrijker lijkt het mij menschen te scheppen zooals men ze wenscht, of beter zooals zij volgens hun diepsten aanleg zouden kùnnen zijn; nog beter: zooals zij zijn in hun hart, zooals zij leven in hun droom. Eerst zulke kunst is waarlijk levend, want zij draagt een toekomst. Of de personen van een roman of drama fantastische Egyptische pharao's zijn of moderne cacaofabrikanten, is absoluut onverschillig, mits hun wezen maar een toekomstsymbool is, een wissel op de eeuwigheid.

Het uitbeelden van slechte en onbeduidende menschen op zichzelf is geheel en al zinloos, de ‘schoonheid van het leelijke’ een absurd en onzedelijk dogma van geesten die lijden aan curiosité malsaine. Het leelijke is alleen toelaatbaar voorzoover het den weg kan wijzen naar het mooie. De psychologie van den misdadiger hoort niet anders dan ‘bij gelegenheid’ thuis in de kunst; als doel op zichzelf verlaagt zij haar. En de psychologie van den romanheer of dame maakt de kunst voor ieder ander dan zulk een heer of dame, belachelijk en even vervelend, als haar onderwerpen zelf zijn. Overigens zijn er natuurlijk geen vaste criteria voor leelijk, misdadig of onbeduidend. Vooral niet voor het laatste. Flaubert's Coeur simple? Neen, die figuur is zeker niet onbeduidend. En dat ligt niet alleen aan Flaubert, maar ook aan 't type zelf. Flaubert zag en beeldde uit het beduidende in dit voor anderen onbeduidende wezen.

Shakespeare heeft nooit menschen geschilderd ‘zooals ze zijn’. Al zijn zoogenaamd uit het volle leven gegrepen figuren zijn romantische, zéér romantische droombeelden. Zij zijn in het gewone leven ondenkbaar of liever onbestaanbaar, maar zij verbeelden, versymboliseeren het leven op volmaakte wijze. Het viel mij sterk op bij het herlezen van King Lear. Een werkelijke King Lear zou een erbarmelijke zot, een beklagenswaardige stumper zijn. Maar Shakespeare's Lear is een *on*werkelijke allegorie van menschelijke zelfverblinding en gehoonde majesteit; en juist om die onwerkelijkheid is hij groot. Zoo zijn ook de ontaarde dochters groot als contrast-allegoriën; als reëel-bedoelde menschen zouden zij alleen weerzinwekkend en bovendien hoogst onbelangrijk zijn.

En Mephisto! Stel je dien eens voor in werkelijkheid! Greift nur hinein.... jawel, maar een Mephisto haal je er nooit uit. Een meer abstract wezen is er nooit door eenig kunstenaar verzonnen. Ik weet niet of het den filologen van 't vak ooit is opgevallen (of dat zij 't ooit hebben durven zeggen) maar zij behoorden volgens hun eigen kunstopvattingen te betoogen: ‘De figuur van Mephisto is als kunstwerk geheel mislukt. Hij beeldt geen type uit, noch uit het menschelijke- noch zelfs uit het bovenmenschelijke leven gegrepen. Hij is een zonderling en onwerkelijk amalgaam van drie (of meer) heterogene karaktereigenschappen van Goethe zelf, eigenschappen die alleen in schijn aan elkaar verwant zijn; hij is een onbescheiden projectie van Goethe's eigen hard, satanisch cynisme, vriendelijken humor en gelaten levenswijsheid in ééne abstracte, allegorische gestalte, waaraan alle reëele leven ont-

breekt.’ Zoo behoorden zij te oordeelen en zoo zou het ook zijn, als Mephisto's reëele leven ergens anders gezocht mocht worden dan in Goethe's hart.

De z.g. objectieve kunst is te weinig vergeestelijkt, wij waardeeren haar alleen zoo gereede, omdat wij nog te primitief zijn in onzen smaak en te veel hechten aan het visueele en voorstelbare; wij willen *afbeeldingen* zien van *dingen*, inplaats van *uitingen* van *zielen*. Subjectieve kunst moet uit den aard der zaak van een hooger orde zijn.

2 Juni.

Elkaar kennen! Kennen wij onze kennissen? Ken ik bijvoorbeeld Albrechts? Uren lang, middagen, avonden, halve nachten heb ik met hem geboomd over alles en nog wat, maar ik weet zeker dat ik maar heel, heel zelden een oprecht woord tegen hem heb gesproken; en dan werd het niet voor ernst opgenomen. Met dominee Verschoorl spreek ik wèl eerlijk, en hij ook met mij; maar onze woorden schuiven altijd langs elkaar heen. Wij begrijpen elkaar eigenlijk alleen maar in daden, als wij elkaar bijvoorbeeld ontmoeten bij een zieke. Ja, prettig gevoel is dat. Curieus, aan den humor van mijn verstandhouding met Albrechts ontbrak de eerlijkheid; aan de eerlijkheid van mijn verstandhouding met Verschoorl ontbreekt de humor. Beider gemis is even onbevredigend.

Maar ik heb een gevoel alsof ik hààr beter en dieper ken dan iemand ter wereld. Zij kent dat wonderbare mengsel van ernst en humor, het leven, op dezelfde wijze, geloof ik, als ik.

Optimist: Achter de wolken schijnt tòch de zon.

Pessimist: Voor de zon hangen tòch de wolken.

Verliefdheid degradeert. Elke parodie ontheiligt. Ik zou begrijpen hoe men er toe komen kan de zinnelijke liefde voor ‘zondig’ te houden, als ik òòk maar kon begrijpen hoe diezelfde menschen dit oordeel in overeenstemming kunnen brengen met den vereischten eerbied voor hun eigen ouders en met hun eigen zedelijk gezag tegenover hun kinderen.

Zelden is iets zoo òf zoo, maar meestal zoo èn zoo en dan bovendien nog zòò. Het blijkt bij tallooze kwesties waarover geleerden twisten, meestal hebben beide partijen gelijk, plus nog een derde die zich koest houdt, en een vierde die nog niet geboren is.

De mensch is het meest universeele wezen en daarom worden ook alle mogelijkheden voor hem successievelijk tot werkelijkheden. ‘As je maar tijd van leven het’, zegt tante Neeltje; terecht. Maar dat hèt ‘de mensch’, tante Neeltje, we hoeven heusch niets te haasten, hoor.

Ter eere van moeders verjaardag was tante Neeltje ten eten. Zij vindt dat Jaap niet goed wordt opgevoed. Het trof ook wel ongelukkig dat Jaap, die nu eenmaal alles wat hij niet kent bekijkt, beluistert, betast, beruikt en zoo noodig belikt, juist hààr sausysenbroodje voor zijn onderzoek uitkoos en bovendien bij die gelegenheid zijn eersten vloek liet proefrollen. Hij hapte in het broodje, maar brandde zijn tong. Verontwaardigd: ‘Dat vlees ben heet, en de schille (banketkorst) was al haas koud,

ottedomme!’ Hij moest in 't kolenhok; waar hij zich blijkbaar zòò geamuseerd had dat hij in de opgewektste en liefste stemming terugkwam. Hij gedroeg zich aan tafel voorbeeldig, zoodat zelfs tante er door verteederd werd en hem een pluimpje gaf omdat hij zoo netjes at en de kersenpitten zoo ordentelijk achter 't handje uitspuwde. En Jaap, met een blik van: ‘dat is allemaal nog niets, wacht maar eens’, stopt een handvol kersen tegelijk in zijn mond, en plotseling spuit een krachtige hagel van pitten over de tafel. ‘Zie je wel’, zegt hij in kalme glorie, ‘kan 't nog véél mooier!’

3 Juni.

Vannacht kwelde mij weer eens een ouderwetsche vervolgingsdroom. Ik vluchtte, nu niet voor een stier of losgebroken leeuw, zooals vroeger meestal, maar voor een krankzinnige. Ten laatste greep hij mij en toen worstelden wij samen. Ik was opeens heel kalm. Ik kreeg hem onder, zittend op zijn beenen hield ik zijn polsen vast. Zòò liet ik hem beloven mij verder met rust te laten. Daarop ging ik heen. Ik wandelde nu met Bertha, die tegelijk Tilly (of Elisabeth?) was. Ik vertelde haar van mijn angst en worsteling, maar zij zeide, geheel met Bertha's stem: ‘Foei meneer, waar haalt uwe zoo-ies vandaan?’ - Dit ontmoedigde mij zeer. - Waarom is Bertha weer telkens in mijn gedachten? Ik was dit mal avontuur van meer dan acht jaar geleden al haast vergeten. Mal? Neen, ook van haar heb ik immers gehouden. Maar met passie, niet in liefde. Tilly alleen heeft mij doen hervoelen wat ik voelde toen Elisabeth mij verscheen. Waarom verwar ik hen met Bertha? Ook Tilly heb ik begeerd; zou

anders de gedachte aan haar huwelijk mij zoo'n pijn doen? Maar ja, het zou werkelijk haast krankzinnig zijn als ik zulk een ver-oude sensualiteit ook op mijn gevoel voor Elisabeth overdroeg.

4 Juni.

Het lezen in theosofische, occultistische en dergelijke boeken ontmoedigt mij altijd, vooral als ik denk aan den grooten aanhang dien zij hebben. Welk een jammerlijke warboel van kinderachtige, smakelooze fantasietjes wordt er tegenwoordig, godbetert, als hooger wijsheid aan de markt gebracht! Is er iets echts, iets waarachtigs in dien 'alom waarneembaren drang naar vergeestelijking?' Maar al die 'vergeestelijking' komt altijd weer neer op een onbeholpen verzinnen van au fond uiterst materialistische theorietjes, op grof-zinnelijke *voorstellingen*, geabstraheerd uit onze meest naïeve en onbetrouwbare *zintuigelijke* waarnemingen. Een geknutsel, niet alleen verstandelijk belachelijk, maar ook als *gevoels*uiting grof, smakeloos, plomp, leelijk, kannibaalsch. Het meest ergeren mij spekulaties of onthullingen over den dood. Dat men het leven niet met rust laat is nog vergeeflijk, het laat ons òòk niet ongerept. Maar men moest tenminste den dood niet ontwijden met onrustige gedachten en plompe, weerzinwekkende voorstellingen van toestanden en gedragingen die wij in het aardsche leven niet als menschwaardig zouden accepteeren en die ons alleen in een gekkenhuis niet zouden verbazen. En toch laten duizenden en tienduizenden zich tot het oudste bijgeloof (hoe ouder hoe liever), tot spoken- en demonen-cultus, verlokken. En dat alles onder den schijn van 'wetenschappelijkheid'. Het woord

'science' is mij door een zeker soort Engelsch-Amerikaansch 'geestes'-voedsel voorgoed gaan tegenstaan. Zou epidemische waanzin in dezen tijd nog mogelijk zijn?

Wat is de grond van zulk een gemoedstoestand? Dezelfde drang die de menschen altijd geleid (of misleid) heeft: nieuwsgierigheid en troostbegeerte? Nieuwsgierigheid zou zelfs de oorsprong der wijsbegeerte zijn! Ja, der wijs*begeerte*, dus niet van de wijs*heid*. En troostbegeerte van den godsdienst. Juist, van den gods*dienst*, dus niet van het god-*zijn*.

De wijze verlangt niet te weten. Hij aanvaardt wat *is*, maakt er van wat hij *kan* en doet er mee wat hij *moet*. Hij zoekt geen troost.

Misschien vindt hij hem eens vanzelf, onverwacht.

*Voor*oordeelen zijn meestal oordeelen die een paar honderd of een paar duizend jaar ten *achter* zijn.

5 Juni.

Steeds meer kom ik tot de overtuiging dat wij menschen méér kunnen leeren van de kinderen dan de kinderen van ons. Waarom verbeelden wij ons toch, en trachten het de argelooze schepseltjes op te dringen en wijs te maken, dat wij méér verstand hebben van licht, alleen omdat wij een jaar of dertig langer dan zij in het duister zaten; of dat wij den weg in een doolhof beter kennen omdat wij er een jaar of dertig langer dan zij niet uit wisten te komen? Het eenige dat wij kinderen kunnen leeren is hoe zij zich hoeden kunnen voor stooten en struikelen en hoe zij het veiligst plotselinge fonteintjes, kuiltjes, en dergelijke verrassinkjes kunnen

ontwijken. En zelfs déze kennis wordt hun eigenlijk nòg beter bijgebracht door de pijnlijke ervaring.

Ik doe werkelijk mijn best om mijn drietal wat te helpen in hun groei, maar ik weet dat ik eigenlijk niets anders doe dan hen het koers *houden* wat vergemakkelijken, de richting hadden zij vanzelf. Soms twijfel ik of die hulp en die vergemakkelijking wel zoo heel belangrijk zijn, ja, of zij niet dikwijls eer schadelijk zijn dan nuttig. Maar het is zoo heel moeilijk om je niet met kinderen te bemoeien! Welk een zelfbedwang kost het mij niet dikwijls om Frans niet te hulp te komen, niettegenstaande ik haast zeker weet dat hij een paar dagen later zelf, uit eigen kracht, de oplossing voor zijn moeilijkheden zal vinden. Ik geloof niet dat het toeval is dat Frans, nu ik mij door mijn vertaalwerk deze heele maand haast niet met hem kon bezig houden, ook veel minder klaagt dat de dingen hem niet lukken.

Maar wat de kinderen mij aanbrengen is altijd belangrijk en nuttig voor *mijn* groei. Wat heeft Frans er aan wanneer ik hem bij het mislukken van een proefschot met amorsjeskruit uit zijn gaspijpkanon, wijsgeerig troost met het betoog dat groote-menschen nog wel veel meer kruit verschieten voor niets? Maar *ik* zie zijn onverzettelijken ijver, zijn wilskracht, zijn geloof, en schaam mij nog maar als hij weer bij me komt en met kalmen trots vertelt dat het tòch kan: ‘met carbiet, zie je.’ Wat moet ik hèm leeren, die, zoo kinderlijk speelsch nog, toch met een kalm en koel gezichtje uren lang aan zijn huiswerk zit, zonder dat ooit iemand hem er toe aanzet? Het is waar, hij ziet dat ook van Dam en ik ons werk doen zonder morren, maar 't zou toch al heel erg zijn als wij niet ééns zoo'n zwijgend voorbeeld gaven.

Als Jaapje, rustelooze ontdekkingsreiziger, met zijn klare, onverschrokken oogen mij aanstarend van onder zijn woeste krullen, hakkelt dat hij ‘alleen, heel alleen, dààr, kijk, wel zòò ver achter de hooibergen, geweest is; waar de zon in z'n bedje gaat en zulke gele bloemen in de sloot zwemmen, wel heelemaal in Sjiena, waar de dieven zijn’; waarom zou ik hem dan leeren dat de zon eigenlijk iets verder, of nog eigenlijker in 't geheel niet ondergaat; of dat een waterlelie niet zwemt en dat de Chineezen met niet meer recht dan de Europeanen met dieven vereenzelvigd mogen worden? Ik denk alleen met schaamte aan de vele hooibergen, sloten, lelies en zonnen die ik zelf uit luie laksheid verzuimde te ontdekken. En als Anneke, het zoete meiske, de stille droomster, de roerend onschuldige, en toch ook weer de wilde bacchante; o, ook wel de valsche, de wreede.... enfin, de vrouw van negen jaar, zich op mijn schoot nestelt, met haar duimpje in den mond en zoo heelemaal niets heeft in te brengen; wat zou ik haar dan vertellen. Wat kan ik haar nog leeren, haar, 't komplete wondertje dat zij is? Hoe zou ik haar moeten leiden? O, zij weet wel dat ik, en haar ouders, van haar houden. Zij beseft heel goed hoe diep. Dat besef is de éénige richtsnoer die betrouwbaar is. Ja, en dàt is het eenige wat wij voor kinderen wezenlijk kunnen doen: maken dat zij gelooven, vertrouwen in onze liefde. De rest is onwezenlijk en volgt vanzelf. En wat kunnen mènschen elkaar geven behalve liefde?

Niets is er wezenlijk in het heelal dan alleen de Liefde. Als ik wist dat één wezen mij liefhad.... stil, stil.... ik benijd de vroomgeloovigen als Verschoorl, die genoeg hebben aan Gods vaderliefde. - Dit is dwaas gezegd. - Ik benijd in werkelijkheid

niemand, noch om zijn waarheid, noch om zijn dwaling.

6 Juni.

Paedagogie is eigenlijk de voor dezen tijd belangrijkste studie. Eéne generatie van werkelijk praktisch opgevoede kinderen, en de geheele Augiasstal van maatschappelijke wantoestanden die nu de atmosfeer vergiftigt, kon worden opgeruimd. Hoe meer ik hierover nadenk, hoe vaster mijn overtuiging wordt dat deze praktische opvoeding voornamelijk buiten het gezin moet plaats hebben. In ieder afzonderlijk gezin heerscht een eigen sfeer van vooroordeelen, godsdienstige en maatschappelijke, die hoofd en hart van de meeste jonge menschen voor altijd infekteeren. Alleen een gemeenschappelijke opvoeding, waarbij de sociologische wetenschappen het hoofdbestanddeel van het onderwijs vormen, lijkt mij in staat den mensch tot een werkelijk maatschappelijk wezen te ontwikkelen. Het gezin zorge dan voor de fijnere detailleering en specialiseering van het gevoelsleven.

Bijvoorbeeld: de kranten staan weer vol met de meest dwaze theorieën over de ‘absolute noodzakelijkheid’ voor de Europeesche naties om te koloniseeren. Is het denkbaar dat menschen die in hun jeugd, vòòr zij in tabak gingen handelen of aan export gingen doen, grondig en in haar noodzakelijk verband met de moraal, ekonomie hadden geleerd, zich door dergelijke botte dogma's in de luren lieten leggen? Zou zulk een praktischer en frisscher generatie der toekomst niet inzien dat koloniseeren voor ieder land dat zelf nog woeste gronden heeft en

waar de landbouw nog niet de uiterste grens van intensiteit bereikt heeft, een volkomen nuttelooze, zelfs schadelijke luxe is, en de vrees voor overbevolking een dom smoesje van imperialistische diplomaten? Het geheele imperialisme trouwens, dat op een goeden dag wel eens plotseling alle kwalijkverborgen barbaarschheid zou kunnen ontketenen, is ondenkbaar in een maatschappij waarin de kinderen voldoende inzicht kregen in het ekonomisch en zedelijk verband der volken. Nú staat het te vreezen dat dit inzicht de naties vroeg of laat àl te praktisch en aanschouwelijk zal worden opgedrongen door de matelooze ellende en verwarring van een wereldkrijg. Als zij daarna nog vatbaar zijn voor iets anders dan wanhoop, verbittering en wraak- en revanchezucht.

En ook chauvinisme, en alle massa-verdwazing, zijn tenslotte grootendeels uitbarstingen van jonge, door latere, oppervlakkiger beschaving, terug gedrongen, tot instinkt gemaakte barbaarschheid. Geef dus de jonge geesten andere, nobeler suggesties, dan zullen zij later ook nobeler instinkten hebben. Waarom ziet men niet in dat *hier* het begin is voor werkelijk radikale, duurzame hervorming?

Met hoe achtelooze, ongevoelige gemakzucht behandelen wij toch dikwijls kinderen. Ik zat te lezen en Jaap en Anneke speelden onder mijn raam. Het hinderde mij en ik vroeg ze ergens anders heen te gaan. Alsof hun bezigheid niet even belangrijk was als de mijne! Zij gingen, heel gewillig en zonder teleurstelling. Toch had ik er spijt van ze gestoord te hebben. Hoe dikwijls heb ik kinderen niet schuchter en verlegen zien worden onder het ruw opge-

drongen besef dat juist het meest echte in hen, hun drukke, woelige levenslust, lastig of onhebbelijk wordt gevonden.

Het groote zedelijke kwaad van het militarisme: begriplooze discipline. Eén jaar vreemde dwang kan karakters die nog niet in zelftucht geschoold zijn, volkomen bederven. Het kweekt die zielige helden, die hun plicht doen niet op eigen, maar op anderer gezag.

Op de scholen wordt het loon- en strafstelsel meer en meer verlaten; vrije wil, berustend op besef van eigen kracht en kunde wordt er steeds meer het ideaal. Maar waarom houden groote-menschen voor zichzelf dan nog altijd maar vast aan een moraal voor slaven?

Uit te werken voor een serietje feuilletons?

Behandel kinderen volkomen als uws gelijken.

Imponeer kinderen nooit door vertoon van wijsheid; schaam u nooit uw onwetendheid te erkennen.

Help kinderen zoo weinig mogelijk, maar dan afdoend en instruktief.

Bespot kinderen nooit omdat zij iets onmogelijks willen.

Beklaag kinderen nooit bij hun tegenspoeden, zonder ze metterdaad te troosten.

Toon zelf nooit vrees of moedeloosheid in het bijzijn van kinderen.

Ja, welbeschouwd geldt dit alles precies evenzeer tegenover menschen. Wat klopt met stelling I.

7 Juni.

Het lijkt mij godslastering, boven een hoofdstuk waarin de paring beschreven wordt van bidsprinkhanen, loopkevers en andere kannibaalsche monsters, waarvan de bevruchte wijfjes de mannetjes vermoorden of verslinden, te durven plaatsen: Het liefdeleven der insecten. Het valt mij trouwens altijd moeilijk in die vrij grove en gebrekkige, vaag zoekende doelmatigheid in de natuur, die zich voornamelijk nog door list en geweld handhaaft, de kiem van liefde te erkennen. Maar het woord ‘kiem’ is ook niet juist. De Liefde is er natuurlijk, gehéél en volmaakt; alleen het instrument dat zij bespeelt is gebrekkig en onvolmaakt.

Sommige vrouwen doen mij levendig aan zulke perverse sprinkhanen en loopkevers denken. Semiramis, Messalina, Salomé; en ook hier stuit het mij steeds tegen de borst wanneer ik de ziekelijke sensaties van dergelijke vulgaire schepsels liefde hoor noemen. A propos van Salomé, die kwasi-interessante passievrouw, waaraan Wilde en Strauss een roem te danken hebben waarover het nageslacht zich zal verbazen: een liefde, die kan omslaan in haat, is een absolute ongerijmdheid; liefde ìs en blìjft liefde, ‘Tuurlek’, zou ik haast met Jaapje zeggen.

Dat echtgenooten kunnen scheiden in vijandschap, in haat, bewijst alleen dat er nooit ook maar een spoor van liefde tusschen hen bestaan heeft. Welk een brevet van dierlijke onnoozelheid geven zulke lieden zichzelf. Maar 't schijnt in de beste families voor te komen. - In welke gevoelens zijn de kinderen van zulke ouders verwekt? Het lijkt mij een

hoogst gewichtig biologisch probleem. Zou de vrijwel algemeene misluktheid der menschen in laatste instantie aah een niet door liefde gewettigde verwekking zijn toe te schrijven; meer nog misschien dan aan gebrekkige opvoeding en slechte omgeving?

De diepste vernedering die ik ooit heb ondergaan, voelde ik toen ik Bertha in mijn armen had en het mij plotseling doorsneed dat ik toch nooit een kind van haar zou willen hebben. Acht jaar geleden, en nòg steekt mij de herinnering! Dit is misschien het eenige objectief zuivere criterium van liefde: het willen hebben. - Als ik tòen getrouwd was? Dan hàd ik kinderen waarschijnlijk. Een meisje misschien, zoo oud haast als Anneke. Misschien een klein ventje als Jaap. En ik zou van ze houden, méér, of tenminste anders nog dan nu van déze kindertjes. En Bertha.... ik zou haar niet hàten.... waarschijnlijk niet, zoo kan ik mij niet hebben vergist. Maar ik zou toch de Liefde verloochend hebben.

Waarom durf ik Elisabeth niet te zeggen dat mijn lot is: het wachten op de Liefde?

Niet de mannen moesten vragen: ‘wil je mijn vrouw worden?’ maar de vrouwen moesten vragen: ‘wil je mij kinderen geven?’ Er werden dan heel wat minder huwelijken gesloten, maar die zouden ‘gelukkig’ zijn. Want de vrouw realiseert de eerste vraag òf niet, òf te laat; maar zèlf de tweede stellen, dat kan zij alleen als zij volkomen zeker is van haar hoogste verlangen en liefde.

Zou daardoor de bevolking afnemen, of minder snel toenemen? Waarschijnlijk niet, huwelijken uit liefde zouden ook van zelf vruchtbaarder zijn. Maar overigens, wat dan nog? Waarvoor zijn groote bevolkingen noodig? Om naar binnen beter te kunnen

uitbuiten en naar buiten beter te kunnen oorlogen? Het is alweer alleen de dismal science, die verwaandelijk leeraart dat bevolkingen talrijk moeten zijn.

Aristophanes' humoristische voorstelling van man en vrouw als helften van één oorspronkelijk compleet wezen, heeft een dieper zin dan hijzelf wel zal hebben gedacht. Elk zoekt radeloos naar zijn wederhelft, en waar twee halfwezens elkaar wanen te vinden, vliegen zij met onweerstaanbare kracht op elkaar toe en hechten zich aan elkaar vast als twee Maagdeburger-halvebollen (zonderling anachronisme). Deze voorstelling heeft voor mij, niettegenstaande haar vrij obscene bedoeling, altijd een groote bekoring gehad. Juist die gewaagde toespeling op het instinktief-sexueele geeft haar een grootsche, cosmisch-creatorische diepzinnigheid.

Ja, misschien voelen tenslotte allen wel iets van de Liefde op het oogenblik dat zij zich vergissen, en komt hun haat alleen maar voort uit hun onmacht om die vergissing behoorlijk te herstellen. Maar ik geloof toch niet dat er in een eeuw vijftig menschen geboren worden die de groote, zuivere, goddelijke Liefde kennen en waardig zijn. En door welk wonderbaarlijk toeval moeten die wel hun wederhelft vinden?

O, zèker voelen allen de liefde als de Natuur ze in haar ondoorgrondelijke listigheid verblindt. Zelfs de slakken, de echte zoowel als de paartjes, die 's avonds op de banken kleven.

En de kokette vrouw, en de charmeur - het lokkende wijfje en het bekorende mannetje - de meest stuitende reminiscenties onzer dierlijkheid....

En ik mag ook niet te hard oordeelen over de sprinkhanen. Wie zal zeggen of niet misschien bij hen juist dit de allerhoogste uiting van liefde is, dat het mannetje na de bevruchting zijn geheele lichaam geeft tot voedsel voor de vrucht?

O, alle vergeefs verlangen, alle verdwaasde, wanhopige hartstocht, al het ontoereikende, leelijke, verfoeilijke in begeerte.... het is alles maar heimwee naar de eeuwige, oneindige Liefde.

10 Juni.

Wat meent Verschoorl eigenlijk als hij het over liefde heeft? Hij zegt dat hij hetzelfde bedoelt als Jezus. Hij lijkt ook werkelijk wel iets op Jezus, volgens diens meest traditioneele en meest onwaarschijnlijke portretten. En dan bovendien erg in 't griffermeerd of zoo iets.

Men spreekt heel gewichtig van degeneratie en ondergang van het ras; wijst op toenemende zenuwziekten en krankzinnigheid als op zeer bedenkelijke symptomen van ontaarding. Bij de zotternijen van een of anderen Amerikaanschen milliardair die eenigszins protserige feesten geeft, herinnert men aan de tijden van Nero en Caligula; hysterische aristocratische dametjes en heertjes vertegenwoordigen het Romeinsche sybaritisme; het plebs verdierlijkt in den bioscoop gelijk voorheen in het circus, etc. - Ik geloof er niets van, het menschelijk ras in zijn geheel genomen ontaardt niet. Ik geloof zelfs dat het sterker, gezonder wordt, physiek en psychisch. De zenuwziekte is alleen een teeken dat de juiste aanpassing aan een hoogere taak, het juiste evenwicht tusschen nieuw-ontluikende zielskrachten, nog niet

is bereikt. Als een kunstenaar, een denker, ja elk die iets grootsch begeert te doen, voelt dat zijn tijd van scheppen nadert, dan loopt hij dagen, weken, maanden rond in hooge zenuwspanning, waarin zich zijn kracht, zijn geestelijke lading, voortdurend ophoopt. Zoo lijkt het nu wel met de heele menschheid: zij staat niet oud en ontaardend aan het eind van haar ontwikkelingsgang, maar jong en krachtiger dan ooit aan het begin van een geheel nieuwe. Wij komen immers eigenlijk pas kijken op de wereld.

Maar er is ook nog een andere, zeitgemässe zenuwziekte, die wij met de echte, ik zou haast zeggen ‘gezonde’, niet moeten verwarren. Zij wijst noch op verval noch op groei en ontspringt uit overwerktheid bij de mannen en uit verveling en levensleegheid bij de mevrouwen.

Het moderne leven is nog ietwat absurder dan dat in vroegere tijden. Het is een verheugend teeken dat de menschen er tenminste nog gek van worden. Als zij er tegen konden was 't veel bedenkelijker. Het is *goed* dat de menschheid haar eigen dwaasheid en leelijkheid niet kan verdragen.

En hoe sterk, hoe oppermachtig is tenslotte toch de Geest, het organiseerende beginsel in ons. Wij doen niets van noemenswaard belang om het menschelijk geslacht te verbeteren, zelfs physiek doen wij daarvoor minder moeite dan bij koeien en varkens. De staat, het gemeenebest, bemaatregelt alles, maar de zedelijke en lichamelijke gezondheid van zijn leden verwaarloost hij in 't oog loopend. Zijn pogingen zijn niets dan ontoereikende lapmiddeltjes: de *opvoeding* tot werkelijk sociale deugden ontbreekt volkomen, zelfs de opvoeding tot christelijke deugden

staat alleen maar ergens in een wetboekje. Geen enkele politieke partij bekommert zich *inderdaad* en niet alleen maar in frases tegen den verkiezingstijd, om het ware welzijn van het volk. Immers: wat ware eenvoudiger dan onmiddellijk een eind te maken aan de alcohol-ontaarding; de legers af te schaffen en de vrijkomende belastingen te besteden voor kostelooze opvoeding en allerlei sociale hervormingen. Dat dit alles niet gebeurt bewijst dat de menschen het ook nog niet eens *ernstig* begeeren. Let op de leuzen van de lieden die werkelijk in aanzien, alom geacht zijn! Vlootuitbreiding, kolonies etc. En tegelijk zijn zij lid van vredesbonden enz. En *toch*, niettegenstaande dit weerzinwekkend milieu leven er goede en gezonde menschen. Hoeveel zwangere vrouwen zullen er aan denken hun ongeboren kind behoorlijk vóór te bereiden op het leven? Toch is het menschdom *niet* ontaard. En het *kan* niet ontaarden: de Geest zoekt, maar zal vinden.

Natuurlijk, spontaan, onbewust handelen is op zichzelf volstrekt niet goed of mooi of verkieslijk. Het kind kan van nature liegen, spontaan en onbewust valsch zijn; de atavist moordt van nature, zonder te redeneeren. Neen, de eenvoud, klaarheid en reeheid die ons leven beheerschen moeten, zijn alles behalve natuurlijk en onbewust. Zij kunnen het aanvankelijk zijn als aanleg van een goed of lief karakter, maar moreele krachten worden zij eerst wanneer zij door moeilijke levens*kunst* tot *helder* bewustzijn komen en dàn weer vanzelfsprekend schijnen; een soort van tweede natuur.

11 Juni.

Het succes van het christendom berust op zijn abso-

luut fanatisme. Daarom is het *moreele* resultaat ervan dan ook.... géén succes.

Het psychologisch bewijs ervoor dat de figuur van Jezus onhistorisch is, ligt voor mij in zijn onmenschelijke zondeloosheid. Hij is een even eenzijdige abstractie als de fantastische allegoriën van Shakespeare en Goethe. De kwestie lijkt mij overigens van geen belang, vooral niet voor een christen, wien het dunkt mij koud kon laten of zijn 'eeuwige waarheden' al dan niet 1900 jaar oud zijn. Jezus lijkt mij de uiteraard ietwat ziekelijke fantasie van een bekeerden zondaar. Is het niet opvallend dat juist Paulus de krachtigste verspreider der leer heet?

Ieder heilandsverlangen is reeds daarom verwerpelijk, wijl niemand door een ander verlost kan worden. Wat kan het baten een ander voor den zoon Gods te houden, zoolang men het niet ook zelf is?

Anneke vroeg om een nieuw matrasje: het was zoo dun en lag zoo hard. Frans zag wel hoe zijn moeder's gezicht betrok en zei dadelijk: 'Ze kan het mijne wel krijgen, ik slaap veel liever zoomaar op den grond, dat doen de soldaten ook wel.' - Als de postwissel voor mijn twee doodskopvlinders binnen is zal ik Anneke een heel nieuw bedje geven; met witgelakte spijltjes en gouden biesjes.

Tante Neeltje beweerde dat zij bij kinderen op het voorhoofd kon lezen of ze jokten. Jaap kwam binnen met moddervoeten en loog, - omdat hij een vermaning kreeg, waarvan de ernst onevenredig was aan het vergrijp - dat hij zijn voeten 'goed' geveegd had. Daarop gaf tante haar verwonderlijke wijsheid ten beste. Jaap is er niet aan gewend vol-

wassenen blijkbaren onzin te hooren beweren en was een en al verbazing. Hij droop af, bleef een poosje weg en kwam toen met sphoone laarsjes binnen. ‘Kijk es, tante,’ zei hij met een Max-und-Moritz-gezicht dat mij al erg verdacht voorkwam, ‘kijk es hoe 'k geveeg heb!’ Tante omhelsde hem. ‘En wat staat er nòu op me voorhoofd?’ ‘Dat je zoet geveegd hebt en dat je een lieve jonge bent’. ‘Nietes,’ zei Jaap, ‘dat jokt u lekker, 'k heb m'n annere laarsjes annedaan.’

Jaap heeft het nu heelemaal bij haar verbruid. Hij had den heelen middag bij den bokkeboer gezeten en daar weer heel wat levenservaring opgedaan; hij kent het boerenbedrijf stellig beter dan van Dam of ik. In het biggenkot blijkt hij en passant in het sexueele vraagstuk te zijn ingewijd en hij bracht zijn nieuwe wetenschap te pas op een wijze die tante Neeltje gruwelijk schandaliseerde. 't Goeie mensch, dat een vermageringskuur doet, klaagde dat zij niet genoeg àfnam. En Jaap, haar zeer kritisch monsterend, zegt: ‘Ja maar, da' komt, da' komt omdat je biggetjes mot legge! Zeker, en as je wete wil hoeveel, mot je je uiertjes maar telle, dat doen de vader-varkes ook, dan wete ze 't pecies.’

Vreemd, dat ik nog zoo kort geleden, een jaar of vijf maar, er onder leed dat mijn baantje en mijn broodwerk mij geen voldoenden tijd tot studie meer lieten. Ik voelde het toen als een heilige roeping om zooveel mogelijk te lezen, na te pluizen, te ‘doorgronden’ (ik voel opeens weer heel de pedante gewichtigheid er van) wat de groote geesten hadden gedacht. Ik verbeeldde mij werkelijk dat die kennis mij iets helpen zou bij het opbouwen van een levensleer. Hoeveel gezonder voel ik mij nu, nu studie

niet méér voor mij is dan een soort van edele sport waarmee ik mij een enkel maal verpoos. En nu ik geen andere leer behoef om te leven dan zulke eenvoudige, vanzelfsprekende lesjes als: vrees niets, wees eerlijk voor je eigen hart; doe wat je doen moet; erger je niet, etc.

12 Juni.

Frans kwam mij van ochtend roepen: er lag een berketakje in het insectarium, wat of dat beteekende? Ik ging kijken, zag het takje en dacht niet anders of Jaap had het er bij een of ander verboden onderzoek in laten vallen. Eerst toen ik het wilde aanvatten zag ik aan de voorgestrekte pootjes dat het een pas uitgekomen Phalera was. Ik heb het diertje al zoo dikwijls gezien en toch treft het wonder der mimicry mij altijd weer even sterk. *Toevallige* vervorming en vastlegging daarvan door teeltkeus lijkt mij onmogelijk; ik begrijp niet hoe de gedachte daaraan kan opkomen bij menschen die eenig besef hebben van kansrekening. Maar van wie of wat gaat de *opzettelijke* verandering uit? Is *het Leven, de Geest*, een continue substantie, en de materieele wereld een los tezamen hangend weefsel van individuen, een spons, die in die ééne substantie drijft en haar in zich opzuigt?

De kronieken van den Chineeschen hof-historie-schrijver Matwan-lin (vòòr Christus) maakten het aan tegenwoordige astronomen mogelijk de banen van verschillende kometen en meteoorzwermen te berekenen. Eén voorbeeld uit honderd soortgelijke. Troostrijke gedachte voor de stille vergaarders en stapelaars van feiten: je kunt nooit weten waarvoor 't nog eens dient.

Ook dit verschijnsel, de doorloopende ontwikkeling der verschillende wetenschappen, is geschikt om het besef der saamhoorigheid en onderlinge afhankelijkheid der geesten en van hun integratie tot één continu werelddenken wakker te roepen. Hoe onbelangrijk wordt daarbij vergeleken de politieke geschiedenis, die nog niet logisch wordt bestuurd door de macht van den Geest, maar vrijwel a-logisch door de overmacht van toeval, willekeur en domheid.

De historische methode is, of behoort te worden, een soort van stam-zielsontleding, die ons van overgeleverde obsessies verlost door ons hun oorsprong en bedoeling weer in herinnering te brengen. ‘Zoo, was dàt dus rassenstrijd’, en ‘was dàt dus vaderlandsliefde’, ‘was dit zoo en dat zoo’? zal men eens zeggen. En dan zal men glimlachen om zulke onnoozele woordjes en meteen van de suggesties zelf bevrijd zijn.

Het valt mij opeens op, dat ik in den laatsten tijd zooveel in mijn dagboek schrijf. Maar ik weet het wel: ik zou aan hààr willen schrijven. Bij het overlezen maakten dingen die ik vroeger als korte notitie zou hebben neergezet, den indruk op mij van een brief. Goed, maar ik zal niet bedelen. Ik wacht; ik kàn mij niet hebben vergist.

13 Juni.

Zulke brochures als van H. maken mij kriegel. Dat eeuwige gebluf op de ‘wonderen der techniek’! Is het bluffen op wat het maatschappelijk intellekt bereikt heeft niet eigenlijk ongepast zoolang het

met het individueele intellekt over het algemeen nog zoo treurig gesteld is? Ik zou wel eens willen weten hoe de ‘groote geesten’ der wereld, die heroën der wetenschap, die coryphaeën, H. incluis, zich zouden houden wanneer hun cosmopolitische redelijkheid eens werkelijk op de proef gesteld werd, bijvoorbeeld in een grooten oorlog. Ik ben bang dat het meerendeel dier hooge geesten opeens tot een ontstellende laagheid zou neerploffen. De stijl van hun toosten op internationale congressen doet mij vreezen dat zij zich niet wezenlijk onderscheiden van vergaderende hoedenfabrikanten, leden van een of ander patriottisch huldigingscomité, of banketteerende ministers.

Het belangrijke van een gevoel of van een gedachte is volstrekt niet dat ze ‘uit het onbewuste’ komen; maar juist welke klaarheid van *be*wustheid zij verkrijgen. Wel-begrepen immers komt ieder gevoel en iedere gedachte per se uit het onbewuste. Vanwaar anders?

Ik heb mijn dagboeken van vroeger herlezen; het eerste begint een maand na haar verschijning. Ik was vol blijde verbazing over zooveel onzin, zooveel illusie en zooveel waan. Dat ik dit alles beleefd heb kan ik mij haast niet meer voorstellen. Maar het blijkt, en dat ik het overleefd heb lijkt mij òòk een goed teeken.

Weer een lieve ervaring met Frans. Hij schrijft slecht, schrijven is het eenige werk dat hem verveelt en irriteert. Het premiestelsel van zijn moeder heeft natuurlijk gefaald, hij vond het blijkbaar te vernederend zijn best te doen voor een chocolaadje of een

cent. Maar ik zei hem onlangs, zoo terloops, dat ik graag een afschrift had van een paar oude ‘Uit de Natuur’ tjes van me in den Courrier, en dat ik dat hèm wel zou hebben gevraagd als hij maar niet zoo schandelijk schreef. En waarachtig, van middag kwam hij bij me en vroeg droog, kortaf: ‘Waar zijn nou die stukjes?’ Ik toonde verbazing noch blijdschap en liet hem kalm zijn gang zijn; hij heeft het eerste al langzaam en netjes overgeschreven. Ik wed dat hij na vijf keer ook op school beter schrijft.

Het is opmerkelijk hoe juist-beeldend kinderen zich soms kunnen uitdrukken wanneer het eigen lichaamssensaties betreft. Zoo gaf Jaap deze definitie van verkoudheid: m'n neusje ben zoo verroest en m'n tong en m'n tandjes ben heelemaal schimmelig.

14 Juni.

Ik kan nooit personen bewonderen of liefhebben om hun gedachten. Alleen om de *wijze* waarop zij hun gedachten uiten of er voor strijden. Het komt er nog zoo weinig op aan wat menschen denken. Wat valt er tenslotte te leeren van Plato, Jezus, Spinoza, Kant, Nietzsche? Aan hun volharding, moed, offervaardigheid enz. kan ik desnoods een voorbeeld nemen, maar niet aan hun dènken, dat zou me weinig helpen.

Niet dat da Vinci of Hegel leefden als die en die menschen onder die en die omstandigheden is belangrijk, maar wel dat ik hun opvolger en voortzetter ben, dat het wezenlijke van hun werken in mij leeft, ja zelfs zònder dat ik hun werken zie of bestudeer. De geest die op het oogenblik ìs, is doel

en rechtvaardiging van al zijn voorgangers. Alleen deze gedachte reeds moest iedereen met zijn lot kunnen verzoenen. Want er is geen andere geest dan de geest die is.

Elke individueele geest is de geheele kosmos van een ander punt uit beschouwd. Of: in een ander punt geconcentreerd. Of: op een ander vlak geprojecteerd. Maar al die beelden zijn gebrekkig. Never mind; het is toch een inzicht dat praktisch allen trots en allen deemoed verevent.

16 Juni.

De vijver is plechtig ingewijd. De burgemeester liet zeggen dat hij niet komen kon, maar werd vertegenwoordigd door ouden Gerrit, die wat witte en roode waterlelies en een groot aantal andere planten kwam inzetten, haast te veel voor een vijver van nog geen vijftig vierkante meter oppervlak bij hoog water. Een dankbaar ouderpaar bracht een kom goudvisschen, voor kikkers en salamanders hebben de jongens zelf al rijkelijk gezorgd. Ik voel mij zoo'n beetje als baron Eduard in de Wahlverwantschaften, wanneer hij in genoeglijke rijkelui's bedrijvigheid den aanleg van zijn parken bedisselt. ‘Een rustieke trap van berkestammen daalt in aangename bocht naar het pad, dat ter eene zijde begrensd door een steilhellenden, met klimop begroeiden wand, ter andere door een lieflijke glooiïng, leidt naar het rustig watervlak. In het midden verheft zich het eiland, een miniatuur wondertuin van varens en zeldzame bloemenpracht. Een kunstmatige grot noodt er in haar bekoorlijke natuurlijkheid de amphibische bevolking tot koele rust.’ Enz. vide Goethe. En de buren zeggen: Krek precies Swisserland. Dominee Verschoorl kwam ook en stak een alleraardigst

toespraakje af, waarin hij wees op de moreele waarde van zulk een gemeenschappelijk tot stand gebracht werk en de moreele verplichting tot behoorlijk onder houd die dit gemeenschappelijk bezit oplegde.

Als wij B...., S.... G.... en heel het zoodje diplomaten dat op het oogenblik bezig schijnt Europa naar den afgrond te drijven, eens aan de boorden van dezen Vijver der Eendracht bijeen konden roepen om hen een aanschouwelijk lesje in samenwerking te geven! Werkelijk, waarom slaan de naties de handen niet liever ineen om de Sahara te bevloeien? Zij zouden er een Vrijstaat kunnen stichten waar heel hun overtollige bevolking gemakkelijk plaats kon vinden en zonder dat zij eerst de inboorlingen behoefden uit te roeien. En de kosten? Met het tiende deel van wat een Europeesche oorlog moet kosten, zou men al een heel eind opschieten. Maar staatslieden en ekonomen schijnen het ‘praktischer’ te vinden de wapen- en munitiefabrieken en de scheepswerven aan den gang te houden.

17 Juni.

Ik maak mij bezorgd over Leentje, maar dat is eigenlijk een beetje mal, want het kind is zoo flink en zelfstandig dat ze er heusch wel komen zal als haar vader mocht sterven. Toen ik er vanmiddag kwam, lag hij weer in delirium. Ik geloof dat er nu niets meer aan hem te doen valt en dat het maar het best zou zijn als 't gauw afliep. Voor hààr ook, al zal ze er toch nog verdriet om hebben. Er is iets heel aantrekkelijks in haar optobben met dien dronken bruut, en hij houdt op zijn manier ook wel van haar; sinds zijn terugkomst uit het gesticht heeft hij haar nooit meer mishandeld. Maar ik zou haar

zoo graag iets beters gunnen, 't lijkt mij op den duur zoo misplaatst, zooveel liefs en moois te midden van zooveel leelijks en grofs en vuils. Eigenlijk een kinderlijke overweging; alsof niet juist in die wanverhouding haar mooi het best tot zijn recht kwam. Maar ik zal toch eens met den burgemeester gaan spreken, of met zijn huishoudster, die laatst zoo kattig-lief tegen me was; misschien kunnen ze haar als tweede meisje gebruiken.

Altijd denk ik aan Elisabeth als ik Leentje's oogen zie.

Droom van vannacht. Ik loop in een dicht woud, ik moet den weg zoeken naar Vrijland. Denk: dat ligt in 't zuiden, bij de warme menschen (verheugd gevoel alsof Tilly daar tòch woont). Haal mijn compas te voorschijn (uit mijn linker borstzak). Dit compas is een groote ronde diamant, de ‘Prins Regent’. Ik weet nu mijn richting en denk: ‘onthouden voor als ik wakker word, dat een magneet dus niet noodig is. Als 't maar straalt!’ Ik voel honger en dorst. Ben in de Sahara. Er komen drie inboorlingen op mij af, achter elkaar: een kaffervrouw, een (Japansch?) meisje en een gesluierde Moorsche of Arabische. De kaffervrouw draagt een snoer van doffe kralen om den hals. Zij wil het mij geven, maar haalt de schouders op voor mijn diamant dien ik haar aanbiedt. - ‘'t Zijn prima pitten, lekker hoor,’ zegt ze. Maar ik weiger. Nu komt het meisje; zij laat mij in een smal doosje een paar uitgedroogde sprinkhanen zien en zegt: ‘Die zijn voor.... (niet verstaan).’ Zij kijkt bevreemd naar den diamant, en zegt met weifelende minachting: ‘Die geldt hier niet, dat is geen glas.’ Dan de Arabische; zij draagt, als een geheimzinnige toovenares een dikke slang op de

handen, dor, verschrompeld (als de paling van gisteren). Ik zeg: ‘Ik heb honger, ga mee naar Vrijland,’ en houdt haar den Prins Regent voor. Zij antwoordt niet. Ik besef ontmoedigd dat mijn diamant geen waarde voor ze heeft. Wordt wakker met leeg gevoel in de maag en hevigen dorst. -

Vrijland: vrijheid, verstandhouding, één-zijn, Vrijstaat, Afrika, Sahara (notitie van gisteren), *Hertz*ka. - *Diamant:* hard, hart. - *Japansch:* kimono waarin Tilly mij eens ontving. - *Arabische:* Scheherezade, Elisabeth. - *Pittensnoer:* als *Bertha* van D. onlangs aan had. - *De slang:* boa constrictor, de boa van Elisabeth.

Duidelijk, maar al te duidelijk. Om een droevig sprookje van te maken, bitter en ironisch. O mijn stralend hart! Het geldt hier niet, geen dadelpitje, geen gedroogde sprinkhaan, geen enkel mootje boa constrictor kan ik er voor krijgen in deze woestenij. Zal ik verhongeren, verdorsten vóór het mij naar Vrijland geleid heeft? Zij zwijgt.

Zou zij mijn laatsten brief arrogant gevonden hebben? Misschien.... Ja, dat moet wel, anders zou die vrees niet in mij kunnen opkomen. Maar misschien zou dat juist een reden voor haar geweest zijn om wèl te antwoorden. - En ik bèn schoolmeester en de wereld is zoo dom, zoo peilloos dom, en ik zie immers wat het eenige noodige is voor dezen troebelen, doffen tijd. Ik zou zooveel willen geven aan de menschen; niet wat ze verlangen, niet waar zij om schreeuwen, om waan en bedwelming van leuzen en gelooven; maar wat zij nòòdig hebben: eerlijkheid, een béétje eerlijkheid maar. Intellektueele eerlijkheid en, o verre droom! ook gevoels-eerlijkheid. Want daarvan hebben ze, ondanks al

hun geroep om bevrediging des gemoeds, nog zelfs geen voorgevoel. Geduld maar! De Geest zal zich openbaren. Hij is aan 't werk, machtiger dan ooit. Ja, ‘in de twintigste eeuw werd de Mensch geboren’, zal men eens zeggen.

De kinderen kregen emailleborden omdat zij te veel braken. Jaap protesteerde heftig; daar kon hij nooit, nòòit va-ze-leve van eten. Hij werd onhebbelijk, kreeg knorren, bleef onhebbelijk; hij moest en zou een gewoon bord hebben. Hij kreeg het, maar.... zonder eten. Hij trotseerde de straf met veel bravour en vertoon van onverschilligheid. Anneke zuchtte zwaar: ‘die leelijke dingen’ en berustte toen met het gezicht van een boudeerende freule, op het punt haar migraine te krijgen. Frans zei droog: ‘o, blikken bordjes? Mij best.’

18 Juni.

Den geheelen dag was ik in een blijde, lichte, haast verrukte stemming. Daarvoor was schijnbaar weinig reden, want:

1. het regende onafgebroken (gezelliger dan ooit);
2. ik had hoofdpijn (een motief voor het drinken van sterke, zeer geurige koffie);
3. ik kreeg bezoek van den voorzitter onzer kiesvereeniging, die mij voor een ‘krachtige actie’ wou lijmen. (er is after all toch wel iéts vermakelijks in politiek);
4. van Dam kreeg een dwangbevel van een of andere belasting en we kunnen het natuurlijk met den besten wil niet bij elkaar sloffen. (Jawel, dwing maar, beveel maar; goddank heb ik net Anneke's nieuwe bedje betaald, maar ik zal een paar ‘mooie

drukken' verkoopen, wat doe ik daar eigenlijk mee?).

Er gebeurden nog meer erge dingen, allemaal naargeestige beslommeringen, die mij ontschoten zijn.

Maar ik had een nieuw jasje aan, een juweel van een huisjasje, dat zat als aangemeten, ofschoon het confectie is. Ik was er haast nog verrukter van dan Anneke van haar bedje.

Toen ik haar goeden nacht kuste sloeg zij haar armpjes om mij heen en begon opeens zachtjes te snikken: 'ik wou zoo heel graag 'n lief meisje zijn, maar ik kan 't niet. Ik vond me gisteren zoo naar met die bordjes. Als ik niet liever word, blijf je dan toch van me houden? Ook als ik héél naar ben?'

Ik geloof dat zij verwachtte, misschien hoopte, dat ik door bedreiging met verlies van mijn liefde straf zou zetten op haar ondeugd, maar ik zei de waarheid: 'Ja, Anneke, van jou houd ik altijd evenveel, dat kan nu eenmaal nooit veranderen, niets meer aan te doen.'

Toen lachte ze; dat scheen haar tòch te bevredigen.

Ik ging naar Jaap, hij had 's middags zonder protest van zijn emaillebordje gegeten. Ik zei - onverstandig: 'Dacht je gisteren dat we 't leuk of aardig vonden zooals je onder 't eten deed?' Hij werd opeens driftig: 'Hou je mond,' schreeuwde hij, 'wat hoef dat!' Maar dadelijk daarop begon hij te huilen, even week als Anneke. Ik: 'dus wist je dat we 't leelijk en naar vonden?' - Jaap: 'Ja, 'tuurlik wis-ik, vondet zelf ims ook.' - 'Dadelijk al?' - 'Ja dadelijk.' - 'Waarom hield je dan niet dadelijk op?' - Hij, heel ongelukkig: 'Niet zoo vrage, niet zoo vrage.' - Ik liet hem met rust. - Alweer te be-

moeiziek; hij had het zelf al heelemaal uitgevochten, maar 't vernedert hem er aan herinnerd te worden dat hij daar 24 uur voor noodig had.

19 Juni.

Het eenig middel ter overwinning van het moderne barbarisme, in ons zelf en in de maatschappij, is zelfkennis, verkregen door een onvervaarde zelfontleding. Het kritisch, analytisch karakter van dezen tijd is allerminst een teeken van verfijnde décadence, maar integendeel van nieuw ontluikende levenskracht, van moed die zelfs het eigen ik, den gevaarlijksten afgod, niet meer vreest. Deze moed is verwant aan de ‘gezonde’ zenuwziekte.

Heeft Elisabeth dien moed? Ja, maar toch kent zij zichzelf nog niet voldoende; er is nog zelfverteedering, zelfverdediging en zelfverheffing in haar werk.

Ik las onlangs van een arts die beweerde dat hij bij een operatie op hemzelf niet wenschte te worden weggemaakt, omdat hij ‘wilde weten wat er met zijn lichaam gebeurde’. Ik geloof dat de leidende geesten den zedelijken moed behooren te hebben tot een psychische zelf-vivisectie. ‘Ik wil weten wat er met mijn ziel gebeurt’ moest het devies zijn van elken werkelijk eerlijken geest. Wij zijn nog altijd veel te kleinzeerig en te verlangend naar de narcose van geestelijke kwakzalvers.

Het opstellen van hypothesen en theorieën is steeds fantasiewerk. Waarom is dan fantasie, spekulatie, bij zooveel mannen van wetenschap in discrediet?

Alleen de fantasie die zich kritiekloos laat gaan

of die zoekt naar *gewenschte* verklaringen, is beuzelachtig en kinderlijk. Maar het feit dat de meeste wijsgeeren, geleerden, laat staan theologen, nog niet groot-menschelijk genoeg kunnen fantaseeren, moest hen toch niet het recht geven waarachtige fantasten te behandelen als kleine kinderen.

Maar overigens, kwaad kan dat tenslotte niet veel; alleen maar voor de ongelukkige fantasten zelf.

20 Juni.

Ik heb de kindertjes voorgelezen uit Grimm; ik kwam er zelf zonderling van onder den indruk.

Sprookjes van kikvorschen en andere ondieren, die door den kus van een minnende maagd in schoone prinsen veranderen, trek ik mij altijd persoonlijk aan. Ik voel mij soms in één dag, in één uur zelfs, muteeren van een schunnigen straathond, die tusschen de overige menschen naar wat vreten scharrelt, tot een vuurvlinder die goudgloeiend over de heide fladdert. Die omtoovering heb ik altijd hààr te danken.

Neen, Goethe, Heine, de Musset, alle groote zangers van liefde, hebben nooit de echte Liefde gekend. Hun schoonste verzen zijn altijd die van ongestild verlangen. Hartstocht, opwinding, extase, alle handlangers van Satan Zelfbedrog, hebben hen voortdurend misleid. En dat begrijpen zij zelf eigenlijk ook wel. Zij gevoelen zich altijd arm en verlaten in al hun schijnbaren rijkdom. Voor hen is het ook nòg veel moeilijker hun ware wederhelft te vinden; daarom ontaardt hun goddelijk verlangen zoo dikwijls in hondsche hunkering.

21 Juni.

Het is of de duvel er mee speelt; sinds mijn laatste gekibbel met den dominee en mijn onvriendelijke opmerkingen over het christendom, ontmoet ik niets anders dan goede, flinke, beminnenswaardige en ik zou haast zeggen oprechte christenen. Dat dit mij zoo opvalt, bewijst dat ik praktisch toch nog niet leer en aanhangers scherp genoeg uit elkaar houd. Of zou dit praktisch onmogelijk zijn en dus ook theoretisch onlogisch?

Anneke vroeg een cent omdat ze op school de heele week geen fouten in haar sommen gemaakt had. Ik zag dat zij jokte en zei: ‘Maar dan moet je eerst nòg een som oplossen: als ik je eens even zooveel stuivers gaf als er fouten in je sommen waren, hoeveel centen zou je dan wel hebben?’ Zij stond paf van het aanbod en riep stralend: ‘Maar zòòveel cente heb je niet eens.’ Ik lachte en toen drong het tot haar door dat ze er in geloopen was. Eerst leek 't of ze zou gaan huilen, maar toen opeens lachte zij mee en zei met haar liefste, vertrouwelijkste knikje: ‘Nu hou je tòch evenveel van me.’

Nu zal ze ook zeker nooit meer jokken, tenminste niet zonder mij daarbij net zoo aan te zien.

De idee der theokratie, dat de godsdienst het staatsleven moet doordringen en beheerschen, is van onaantastbare juistheid. Er is niets hoegenaamd tegen in te brengen. Maar den christen-broeder, die mij de hand wilde reiken, zou ik toch eerst wel eens willen examineeren omtrent wat hij verstaat onder *a*. God, *b*. dienst, *c*. godsdienst, *d*. staat, *e*. leven, *f*. staatsleven, *g*. doordringen, *h*. beheerschen.

De kans lijkt mij heel groot dat zijn definities mij als Hottentotsch in de ooren zouden klinken. De mijne hèm trouwens ook.

Ik ben onrustig, van lichaam en geest. Ik denk weer over allerlei dingen die ik als allang afgedaan beschouwde en heb een haast onweerstaanbare neiging om, als in mijn zwarten tijd, alle mogelijke in-en-uitvallende gedachten neer te schrijven. Ik droom ook weer veel, zonderlinge, verwarde droomen, die ik niet onthoud. Zal er wat beter op letten. Ik heb zelfs weer neiging om te lezen. Toch kost mij dit ook weer groote inspanning, want tegelijk heb ik neiging om buiten maar wat doelloos rond te loopen.

Zouden neigingen, gewoonten, werkelijk periodiek terugkeeren? Albrechts heeft mij eens verteld dat hij van tijd tot tijd een hevige en slechts met de grootste moeite bedwongen neiging gevoelt om postzegels te gaan verzamelen. In zijn jeugd was dit zijn grootste hartstocht. Om de vier of vijf jaar krijgt hij zulk een aanval.

Ook mij is het in die zestien jaar twee maal gebeurd dat ik, als nu, nachtenlang door de bosschen dwaal en een zalige onrust, een zoete droefheid, poog te sussen en te stillen met de herinnering aan dat: Nun muss sich alles, alles wenden! ofschoon ik wel weet dat die hoop juist mijn onrust en droefheid voedt en dat ik alleen vrede kan hebben in rustig afwachten van het Wonder.

23 Juni.

Het tweede broedsel in onze brievenbus is uitgekomen! Anneke kwam mij van ochtend opgetogen

waarschuwen. Zeven naakte, bibberende meesjes; de moeder bleef kalm zitten toen ik het deurtje opende, zij is al aan bekijk gewend. Er heerschte een drukte als bij een bevalling; alle buurvrouwen kwamen om het mirakel te zien, dat Jaap al had rondgebazuind, en zelfs juffrouw de Leur vergat haar oude veete om den verstopten gootsteen. Alleen de kandeel ontbrak nog maar. Weer hoor ik den heelen dag het hongerig gepiep en zie ik de ouders zonder rust af en aanvliegen om de zeven wijdgesperde bekjes op de magere, langgerekte halsjes maar vol te laden.

24 Juni.

Alles komt wanneer het komen moet. - Juffrouw Bergman had op de Zondagschool aan de kinderen gevraagd: ‘Wat denken jullie wel dat Onze Lieve Heer het liefst van je verlangt?’ De meesten hadden dingen gezegd als: ‘dat we zoet zijn’ of, ‘dat we goed leeren’ en dergelijke bêtises. Dat was niet wat zij bedoeld had, zij wilde tot antwoord hebben ‘gehoorzaamheid’. Maar toen zij steeds maar ‘neen’ schudde was Anneke opgestaan en had met een volmaakte zekerheid gezegd: ‘Vertrouwen!’ En was gaan zitten. Juffrouw Bergman had niets anders kunnen zeggen dan; ‘Ja, dat is het, dàt alleen.’ Zij vertelde het mij met ontroering. Voor hààr was het een illustratie van het: ‘Den kinderkens is het gegeven’. Maar mij ontroerde het nog veel dieper. Mijn lief, blij elfje, ik moet je altijd nog zoo helpen en troosten in je kinderlijke verdrietjes en nu ben jij het die mij herinnert aan het eenige dat mènschen helpen en troosten kan. Ik gaf jou vertrouwen in een mensch, een zwak en per slot kortzichtig

menschje, en jij geeft mij tot dank vertrouwen in het Leven zelf. En juist nu alles wankel in mij werd! Naar jouw stille oogen zal ik voortaan kijken als ik mijn moed voel verlammen.

25 Juni.

Men moest iedere week minstens één dag geestelijk vasten en niet leven van gedachten, maar van stemming alleen. Den heelen dag met mijn ingepakten, pijnlijken voet stil gezeten; een beetje gelezen, een beetje gewerkt, maar niets gedacht, alleen maar voortdurend diep-blij geweest. Dat heeft Anneke gedaan. Ja, maar na zulk een kostelijke lafenis kun je den volgenden dag ook gevoeglijk vasten.

26 Juni.

Er bestaat een noodlottige misvatting omtrent kunst, een gevolg daarvan dat de toonaangevende kritici en het meerendeel der artisten zelf een kortzichtigen afkeer hebben van alles wat naar wetenschappelijkheid riekt, en daardoor psychologisch kwalijk onderlegde gevoels-maniakken zijn, met een begriplooze geringschatting voor het zoogenaamd cerebrale. Bovendien grootendeels van nature al min of meer dekadente, aesthetiseerende mooidoeners en mooipraters. Zij zouden in staat zijn om bijvoorbeeld Goethe en Hebbel, als die op het oogenblik leefden en niet reeds hun eenmaal geijkte reputatie hadden, beneden het eerste het beste bizarre mode-genie te stellen.

2 Juli.

Voor de meeste menschen schijnt het leven eigen-

lijk te draaien om den dood. Ik had gisterenavond het zeldzaam genoegen, ter eere van mijn herstel, Albrechts, die een paar dagen over is, en den dominee beiden tezamen te gast te hebben. Het gesprek liep, naar aanleiding van mijn narrow escape, over den dood. Albrechts gelooft aan niets of aan 'het niets'. Verschoorl gelooft aan een min of meer mystisch-filosofisch, aangenaam-aannemelijk gemaakt leven hiernamaals, met een zekere voorkeur voor het behoud der persoonlijkheid. Het is allerkoddigst zulk een wanhopig pro en contra bij te wonen, vooral als je daarbij het toch wel genoeglijkbehagelijke gevoel hebt dat de misschien zekere wetenschap der waarheid nog een poosje is verschoven. Maar het geeft toch óók het eenigszins weemoedig besef dat de mensch eigenlijk nog niet rijp is om te denken over belangrijke kwesties. Want den fanatist van het eeuwig leven was het blijkbaar geen oogenblik te doen om de werkelijke oplossing van het probleem, maar alleen om het stillen van een ietwat angstige onzekerheid. De ander huichelde onverschilligheid en cynisme uit precies denzelfden vagen griezel. Dit is wel duidelijk: doodsangst is de oer-oorsprong van allen godsdienst en van de meeste filosofie. Ik heb deze conclusie tot dusver nooit goed aangedurfd, niettegenstaande de godsdienststichters en oude filosofen het zelf zoo ondubbelzinnig erkennen voor wie ooren heeft om te hooren. Niet het feit dat de sterke doodsverachting van allerlei geloovigen met deze theorie in strijd schijnt, deed mij aarzelen, maar wel het feit dat ik bij mijzelf nooit eenigen doodsangst had bespeurd. Maar sinds ik een heele week zelf in den meest letterlijken zin met mijn eene been in het graf gestaan heb, kan ik over dit gevoel oordeelen en heb ik zekerheid: godsdienst

is opvoeding tot doods*verachting* en vindt dus zijn oorsprong in doods*angst*. Wat niet zeggen wil dat godsdienst zich tenslotte niet van dien oorsprong zou kunnen emancipeeren en dan zou blijken een anderen en veel hoogeren zin te hebben. Bijvoorbeeld Liefde tot het Leven, die zich in primitieve geesten wel in de eerste en voornaamste plaats negatief moet uiten als Haat aan den Dood.

Toen de docter zoo gewichtig deed over die bloedvergiftiging en meende dat mijn voet er misschien wel af zou moeten, begreep ik dat er ook kans was op erger. En, of het misschien kwam door de afschuwelijke pijnen, maar ik verbeeldde mij werkelijk dat die kans vrij groot was. Zoo heb ik dan den dood 'onder de oogen gezien', en ik gevoelde geen vrees. Wel weemoed, soms heel diep, om alles wat ik had willen doen en niet gedaan heb, en een versterkt besef van het fatale 'waarvoor?' Maar overmand heeft deze weemoed mij alleen één oogenblik: toen ik dacht aan hààr. En nu achteraf weet ik heel goed wat me toen zoo eindeloos droevig, zoo voor eeuwig verlaten deed voelen: dat ik maar niet gelooven kon haar ooit te zullen weerzien. Ik heb die vroeger geminachte gevoelsargumentatie nu feitelijk doorleefd en in bitterste droefheid afgewezen. Ik weet nu volkomen wat het zeggen wil in te gaan in het onbekende, of het niets, of wat ook, vol verlangen en hoop, maar zonder eenige zekerheid van vervulling.

Maar is het niet nóg erger misschien in zulk verlangen en zulk een hoop te moeten léven?

Geloof aan een eeuwig persoonlijk leven lijkt mij meestal een kinderlijk verlangen van den oneerlijken kleinmoedige, die zichzelf niet durft te bekennen dat hij den zin van zijn bestaan niet heeft gevonden.

Hij wil nog een kansje houden, nog eens óver doen. Maar er ligt ook iets aantrekkelijks in die gedachte, het lijkt niet meer dan recht en billijk, ja redelijk. Want tenslotte kan men toch ook het Ik, het persoonlijke, niet goed wègdenken.

Maar het is eigenlijk een zonderlinge logische-vergissing om een leven 'hiernamaals', tenminste in den zin van een onbeperkt voortgezet bestaan, als iets belangrijkers of van hooger orde te beschouwen dan het tijdelijk-aardsche. Men kan zich in het geheel niets voorstellen omtrent een vóór- of nabestaan. Maar wel is het duidelijk dat het één niet zonder het ander denkbaar is. Als er dus een in-dien-zin eeuwig leven voor de persoonlijkheid bestaat. dan kan dit alleen den vorm hebben van één doorloopende beweging, een opeenvolging van tijdelijke phasen, waarvan dan het aardsch bestaan er ééne zou zijn, en het is in het minst niet in te zien waarom juist die ééne schakel in de eindelooze keten van minder of meer beteekenis zou zijn dan welke andere phase ook. Ook bestaat er geen enkele reden hoegenaamd om voor den toestand in een volgende phase al van te voren beducht te zijn; het spreekt immers vanzelf dat zij nooit iets anders zou kunnen zijn dan een geheel natuurlijke, logische en moreele voortzetting van de tegenwoordige. Vrees is hier nóg overbodiger dan waar ook elders.

Wel beschouwd is er niets anders dan 'het tegenwoordige', dat wil zeggen: een steeds tijdelijke phase der eeuwigheid. Eeuwigheid is 'Het Oogenblik'. Wie dit begrijpt kent het leven waarlijk sub specie aeternitatis en voelt zich thuis in elk bestaan, zonder zich ook maar eenigszins om het hiervoor of hierna te bekommeren. Of die Eeuwigheid beleefd

wordt door alle individueele ikjes, dan wel door ‘Het Ik’, den Algeest, die al zijn verschijningen telkens weer in zich opslorpt, lijkt mij voor het praktische leven van weinig belang. De laatste opvatting vind ik overigens veel grootscher, van de eerste voel ik altijd dat zij berust op au fond grofmaterialistische opvattingen omtrent geestelijke.... lichamen (waaraan geen enkele theosofie ontsnapt). Ongerustheid omtrent het hiernamaals lijkt mij alleen een gevolg van een slecht geweten en een, overigens ongemotiveerden, angst voor straf. En bij de halve sceptici het: ‘je kunt toch nooit weten’.

Zou ik dit alles ook zoo denken wanneer het mysterie, inplaats van mijzelf aan te zien, mij iets liefs, het allerliefste had ontroofd? Anneke? Liesbeth? Ik geloof het wel. Is, voor wie het dierbaarste wat hij had verloor, de gedachte dat het geliefde wezen in een nieuw bestaan hem opwacht, - misschien even smartelijk hunkerend als hij hier - het eenige dat hem kan doen berusten? Kunnen wij dan nooit vertrouwen dat de werkelijkheid, hoe dan ook, beter en mooier zijn zal dan onze naieve en zelfzuchtige wenschen?

Juffrouw Bloeme vertrouwt vast, - ach, hoopt hartstochtelijk - Keesje eens te zullen weerzien. Hij zal dan niet meer blind zijn, hij zal ook hààr zien, hij zal haar herkennen. En dan zal alles goed zijn. Aandoenlijk geloof! Het kàn zijn, maar als 't zoo is, is dit toch zeker niet 't belangrijkste in onze eeuwigheid. Alsof we niet ook in de eeuwigheid vóór ons tegenwoordig bestaan oneindig veel dierbaren hadden verloren en zelf oneindig vele malen waren betreurd! Wie aan een concreet geluk denkt in 't hiernamaals, beseft niet wat duizend, twintig

duizend, de ‘miljoeljeduizend’ jaren van Jaap zijn. Anders zou hij sidderen voor zulk geluk.

Voor het eerst heb ik Jaap echt driftig gezien op een levenloos ding: de klok. Hij had beloofd drie kwartier zoet alleen te zullen spelen, zonder zijn moeder te storen. Het was kwart voor drie; als de groote wijzer op zes stond, mocht hij roepen. Na vijf minuten kwam hij met groot geschreeuw verontwaardigd vertellen dat die domme wijzer den verkeerden kant op ging. Hij had verwacht dat hij den *kortsten* weg nemen zou.

3 Juli.

Ik heb haar portret gekocht, maar nu het vóór mij staat bevalt het mij niet. Het ergert mij eigenlijk, Het doet mij denken aan een of andere vulgaire, op trouwen staande prinses in ‘die Woche’ of ‘the Graphic’, aan een over tien jaar glad vergeten prima donna, aan de artistieke bijlage van een doosje inférieure sigaretten. Ik moet telkens denken: zijn dat èchte paarlen? En ik heb onwillekeurig aan den achterkant gekeken of er ook een advertentie van een juwelier op stond. En wie creëerde die japon, waarvan overigens alleen maar een zedig schouderstrikje het bestaan doet vermoeden? Heeft ze werkelijk zoo'n weelde van haar? En is de spang die 't samenhoudt van goud of van zilver? Dit zijn de vragen waarmee ik mij kwel als ik het portret aanzie: precies dezelfde die juffrouw van Dam bezig houden. En als ik er niet tóch ook iets in zag van haar lieve trekken, had ik het allang aan juffrouw van Dam gegeven om het op de étagère van de mooie kamer te plaatsen, naast de buste van Napoleon en

't portret van Caruso, die daar te prijk staat omdat hij haar zoo sterk herinnert aan een zekeren neef, in leven spekslager te Interloo. O, als ik denk hoe zij was dien middag in Boekerode!

4 Juli.

Dàt is het irriteerende van haar portret, dat zij het blijkbaar imposant heeft willen maken, niet alleen uit onverschillig toegeven aan traditie, maar ook uit heimelijke ijdelheid. En ik ben juist zoo blij dat zij niet meer 'beeldschoon' is. Eigenlijk heb ik een soort van minachting voor beeldschoone vrouwen, die zoo 'omstuwd' worden door 'bewonderende' mannen, en de gedachte dat zij maar iets zou hebben van die lokkende wreedheid van de 'echte' vrouw, martelt mij. En toch is het zeker dat ook zij eens met verdwaasde mannen heeft geflirt en gespeeld, harten heeft gebroken en zelf door idiote charmeurs is 'veroverd'. Ook zij moet, als iedere bakvisch hebben gesmacht naar den 'sterken, beschermenden' man, met veroveraarsgestes en blikken; ook hààr slechte vrouwelijkheid heeft gedweept met den man op zijn allermiserabelst, den charmeur. Ik zou het zien aan dit portret als ik het niet al kon raden uit de verhalen die Albrechts mij vroeger deed. Eigenlijk kwelt het mij niet dat zij zoo geweest is, maar wèl dat er misschien nog reminiscenties van overwonnen zwakheid, kleinheid en minderwaardigheid in haar nawerken als weemoed en verbittering, als wanhoop aan hooger liefde. Ik ben niet bang om wat er in haar geleefd heeft, maar om wat dat leven in haar kan hebben gedood. Er is iets in haar dat ziek is, en dat zal haar wantrouwend maken, cynisch en ontoeganke-

lijk voor.... Waarom durf ik niet schrijven: mijn liefde? Heb ik dan ooit in ernst geluisterd naar dat moede, zieke cynisme in mijzelf dat zulk een liefde een sentimenteel zelfbedrog noemt? Niets weet ik immers zekerder dan dat dìt liefde is, de Liefde, die het Wonder zal winnen.

Droom van 4/5 Juli.

Een druk feest. Bal masqué? Herinner mij geen costuums, maar wel is 't me alsof alle menschen gemaskerd waren. Ik zie aldoor een prinses, die door het dolle heen flirt en danst met allerlei mannen. Ik weet dat zij een prinses is doordat zij een kroon draagt; een zonderlinge kroon met veel gouden tandjes, die om de andere naar boven en naar beneden gericht waren; de laatsten met de punt naar binnen gebogen. Iets als gouden dorens. Ik zie haar geflirt aan met eenige jalouzie, maar heb toch voortdurend het verrukkende gevoel dat zij het liefst met mij alleen zou zijn. Eindelijk danst, of liever zwééft zij ook met mij; de grond is blank, als een vochtig strand, en uit het zand rijzen vreemde bloemen, zij lijken op rozen en witte tulpen, wij zweven er dicht boven zonder ze met de voeten te raken. Wij komen samen voor een troon van wit marmer, waarop een koning zit. Wij blijven daarvoor stil staan; ik voel haar wang tegen de mijne en denk: die is zacht als bij Anneke. Ik voel nu dat ik óók zoo'n zelfde kroon draag en vraag haar: ‘Doet 't geen pijn?’ Daarop fluistert ze: ‘Het is bitter als koek’; dit lijkt mij de zinrijkste bekentenis, de teederste liefkoozing. De koning glimlacht, maar blijft roerloos; ik denk: waarom knikt hij toch niet, dan konden we verder. Dan is er een ledig, waarin ik

alleen muziek hoor. Chopin? Dan sta ik in een hooge, donkere laan en zie haar op eenigen afstand voorbijrijden in een klein wagentje, getrokken door een struisvogel. Zij wordt beschenen door een vreemdsoortig licht, als van een tooneelmaan. Zij heeft de handen voor het gelaat, het lijkt mij dat zij stil zit te schreien. Zoo rijdt zij langzaam heen. ‘Ja, zij is prinses Patti’, zeg ik en word wakker met een gevoel van eindelooze verlatenheid en verdriet.

Maskers. Zij alleen is voor mij gedemaskeerd en ik heb voor haar 't ‘vizier van mijn helm open’. Anneke, die een paar dagen geleden *bitterkoekjes* voor het zaligste op de wereld verklaarde. *Struis*veeren op Elisabeth's hoed. De tooneelmaan op de platen van Gustave Doré in Moeder de Gans. *Chopin?* - Nocturne - de Nachtliedjes die Elisabeth voordroeg.... *Prinses Patti?* Ik zie nu opeens vóór mij wat ik schreef over haar portret als Graphic*prinses* en als pendant van *Caruso*. Aardige aanleiding om mijzelf tot prins te verheffen. Overigens is zonderlingerwijs de gedachte nooit bewust in mij opgekomen dat ik te gering voor haar zou zijn. Mijn jeugdliefde? De *rozen* op het blanke *zand:* van Rosande. Maar het lijkt ontwijding te gaan peuteren aan zulk een heerlijke fantasie. Wat doen eigenlijk de aanleidingen en associaties er toe, wanneer de bedoeling op zichzelf reeds zoo duidelijk is. Deze droom maakt mij wonderbaar blij en droevig. Zal zij komen? Om mij te verlaten? Mijn God, zij kàn niet liefhebben.

De zeven logées in de brievenbus hebben veertjes.

6 Juli.

Veel goede paedagogen zijn kinderloos. Dit is een

groot voordeel; zij zijn vrij van de valsche schaamte der meeste onbekwame ouders en worden ook niet misleid door het verblinde instinkt der ouderliefde. Evenzoo kunnen misschien ook alleen ongehuwden objectief-juist oordeelen over het huwelijk; de slachtoffers zelf geneeren zich heimelijk voor hun misère. Ook dwingt het dagelijksch leven hen te veel tot een compromis, een modus vivendi, dien zij dan tenslotte weer al te graag voor een verstandige en wel aangename levensinrichting willen verslijten. Dan de trieste sleur in alles, de versaaiing, verdorring van het weinigje aanvankelijk voor liefde gehouden hartstocht, en de zelfbedriegende pogingen om deze verdooving te beschouwen als kalme tevredenheid.

7 Juli.

Men moest maar liever nooit praten over dood en eeuwigheid. En zeker nooit zonder den diepsten ootmoed, zonder het absolute besef dat al ons denken hier *uitteraard* te kort schiet en dat er dus maar één houding mogelijk is: rustig vertrouwen. Alleen zúlk een doodsgedachte is gezond, want zij leidt terug naar het leven, het eenige waarmee wij wèl ver*t*rouwd zijn, of liever waarbij wij ons wel moèten aanpassen. Wie in 't schuitje zit moet meevaren en dús in de eerste plaats zorgen dat hij goed roeit of stuurt, met de riemen of het roer die hij heeft.

Het kan in zekeren zin wel waar zijn dat het leven een voorbereiding is tot den dood, maar mij dunkt dat wie daarvan werkelijk diep overtuigd is, meer dan wie ook zijn aandacht juist moet richten op die vóórbereiding en niet op den mogelijken uitslag daarvan. Daarom begrijp ik dat soort van sinistere

fanatici niet, die uit spekulatieve hoop op een onzeker geluk in een hiernamaals zich hun arbeidsvreugde in dit leven laten vergallen door hun triestige overpeinzingen en nuttelooze fantasietjes.

Ik ben blij dat ik leef.

Is dat waar? Tóón ik mij dan ooit dankbaar genoeg? In *daden*, in mijn *werk?* Doe ik wel wat ik doen *kan*?

Ben ik te inaktief? Maar waarom haasten. Als ik mijn rupsen haast om zich te verpoppen, worden zij minderwaardige vlinders. Ik voer ze liever net zoolang tot zij zich uit eigen beweging metamorphoseeren.

Er schiet mij opeens een droom van een poosje geleden te binnen. Ik stond op een soort van podium (als 't tooneeltje van Melpomene) en werd daar door een verwarde menigte (Elisabeth's lezing in Hagenau) gehuldigd als de ontdekker van *Nova Zembla*. Een paar menschen drukten mij de hand en dat gaf mij een gevoel van *warmte*.

Ik had verder niet over dien droom nagedacht, meende dat de zin al duidelijk genoeg was: mijn zoeken van eenzaamheid, waar 't toch per slot altijd koud is, en daarnaast mijn behoefte aan wat vriendschap. (aardig: later de droom van ‘het *Zuiden*, waar de warme menschen zijn’!).

Maar vandaag komt opeens het zotte verlangen in mij op om mijn verzen en verhaaltjes uit te geven en nu begrijp ik wat dit hoogmoedige *podium*, en die *huldiging* als *ontdekker* beteekenen. Ik zou mij dus óók op een voetstuk willen plaatsen in de wereld, en hààr toonen dat ik iets kan, dat ik niet de eerste de beste ben. Een Caruso, een *zanger* zou ik willen zijn, om waardig naast haar te kunnen staan! Maar ik zal

mij beheerschen. Gelukkig overigens dat ik al zooveel weer verscheurd heb!

Of zag ik mijzelf daar alleen als den zeevaarder, die ‘volhoudt tot het beloofde land bereikt is’? Maar in den balmasqué-droom was ik ook al zoo hoogmoedig.

Als ik ooit zonder twijfeling voelde: dit is niet alleen litterair goed, mooi, - enfin, wat je zoo ‘kunst’ pleegt te noemen - maar dit is ook wat de menschen *noodig hebben*, dan zou ik het willen publiceeren. Zonder die zekerheid waag ik het niet; dan blijf ik als Willem Barentz op mijn eiland, zonder tot de wereld en haar podiumpjes terug te keeren.

8 Juli.

Dagelijks herhaal ik ditzelfde lesje: Je kùnt niets voor haar zijn; ze kent je niet; er is geen enkele reden waarom zij met iets anders dan gewone nieuwsgierigheid of niet buitengewone belangstelling aan je zou denken. En zelfs nu ik dit honderde malen doordachte neerschrijf, kan ik toch niet nalaten er ook het redelooze, maar onoverwinnelijke antwoord aan toe te voegen: Ik kende hààr immers ook niet.

O mijn droom! Zelfs in mijn droomvervulling wist ik dat ik haar, àls ze kwam, toch weer verliezen zou! Goed, maar dan had ik ééns het geluk gekend. En misschien dat ik haar tóch winnen en behouden kon. Waarmee? ik heb niets dan mijn liefde, mijn stralend hart.... En dat geldt hier niet.

Waarachtig ‘gevoel’ is een diepe onderstroom. Wat de meeste moderne gevoelsdichters in hun zoogenaamd spontaan sensitivisme geven, zijn niets dan onbeduidende stemmingsgolfjes aan de oppervlakte,

meest zonder bepaalde richting, toevallig ontstaan door een steentje dat er in viel of een kringetje dat het baliekluivende noodlot er in spuwde. Er is wel lieflijkheid en teerheid van lichtspeling en bekoorlijk geruisch in die kabbeling aan de oppervlakte. In den diepen onderstroom is het veel stiller.

9 Juli.

Met den vijver heb ik mijzelf misschien nog wel het meest pleizier gedaan. Door het kappen van een paar heesters bij het prieel in onzen tuin heb ik een vrijen uitkijk in de ‘vallei’ gekregen. Ik weet nu geen heerlijker, vrediger plekje om te zitten.... werken, zou ik willen schrijven; ach, er zijn te veel uren die ik nutteloos verdroom.

Al de planten houden het leven, het jonge gras groent al sappig, de varens staan frisch, de plaggen hechten zich vast. Alleen op sommige plekken werd het mos telkens losgewoeld en beschadigd. Al vier maal heeft Jaap heftig een paar buurkinderen beschuldigd, die ‘altijd zoo gemeen waren’. Maar ik kon niet gelooven aan zooveel kinderlijke kwaadaardigheid. Gelukkig, want van middag betrapte ik de ware boosdoeners. Het waren vier zwarte lijsters, die in verwoede agitatie tusschen de losse zoden rondtripten en pikten en in een ommezien alles door elkaar woelden. Wij zullen grooter en zwaarder plaggen moeten steken.

Ik wist niet dat er zóóveel vogels in den omtrek zijn. Of komen zij uit nieuwsgierigheid van heinde en ver kijken? Er is een voortdurend getjuik, gesjilp, gekwetter en gekwinkeleer, een onophoudelijk ritselen van takken en geklepwiek om mij heen. Misschien is het 't water, zoo schaarsch in deze buurt,

dat hen lokt, want het is opvallend hoevelen er komen drinken en baden. Meezen, roodstaartjes, lijsters, roodborstjes, bij tientallen streken zij van middag in de kom neer, zonder zich in 't minst om mijn aanwezigheid te bekommeren.

En aan den anderen kant, in het tuintje, tusschen de groene heggen van snijboonen heen: de bonte weelde van goudsbloemen, anjers, asters, papavers, slaapmutsjes, lupine en eglantier.

Soms komt het mij wel vreemd voor dat ik hier zou blijven en oud worden. Ik kan mij hier niet zien zitten in ditzelfde prieel, wat meer vervallen nog en de stammen van den wingerd wat dikker; en vóór mij hetzelfde bleekje met de eeuwig jonge margarieten en boterbloemen en de wat ouder en knoestiger appelboomen; en terzijde de vijver, die ik ééns, lang geleden, groef met de kinderen die nu overal verspreid zijn in ‘de wereld’. De wereld, die, volgens Jaap, ‘heel ver hier achter ligt’. Ik kan niet gelooven dat dit zoo blijven zal. Ik begeer niets anders. Maar ik geloof het niet.

Waarom droom ik minder over hààr heerlijkheid, dan over mijn gemis?

10 Juli.

Ik heb vertrouwen in mijn liefde. Hier staat het.

11 Juli.

De vogeltjes zijn uitgevlogen. Vanmiddag, toen ik met Anneke ging kijken in de bus, omdat het er zoo heel stil was, vonden wij het nestje leeg. 's Ochtends had ik al bij den vijver twee heel jonge, onbe-

holpen meesjes zien rondfladderen. Ook al de wereld in.

Den heelen avond in haar gedichten gelezen. Zij maken mij wonderlijk droef; zij doen mij pijn, zij martelen mij. - Zij zijn mooi, zij zijn 'kunst'. Maar ook Elisabeth kent de liefde niet, mijn liefde.

Liefde is iets heel klaars en heel eenvoudigs; er is geen troebeling in mogelijk, er is geen twijfel en geen weifeling in bestaanbaar. Zij kan nooit verdooven. Er is geen onrust in liefde. Liefde is de onmiddellijke bewustwording van wat er eeuwigs in ons is.

Maar wat heeft de lyriek van dit allerheiligste gemaakt? Niet de Liefde, maar het *gemis* aan liefde, de waan van het verlangen, het kreunen van de hunkering, de schuwe onzekerheid van vermeende zonde, beschaamd zelfbeklag over opgeschroefd zelfbedrog, zelfverheerlijkende wanhoop, dat is de lyriek, de kunst-liefde.

Als ik er aan denk wat ik zelf eens in verdwaasde buien voor liefde heb gehouden: mijn ridikuul avontuur met Bertha, om nog te zwijgen van de totaal onwezenlijke 'passies' en erger van veel vroeger, dan ben ik dankbaar dat ik geen dichter ben; ik ben hard bang, dat ik niet veel beters gemaakt zou hebben dan Petrarca, Goethe, de Musset, Heine, Elisabeth en de rest!

Maar laat ik de dichters niet hard wallen, want zij zijn eenzaam en rampzalig en tenminste die rampzaligheid is écht.

15 Juli.

Albrechts dringt er al wéér op aan dat ik toch ook in Hagenau zal komen. Hij schrijft dat ik een goeden gooi kan doen naar een baantje aan den

Courrier, dat 1 September vakant komt. Verzoeking of Voorzienigheid? Dus weer het leven in, hetzelfde dat ik eens van mij af wierp? Maar ook hetzelfde waarin zij nog leeft. En dichter bij haar zijn. En heb ik het recht een leven te verwerpen, te ontwijken, dat ik misschien nog niet ten volle ken? Is mijn onrust van den laatsten tijd misschien een aanwijzing dat ik nieuwe, betere ervaring behoef?

16 Juli.

Ik had vannacht mijn standaarddroom van een paar jaar geleden, met een kleine variatie. Ik liep weer eindeloos te dwalen in lange hotelgangen, waarin ik mijn eigen kamer niet kon vinden. De variatie was dat ik mij nu verbeeldde te zoeken naar een W.C. (ofschoon daartoe bij het ontwaken geenerlei aanleiding bestond). Direct toen ik wakker werd schoot mij te binnen hoe ik juffrouw van Dam onlangs hoorde zuchten: ‘'t leven is toch 'n last’. Vroeger hield ik dien droom voor een reflex van mijn zoeken naar een *eigen* levensbeschouwing tusschen zoovele *vreemde*. Nú lijkt het wel eenigszins of mijn onderbewustheid het leven beschouwt als een *doorgangsoord*, waarin het den weg niet vinden kan en waarin het geagiteerd zoekt naar een gelegenheid om zich van zijn psychische kwellingen en benauwenis te *ontlasten*. Dus toch au fond als al de anderen! Misschien heeft de droom beide beteekenissen; in elk geval bewijst hij mij dat het met mijn geestelijk evenwicht eigenlijk jammerlijk gesteld is. Een waarschuwing om geen afleiding, geen verandering te gaan zoeken? Maar wie zegt mij of ik dat oord der verlossing niet werkelijk gevonden zou hebben als ik langer had gezocht?

21 Juli.

Frans kwam bij mij in het prieel. ‘Scheelt je iets?’ vroeg hij. ‘Je bent zoo anders tegenwoordig’. Ook Anneke ziet mij dikwijls aan met verwondering in haar stille oogen. Soms zegt ze: ‘ik zal maar 's wat voor je zingen’ en dan kiest ze meestal: ‘In 't stille dal, in 't groene dal’; of ze danst voor me. Dat is werkelijk heel lief en roerend en vertroostend. Maar zoover is het dus al met me gekomen, dat de kinderen het merken.

Voordat Frans kwam had ik al den halven middag werkeloos daar gezeten. Ik had een paar boeken meegenomen, maar bij de eerste regels al was mijn aandachtlooze studie verstoord door het sjirpen van een krekel. Als een zwirrend radje gonsde er een dicht bij mij in het gras. Als het even ophield las ik weer een paar onbegrepen zinnen, maar zoodra het dan weer opnieuw begon, moest ik het boek laten zakken. 't Was net of hij mij iets wilde zeggen, en het begriploos luisteren maakte mij weemoedig, Ik keek ook naar de molsgangen in den moestuin, die ik elken ochtend dicht trap en die toch telkens weer opnieuw zich heuvelen op precies, precies dezelfde plek. Ik stamp altijd den grond stevig aan, alléén om mij dagelijks opnieuw te kunnen verbazen over het instinkt van het dier, dat nooit één centimeter van zijn vaste baan afwijkt, ofschoon de grond er naast toch zachter moet zijn. Het wil mij iets leeren, het stille, blinde beest, dacht ik. Laat het dan de postelein maar een beetje omwoelen, ga je gang maar. Ik versta zijn les nog niet. Doorzetten? Je nooit van de wijs laten brengen? Toen stak plotseling wind op; de trillende zonnecirkeltjes dansten over mijn boek zóó dol dat

het mij duizelig maakte bij iedere poging om mij tot lezen te dwingen. Toen luisterde ik maar naar het zware ruischen en ik dacht aan mijn eersten brief.

En onder deze mijmering kwam Frans met zijn vraag. Ik ben naar boven gegaan, heb deur en ramen gesloten en heb tot nu toe gewerkt aan mijn verhandeling. Wel lijkt het mij even idioot als dat iemand die op de pijnbank ligt zou denken over een nieuw bewijs voor de stelling van Pythagoras of het stichten van een tuinstad. Maar.... laboremus.

22 Juli.

Ik heb gesolliciteerd. Zonder het Albrechts te zeggen. God zij mij genadig. Als ik het krijg zonder zijn voorspraak zal ik het er voor houden dat mijn Voorzienigheid mij heeft geleid en niet de Verzoeker misleid.

29 Juli.

Vanmiddag is de vuursalamander gestorven; ik heb het bijgewoond. Hij was al dagen ziek; roerloos lag hij voor den ingang van zijn grot. Frans had extra-malsche wurmpjes voor hem gezocht, maar hij wilde niets meer eten; zij kropen hem tusschen de pooten, voorbij den muil, zonder dat hij op hen lette: hij staarde maar voor zich uit. Het was mij alsof hij mij aankeek en het leek mij ook of er een heel andere uitdrukking in zijn oogen was dan gewoonlijk. Ik zag er angst, ontzetting in. Ik kon mij niet afwenden, ging voor het terrarium zitten en observeerde. Wel een half uur keken wij elkaar aan. Wat ging er om in dien platten, haast herzenloozen kop van dat roofdier, dat op aarde was om er honderden vreetzame wurmen levend te verslinden? Herkende

hij mij als het wezen dat hem maanden lang zijn voedsel vóórwierp? Of was ik in dit doodsuur voor hem een vreemd visioen, een boven-salamandersche verschijning, een engel des doods die hem bedreigde? Vanwaar anders zijn ontzetting? Een ontzetting zoo vreeselijk dat zij haast aanstekelijk werd, mij tenminste vervulde met een vage, maar matelooze droefheid. Niet als onlangs om den dood, maar nu om het leven, dat in ons beiden verschijnt en voor ons beiden even geheimzinnig is. Een oogenblik had ik de zonderlinge gewaarwording zelf een ander vreemd wezen te zijn dat in een gruwelijk eenzaam hol op zijn einde lag te wachten. De salamander bewoog niet. Af en toe ritselde een hagedisje langs hem heen, gracieus, onverschillig. Hij knipte niet met de oogen, maar staarde onafgebroken naar den doodsengel vóór hem. Ik kon het niet langer aanzien, nooit heb ik gruwelijker verlatenheid gevoeld. Ik stond op en in het zelfde oogenblik hief het beest den kop op; zijn lichaam schokte, een floers trok over zijn oogen; het was dood. Had de schrik over mijn plotselinge opstaan zijn hart verlamd?

Frans kwam binnen. ‘De vuurdraak is dood,’ zei ik. Hij keek mij verwonderd aan; ik voelde dat mijn stem vreemd klonk.

3 Augustus.

Ik kàn de illusie niet opgeven dat er menschen zijn voor wie men eerlijk mag zijn; voor wie men niet schuw behoeft te zijn om wat onbeholpen onzin. Die tòch verstaan. Is mijn taal dan zóó machteloos? Ik voel toch immers ook wel als ik haar werk lees dat zij zoekt en verlangt. En hoe onbeholpen is ook zij soms.

8 Augustus.

Een zweefdroom, zoo wonderbaar als ik nog nooit heb gehad; maar ik was ook niet alléén, zooals altijd vroeger. Een engel, in zachtharig kleed, droeg mij in de armen. Zij vloog zeer snel en voortdurend hoorde ik een sterk suizend geluid. ‘Hoor je 't?’ vroeg ze, en ik antwoordde: ‘Ja, ik *versta je*.’ Het gevoel van zweven was bedwelmend, evenals de zijige zachtheid van haar gewaad en de innigheid van haar aanraking. Het was zoetste wellust van vrede en vrij-zijn. Plotseling waren wij in een apotheek, en het was me alsof ik hààr daar gebracht had en niet omgekeerd. In een grooten, koperen vijzel zat een klein meisje te zingen: ‘Draai omme, draai omme, mooi meiske draai je eens omme.’ Toen werd er gezegd: ‘'t Is al over!’ en ik weet niet of ik het zelf zei dan wel de engel. En opnieuw vlogen wij voort, nu naar omhoog; maar de engel was veranderd in een vrouw, die ik bij de hand hield, heel teeder en luchtig. Beneden ons zag ik groote wouden, met boomen geweldig, die leken op varens, en hun kleur was blauw-zilver. ‘Dat is het land....’ fluisterde ik,.... ‘het land....’ en ik weet niet meer of ik zei ‘van dien Dood’ of ‘van het Leven’. Toen wij hooger kwamen zagen de bosschen er uit als een golvende nevelzee. De vrouw naast mij zei toen ‘Liefde’. En opziende zag ik boven ons zilveren wolken van een verblindenden glans. Ik antwoordde: ‘God!’ En wij stegen. Naast ons was voortdurend de zeer steile wand van een witten ijsberg. Het was of de gestalte mij er telkens naar toe wilde trekken als om te rusten; zij was onzeker en ik had het stellige, verrukkende gevoel dat zij vloog door mij. Ik dacht: ‘Als ik nu weifel,

dan gaat het hààr als Petrus op het meer.'

Motieven: De engel: uit Andersen; de doodsengel van den Salamander. *Het zachtharig kleed:* als 't korte zijige pelsje dat Elisabeth dien avond droeg. *Het sterke suizen:* de wind buiten. Het 'ruischen der boomen' dat ik eindelijk *verstaan* zal, in haar armen. *De apotheek:* waar Anneke's pinkje verbonden werd, dat ze aan een *scherf* had *gewond. Het meisje:* Anneke, die mij troost gaf door haar vertrouwen!

'*Draai omme, draai omme*'. Roerend lieve symboliek! O, als ik maar het vertrouwen heb van Anneke, dan moet zij omkeeren, zich afwenden van de bitterheid waarin zij nu leeft, dan 'muss sich alles, alles *wenden*!' ''t Is al over!'; door Anneke werkelijk gezegd. Maar wie van ons beiden zei het in den droom? O, wij hebben *beiden* genezing noodig; zij bracht mij er om mijn hart te genezen, dat zij door haar scherpheid gewond heeft, en ik bracht hààr er om van Anneke blijheid en vertrouwen te leeren. En dan zullen wij stijgen, zij niet meer als de engel die mij redde uit mijn eenzaamheid, maar als de vrouw die ik steun en zonder weifeling leid naar de eeuwige liefde, die troont boven leven en dood.

O mijn arm, smachtend, zwak, kleinmoedig hart! Ik heb in bed geschreid van geluk en gedacht: Deze droom is heel mijn leven van ontbering waard! En ik denk het nóg; ik weet dat de herinnering er aan mij altijd weer diezelfde onbeschrijfelijke zaligheid zal doen voelen. Maar wat openbaart hij mij anders dan alleen maar mijn verlangen om ééns haar ziek cynisme te brengen tot mijn liefde? Een beetje eerzucht weer, hoogmoedige zelfbevrediging. Maar o God, ik voel er geen *profetie* in. Wat is er geworden van mijn vertrouwen?

14 Augustus.

Mijn aanstelling ontvangen. 1 September. Nog niets van hààr.

15 Augustus.

De gedachte dat ik nu heen zal gaan, maakt mij diep weemoedig. O de hei en de wuivende boomen van Boekerode! Maar vooral dait ik de kinderen moet achterlaten drukt me. Wonderlijk, toen ik twee jaar geleden conservator van het insectarium te Aarborg kon worden, een baantje oneindig aanlokkelijker en ook voordeeliger dan dit, sloeg ik het af, alleen omdat ik dacht dat het mijn zieke Keesje te veel verdriet zou doen als hij zijn eenigen kameraad moest missen. Een maand daarna stierf hij al en ik had toch geen spijt van mijn sentimentaliteit. En nù verlaat ik, waarvoor? waarom? - voor een vaag noodlot, om een onredelijke onrust, een lafhartigen twijfel - deze drie gezonde, krachtige kindertjes, voor wie ik zooveel meer zou kunnen zijn.

17 Augustus.

Eerst van morgen heb ik het ze durven zeggen. Frans is stil, maar heel flink; Anneke loopt rond met een droevig, behuild gezichtje. Jaap realiseert het nog niet zoo; hij vroeg meer belangstellend dan verschrikt of ik dan nu heusch ècht dood ging. De tranen kwamen pas toen hij begon te vermoeden dat ik het beloofde konijnenhok nu wel niet zou timmeren. ‘Balk toch niet,’ snauwde Frans, ‘dat zal ik immers wel voor je maken.’

28 Augustus.

Frans hielp mij mijn boeken en verzamelingen inpakken. Hij was stil-opgewekt, ontroerend lief. Ik

gaf hem als aandenken een kleine keurcollectie en, voor later, Verhaeren's ‘La multiple Splendeur’. Voorin schreef ik: ‘La vie est à monter, et non pas à descendre’. Ik hoop dait hij die eens met een glimlach van verstandhouding zal lezen. Hij gaf mij een briefbezwaarder, een groote scarabé, door hemzelf alleen gesneden uit een blokje beukenhout. Op het voetstuk staat gegrifd:

> Bewaar mij goed, maak mij niet stuk,
> Dit is van Frans en brengt geluk.

Ik ben nog op de plek geweest; ik voel nu wel waarom ik hier vandaan moet.

29 Augustus, 's Morgens.

Den heelen nacht was ik buiten, dit zal wel de laatste keer zijn dat ik sliep op de heide. Ik heb niet véél geslapen.

Ik heb gekeken in den zinkenden avond, naar het langzaam wegdeinzen van het licht. Toen, in den donkeren nacht, naar het àl dreigender aandringen en opdrommen van de zwarte dennenzoomen rondom. En daarboven het wonderbaar contrast van de teer-bleeke lucht. Ik heb geluisterd naar de vreemde stilte, waarin de krekels en andere insekten steeds luider worden. Uren lang. En toen weer het grauwen, het lichten, het dagen van den morgen. Ik heb getuurd in de vale nevels, die als roerlooze gordijnen hingen over de hei en waasden tusschen de grijsgroene sparren; de verre boomen doemden er uit op als vage schimmen en de pas-gerezen zon er achter was een bleeke, glanslooze schijf. En de morgenkoelten kwamen en vlaagden geurend over de bevende erica en hieven de nevels op en dreven ze

uiteen, en dan vloeiden stroomen van goudgeel licht plotseling over de ópglanzende vlakte. Als een lach. En de hanen kraaiden in de verre hoeven. - Het was voor 't laatst. Toen dacht ik aan het betooverd landschap van mijn droom waarboven wij zweefden. Ik heb mijn droom verkeerd verklaard. Nu besef ik wat het beduidt dat ik niet wist of het 't land van het Leven was of van den Dood. Het is de *twijfel* of ik mijn liefde vinden zal in het Leven, en de *hoop* dat zij mij wacht in den Dood.

Als de anderen, als de zwakken! Ik heb lief en tòch ben ik rampzalig.

's Avonds.

Toen ik thuis kwam heb ik helpen bakken, voor het laatst den oven aangemaakt en gestookt. Twee uur zat ik voor den blakenden gloed. Juffrouw van Dam bakte een groot krentenbrood. 's Middags schreef ik dit versje:

O 't wachten in den wijden nacht!
O droom van duistrend uur na uur
Tot glorend morgenrood!
Wat heeft me uw stille, blanke pracht
Aan zoete droefenis gebracht?
Verlangen, dat ik niet verduur,
Zoo diep, zoo groot....
Aan Hààr heb ik gedacht.

O 't staren in het vlammend vuur!
O droom van niets dan gloed en kracht,
Die altoos weder vlood!
Wat woelt en woedt er heel den duur,
Wanneer ik in uw branding tuur,
Diep in mijn hart, dat smeekt en smacht
In felsten nood....?
Hààr wacht ik uur op uur.

O Wonder, dat ik eenzaam wacht,
Waarheen Verlangen stadig tuur'
In droomen, blank en rood;
Als vlammend vuur, als blauwe nacht
Diep, stil en zacht; groot, sterk en puur....
O Liefde, ik wacht u uur op uur
In Levens duur
En eens, ééns in den Dood.

Straks komen de kindertjes; ik zal ze voorlezen uit Andersen: Ib en Christientje. Ik zal ze chocolamelk geven en naar bed brengen. En dan maar heengaan, zonder dat ze 't weten.

4 September.

Het nieuwe leven is begonnen. Inspannende werkkring. Gepaste verstrooiing. Kennissen en conversatie. Kunstgenot en anderszins. Een gestoffeerde kamer met uitzicht op een schimmelig binnenplaatsje. Doellooze, waggelende tafeltjes; doellooze kastjes met één weggezet rammelend porceleinen prul er in. Een tanige, tobbende hospita. Het nieuwe leven! Het is het oude, het àl te oude. Het is de oude zieligheid, en ik aanvaard haar, het is of mijn eigen ziel er in thuis hoort. Kaas, koek en jam! Basta! Punctum.

***Aarborg*, 11 *Sept.* 19..**
***Den Heer Joost Vermeer*,**
***Oostwolde*.**

DE brief, dien u hierbij ingesloten vindt, was blijven liggen. Door een toeval vond ik hem vandaag terug. Ik heb 'm overgelezen. De verkeerde zuinigheid om geen copie verloren te willen laten gaan, die den meesten schrijvers helaas eigen is, noopt mij u hem toch te zenden. Ik vind het ook niet prettig u misschien in den waan te laten dat ik uw twee laatste brieven in het geheel niet heb willen beantwoorden. Want ik ben er wezenlijk heel blij mee geweest. Maar toen ik den langen draad eenmaal had afgebroken en was kwijtgeraakt, kon ik óók de animo niet meer vinden om opnieuw aan te knoopen. Werk en andere drukte verhinderden mij daar bovendien ook in. En dat is misschien maar goed ook, gezien het naschrift van vandaag.

Adieu,
Elisabeth van Rosande

***Pinksteren*, 31 *Mei* 19..**
***Den Heer Joost Vermeer*,**
***Oostwolde*.**

VANOCHTEND werd ik wakker in een heerlijke pinksterstemming met een paar versregels op de lippen en de blije zekerheid in mijn hart dat alle ‘fatsoenlijke’ menschen de stad uitgetrokken zouden zijn, zoodat ik den heelen dag voor mij alleen zou hebben.

Maar juist toen ik, in het vooruitzicht van deze feestelijke eenzaamheid, mijn chiffonnière met ‘herinneringen’ had geopend, om naar hartelust in oude brieven, oude portretten, oude balboekjes en gedroogde bouketjes te grasduinen en nog eens kinderlijk gelukkig en kinderlijk bedroefd te zijn, - viel mij opeens in, dat mijn ‘lieve vriend’ (ja, nu ik den mannelijken vorm van uw nieuwen briefaanhef gebruik, ziet u zelf in, dat het een dwaze betiteling is. Lieve hemel, zóó spreekt een dominee zijn trouwe bewonderaarster, douairière X toe, of een dichterlijk rhetor zijn eega in een loflied ter gelegenheid van hun vijftigjarige echtvereeniging!) - nu dan, viel het mij opeens in, dat mijn lieve vriend, die nu al weer langer dan een maand niets van mij gehoord heeft, op dezen christelijken feestdag in zijn balans schrijven zou: ‘Zij is niet zij. Ik heb mij vergist. Ik zal nooit meer trachten eenig wezen in de ziel te zien, en zelf voorgoed het vizier van mijn helm neerlaten’ (vide epistulam d.d. 19 aprilis). Toen ik dit indertijd las, dacht ik: ‘Braaf zoo, dat zou ik ook heusch maar nooit weer probeeren.’

Maar toch, de gedachte dat u dit, voor u blijkbaar zoo verhängnisvolle besluit, nu zoudt nemen, en dan door mijn schuld, heeft mij een gevoel van onrust en onvrede gegeven, dat men waarschijnlijk 'wroeging' zou kunnen noemen. Ik mag dan misschien 'gevaarlijker zijn dan een schorpioen' (en die veronderstelling is wel het meest wijze woord van heel uw laatsten, wijzen brief, waarop ik niet veel anders kan antwoorden, dan dat ik u 'tot mijn leedwezen' toch niet zoo goed begrijp, als u mij zoo graag wilt doen gelooven;) - ik ben toch niet geheel van 'menschelijkheid ontbloot' en zou u niet graag onder de kannibalen weten. En ik heb het ook altijd ondraaglijk gevonden iemand in mezelf teleur te stellen. De angst hiervoor heeft mij al voor heel wat roekeloosheden behoed, maar aan den anderen kant mij even dikwijls gedwongen comedie te spelen, - en dan nog wel rollen, waarvoor ik niet den minsten natuurlijken aanleg had. Uit toegeeflijkheid en behoefte anderen te sparen, - waar natuurlijk een hoog percentage gemakzuchtige laksheid bijkwam, - raakte ik telkens in onware, en vaak onwaardige, verhoudingen verstrikt. Want het is een verkeerde gedachte, die ik tot mijn verbazing ook in uw laatsten brief vond, dat het in een vriendschap van gelijken goed, of zelfs maar geoorloofd zou zijn, contact te zoeken terwille van den ander, dat men de aalmoes van een vriendelijk woord, een brief, een bezoek, den ander zou mogen aanbieden, zonder dat ons eigen hart er ons toe dringt.

Met mijn kostjuffrouw, die haar man aan een 'kronkel in de darm' heeft verloren, met onze kleine hit, die me 'jonge dame' noemt; met mijn oude nicht (agenturen in linnen, piano's en thee,) en den directeur van de bank, waar ik mijn cou-

ponnetjes ga knippen, converseer ik voor hùn plezier. Of ik hun een ouderwetsche bloeze, een bakje perziken of mijn meening over de nieuw bijgebouwde safe aanbied, het is altijd ‘liefdadigheid’. We staan niet als gelijken tegenover elkaar.

Maar in vriendschap wil ik nooit iets doen, omdat ik weet, dat de ander het graag heeft, maar altijd; omdat ik 't zèlf graag doe. Er mag geen element van meelij of van geestelijken hoogmoed in de verhouding zijn: beiden moeten elkààr noodig hebben. Ik heb die hardheid wezenlijk met heel veel moeite geleerd, door schaamte en verbijstering heen; want ik moest 'n heele ontwikkeling doormaken voordat ik, die, toen ik vijftien jaar was, niet tegen m'n eersten, onstuimigen aanbidder durfde zeggen, dat ik niet van 'm hield, omdat hij er blijkbaar op rekende dat ik jà zou zeggen, nu zelfs m'n handdruk welgemoed durf weigeren aan iemand, die me tegenstaat. Maar er is ten slotte geen andere weg dan die van eerlijkheid.

Ik wil u heusch liever alleen schrijven voor mijn eigen plezier; het is een verlammende gedachte, dat de ander ons méér noodig heeft dan wij hem. Spààr mij....

Maar onder deze uiteenzettingen is mijn tegenzin eigenlijk weggetrokken, en het lijkt me nu niet onaardig om, inplaats van in oude, vergeelde papieren te snuffelen, een nieuw, wit vel vol te gaan teekenen met alles, wat ik tegen uw laatste twee brieven in te brengen heb. En dat is niet weinig, hoor.

Het komt misschien, doordat wij; elkaar niet langer dan een oogenblik gesproken hebben, en ik dus, onder 't lezen van de doode letters, me niet goed voorstellen kan, met welke intonatie u de dingen zoudt hebben gezègd, - maar, naar uw geschriften

te oordeelen, lijkt u me eigenlijk een beetje verwaand, niet weinig sentimenteel, nogal bedenkelijk grootwoordig, - en tenslotte tóch niet onaardig. Anders zou ik mij natuurlijk aan uw verwachtingen omtrent mij niets gelegen laten liggen, en u laten sterven in onwetendheid omtrent de bestemming, die de vrouwenbeweging de vrouw toedenkt, en omtrent ùw verhouding tot de neo-mystiek.

Om met het laatste te beginnen: het is wezenlijk tè vermakelijk, dat u beweert het land te hebben aan die moderne kultuur-uitwas. Of haten we soms het meest, wat ons onze eigen zwakheden toont, en ons voor onszelf belachelijk maakt?

Ik heb eens naast iemand aan een diner gezeten, die verzekerde, dat hij mijn astrale lichaam zag. Ik was toen nog kinderlijk genoeg, om te blozen en even te voelen, of de kant om mijn hals wel goed sloot, want het klonk shocking en de man keek met oogen, als een automobiel bij nacht. Maar eigenlijk was die visie toch nog bescheiden, vergeleken bij den overmoed, waarmee ù de ziel van menschen, die u nauwelijks gezien hebt, met één blik peilt en doorgrondt; en bij de stelligheid, waarmee u over mijn innerlijkst wezen redeneert. U spreekt over wat er in kunstenaars om kan gaan, met 'n zekerheid, - en ik moet helaas erkennen, met 'n juistheid - alsof u er zelf een, en niet een van de minst inzichtrijkste, was. Maar ik vergeet, terwijl ik dit neerschreef, dat die verdienste aanmerkelijk wordt verkleind door het feit, dat u inderdaad ‘bevoegd’ bent en u zelfs aan verzen te buiten gaat, of tenminste gegaan bent. Ik hoop het laatste, en vooral, dat u ze mij nooit zenden zult ter beoordeeling, met het traditioneele, pijnlijke briefje, dat ze natuurlijk wel geen waarde zullen hebben, maar dat je

toch nooit kunt weten; en of ik nu toch vooral éérlijk.... M'n God, ik schaam me altijd, als ik me de bedroefde oogen voorstel; maar ik schrijf toch geregeld terug, zonder de producten te lezen, dat ze 't vooral niet méér moeten doen. Want als ze 't laten kùnnen, is 't zoo veel beter. En als ze met de ‘maladie sacrée’ geboren zijn, zullen ze zich niet door 't woord van 'n kortzichtige Mej. uit 't veld laten slaan. Ik moet toch even lachen bij de veronderstelling, dat u, met uw trots en uw bescheidenheid.... ik geloof niet dat er kans op is, dat ik ooit over uw maten te struikelen en tegen uw rijmen te botsen hoef.

U zult nu wel in uw hart denken, dat ik zeker den ‘stillen lach’ nog nooit heb gehoord, maar ik heb uit uw laatste brieven heelemaal den indruk niet gekregen dat ‘menschenzielen elkaar tóch begrijpen kunnen’. Daarvoor is bij mij wat meer noodig; ik ben 32 en niet 23.

Mijn hemel! u neemt alles zoo kinderlijk zwaar op! Het is in sommige kringen mode geen ziel meer te hèbben, maar er over te spréken is in elk geval uit den tijd. Ofschoon.... m'n héél wijze vriendinnen doen weer niets anders; zielig genoeg.

En dan de vrouwenbeweging! Daarmee bent u minstens vijf jaar ten achter. U denkt nog, dat het een argument van onze *tegen*standers is ‘het moederschap’ de bestemming der vrouw te noemen. Maar de moderne ‘moderne vrouw’ spreekt over niets anders! Ze bepleit het in brochures, in tijdschrift-artikelen, ex cathedra, met zulk een nadrukkelijkheid, dat iemand als u, die blijkbaar beter kunt opschieten met sociale insecten dan met dito vrouwen, - wanneer u een meeting van de vooruitstrevendste types meemaakte, bepaald zoudt meenen

bij ongeluk in een kransje van ouderwetsche huiskloeken verzeild te zijn geraakt.

'Ceterum censeo.... dat de vrouw kinderen voortbrenge.' Dit is het refrein van elke verhandeling, en onwillekeurig zal bij velen de vraag wel eens zijn opgekomen, of het, als de zaken nu eenmaal zóó staan, niet beter zijn zou, al die bijkomstige beslommeringen van bonden en vereenigingen voorloopig te laten rusten en er eenvoudig huwelijksbureaux van te maken; of, om in den geest te schrijven van uw waarlijk 'vernuftigen' vriend: showrooms van op vollen stoom werkende kindermachines.

'Neen,' zeggen de dames, die het weten kunnen, 'wij willen een grondige hervorming in het vrouwenleven. Tot nu toe was de vrouw alleen physiek moeder. De moderne vrouw zal ook psychisch moeder zijn.'

Jawel, jawel. Maar er moet toch mee begonnen worden een baby van vleesch en bloed in de armen te hebben; anders kan de moeder-psyche niet in actie komen. En het aantal echtverbintenissen gaat in speciale kringen onloochenbaar achteruit.

Enkele bedillerige mannen, die meenen, dat zij geroepen zijn, om voor elke moeilijkheid een oplossing te bedenken en die van zielsconflikten geen ondervinding hebben, meenen, dat het vraagstuk opgelost zou zijn, als de vrouw maar niet zoo aan het stadhuisbriefje hing, en het kind durfde aanvaarden zonder wettigen echtgenoot; (me dunkt, zoo ongeveer een illustratie van den bijbelschen tekst, dat de kinderen der eenzamen meerdere zijn dan van hen, die den man hebben).

Als we nu het grove egoisme even terzijde laten, dat een vrouw, uit eigenbelang of gemakzucht, er

toe zou doen besluiten, een kindje de wereld in te sturen, dat van zijn geboorte af bij zijn kameraadjes, die in normale gezinnen geboren zijn, zou achterstaan; - als we voor 't oogenblik buiten beschouwing laten, hoezeer elk kind mannelijke, vaderlijke leiding behoeft; dan nog zou de stelling van ‘het kind om het kind’ alleen hen kunnen bevredigen, die nog in de naieve overtuiging leven, dat de kindertjes uit de Volewijk komen. Mijn God, wat zijn menschen met niets dan gezond verstand toch belachelijk en onnoozel! Ze beginnen bij het einde. Wat zou zoo iemand, die waarschijnlijk nog wel in rasverbetering heeft gestudeerd, zich nu eigenlijk bij zijn eigen woorden denken?

Wezenlijk, als een vrouw een man eenmaal als vader van haar kind heeft willen aanvaarden, dan bestaan er ook geen onoverkomelijke bezwaren meer, om tot het eind van haar dagen spinazie voor hem te koken en zijn zakdoeken te tellen. Die plichten komen pas op de tweede plaats; het gaat boven alles om de overgave; want een vrouw is tóch heusch nog iets anders dan een broedmachine, meneer de ingenieur. En juist de z.g. hoogstaande vrouwen, waarover we hier spreken, de bewuste vrouwen, zullen nooit het lichaam geven, voordat haar ziel met de ziel van den ander één is geworden.

Het is jammer, dat deze dingen altijd zoo cru klinken, als ze gezegd worden; en toch móeten ze wel eens gezegd worden, omdat bijna iedereen ze zelfs te cru vindt om te overdenken, en er daardoor de meest vaag-verwarde meeningen blijven hangen.

De vrouwenbeweging dan, meneer de correspondent, die door uw brieven over Parijsche modes wellicht beter op de hoogte bent van wat ‘een dame’

kleedt, dan wat er in den geest van ‘een vrouw’ omgaat, - de vrouwenbeweging voedt op tot het ideale huwelijk (geestelijke gemeenschap, gelijkwaardigheid enz.) en het ideale moederschap. Maar omdat voor dat ideale huwelijk noch de man, noch de vrouw over het algemeen rijp zijn, blijft de vereeniging achterwege, en kan het ideale moederschap nog maar zelden in oefening worden genomen.

Hierdoor komen in de kringen, waar voor emancipatie wordt geijverd veel ongehuwde vrouwen voor en een bijziend opmerker als u, maakt daaruit de gevolgtrekking, dat er opzet in het spel zou kunnen zijn. Mij dunkt, dit alles sluit als een bus.

U merkt het wel, u krijgt maar ‘nauwelijks voldoende’ voor uw verhandeling.

Maar ik ben toch blij, dat u zich niet te buiten bent gegaan aan lofliederen over ‘den nieuwen dag die aan 't rijzen is’ en den ‘sympathieken strijd voor vrouwenkiesrecht, waarmede u ten volle instemt’.

Ik ben er van overtuigd, dat de vrouwenbeweging in onzen tijd een mooie en noodzakelijke taak te vervullen heeft, en dat de overwinning tenslotte aan haar zal zijn; maar ik voel een instinktieven afkeer van die groote, sterke kerels, die ons onze wenschen op een presenteerblaadje komen aanbieden, vóórdat we de vervulling zelf veroverd, zelf verdiend hebben.

Ik weet, dat het ondankbaar is, want die mannen meenen het toch zoo goed met ons, en stellen ons zoo hoog; - maar het geeft geen voldoening het spel te winnen, als onze tegenstander ons expres de troeven in handen speelt.

Natuurlijk veracht ik de oorlogen, die om politieke doeleinden gevoerd worden, met de niets bewijzende vernielingswerktuigen van de moderne techniek; maar een strijd, dien het wezen der dingen

zelf meebrengt, en die uitgestreden wordt met de wapenen van geesteskracht en gemoedssterkte, brengt zooveel voordeel van energiespanning en diepere bewustwording, dat zijn ernst en scherpte niet verdoezeld mogen worden.

Ik wilde, dat deze worsteling om nieuwe verhoudingen tusschen de twee geslachten eerlijk werd gestreden, tot het eind toe, zonder miskenning van den tegenstander, maar ook: zonder onwaardig overloopen van de eene partij naar de andere. De man heeft den voorsprong van zijn oudere cultuur, zijn rijker inzicht, het meer omvattende van zijn persoonlijkheid. Maar de vrouw komt, als het barbarendom, opdringen met haar feller levenslust, met haar alles tartende spontaniteit. En de geschiedenis leert, dat de barbaren de oude kultuurvolken overwinnen, dat ze de hoogere ontwikkeling der onderliggenden tot hun eigendom maken, ze beheerschen, totdat ze zelf weer oud en een cultuurvolk geworden zijn. Dat klinkt anders dan het pessimistisch brevet van onvermogen, dat u uw sexegenooten uitreikt; maar ik weet, wat de mannen kunnen en waarin wij nog te kort komen.

Maar vanwaar zal de frissche kracht moeten komen, als de vrouw moe en wijs geworden is?

's middags.

Ik ben naar de kerk geweest en de heilige geest is over mijn hart neergedaald.

Uw ‘verlichtheid’ moge mijn hang naar uiterlijke wijding van een christelijken feestdag lichtelijk bespottelijk vinden, - ik ben er zeker van, dat u op uw moderne samenkomsten, waar over de vrijheid van den nieuwen mensch gesproken wordt, nooit een zoo roerend heilig contact met uw medemen-

schen hebt bereikt, als mij in ‘Gods huis’ te beurt valt, waar wij allen ‘Gods kinderen’ zijn.

Wat is zoo'n benaming beminnelijk naief en grootsch tegelijk! Als ‘Gods kind’ heb ik deel aan een grootere eenheid dan onze wereld bevatten kan; als ‘Gods kind’ vind ik voor alle besef van menschelijke armzaligheid een troost in den Vader, die volmaakt is. Hoe ouder ik word, hoe meer medelijden ik eigenlijk krijg met de menschen, die alles van ‘den Mensch’ verwachten! Ik ben de laatste om mijn ‘broeders en zusters’ te verachten, maar wat zijn we, allemaal bij elkaar, toch maar een beperkt, een middelmatig zoodje met wat boven-overgestreken cultuur en beschaving, met hier en daar wat intellekt, maar zelden met een wezenlijk edel, grootsch gemoed.

Laat er eens een groote ramp gebeuren, een ongeluk, dat de aanwezigen plotseling in levensgevaar brengt; hoe weinigen blijken dan in staat te zijn, over den geweldigen, dierlijken drang naar zelfbehoud, die door de menigte vaart, heen, hun persoonlijken wil tot zelfopoffering en naastenliefde te laten zegevieren, en niet, meegesleurd door het instinkt der massa, daden te bedrijven, die hun in bezonnen oogenblikken onmogelijk hadden geleken.

Het menschelijk hart heeft, ondanks allen goeden wil, maar een gering uithoudingsvermogen. En ik geloof, dat ik de onbelangrijkheid van de wereld niet verdragen zou, als ik niet geloofde, dat ze, buiten zichzelf, haar bestemming en haar waarde heeft. Die gedachte is soms bitter, maar meestal troostrijk. En dit gevoel, dat àlles daarom goed is, een wijde vrede, die niets meer vraagt, komt altijd het sterkst over mij in de kerk; ik leg mijn handen voor mijn oogen; de zang ruischt over mijn hoofd; en op zoo'n

oogenblik begrijp ik wezenlijk meer van mijzelf en van mijn taak in het leven, dan wanneer ik op de wijze der zielsvivisectoren en sprinkhanen-plagers te werk ga. Neen, zeg niets van de benepen, saaie femelarij van mijn mede-kerkgangers! Ik wéét dit; zwijg, en ik zal even liefderijk zwijgen over de fiksche lavalières van uw geestverwanten.

Vanochtend leefde mijn kindertijd met bijzondere klaarheid voor mij op. Ik herinnerde mij een regenachtigen Pinksterdag, waarop ik met vader en moeder naar de kerk reed, en zei: ‘Maar het moet een vergissing zijn, dat het vandaag Pinksteren zou wezen. De heilige geest komt in vlammende tongen en niet met motregen uit een lamme lucht.’

Dien middag moest ik, uit een Fransche bloemlezing, een stuk van een preek van Fénélon van buiten leeren, omdat men de uitdrukking oneerbiedig gevonden had. Maar toen ik tegen vijf uur, na een eindeloos druilerigen middag, mijn les in vader's kamer, waar het licht al brandde, moest komen opzeggen en, tusschen de twee crapauds in staande, onwillekeurig de schoone zinnen met overtuiging en gloed uitsprak, toen voelde ik, dat, over mijn hoofd heen, mijn ouders een blik van trots en voldoening wisselden, en voor het eerst besefte ik, dat ze mij meer liefhadden dan ze toonen wilden; maar ook, dat hun verwachtingen van mijn toekomst grooter waren, dan dat ik er ooit aan zou kunnen voldoen.

Mijn vader en moeder waren beiden persoonlijk in het leven teleurgesteld. Elk van de twee had droomen gedragen, - mijn vader ideëel, mijn moeder meer concrete verlangens, - die de ander niet had kunnen vervullen. Ook hun omgang met andere menschen was zonder voldoening gebleven, en, nog

jong, hadden ze zich uit het eigenlijk leven teruggetrokken, en al hun hoop gesteld in mij, in mijn te zwakke vermogens.

Ik heb een wonderlijk eenzame jeugd gehad, altijd alleen tusschen volwassen menschen, altijd opgedreven tot deugdzaamheid en ijver, die boven mijn krachten gingen.

Om de zwakke gezondheid van mijn vader leefden we buiten de stad; elken ochtend werd ik in de ponywagen naar school gebracht tusschen kinderen, jong als ik, wier luidruchtige zorgeloosheid mij verbaasde, elken middag werd ik de afzondering weer in gereden en voelde ik mij pas voldaan, als ik tusschen mijn dennen terug was. Want ik was heerschzuchtig en vol fantasie, en de anderen, die mijn bedoelingen niet begrepen, plaagden mij, als ik mij opwond, over wat hun in mijn spel zonder belang leek. Zoo was ik ook tusschen mijn speelgenooten in, meestal op mijzelf aangewezen, en ik voelde mijn verlatenheid feller, als ik al die fleurige gezichten om mij heen zag, dan wanneer ik alleen over de gladde naalden schuifelde en mezelf mijn eerste verhaaltjes vertelde: ‘Er loopt een meisje in het bosch, met bruine oogen en blond haar. Er is niemand, die van haar houdt. Ze wou, dat ze ziek werd, erg ziek, dan zou iedereen aan haar denken en lief voor haar zijn. Nu heeft ze alleen de witte wolken en de boomen; en Piet, maar die moet altijd zilver poetsen.’

Vanochtend werd het alles weer levend voor me; de sfeer van kleine, vaste plichten, die me zoo mateloos benauwen konden; de zware verantwoordelijkheid, al de liefde en al de hoop van twee teleurgestelde levens te moeten dragen; en tenslotte de groeiende zekerheid, dat mijn ideaal een ander was

dan het hunne en dat ik hun verdriet daarover niet zou kunnen afwenden. Zij wilden mij intelligent en eenvoudig, vroolijk en rustig, braaf en gezond zien worden. En ik wilde vrijheid, lucht, ruimte, en een zalig, wanhopig-wild geluk.

Dat diepgaande verschil in onze verwachtingen kwam het eerst en het pijnlijkst tot uiting, toen ik als zeventienjarige backfisch m'n eersten roman voltooid had; dien avond, dat vader en moeder, in de popelende stilte van een herfstnacht, elkaar de groote foliovellen over het geschulpte salontafeltje toereikten. Moeder was aldoor één bladzij vóór en hapte bij sommige passages naar lucht, alsof ze zich in een asphyxiatie-toestel voelde; vader's belangstelling en onrust golden tenslotte méér de spanning op hàar gezicht, dan mijn literaire extravaganties; en ik zat 'n beetje op zij met een braaf boek en veinsde te lezen; maar op m'n vingers telde ik de ‘erge’ plaatsen af, die ze nu al gehad hadden, en ik wist precies bij welken regel moeder weer een vertwijfelenden blik zou werpen naar m'n zedig gebogen hoofd.

Ach God, als ik terugdenk aan dien avond, aan dien nacht, toen ik, wakker wordend, moeder met een kaars over mij heengebogen zag, trachtend van m'n weerloos gezicht alle zonden en verdorvenheid af te lezen, die ze nu ineens in mij meende ontdekt te hebben! Wat stonden we beiden slecht toegerust, verward en onzeker tegenover elkaar: ik met m'n overmoed en m'n angst, m'n uittartende, mallotige kunst-evangelie en m'n huiver iemand verdriet te doen, en zij verstard in haar dogma's van ouderlijk gezag, van jonge-meisjes reputatie en noodzakelijke ‘onschuld’, en toch vaag voelend, dat het hier om iets anders ging, en dat we elkaar alleen zouden

kunnen naderen langs een weg dien we geen van beiden kenden.

Misschien voel ik nù pas de volle tragiek van mijn domme jeugd en haar lieven, dommen ouderdom, die, in dien nacht, elkaar met zooveel ontzetting in de oogen zagen, alsof ze voelden, dat elk van den ander nog veel verdriet te wachten had; zooals ik nu ook pas den vollen humor besef van de ceremonie, die we den volgenden ochtend uitvoerden, toen vader het verwerpelijk document zorgvuldig in zwaar papier wikkelde, het daarna in de hoeken dicht lakte en eindelijk met het plechtige familiewapen zegelde, opdat ‘niemand, niemand, het ooit zou kunnen lezen’. Aldus ontoegankelijk gemaakt kreeg ik mijn eerste schepping terug, en ik borg haar met tranen onder het matrasje van een poppenbed, waar ze heeft gelegen tot ik, vijf jaar later, opnieuw voor de vraag stond, of ik *mijn* leven of hun leven kiezen zou, en, me verdiepend in m'n eigen vroegere dwaasheid, die me nu tamelijk grof en onnoozel en onbelangrijk voorkwam, het vertrouwen op den ernst en de belangrijkheid van m'n nieuwe ‘bevlieging’ me voelde ontzinken.

Ik wikte en woog m'n plicht tegenover mezelf en m'n plicht tegenover m'n ouders, tot ik, als zuster Beatrys, meende, dat de Liefde zelf mij uit mijn cel naar buiten riep. En het laatste, wat ik dien lichten ochtend zag, toen ik vol verwachting het eigenlijke, drukke leven inreed, was Piet's trouwe gezicht, met de oogen vol tranen mij nastarend.

Zóózeer was ik in dien ouden tijd verdiept, dat het mij nauwelijks verbaasde, toen ik, bij het uitgaan van de kerk, dien besten vriend in de moeilijkste jaren van mijn leven, onzen goeien, ouden Piet zelf, in levenden lijve voor me zag staan.

‘Maar dat is Betje!’ riep hij met zijn doffe, gebroken stem, en wij staarden elkaar met zooveel blijdschap in de oogen, dat de statige kerkgangers, die ons voorbijgingen, het hoofd nog eens omwendden.

Hij was nog precies dezelfde als vroeger; met hetzelfde ernstige gebaar veegde hij zijn hand aan zijn broekzak af, vóór hij ze mij toereikte; met dezelfde voldoening keek hij langs mij heen, alsof ik nog een klein meisje was, dat op haar vacantiereis een paar centimeters was gegroeid; en toen ik op het plein bleef staan om hem een kaartje met mijn adres te geven, zei hij, precies als vroeger: ‘Maar 't is hier tochtig, kind, hou je mond dicht, het is noordewind.’

Hoe verheug ik me op zijn bezoek! Over een half uur zal hij hier zijn. En we zullen elkaar zóóveel te vertellen hebben. Weinig over het nieuwe leven, maar veel, veel over het oude.

Ik herinner me, dat ik tweemaal in de week 's avonds godsdienstonderwijs kreeg in het nabije dorp, en dat Piet me dan bracht en haalde en heel den weg óver prettige dingen wist te bedenken. Ik kwam dikwijls moe en somber uit de les, de godsdienst deed zich in dien tijd meer aan mij voor als een reeks van verschrikkingen, dan als een haven van lieflijk vertrouwen, en ik bracht uit de pastorie een hoofd mee, dat duizelde van eeuwigheids-ontzetting; maar Piet vertoonde op elken muur de vermakelijkste schaduwbeelden van knabbelende konijntjes en happende honden en onder zijn veilige bescherming scheen alle dreiging van buiten haar gevaar te verliezen.

Ik herinner mij een avond, dat ik in mijn baljurkje het bosch ingeloopen was, omdat ik het nu

eenmaal romantisch vond, om in zoo'n dun kleedje tusschen de donkere stammen te dwalen (en eigenlijk vind ik dat nog; u kunt gelijk hebben: ik bèn romantisch).

Maar mijn ouders dachten aan kouvatten en aanstellerij, en toen ik een scène maakte, werd ik op den zolder opgesloten. Ik voel nog, hoe volslagen uitgehuild en radeloos ik op een oude kist lag, die naar kamfer rook, toen Piet naar boven kwam sluipen met een zakje balletjes en mijn liefste pop.

Eerst was ik te rampzalig, om zelfs zijn troost te willen aanvaarden, maar hij liet zich niet afschrikken. Hij ging, vol respekt, op een kist naast de mijne zitten en begon over zijn jeugd te vertellen, om me eenigszins met mijn eigen harde lot te verzoenen.

'Toen ik zes jaar was, Betje,.... denk eens, zoo oud als kleine Ru van de Nederhorst,.... toen moest ik al naar de glasblazerij, en daar was 't zóó heet, dat, met permissie, het spoor van je bloote voeten op den grond bleef staan, zóó zweetten ze;.... en toen ik negen was, - dat is zoo oud als jij nu,.... natuurlijk zijn wij wel een ander soort menschen, maar toch....'

'Waarom zijn jullie een ander soort menschen, Piet?' vroeg ik, en kroop over de kist naar hem toe.

'God zegen je lieve hart, kind. Dat heeft nog nooit iemand me gevraagd. Dat sprak altijd vanzelf. Maar zoo waarachtig als ik leef', zei hij toen heel ernstig, 'van jou hou ik, alsof je mijn eigen kind was.'

Hoe dankbaar blijven we toch altijd voor troost en hartelijkheid ons in de kinderjaren gegeven! Ik voel nog, hoe ik toen plotseling gerust en voldaan aan de droogrekken gymnastische toeren begon te maken, om Piet's genegenheid met het heele leven verzoend. En die zekerheid is me altijd bijgebleven,

ook later, toen de omstandigheden vanzelf eenige verwijdering tusschen ons brachten, toen ik niet langer aan zijn arm hing, maar uitgaande jonge dame was geworden, met veel ‘succes’ en nog meer pretenties. Ik bleef er toch steeds van overtuigd, dat ik, in elk moeilijk oogenblik, op Piet rekenen kon. Zoo was hij mijn postillon d'amour, toen ik mijn hart aan een jong musicus had verloren, die niet in ‘onze kringen’ werd ontvangen. (‘As 't niet zoo'n beste jongen was, zou ik 't niet doen Betje; maar al die rijkdom maakt toch niet gelukkig.’) Zoo haalde hij mij af, als ik in 't geheim naar een meeting van de S.D.A.P. ging, ofschoon hij zijn hoofd schudde over die ‘oproerkraaiers, die te stom waren, om in te zien, dat er een hemelsbreed onderscheid bestond tusschen een dame als ik en een meid achter een appelenwagen’. En den laatsten ochtend, toen ik mijn huis voorgoed verliet, was hij de eenige, die, na het plichtmatig strakke afscheid van mijn vader en moeder, die in hun hart gebroken waren, maar zich gehouden achtten om boos te doen, mijn stemming tot lief-weemoedige ontroering verzachtte, toen hij bij het rijtuig stond met de handen vol van mijn liefste bloemen.

‘De wereld is vol gevaar’, zei hij plechtig. ‘Wees voorzichtig en kom terug, als je er je ongelukkig voelt.’

Ik heb er mij dikwijls ongelukkig gevoeld, in die gevaarlijke wereld, maar toch ben ik nooit naar mijn veilig huis teruggegaan. Ik geloof, dat ik eerder zou zijn weergekomen, als ik geluk en vrede had gevonden en als overwinnaar mijn joyeuse rentrée had kunnen houden. Maar het zou smadelijk zijn geweest als overwonnene op den drempel te staan, en ik wil het nauwelijks mijzelf bekennen, dat ik

wel eens twijfel, of het niet beter geweest zou zijn, onvoldaan tusschen mijn ouders te blijven leven, dan onvoldaan alleen door de groote wereld te zwerven. Is het alles after all wel de inspanning van verzet en opstand waard?

Het is drie uur en ik ga voor de thee zorgen. Ik verheug er me geweldig op, Piet in mijn grooten stoel te planten, en dan, als een jarig kind met haar cadeautjes, alles wat ik hem wil laten zien, stuk voor stuk bij hem te brengen. Ik hoop, dat hij wil blijven eten, en als het donker is, gaan wij samen op het balkon zitten, met de groote lamp achter ons, en dan moet hij nog eens het wonder van konijntjes en hondjes voor me op den muur tooveren, waar hij vroeger zoo'n meester in was.

Mijn hospita heeft bij de juffrouw-van-hier-naast-haar-man sigaren en een zakje tabak gehaald. Mijn eigen sigaretten heb ik verstopt, en een paar Steinlen-prenten zijn naar de andere kamer verhuisd; ik geloof tenslotte, dat zij niet de geschiktste versiering zijn voor de kamer van een beschaafde vrouw. In elk geval wil ik alles doen om te maken dat hij zich hier thuis voelt en geen verkeerde dingen van mij denkt. Hij is misschien wel de meest waardevolle genegenheid, die ik in mijn leven heb gevonden.

's avonds.

Piet kwam dan, vroeger dan we afgesproken hadden. Hij zag er zoo keurig uit ‘als of-die de bruigom was’ en hij glom van blijdschap en zeep. We gingen tegenover elkaar zitten, en ik dàcht er niet aan, hem iets te laten zien, zóó overstelpend veel hadden we elkaar te vertellen; hij wist den levensloop van vroegere dienstmeisjes, en ik moest opbiechten van

mijn familieleden, op het rijtje af; we hadden gemeenschappelijke herinneringen aan den bok, aan de witte-rozenstruiken, die soms in November nog bloeiden, aan het vloerkleed in de voorkamer, ‘waar iedere moddervoet een vlek gaf’, en de colliers van mama, die ik zoo graag stilletjes voor den spiegel aanpaste....

Als ik achter in de kamer ging, om thee te schenken, liep hij met me mee, om toch geen enkel kostbaar woord te verliezen; kleine Modjo, die anders voor alle mannen een supreem dédain heeft, nestelde zich op zijn knie, en sloeg haar klauwtjes in zijn blinkenden horlogeketting. Het was een idyllische middag, en ik voelde me zoo rustig en goed, alsof ik een kind was.

Toen werd er gebeld, en ik bedacht te laat, dat ik vergeten had te zeggen, dat ik niet ontving. Van Hegel kwam binnen, een van de velen, met zijn dandy-manieren, zwaar geparfumeerd, en zijn schedel, glad als een biljartbal.

Piet stond dadelijk op, en zei dat hij maar gaan zou. ‘U is zeker zooveel als.... ik zal maar zeggen: de juffrouw en u....’ stamelde hij goedhartig, en ik zag, dat hij haastig een preekje uitbroedde, om Onno te vermanen, dat hij vooral heel goed voor me moest zijn, en dat ik een bovenste beste was.

Maar van Hegel begreep hem gelukkig volkomen, en redde de situatie door zijn goedmoedige tegenwerping: ‘Was het maar waar, kerel. Zoo ver breng ik het nooit. Ik ben alleen maar een beschermeling van juffrouw van Rosande, die van tijd tot tijd eens een kopje thee mag komen drinken en eert koekje eten.’

‘O, dat is wat anders’, zei Piet, lichtelijk verbaasd, ‘ik dacht natuurlijk eerst....’ En hij ging

weer zitten tusschen van Hegel en mij in, met de trouw van een waakhond, die zijn meesteres blindelings verdedigt.

‘Als die kerel geen recht op haar heeft, zal hij haar niet aanraken ook’, stond duidelijk op zijn gezicht.

En terwijl we daar met ons drieën zaten, alle drie onzeker over onze houding, terwijl ik me schaamde voor van Hegel, maar vooral voor mijn braven Piet, voelde ik pijnlijk scherp en meedoogenloos, hoe voos en onzuiver het leven van ons, moderne menschen, onderling geworden is, hoe alle grenzen zijn vervaagd, en alle grootsche gevoelens verbrokkeld.

Niet meer een grootsch geweldige passie, maar tal van affecties, met slappe teederheid en opgedreven sentiment, niet meer vriendschap en liefde gescheiden, maar geestelijke débauche, hooge zieleeenheid met een amoureus tintje,.... de intellektueele élite expert in 't verdoezelen der absolute scheiding!

‘Ik dacht natuurlijk eerst....’ zei Piet....

Ja, dat is ook natuurlijk en gezond, zoodra een man en een vrouw elkaar intiem blijken te kennen, te denken dat ze plan hebben samen te gaan trouwen, Zoo móest het immers zijn. Ik geloof dat ik in staat zou zijn een brochure te schrijven tegen de coëducatie, met haar alles bedervende redelijkheid, en vóór de strenge scheiding der geslachten, die alleen een heel enkelen keer, bij feestelijke gelegenheden, op elkaar zouden mogen worden losgelaten, en dan natuurlijk van die eene kans gebruik zouden maken om elkaar eeuwig trouw te zweren. - Ik geloof, dat ik, allen modernen paedagogen ten spijt....

Naschrift 11 September.

Neen, die brochure schrijf ik niet, want ik ben toch niet zoo héél gerust meer op het effect van die loslating. En wat ik den paedagogen in het geleerde gelaat wou slingeren, kan ik mij met den besten wil niet meer te binnen brengen.

Maar in ernst: als u diep in uw hart kijkt, waartoe kan deze correspondentie dan anders leiden, dan, alweer achter het mom van plechtigen ernst en luchtig woordenspel, ons over en weer te bezondigen aan het smokkelen (u hebt het heel juist gezegd) van teedere gevoelens zonder dadenkracht, van weekelijke sentimentaliteit en onzuiver lief-doen?

Ik zal niet ontkennen, dat juist de vaagheid en het onzekere van een verhouding als de onze, voor mijn onrustig hart een geheime bekoring heeft. Maar juist die charme wil ik breken door eerlijk te zijn, en op te houden, voor de draden dichter zijn gesponnen.

Daarom adieu. Antwoord mij nog eens, opdat van de enkele brieven, die we wisselden het laatste woord aan u is, zooals u ook de rij geopend hebt.

Elisabeth van Rosande

Dagboek van Elisabeth van Rosande

Boekerode, 29 Sept.

DADELIJK na de lunch leidde oom Edgar mij naar de vroegere spreekkamer van Françoise die hij, ‘geheel voor mij in orde had laten brengen,’ voor ‘als ik me eens wilde terugtrekken, om met m'n gedachten alleen te zijn.’ Ik vond er een pretentieus-onpraktisch bureautje, hetzelfde waarschijnlijk waaraan tante vroeger haar lief-onbenullige briefjes schreef; een paar extra-poëtisch-bleeke rozen in een kristallen vaasje, een nieuwe pen naast een blinkend gepoetsten inktkoker, en, onder een vloeirol met een prik-handwerkje, een dikken stapel folio-vellen, blauw gelinieerd en met een roode marge, ik denk afkomstig uit een secretarie, griffie, kadaster of iets dergelijks onnoemelijk saais en doelmatigs. Overigens staan er nog dezelfde bakbeesten van speelgoed- en linnenkasten als vroeger en dezelfde, voor niets, en 't allerminst voor ‘spelen’ geschikte klaptafel met z'n grillige in- en uitschulpingen. Dezelfde fantasielooze prenten op hetzelfde triestige behang.

‘Kijk,’ zei oom, met die aandoenlijke bedeesdheid van iemand die onder goedigheid een dieper ontroering tracht te verbergen, ‘je had natuurlijk wel een van de salons beneden kunnen krijgen, maar ik dacht zoo, dat je het aardiger zoudt vinden te wer-

ken in ditzelfde kamertje, waar je als kind zooveel hebt gespeeld. En hier is het uitzicht ook het mooiste.... Françoise heeft hier later ook nog dikwijls gezeten.'

Het is bijna twintig jaar geleden dat ik hier 'als kind' speelde. En Françoise is nu twaalf jaar dood. Ik zou wel willen weten, of zij nú deze kinderkamer, die zoo niets kinderlijks heeft, met dezelfde kritische onverschilligheid zou betreden als ik. Zij was wel levenslustiger dan ik, zij zou wel overal en altijd en met alles gespeeld hebben.

'Françoise', zijn stem wordt altijd week als hij haar naam uitspreekt. Wij stonden even samen voor haar portret en ik zei: 'het is héél lief van u, mij juist dit kamertje te geven.' Hij zuchtte en antwoordde: 'Och kind.' En ik voelde veel misverstand en wanbegrip van jaren hier tusschen ons opgeheven.

Het uitzicht is wezenlijk verrukkelijk; ja, 't is alles wel 'geheel in orde.' Zelfs een scheurkalender! Met groote cijfers en gezellig-wijze spreuken natuurlijk, van Longfellow, Chamisso, Emerson enz.

Ik ben er van overtuigd, dat oom van mij verwacht, dat ik nu ook elk rustig uur er plichtmatig aan besteden zal, op de rechte railsjes van die departementale misive-vellen lange stoeten van maatvaste regels te laten glijden, waarin ik de Oostwoldensche lustwarand, de gastvrije ontvangst, de aandoenlijke jeugdherinneringen en misschien zelfs de kalfsoestertjes met gestoofde komkommers bezing, die een 'spécialité de la maison' zijn en die ik, na zooveel jaren, vandaag weer voor het eerst geproefd, en wezenlijk niet in de laatste plaats gewaardeerd heb. Toch zijn ze volgens oom 'niet meer dàt' en heeft Geertje de eigenlijke quintessens van het geheim meegenomen naar het hofje, waar

oom haar een paar jaar geleden heeft uitbesteed. Weemoedige gedachte! Geertje, in wier pannen ik kikkers verstopte, in wier fornuis ik kastanjes piepte, op wier aanrecht ik sprookjes las, Geertje, die alle plekken in den omtrek kende, waar het spookte; nu op 'n Hofje. God geve, dat zij er ééns haar roemrijk gerecht mag bereiden voor de heeren regenten; en anders mag ze 't stellig later in den hemel. Ik zal haar eens gauw opzoeken.

'Je zult hier wel nieuwe inspiratie kunnen vinden,' heeft oom mij van ochtend al verzekerd, toen we den trein nog achter ons hoorden wegpuffen. 'Het is hier een prachtig land, dat herinner je je nog wel. Kijk die velden eens; wat 'n vruchtbaarheid! En die bosschen, niet waar? Ja, je hebt hier van alles, en aan den anderen kant de hei. Ik ben geen erg poëtisch man, maar ik begrijp toch wel, dat de natuur voor 'n dichter alles is. Werk jij nu maar zooveel als je wilt, hoor kind. Als je maar niet vergeet, dat we ook weer eens saampjes moeten paardrijden.'

Werken, alleen zijn met je gedachten! Wat 'n bittere ironie, dat zulk een ondichterlijk man in z'n superieure goedigheid en onbegrip net precies voelt, wat ons noodlot en onze behoefte is! Maar ik geloof niet, dat ik hier veel zal kunnen 'bezingen'. Paardrijden, dat lijkt me beter; over de hei jagen in den wilden wind, lichamelijke inspanning en vermoeienis en dan heerlijk rustig slapen. Jammer voor oom, want in z'n ziel wenscht hij niets vuriger dan over enkele maanden onder een gedicht in een van de deftige tijdschriften de plaatsbepaling 'Boekerode' te lezen, met welk glorieus product hij dan (want zóó-iets kan den statigen familienaam niet compromitteeren), naar den dominee, den notaris,

den docter, het hoofd van de school en de baronnessen van de dichtstbij gelegen buitens zal trekken, tegen wie hij waarschijnlijk opsnijden zal over mijn overvloed van rijmwoorden, mijn interessante verstrooidheid, (daar had hij het aan tafel al over, toen ik hem, nota bene tengevolge van zijn eigen zachtzinnig gemompel, het zout aanreikte inplaats van de saus), mijn geniale onwetendheid op huishoudelijk gebied en dergelijke extravaganties, die mij in de oogen van ieder verstandig mensch onuitstaanbaar moeten maken. Ik ben hier in te lang niet geweest; ik voel me nog onveilig, ik ben van de omgeving vervreemd en word nu bekeken; huldigend, 't is waar, maar héél kritisch, als 'n ietwat wonderlijk wezen uit 'n andere wereld. Bij oom wordt deze houding verzacht door z'n vertrouwelijk ‘lieve kind’ en ‘Liesje’, maar van zijn zedige huishoudster, die juffrouw Tersteeg, is het haast niet te verdragen. Zij heeft bovendien blijkbaar iets tegen me: haar oogen doorboorden mij letterlijk, zoodra ze mij zag. Vroeger zouden Françoise en ik haar stellig bespot hebben om haar àl te zichtbare crêpé van dertig cent, en al haar kleine eigenaardigheden zóó lang aan elkaar hebben voorgedaan, dat ze geen stoel kon nemen, geen bordje verschuiven, zonder dat we ons op de lippen moesten bijten, om niet te lachen. Het is éénzaam, al die dwaasheden nu alleen op te merken.... Ja, en zelfs Leentje, het belle-hitje, en voor deze gelegenheid tevens mijn kamenier, keek mij met onverholen verbazing, met 'n soort schrik haast, aan.

O die houding van de menschen tegenover 'n artiest! Ik wen er nooit aan. Als hij jong is, 'n beginneling met een zeer wankel zelfvertrouwen, (wat hij dan meestal onder bravoure te verbergen tracht)

en een eindelooze behoefte aan een beetje appreciatie en een beetje aanmoediging, dan kan hij z'n neus niet snuiten en z'n beenen niet over elkaar slaan, dan kan hij niet bekennen, dat hij meer van schelvisch houdt dan van tarbot, of hij wordt van aanstellerij en pose beschuldigd. Maar als hij eenmaal bekend is, goed en wel arrivé (en misschien al met zijn goeden naam minderwaardig werk dekt), dan neemt het publiek het hem weer bijna kwalijk, als hij niet allerlei wonderlijke psychische afwijkingen vertoont, die het goedieglijk ‘interessant’ kan vinden. Dan behoort hij te zitten werken in een vliegenkast, pijn in het rechter-oog te krijgen als hij sla ziet aanmaken met citroen, nerveus te worden als hij naar 'n knoop met 'n gaatje er in kijkt, verzen te zeggen met 'n stem als 'n slaapwandelaar (spreken die eigenlijk wel ooit?) of met zijn handen te gebaren als een Boeddha-beeld.

Hij moet midden in een gesprek met zijn blik wegwazen of naar 'n opschrijfboekje grijpen, en het allervoortreffelijkst is natuurlijk, als hij een ongemanierdheid of een psychose heeft weten te verzinnen, waar nog nooit eenig ander groot man ‘op’ gekomen is. Waarom stijft het publiek ons toch in die zotheden?

Vanmiddag aan de lunch begon het al. Eerst had oom beleefdelijk naar mijn lezingen geïnformeerd, en met de gebruikelijke ónbeleefdheid er aan toegevoegd, dat hij niet begreep hoe ik, ‘als vrouw’, durfde optreden voor een zaal vol menschen. Het eenig ware antwoord zou zijn: Ik durf ook niet, m'n knieën slaan tegen elkaar als ik den katheder opklim, maar ik móet wel beginnen te praten, omdat het nog veel benauwender zou zijn, als ik zweeg.’ Maar dit antwoord kun je tegen vreemden niet uit-

spreken en daarom geef je naar omstandigheden een diplomatieke, schertsende of uittartende omschrijving van: ‘Ik ben ook zoo brutaal’, of ‘ik heb ook zooveel talent’. Daarna onderhield hij me over een paar ‘eminente’ sprekers, die dien winter voor de Sociëteit hadden gelezen. En toen maakte juffrouw Tersteeg van een pauze gebruik, om me snel te vragen of ik, wanneer ik voordroeg, bemerkte, of ik het gehoor boeide of niet; en op mijn antwoord, dat ik iederen geeuw, en iederen steelschen blik op een half verborgen gehouden horloge met pijnlijke helderheid in me opnam, drong ze er gretig op aan, dat ik de zaal dan toch zeker ook ‘in kleuren’ zag: dat was nu juist iets voor mij, vond ze: rood was ‘extase’; en groen, dan was het contact nog niet bereikt; en geel, dan was er verzet tegen m'n woorden....

En toen ik glimlachte, en een beetje nuchter zei, dat ik wel eens van dergelijke afwijkingen gehoord had, maar er gelukkig zelf niet aan leed; dat er bijvoorbeeld ook menschen bestonden, die kleuren zagen bij bepaalde klanken, maar dat dit er naar mijn meening op wees, dat de gehoor- en gezichtszenuw elkaar bij ongeluk ergens raakten, of dat die gewaarwordingen bij vroegere, vergeten gelegenheden met elkaar waren geassocieerd; maar dat de nieuwe dokter haar het verschijnsel ongetwijfeld wetenschappelijker en juister zou kunnen verklaren, - toen zag ik aan haar verbitste gezicht, dat ze, na een zoo banale uitlegging van 'n zoo interessante buitenissigheid, geen ziertje vertrouwen meer had in de waarde van m'n gedichten.

O, een mensch, 'n gewoon, gezond mensch! die al het onechte in ons weglacht, zonder tegelijk het echte te schenden en te fnuiken! Die al onze excen-

triciteiten, àls ze werkelijk echt zijn, nuchter opvat als doodgewone, hoogst onbelangrijke hebbelijkheidjes, waar je verder geen notitie van neemt, die al die subtiele précieusheid met een goedig glimlachje weet te beschamen. Joost kan het, dat zag ik al aan z'n eersten brief; dat zag ik al aan z'n eerlijke gezicht dien middag.... nu meer dan een jaar geleden.

Wij behoorden geestelijk gezonder te zijn dan andere, gewone menschen en niet nóg zieker en kinderachtiger. Joost zou zeggen: ‘wie niet heel gewoon is, kan niet bijzonder zijn.’

Publiek en kritiek, zij dwingen ons zoo dikwijls te pronken met wat niet echt in ons is. Ik zag beneden, in oom's boekenkast, m'n eersten bundel staan. Dien had ik hem in naieven trots nog gezonden; de latere heeft hij zich blijkbaar nooit aangeschaft. Hij stond naast de verzamelde werken van Erckmann Chatrian, en was opengesneden. Op zulke oogenblikken kan ik mij plotseling zoo rampzalig voelen, dat ik ééns dit alles heb gepubliceerd, en dat menschen het hebben mooi gevonden en toegejuicht. Gek, dat, al corrigeer je de proeven voor een derden of vierden druk, je je toch nooit realiseert, dat vreemde menschen het onherroepelijk in hun bezit zullen hebben, dat vreemde oogen over die bladzijden zullen gaan: dat 'n vreemde stem de woorden zal uitspreken, hardop, tot, opeens, in een vijandig-deftige en zelfverzekerde kamer, je de dofroode bandjes achter de glazen ontdekt, en je je handen voor je gezicht zoudt willen slaan van schaamte.

Ik herinner mij die eerste sensatie van ergernis nog zoo goed: Gerard, held van m'n eersten passiebrand, zat onbetreurd en vermoedelijk, - ik hoop het

heusch, - zelf ook allerminst treurende in Argentinië (hij maakt héél goede zaken hoor ik); Ad, wiens wanhopige gelofte van eeuwig vlammende trouw (op het gebruikelijk altaar in de traditioneele wijdsche zielekathedraal), ikzelf nog eens tragisch en pathetisch herbezongen had, was sinds anderhalf jaar ‘geheid’ getrouwd en toonde zich bedenkelijk satisfait, ja zelfs méér dan satisfait. Dat Onno van Hegel, wiens subtiel penseel ik niet minder dan drie sonnetten gewijd had, eigenlijk een modieus leeghoofd is, had ik juist met schaamte ontdekt. En toen kwam me waarachtig m'n voormalige aartsvijand in den Courrier, zwichtend voor de vox populi, in 'n opgevijzelde kritiek amende honorable doen en m'n vermaledeide epitheton van ‘priesteres der passie’ creëeren!

Leentje bracht mij thee boven, een blaadje voor mij apart; ik bleef ‘natuurlijk liever aan m'n werk’, dachten ze beneden. Ik heb het haar weer laten meenemen, om zelf bij oom te gaan theedrinken, en te probeeren het den lieven, ouden man wat gezellig te maken en wat knus met hem te praten over ‘den goeden, ouden tijd’, en den welstand van de streek. Ik zal informeeren naar den appeloogst en naar de tuinlui van vroeger. Ik wil ze morgen allemaal opzoeken. Greet van den jachtopziener; die moet nu, als 't zoo doorgegaan is, minstens vierentwintig kinderen hebben, waarvan dan natuurlijk minstens de helft ‘op 't kerkhof’. En Gerrit, ‘ouwe’ Gerrit heet hij nu. En Jacob, die toen al ‘ouwe Jacob’ heette, neen, die moet al dood zijn, dunkt me. Ach, alles is oud, oud, oud geworden. En 't nieuwe voelt vijandig. Of neen, 't heel jonge niet, Leentje niet, die is alleen maar vreemd-nieuws-

gierig. En ook het héél, héél oude niet, de groote, statige beuken, die nog zooveel ouder, grooter en statiger leken, toen ik er vroeger met Françoise en Marianne onder stuivertje verwisselde.

Ik zal ook zoo en passant informeeren naar Joost.

***'s Avonds*.**

Ik heb toch niet gedurfd! Ik geneerde mij voor die bitse huishoudster. Wat zou zij van me denken als ik belangstelling toonde voor 'n man, die destijds stellig alleen maar uit beleefdheid, uit zeer neerbuigende beleefdheid, op het feest genood was? Met zùlk een excentriciteit zou ze toch zeker géén vrede hebben. En bovendien had ik zelf het gevoel, dat het dwaas van me was. Terwijl ik, warm van enthousiasme, sprak over het park en den ouden moestuin, geloofde ik zelf echt, (o, lyrisch echt!) dat ik alléén hier gekomen was, om eens rustig in de natuur te zijn; en ik moet mij nu er toe dwingen, om flinkweg neer te schrijven, dat ik bang was over Joost te beginnen. Bang, dat ik iets onaardigs of leelijks of onaangenaams over hem te hooren zou krijgen, of erger, veel erger, iets kleineerends over z'n ‘stand’, z'n ‘manieren’, z'n ‘kleeding’, z'n ‘accent’, z'n ‘burgerlijkheid’. Dat zou me opeens verslagen hebben. Ik weet dat ik daar niet tegen gekund zou hebben. O, als het leven toch maar zoo eenvoudig was, dat ik gewoon kon zeggen: ‘Oom, vertel me eens wat van Joost Vermeer, u zult hem wel goed kennen; ik heb hem grievend onrecht gedaan en ik kom eigenlijk expres hier, om dat weer goed te maken.’

Och, als 't leven zelfs maar zóó eenvoudig was, dat ik dit aan mijzèlf eerlijk en open durfde bekennen.

30 Sept.

Ik ben voorbij de school gegaan. Ik herinner mij nog, hoe vroeger, als ik hier logeerde, het geblèr van de kinderen en het saaie, klotsende geschuifel van hun klompjes mij konden kwellen; het maakte mij zoo onzegbaar treurig en verslagen. Ook nu werd er natuurlijk ‘gezongen’. Maar ik voelde niet die oude, troostelooze naargeestigheid op mij neerslaan. Ik hoorde een fijn, zuiver meisjesstemmetje boven het ongevoelige, harde gedeun uit, en ik wilde mij opdringen, dat dat wel Anneke zijn zou. De deur stond aan, en ik ging even de kale gang binnen, keek langs de twee lange rijen gore petjes, zag door 'n opengaande deur wat groezelig geelhouten bankjes, een stuk van 'n zwart bord (een soort stellage, die me aan 'n guillotine deed denken), en den uitgestrekten arm van een vogelverschrikker, die er met 'n rietje iets op aanwees. Toen nam ik maar gauw de vlucht voor het armelui's luchtje, dat me tegen wasemde. Ik heb toch geen ‘versteend gemoed’, maar zou bij mij alle toewijding bij ‘maatschappelijk werk’, alle drang om te geven en blij te maken, (die er toch heusch wel in mij is) niet altijd lam gelegd worden door den onoverwinnelijken afkeer van m'n zintuigen, die, voordat m'n redelijkheid of zelfs m'n hart nog aan het woord hebben kunnen komen, het al uitschrééuwen, dat het hier vies ruikt, en dat hier vlootjes huppelen? Ach, óók al artistieke hypergevoeligheid! Hadden een Generaal Booth, St. Elisabeth, of heeft Joost dan géén scherpen neus en geen dun velletje? Vinden zij 't nièts erg zich 's avonds uit te schudden? of hebben zij alleen een veel grooter en rijker liefde?

In die school, in die klas, voor die bankjes en die guillotine, heeft Joost die gore kindertjes onder-

wezen; vele, vele gore kindertjes, gedurende vele, ik weet nog niet eens hóéveel, jaren. Daarbij is hij 'n tevreden mensch gebleven, onuitstaanbaar tevreden. Hij is een tijd weg geweest en hij is uit eigen beweging terug gekeerd naar het oord, waar hij deze benauwde misère heeft doorgemaakt! Als hij tenminste maar gevoeld heeft dat het misère was. Maar ik ben bang dat hij tot die irriteerende, naïeve en o zoo aandoenlijke menschen behoort die ‘overal iets moois in zien’. Ik weet zeker dat hij zich is blijven interesseeren voor zijn vroeger vak, dat hij dikwijls nog het vroeger ‘terrein van zijn werkzaamheden’ heeft opgezocht; dat hij zich het lot van zijn oudleerlingen steeds is blijven aantrekken, en dat hij het bruin-oogig meiske, dat hij eens terwille van mij zoo bitter onrecht wilde doen, altijd, beschermd en tenslotte een ‘goede dienst’ bezorgd heeft. (Ik heb er vanochtend Leentje op aan gezien, nadat oom gezegd had: Curieus, dat kind heeft net jouw oogen.)

Maar ten slot is dit alles toch niet zoo héél onuitstaanbaar, en in een roman zou ik dergelijke kwaliteiten best in m'n held kunnen waardeeren. Het vervelende is alleen, dat iemand als Joost je voortdurend beschaamd doet staan over jezelf. Je kunt 'm toch niet zeggen, dat 't eenige, wat 'm ontbreekt, wat slechtheid, wat laagheid, wat lafheid en wat perversiteit is?

Ik ben doorgeloopen in 'n zonderling weemoedige stemming; m'n vaste voornemen hem van morgen nog op te zoeken heb ik niet durven uitvoeren. Ik had 'n belachelijken angst, als voor 'n examen of 'n lezing voor een geheel onbekend en vijandig-ondersteld publiek. Het is nu al ongeveer drie weken dat hij me niet heeft geantwoord. Ik ben bijna zeker

dat hij boos is. En ik zou de schaamte niet kunnen dragen, als hij mij eens niet wilde ontvangen. En tóch, als hij niet beleedigd is door mijn geplaag, vind ik hem laf. Maar boos? Een man als hij wordt niet boos; heeft alleen maar verdriet. Ik weet niet wat ik naarder vind.

Toen ik het kerkhof langs kwam, overviel mij opeens de gedachte dat hij gestorven kon zijn. Dat was even een soort opluchting. Maar al dadelijk erna voelde ik, dat dit nu juist m'n zonderlinge twijfelmoedigheid voor altijd onopgelost zou laten. Ik ging in kinderachtige onrust het kerkhof op; het was klein en ik had gauw de nieuwste graven afgekeken. Terwijl ik de namen las, voelde ik, dat ik zou gaan huilen, als ik den zijne tegenkwam. Omdat er dan iets verloren zou zijn gegaan voor mij, iets van nog onbekende beteekenis, iets, dat ik eigenlijk nog niet eens goed had opgemerkt, maar dat ik daarom juist des te meer zou wanen te missen. Het ondragelijke gevoel, een illusie te behouden, die waarschijnlijk alleen maar niet den tijd had gehad tot desillusie te worden! O, en ook, (want hierover verteedert 'n vrouw zich toch 't gemakkelijkst) omdat hij waarschijnlijk verdriet zou hebben gehad om mij.

Vanmiddag een prachtige rijtoer gemaakt in de oude dogcart. Naar Klaarbeek en over Interloo terug. Ik heb oom's hart gestolen door zelf te mennen, en te verklaren, dat ik niets hebben moest van auto's. Morgen paardrijden en zwemmen. Heerlijk, buiten in de beek achter in 't bosch, ik zal de plek nog wel weten te vinden.

1 Oct.

Van ochtend heb ik al heel vroeg door het park geloopen en getreuzeld langs den vijver en den magnoliaboom en zelfs bij den ouden berk.

Ik had slecht geslapen, en dat is misschien eenigszins een excuus voor de valsche romantiek, waaraan ik me daar in eenzaamheid te buiten gegaan ben, met een sentimentaliteit (Ach ja, Joost hèèft gelijk), die zelfs dien weekhartigen schoolmeester te machtig zou zijn geworden. Want als ik heelemaal eerlijk ben (o, wat moet ik in deze dagen dikwijls dat aanloopje nemen om mezelf tot een moeilijke bekentenis te dwingen), dan moet ik toegeven, dat ik, met m'n bleeke morgengezicht en m'n moeë gang van al twee-en-dertigjarige, die, in eer en deugd, zeker tien jaar lang zwaarder en ander werk heeft gedaan dan waartoe haar aanleg haar dreef - daar ronddrentelde in het vage verlangen, nog ééns voor een jongen man de ‘schoone verschijning’ te mogen creëeren, die hem jarenlang in zijn leven zou voorlichten.

Ja, ik verwachtte dat Joost, als de traditioneele ‘vrome pelgrim’, dien ochtend, vóór het beginnen van z'n dagtaak, naar ‘het paradijs van zijn droomen’ gewandeld zou zijn, en ik geloof - ja, ik geloof heusch, dat ik hem onder den berk m'n handen gereikt en gekust zou hebben, alleen om de heerlijkheid een sprookje eens wezenlijk te beleven en een goed mensch gelukkig te zien.

Maar dear me, dear me, denk je de situatie in, dadelijk na de eerste vervoering! De nicht van den burgemeester, die met een ex-schoolmeester, met een burgerjongen van roode gezindheid, arm in arm door het park wandelt! Want als we elkaar dan zoo romantisch ‘gevonden’ hadden, zou het toch zeker moeten uitloopen op 'n engagement. Ik zou hem te ontbijten gevraagd hebben; hij zou hebben moeten bekennen, of hij z'n eieren gebakken, of vier en een halve minuut gekookt wenschte, hij zou van juffrouw

Tersteeg z'n kopje thee hebben moeten aannemen, en misschien gedronken hebben zonder het met de vereischte élégance vast te houden, en überhaupt, hij zou zóó afschuwelijk gedetonneerd hebben tegen de mooie blauwe apothekerspotten en de respectabel-domme gezichten van onze voorvaderen, dat ik hartstochtelijk gewenscht hebben zou, dat ik in vredesnaam maar tot tien uur doorgeslapen had, inplaats van het backfisch-impuls van m'n hart te volgen.

Ja, zou ik heusch? Zou Joost niet een man zijn, die zélfs in z'n confectiepakje en, horribile dictu, met een caoutchouken boord, een goed figuur zou maken tusschen diplomaten in smoking en geparfumeerde dames, juist omdat hij zoo absoluut onbekommerd is over deze bijzaken en voortdurend ziet waar het in de wereld eigenlijk om gaat? En zou hij me niet iets van het zuivere en groote zien van de dingen meedeelen, als ik bij hem was?

Ik ben er zeker van, dat hij dat, wat tusschen ons leeft, nooit heeft verbanaliseerd, door het in z'n gedachten in een mogelijke verloving of een huwelijk vast te leggen, met z'n nasleep van familie-inmenging, huishoud-inkoopen en zinledige formaliteiten. Hij weet alleen, dat ik iets moois in z'n bestaan beteeken, - ja, dàt weet hij, dat behoef ik mezelf niet meer te ontveinzen, - maar hoe zich dat in de toekomst ontwikkelen zal, is voor hem iets even heilig geheimzinnigs, als wanneer we de eerste menschen waren, wanneer er nog nooit iemand op de wereld had liefgehad.

En dat waarachtig niet, omdat hij een imbécile idioot is! Hij heeft waarschijnlijk meer verstand dan ik (c'est jurer gros), misschien zelfs meer belezenheid en meer algemeene ontwikkeling (dat klinkt

toch eigenlijk armelijk; waarom leg ik een geest als den zijne denzelfden onbenulligen maatstaf aan als mijn' conversatie-vrienden?) maar hij bezit geloof ik bovendien de zeldzame wijsheid, dat hij om een groot gevoel kleine overwegingen kan vergeten, en hij zal nooit, zooals de meeste menschen, - zooals ik, helaas! - het gevoel, nog vóórdat het heeft kunnen uitgroeien, door een heel leger van goedkoope cynismes, bekrompen inbeeldingen en valsch vernuft, in een hoek laten dringen, 't ‘hoekje waar de slagen vallen’.

Zou het beeld, dat ik me nu van hem maak wezenlijk gelijkend zijn of idealiseer ik? wat weet ik eigenlijk van hem? Ik hèb maar een oogenblik zijn stem gehoord. Als hij eens dialect praatte, al was 't nóg maar zoo'n klein beetje, zou ik hem dan ooit kunnen liefhebben? Al sprak hij zoo verheven als een evangelist?

Menschelijke armzaligheid, mijn armzaligheid!

's Avonds.

En nu weet ik het: hij is weg; begin September is hij vertrokken. Maar mijn brief móet hem zijn nagezonden, anders had ik hem allang terug. Wat zit ik hier nu ineens gek doelloos....

Ik kan niet nadenken over wat ik nu moet doen; het gesprek van zooeven leeft nog in m'n hoofd, met elk gebaar en elke stembuiging van wie het gevoerd hebben.

Leentje bracht het bouilloir, en toen zij de kamer weer uit was, vroeg ik oom terloops, hoe hij hier toch aan zoo'n lief, beschaafd meisje kwam.

‘Wel,’ zei oom, ‘daarvoor had ik niet ver te zoeken; ze is hier uit het dorp, en ze kwam bij ons op voorspraak van haar voormaligen onderwijzer, een zekeren Vermeer....’

Ik, bang, dat het hiermee uit zou zijn, legde mijn Graphic uit de hand, en keek hem vragend aan. En hij, blij dat ik zoo kennelijk een praatje verlangde, ging door.

'....'n eigenaardig man, die hier in de buurt 'n zekere bekendheid en invloed had, ofschoon hij zich nooit op den voorgrond plaatste, of zich opzettelijk met de dingen bemoeide. Bij sommigen was hij nog al gezien. Vroeger was hij onderwijzer aan de dorpsschool en in den laatsten tijd had hij iets aan het Provinciaal Dagblad. Och ja, ik màg hem wel....'

Hoe kwelde mij die verleden tijd, en hoe verlossend klonk dat laatste 'mag'.

'Voor mij,' viel juffrouw Tersteeg in, 'was hij een beetje te.... te vrij zal ik maar zeggen. Hij ging met ieder om, als met zijns gelijke.'

Oom lachte goedig. 'Kom, kom, hij kwam jong uit Aarborg en was natuurlijk demokraat. Ik waardeerde dat wel in hem; hij had waarachtig méér houding dan m'n hoogst-adellijke secretaris met al z'n strijkages. En per slot heeft hij nog heel wat voor de gemeente gedaan. Eere wien eere toekomt! Hij zat niet in den Raad,.... dat heeft-ie nooit gewild; hij was heelemaal niets officieels, van politiek moest hij niets hebben; maar als hij, in de krant of in gesprekken met notabelen, wees op iets, dat noodig was: 'n bruggetje hier, 'n veer daar, 'n wegverbetering, 'n slooping van 'n paar krotten, dan gebeurde 't ook meestal vroeg of laat. En ik moet eerlijk zeggen, als hij mij 'n bezoek bracht om 't een of ander, dan heeft hij me dikwijls 'n goed idee aan de hand gedaan. Het Volksgebouw is eigenlijk zijn werk. Hij gaf er allerlei cursussen, en dat kinderpark achter de Kamplaan....'

‘Ja, dàt is aardig,’ bevestigde juffrouw Tersteeg.

‘Niet waar? En z'n idee om daaraan een kinderbibliotheek en leeszaal te gaan verbinden. Dat zal ik warm houden, al ben ik bang, dat 't, als 't er op aan komt, spaak loopt op dat vervloekte godsdienstige geharrewar hier. Ja, kindlief, dat is hier al net zoo treurig als overal. Maar ik wou zeggen.... wat hindert 't dan eigenlijk of iemand 'n beetje frère et compagnon speelt? Hij was bovendien volstrekt niet onbeleefd of vrijpostig. Zelfs al kwam hij voor den een of ander bedelen. Hij heeft me heel wat afgezet; maar 't was altijd of het voor mijn eigen plezier was. Enfin, dat wàs 't meestal tenslotte ook. Nee, ik mócht dat wel, aan zulke menschen heb je iets. Hij was 'n man, die wat kon en wat deed. Hij had méér kunnen doen, veel meer, zeker, als hij maar gewild had; maar dat was z'n aard, zich achteraf houden. Hij had wethouder moeten zijn toen die kinkels hier in den Raad zich verzetten tegen het draineeren van de Plas.... ja, dat is dat moeras waar jullie altijd dotterbloemen vandaan haalden.... Ik heb het gekocht, en op eigen kosten droog gelegd.... het was óók 'n idee van hem.... en 't berouwt me niet,.... maar de gemeente had het voordeel kunnen hebben. Nu ja, hij had ook wel allerlei rare phantasieën, - hij kon praten over het vruchtbaar maken van de Sahara, alsof 't de gewoonste zaak van de wereld was; maar 't was eigenaardig, dat hij vlak na zoo'n utopie de zakelijkste, verstandigste dingen kon zeggen. Een fantast, maar rustig in zijn doen, en zacht in zijn oordeel, eigenlijk veel te zacht en ook veel te hulpvaardig. De kinderen hielden veel van hem. Juffrouw Tersteeg kon hem niet goed lijden (met 'n guitig knipoogje) omdat hij ze niet genoeg onder den duim hield, maar hij heeft

toch soms aardige resultaten met die vrije dressuur bereikt.'

Juffrouw Tersteeg trok een ietwat zuurzoet mondje.

'Onze paedagogische principes liepen erg uiteen,' zeide ze, en ik begreep opeens, dat zij vroeger een bewaarschool had gehouden. 'Maar wacht maar af.... van Leentje zal ik niets kwaads zeggen, al is ze wel eens wat ongezeggelijk; maar zij is volstrekt niet alleen door hèm geleid.'

'Natuurlijk,' gaf oom hoffelijk toe, 'zij staat al bijna drie maanden onder úw discipline, om niet te zeggen plak.'

'....maar let eens op die vrijpostige schepseltjes van van Dam.'

'Alleraardigste kindertjes!' zei oom.

'Wat u dan maar aardig noemt; ik noem 't tuchteloos, en al die zoogenaamde vrijheid zal ze later in 't werkelijke leven, als ze hun plichten hebben en gehóórzamen moeten, maar opbreken.'

M'n hart pompte hoorbaar; het gesprek dreigde zakelijk te worden en ik wist nog niets.

'Het vorig jaar, toen ik hier met uw jubileum was,' viel ik in, 'heb ik kennis gemaakt met 'n journalist, die de feestcantate gedicht had; die heette, geloof ik, ook Vermeer....'

'Juist, dat is-tie,' riep oom, verheugd, 'en die cantate.... die was weergaas goed.... voor 'n leek dan natuurlijk (met een hoffelijk gebaar naar mij); héél iets anders dan jouw werk, maar in z'n genre kranig hoor, daar zat vuur en Schwung in. En modern was 't ook nog; hij liet 'burgemeester' rijmen op 'feest der' herinnering of zoo iets. Enfin, tóch kranig.'

'Dat leek mij ook,' huichelde ik, zóó vriendelijk,

dat oom glansde van trots. ‘En dus was de schepper daarvan diezelfde Pestalozzi? Ik vond hem 'n interessant mensch, het speet me toen dat ik hem maar zoo kort kon spreken.’

Juffrouw Tersteeg zag mij weer aan met een onderzoekenden blik, dien ik ‘koel trotseerde’. En toen kwam eindelijk wat ik hooren wilde.

‘Dan zal 't u nu wel nóg erger spijten, dat die.... interessante man net 'n maand geleden hiervandaan is gegaan.’

‘Zoo?’ zei ik glimlachend, en diep dankbaar bedenkend, dat ik de jaren niet meer heb om te blozen; ‘ja, dat is wezenlijk heel jammer; ik zou hem, na al wat ik van hem gehoord heb, stellig eens hebben opgezocht.’

Wéér doorstond ik haar fellen basiliskenblik, en ik vroeg mij af, wàt ze kon vermoeden, en hoe ze zich in 't hoofd kon halen, dat de beroemde nicht van haar deftigen principaal iets met dezen tuchteloozen anarchist kon hebben uit te staan.

‘En wat is er van hem geworden?’ richtte ik mij tot oom. ‘Is hem soms een professoraat in de paedagogie aangeboden in Oxford of Berlijn?’

‘Nou, dàt nog wel niet,’ lachte oom, ‘ofschoon het best gekund had, want waarschijnlijk was hij er geleerd genoeg voor. Hij had 'n vrij aardige bibliotheek en moet veel hebben gestudeerd; in de insekten bijvoorbeeld moet hij heusch heel knap zijn. Hij heeft ook mijn bijenstand ingericht,.... gunst, juffrouw Tersteeg, help me onthouden, we zullen hem wat honing sturen,.... en 'n mandje reinetten,.... en we hadden hier eens 'n mierenhoop van meer dan een meter hoog; toen is hij met de heele school komen kijken, en hij wist er van te vertellen, dat ik er verbaasd van stond. Hij schrijft over kevers

en hagedissen en zoo, in werkelijk wetenschappelijke tijdschriften. Maar professor? Nee, daar moet je toch 'n ander mensch voor zijn; en bovendien zou hij gek genoeg geweest zijn, voor de eer te bedanken, zooals wijlen Descartes of wie 't was. Hij heeft nu een baantje aan den Courrier en woont in Hagenau.'

Ik greep onwillekeurig, en natuurlijk te heftig, naar de krant, die naast oom op een tabouretje lag. Weer die spietsende oogen.

'Wat voor baantje?' vroeg ik toen nonchalant, 'welke rubriek?'

'Ik weet het niet,' antwoordde oom, 'maar die stukjes over Natuurleven zijn altijd van hem, trouwens vroeger ook al.'

'En waarom ging hij weg?' waagde ik nog.

Oom haalde de schouders op. 'Ik weet het niet. Ik vond hem anders net een man om hier kalmpjes z'n heele leven te blijven. Misschien te trouwen, of eigenlijk nee, dat niet. Maar wat moet hij aan zoo'n groote krant? Niets voor hem. Dat beetje meer salaris heeft hij niet noodig, hij gaf hier van z'n armoedje al genoeg weg. Nee, ik begrijp het niet goed.'

Juffrouw Tersteeg keek heel ernstig, met 'n air van: 'ik weet 't dan wel.'

'U kijkt,' zei ik zoo schalks en innemend mogelijk, 'alsof er 'n heele roman achter zit, vertel eens wat meer.'

Waren de oogen boos, bedroefd, geëxalteerd, of heilig verontwaardigd?

'Ik zal er me wel voor wachten een roman te vertellen aan ù,' antwoordde ze alleen.

Oom lachte. 'Roman en Vermeer! Maar die kerel was de kalmte en bezadigdheid zelf! Ik ben waar-

achtig, als 't er op aan komt, op m'n ouwe dag nog meer meisjesgek dan hij.' En tot Leentje, die juist met de brieven binnenkwam. 'Niet waar, lieve kind?'

Leentje bloosde diep. Maar niet om zijn haast vaderlijk minzaam grapje. Het was om den naam Vermeer. Zij keek schuw naar juffrouw Tersteeg en toen met een raadselachtige onzekerheid in haar oogen, naar mij.

'Dat weet ik nog niet zoo zeker,' insinueerde juffrouw Tersteeg weer, 'in ieder geval weet ik wel van vrouwen die.... zich voor hèm.... interesseerden.'

Zij fixeerde mij alleronbehagelijkst.

'U bijvoorbeeld,' schertste oom, 'ja wees maar niet boos, want met al uw vitten op zijn manieren en paedagogische principes....'

''t Is zonde!' riep ze, in een verwarring die haar verraadde.

'Och ja, beken 't maar, u hàdt 'n oogje op hem.'

Ik schoot in een lach om de zotte gedachte aan zulk een 'heimliche Liebe von der Niemand nichts weiss.' Leentje was al bij de deur maar zij keek om en ik meende dat ik ook haar zag lachen. Oom schudde het hoofd.

'Hij en vrouwen! Och kom, ik heb nooit evenwichtiger gemoed gezien. Die laat zich door geen vrouw uit zijn koers slaan.'

''t Is zonde!' ging juffrouw Tersteeg nog op haar eigen verontwaardiging door; en toen scherp tegen mij: 'Nee, ik meen heel andere vrouwen; ìk heb Anneke van Dam geen kostbare pop gestuurd, ìk schrijf hem geen brieven op blauw, geparfumeerd papier met een mooi lakwapen achterop.'

Zij legde haar hand als toevallig op oom's schrijf-

tafel; het was, alsof zij wees op mijn eigen blauw, verzegeld briefje, waarin ik mijn bezoek had aangekondigd.

Dus zij weet het, dacht ik. Het amuseerde mij, en gaf mij ook 'n soort geruststelling, haar vijandige houding werd er mij haast sympathiek door. Hoe wreed lijkt het nu, dat ik om haar verliefdheid kon lachen. Ik stel mij voor dat zij zich inbeeldt, dat hij eigenlijk om hààr is weggegaan. Hoe jammerlijk zot zijn toch de fantasieën van verliefden! Ik zie al, hoe zij 't romannetje in elkaar zet: zìj in stilte verliefd op hem, hìj in nog dieper stilte nog veel verliefder op haar. Natuurlijk, die ongerijmdheid is haar eenige troost, de stakkerd. En dan de ‘vreemde vrouw’ die ‘in z'n leven’ is gekomen, de verleidster, de intrigante, die hem in haar macht heeft; en een noodlottig geheim, dat nooit over z'n lippen zal komen, en hem dwingt zijn liefde voor eeuwig in zijn gebroken hart te begraven.... zóó ziet het er uit in haar arme hersens.

Ik zal haar gerust stellen. Ik zal haar zeggen, dat ik mij hartstochtelijk interesseer voor kikvorschen. Dat ik er 54 thuis in een groot terrarium heb, en dat er altijd twee van mijn grootste lievelingen (laat ik zeggen: de Braziliaansche reuzenvorsch: Rana kwaka Rosandi, mij gezonden door cousin globetrotter,) vrijelijk door m'n boudoir (zij zal heusch denken dat ik er dat op na houd) mogen rondhippen. En dat ik met Joost over die menagerie correspondeer: of ik ze roggebrood moet voeren of sla (ik denk eigenlijk iets veel griezeligers: levende slakken of karnemelk bijvoorbeeld). Zij zal dit, dunkt mij, van mij wel geloofwaardig vinden.

Of zal ik haar liever den troost van haar armelijke fantasietjes laten? Bovendien, zij wéét het niet,

zij vermóédt alleen nog maar: nieuwe en aangenaam prikkelende afleiding, die ik haar niet ontnemen mag. Zij vermoedt nog maar; tenminste, toen oom, lichtelijk verbaasd, verder vroeg, bleek het, dat zij die brieven niet zelf gezien had, en dat Anneke alleen gewaagde van ‘een mooie dame, die heel ver woont.’

‘Kom,’ zei oom, ‘ik gelóóf heusch, dat u te veel leest; (een conclusie, die mij bitter, maar juist voorkwam). Je moet niet dadelijk het ergste denken. 't Kan immers best een familielid van hem zijn geweest, of.... 'n kennis, welja, waarom kan hij niet 'n rijke dame kennen;.... hij heeft me eens verteld, dat hij op kosten van 'n rijke dame op de kweekschool ging. Welja, dààr zal je 't hebben.’

Ik haastte mij deze oplossing ook maar het meest aannemelijk te vinden en gauw met oom een spelletje te gaan schaken.

Het is hoogst ridikuul, zoo opeens betrokken te worden in de amours van ex-bewaarschooljuffen en aanvallige kamermeisjes. Maar eigenlijk een leerrijk antecedent; ik begon er door te beseffen, dat ik mij in gedachten méér met hem bezig houd dan verstandig is voor 'n vrouw, die al drie jaar geleden haar allerlaatste verliefdheid heeft weggelachen. Of laat ik eerlijk zijn, (alweer eerlijk!) tòen huilde ik; het lachen kwam later, en nog niet eens erg van harte.

2 Oct.

Zalig gezwommen, maar m'n hoofd is, ondanks het ijskoude water, al weer warm van 't grübeln.

Dat ik maar niet af kan leeren de dingen dikwijls zoo tartend anders te zeggen, dan ik ze eigenlijk

meen. Ik weet niet goed meer, wat ik hem 't laatst geschreven heb, maar in mijn vage herinnering klinkt het hard en wreed. Ook mijn vroegere brieven. Ik schaam mij; ik vind mijzelf een groot kind; ik heb hetzelfde hulpelooze spijtgevoel van vroeger, wanneer ik geflirt had, en een armen, lieven jongen verdriet had gedaan, eigenlijk zonder het zelf te willen.

Maar het meest ergert en beschaamt het mij, dat hijzelf me waarschijnlijk toch al voldoende ‘in de ziel ziet’, om te weten dat ik dat alles maar schreef eenvoudig, omdat het mij zoo irriteert, dat hij per slot toch zoowat gelijk heeft.

Een ander mensch te begrijpen! en zonder dan tegelijkertijd te begrijpen, dat dit begrip niet de moeite waard is.... Heb ik het recht een nobel mensch, die dit nog voor mogelijk houdt, te plagen en te hoonen, omdat het mijzelf altijd zoo jammerlijk mislukt is?

Ik zal hem schrijven, die pijnlijke obsessie moet van mij af. Na het ontbijt zal ik naar van Dam gaan en onderzoeken, of mijn brief is doorgestuurd. Er móet een eind aan die dwaze ongerustheid komen; ik kan toch al oom's fraaie vellen niet vol schrijven met reflecties over Vermeer?

Half negen.

Oom zal nu wel beneden zijn. Wat zal hij gek opzien als ik hem vertel, dat ik gezwommen heb. Toch weer misschien een ongeoorloofde excentriciteit? Aan z'n steenen nymphen en godessen in het park neemt geen mensch aanstoot; maar verbeeld je dat er door 'n strooper of tuinman een echte Diana gesignaleerd werd, plassende in de beek in het bosch van het hoofd der politie himself!

's Avonds.

Lusteloos en teleurgesteld! 't Bezoek

bij juffrouw van Dam viel tegen. Zij maakte geenerlei indruk op mij en deed vrij stug. De ‘kinderen’ waren er niet. Ik zag alleen Anneke's pop, met een kransje wilde bloemen in 't haar. Daar glimlachten we allebei om, en dat was het eenige vriendelijke moment. Maar mijn brief was doorgestuurd. Ik dorst niet vragen Joost's kamer te mogen zien.

3 Oct.

Dit heb ik hem geschreven, geadresseerd aan de redactie van den Courrier:

‘Mijnheer Vermeer,

U hebt mij niet teruggeschreven op mijn laatsten brief. Anders wacht u nooit zoo lang. Ik ben bang dat ik u toch heb miskend. Ik weet zoo weinig van u. Misschien bent u niet als de anderen. Ik zou er spijt van hebben, als ik u gegriefd heb. Maar als ù mij wezenlijk kent, moet u weten, dat ik er behoefte aan heb soms, wreed en niets-ontziend, op alles in te houwen, wat me verwart en benauwt. Ik heb veel verdriet gehad en veel verdriet gedaan; vergeeft u me; ik wilde niet grof zijn. Ik had u hier willen opzoeken, om u dit zelf te zeggen, maar ik hoop, dat u me nu in elk geval nog iets zult antwoorden, opdat deze troebeling opgelost wordt.’

Ik voel mij opgelucht. Dit kan hij niet misverstaan. En nu dat getob van mij af! Ik ga rustig beneden zitten lezen.

Ik vond een paar romans van P. en den bundel kritieken van T.; de bloem der moderne literatuur tusschen den verdroogden maquart-boeket der ‘overwonnen’ generaties. Hoe ter wereld komen die daar

verzeild, want oom behoort toch overigens ook tot dat overgroote deel van 't ‘ontwikkelde’ menschdom, dat graag 'n rijksdaalder uitgeeft voor een kreeftensla-tje of een fauteuil in den schouwburg, maar boeken ‘te duur’ vindt om te bezitten. Maar zij stonden daar; als katten in een vreemd pakhuis, en snauwden en bliezen naar eisch der situatie. Oef! Wat is onze ‘groote kunst’ toch druk en schreeuwerig en stotterig, en met dat al nog pretentieus en verwaten. Als de helft van onze ‘grooten’.... enfin, ik wensch ze niets kwaads toe, laat ik zeggen: naar Palestina verhuisde, dan kon de christenheid weer eens op adem komen. Ik moest een hoestpastille nemen alleen al door 't lezen. Zij mochten overigens voor mijn part de helft der christelijke meesters óók meenemen.

Maar daarna heb ik mij prettig zitten verdiepen in allerlei dierbare oude romans van overwonnelingen. Ik vond ook 'n lief idylletje van George Sand, met een voorrede waarin mij bij 't bladeren op eens trof: aant. ‘L'art n'est pas une étude de la réalité positive, c'est une recherche de la vérité idéale’. Hoe eenvoudig en waar; wat zijn wij modernen toch dwaas afgedwaald. Zij en Joost hebben gelijk. Maar als Joost romans schreef zou niemand hem lezen. Hij zou het wezen der kunst begrijpen, maar ieder zou zeggen dat hij ‘zijn tijd’ niet begreep.

5 Oct.

Dit waren twee genoeglijk bewogen daagjes van eenzaam zwerven over de heiden, van wilde jachten alleen, of kalme wandelritjes met oom Edgar; van wezenlijk-nog-gezellig bezoek van buren en dito tegenbezoek op het lieve kasteeltje bij Klaarbeek van de baronesjes van Eykestein. Zij maakten een lieven indruk op mij, Agnes, de bruine, het meest.

Zij vertelden veel van hun broer Henri, die dezer dagen uit Engeland terug moet komen, en die mij vroeger al eens ontmoet zou hebben. Herinner mij er niets van. Het kasteel heeft allerlei aardige dingen, van idyllische torenkamertjes voor middeleeuwsche Doornroosjes af tot huiveringwekkende, zelfs als hedendaagsche appelkelders nog griezelige foltervertrekken toe. En de bewoonsters zijn óók aardig, schoon nóch droomende Doornroosjes, noch folterende Borgia's. Zij maken zelf boter, en Agnes weet precies hoeveel kali en salpeter en korte of lange mest de aardappels of bieten noodig hebben, en hoe je doet met 'n kalf dat niet zuigen wil. En Clotilde heeft verstand van gobelins en leest Ouida. En verder zijn zij beschermvrouwen van een zangvereeniging, geven jaarlijks een min of meer rijkelijke gift aan het armbestuur en steken op 's konings verjaardag uit alle drie de torens een reusachtige vlag; en dat zijn al hun sociale bemoeiingen. Wat zijn er toch nog leuke levens.

Ik heb ook lange, interessante gesprekken gehad met ouwe Gerrit over het behandelen van vruchtboomen, en 't teelen van tomaten op den kouwen grond. Ik heb uren doorgebracht in de kassen en meegeholpen met het verpotten van allerlei winterbloemen voor de serres. En ik heb appelen geplukt. Heerlijk sappig zijn ze, zóó van den boom. Juffrouw T. pakte het mandje voor Joost. Er was een zoo groote tevredenheid over mij, dat ik niet eens behoefte had er iets van op te schrijven.

's Avonds.

Ik kan tóch niet laten iederen dag trouw het blaadje van mijn kalender af te plukken. Alleen doe ik het 's avonds inplaats van 's morgens. Dat zal wel een diepe beteekenis hebben. Ik maak

mij wijs, dat ik het doe, om oom Edgar te laten zien, dat ik zijn attenties waardeer, maar ik vrees dat er evenveel nieuwsgierigheid bij in 't spel is. En eerlijk bekend, ik vind het ook genoegelijk om zoo, heelemaal buiten je toedoen, elken dag een klèin portietje wijsheid; niet meer dan een delikaat half onsje, toegediend te krijgen.

Och, het heele leven is een groote scheurkalender. Iedere dag brengt nieuwe ervaring, nieuwe stichtende en opbouwende wijsheid; van buiten-af. Als je ze maar afplukt; 's morgens of 's avonds. Maar meestal is ze au fond even oud en afgezaagd, als de versjes van al die kalenderpoëeten. En het einde is toch ook de prullenmand.

Maar ik voel wel, dat de Geest, die waarvan Joost spreekt, een schepper van binnen-uit is, die zichzelf sticht en opbouwt.

Wij moesten liever elk zelf onzen eigen kalender schrijven, en liefst zonder behulp van andere bloemlezingen.

6 Oct.

Het motregent. Het mag wat mij betreft den heelen middag motregenen; ik zit hier heerlijk voor mijn open raam, ik ga wezenlijk al aan dit kloostercelletje hechten. Het uitzicht is hààst ‘inspireerend’. O, dat ijle, brooze, onbeschrijfelijk teere nevelwaas over het al gelende groen, en op den grond het glimmende, oranje tapijt onder de beuken. En de roode lijsterbessen en de purpergeblaarde prunus! Daarnet streek er een ruischende zwerm spreeuwen op neer, schreeuwend en klapwiekend hingen zij aan de takken en pikten naar de zwarte bes-trossen, en opeens ruischten zij weer weg, allen tegelijk, als 'n stormvlaag. En achter 't sparrebosch zie ik de lichting schemeren, waar gerooid wordt;

ik zie de mannen er aan 't werk als kleine kabouters.

Het vele ‘alleen zijn met m'n gedachten’, de leegte van geen nieuw werk onderhanden te hebben en de uittartende stapel wèlbeploegde vellen, nooden mij tot uitvoerige dagboekhouding. Misschien helpt het irriteerende feit, dat ik juist nu m'n eigen intieme cahiertjes heb thuisgelaten, ook wel mee om m'n animo te versterken. Maar welk een ontdekkingen doe ik hier ook! Wat al onverwachte en belangwekkende types! Eerst oom zelf, van wien ik de herinnering had gehouden van 'n ietwat hautain en stijfkoppig landjonker. Hij viel me verleden jaar al zoo mee en ontpopt zich nu heelemaal tot 'n gezellige, welwillende oude man, vol lieve hoffelijkheidjes. Of is hij veranderd, door verdriet, door eenzaamheid? Ik zal hem voortaan méér opzoeken; het deed mij zoo weldadig aan, toen hij op onzen rit naar de houtveiling zoo goedig dankbaar zei: ‘Liesje, jij maakt 't hier weer vroolijk. Je moet maar dikwijls terug komen!’

En juffrouw Tersteeg, met haar romanfantasie. Zij is au fond toch volstrekt nog niet zoo kwaad. Ook zij heeft haar verdriet en haar eenzaamheid; en hààr maken die nu weer zóó. Zou het lot ons geen andere keus laten: blijmoedige gelatenheid of verbitste wrok? Mijn God, wat zal *ik* kiezen?

En Leentje! O, Leentje is een schat. Zij vertrouwt mij nu heelemaal. Zij had mijn portret gezien op Joost's kamer, waar zij wel kwam, om les te krijgen in literatuur. Daarvan had zij mij herkend, en dat was de reden van haar zonderlinge verbazing over mij. Het is heel prettig met haar over Joost te spreken; ik weet nu alles van zijn leven hier. En wat zij mij gisterenavond al niet gebiecht heeft van lang niet alledaagsche en aldorpsche sensaties!

En Anneke en Jaap! Maar die ontmoeting krijgt straks een aparte beurt.

En de kruiperige en tóch zesmaal gepasseerde secretaris met op z'n verouderd gezicht 't bitter noodlot van 'n voor altijd gefnuikte Streberei. En de sinistere rooie Krelis, van wie de, naar z'n uiterlijk te oordeelen, maar al te waarschijnlijke, legende loopt, dat hij bij 't smokkelen een maréchaussée vermoord heeft, met wiens vrouw hij het nu houdt. En de goeie ouwe Gerrit, die nog, evenals zestien jaar geleden, zijn evenknie niet vindt in 't kweeken van palmen, maar wiens eens zoo stoute verwachtingen van het leven (hij droomde van een eìgen kweek) thans zijn verrustigd tot het vooruitzicht van 'n ‘nette begrafenis’. En eindelijk Joost zelf, de zonderlinge schoolmeester, die hier evenmin thuis hoorde als ergens anders op de wijde wereld, maar die er zich toch zoo thuis vóelde en door iedereen wordt gemist. Wat 'n stof! Ik zou lust hebben alles als 'n roman te beschrijven, 'n half-idyllisch, half realistisch dorpsverhaal. En mijzelf alvast in deze dagboekvoorstudies in te voeren als de moderne, eenigszins overgekultiveerde stadsdame, die rust en evenwicht zoekt aan den boezem der natuur, en er tenslotte een leven vindt dat, afgezien van baden in 'n beek, paardrijden zonder hoed, appelenpluk en boerenpannekoeken, (die overigens erg tegenvallen), even zonderling verward en onrustig, onbevredigend en ontoereikend is als overal elders. Gelijk een zekere dorpsfilosoof en schrijver van Parijsche Brieven al voorspeld had.

Wij zaten aan 't ontbijt; zooals àl deze prachtige dagen nog buiten, op 't frissche, kortgeschoren gazon voor de serre, in de gezellige, witte leun-

stoeltjes, aan de witgedekte tafel. De bakker was er nog niet geweest. Maar ik was, hongerig van 't zwemmen, maar vast begonnen met roggebrood, terwijl oom Edgar zich vergenoegde met den Courrier en een kop thee, en nu en dan een radijsje snoepte. Juffrouw Tersteeg wachtte natuurlijk, want de broodjes behoorden er immers te zijn, en dàt was geen doen, en als het wéér voorkwam, zou ze bepaald van bakker veranderen, bepaald, daar kon hij op rekenen, alles had z'n grenzen.

Maar juist had oom, na de niet zonder lichte bevrediging uitgesproken mededeeling, dat de behangers- of stukadoorswet of de koloniale begrooting of zoo iets, tóch zonder wijziging was aangenomen, mij verzocht hem eigenlijk ook maar zoo'n sneedje mik met Edammer - niet te dik, kindlief - te bereiden, en had juffrouw Tersteeg een wesp, die bezig was in de honing te verongelukken, alsof dit nog niet erg genoeg was, bovendien voor een ‘ellendig beest’ uitgemaakt, of wij hoorden de kar het grind opknerpen. Onwillekeurig keken wij naar 't hek en ik kon nog net zien, hoe de wagen kwam aanrijden. Op den bok zaten, inplaats van de bakkersknecht, twee kindertjes; een slank meisje van omstreeks negen jaar, met lange, goudblonde haren en een jongetje van misschien zes, met grappige, haast witte krulletjes boven z'n rond gezichtje. Het ventje mende, liet met groote behendigheid de kar den hoek omdraaien en vlak voor het hek stilstaan. De knecht, die er naast had geloopen, vulde zijn mand, en wilde de laan opgaan. Maar het koddig kereltje klouterde of buitelde (hij had de kwiekheid van een duikelpoppetje) den bok af en zei: ‘Geef maar op, Kees, ik mot hier zijn. - Is dàt ze brood? Aaai, nee-maar Kees, eet-ie dat allemaal?

zóóveel kedettes? Geef maar op, ik zal ze 'm wel brenge'.

De knecht lachte en aarzelde. 'Wat mot jij, kleine aap, bij de burgemeester?'

Maar juffrouw Tersteeg was er al bij om den knecht z'n standje te geven, en het brood aan te nemen. 'Dat was geen manier en dat moest niet weer gebeuren, enz enz.' Jaapje had ondertusschen Anneke al van den bok geholpen en liep hand in hand met haar het hek door.

'En hoe kómt dat nou, dat je zoo laat bent?' vroeg juffrouw Tersteeg, vrij onlogisch aan het slot van haar fulminatie, in plaats van aan het begin. - Jaap keerde zich om, en nog vóór de knecht een verontschuldiging kon verzinnen, begon hij:

'O, tuurlek zijn we te laat; we zage witte hei, verbeel-je, nóu nog! en dat moeste we tuurlek plukke, en toen ik hard gereje, nou lekker hoor!'

Hij keerde zich naar zijn zusje, nam haar een bosje fijne, teerwitte heideplantjes af, gaf haar de helft ervan terug en bood de andere helft juffrouw Tersteeg aan.

'Kijk 's, is dàt niet mooi? Mag je allemaal hebbe, mèt de buggemeeste same, de annere zijn voor Joost, zie je.' En toen kalm tot den knecht: 'ga jij nou maar door, anners ben je nog véél te later.'

Juffrouw Tersteeg stond er vrij onbeholpen bij. Zij liet den bakker gaan met de krachtelooze herhaling: 'dat 't niet weer moest gebeuren' en keek toen de kinderen aan. Het bosje heideplantjes had ze onwillekeurig aangenomen en even onwillekeurig had ze, voor hàár doen tamelijk vriendelijk 'dank je wel' gezegd.

'Wat willen jullie?' vroeg ze nu.

Anneke antwoordde, met een zacht, maar heel

niet verlegen stemmetje: ‘Jaap moet den burgemeester spreken.’

Juffrouw Tersteeg nam Jaap eens weifelend op.

‘Tuurlek,’ echo-de hij, ‘moet buggemeeste spreke.’

‘Maar jongen,’ zei ze eindelijk resoluut, ‘dat gààt niet, de burgemeester kan zoomaar geen kleine jongens ontvangen.’

De kinderen zagen haar even beteuterd aan en ik vroeg mij juist af, of zij hun nu verder zou meedeelen dat zij ‘hun verlangen schriftelijk konden kenbaar maken’, of ‘om gehoor ten stadhuize’ konden verzoeken, toen 't ventje uitriep: ‘Kijk, daar zit-ie zelf!’ en meteen de laan in holde.

Oom Edgar lachte hartelijk en riep hen te gemoet: ‘Kom maar gerust hier, Jaap!’ - Als 'n goedig grootvader streek hij het baasje door z'n krullen en stelde hem aan mij voor als ‘'n pupil van dien Vermeer, je weet wel, waar we 't laatst over hadden.’ Jaap gaf me even z'n klein zanderig handje; hij scheen mij niet te herkennen. Intusschen waren juffrouw Tersteeg en Anneke naderbijgekomen. Zij was nog net als verleden jaar: klein en teer en gracelijk als 'n elfje, geschapen om in een streelend licht te dansen en te spelemeien. Ook haar blik was dezelfde, stil en diep, met die onbewuste verwondering, die alleen kinderoogen kunnen uitdrukken.

‘Jullie bent me toch kinderen,’ zei juffrouw Tersteeg hoofdschuddend.

‘Tuurlek zijn we,’ antwoordde Jaap ad rem, blijkbaar lichtelijk verbaasd over de mogelijkheid dat men hem voor iets anders zou kunnen houden. Het klonk zoo heel argeloos, maar juffrouw Tersteeg scheen het brutaal te vinden, want zij schudde nog eens het hoofd. Maar ze kon toch niet nalaten voor

elk een versch kadetje met honing te besmeeren. Dat deed me wezenlijk goed, ofschoon ik sterk vrees, dat haar stemming alleen zoo verteederde, doordat zij de wederhelft van Joost's bloemetjes in haar blouse droeg.

Anneke was dadelijk bij mij gekomen. ‘Zend je al die mooie takjes naar Joost?’ vroeg ik. Ik kon niet ‘meneer’ zeggen, maar die gemeenzaamheid scheen haar niets te verbazen. Zij knikte zwijgend, en na een poosje: ‘Moeder zegt: da's geluk.’ En meteen legde ze ook twee takjes naast mìjn bord. Zij keek mij met haar stille, grijsblauwe oogen aandachtig aan; zij herkende mij wel, maar scheen instinktief te gevoelen, dat de anderen daar niets mee te maken hadden. ‘Joost is overmorgen jarig, zie je,’ vervolgde zij toen opeens, en haar blik was daarbij zoo vertrouwelijk, dat 't leek alsof zij vroeg: ‘Je zult hem toch wel wat héél moois sturen?’

Jaap had z'n broodje opgeknabbeld. ‘Wel,’ vroeg oom hem, ‘en vertel nu eens wat je op 't hart hebt, Jaap.’

Jaap sprong als 'n duveltje overend. ‘Aaai ja, da's waar,’ lachte hij; en toen in één agitatie:

‘Da's van 't fiespad, zie je: da's zoo vréésik stom van de manne; dat mot je ze toch verbiede. Ik zeg tegen ze, dat vin buggemeeste niet goed. Ze gooie daar zoomaar ouwe teenkool, allemaal kleine kruimeltjes teenkool, nou, da's wel goed, tuurlek. Maar da's toch stom, dan slaan ze 'r géén paaltjes naas, en dan tuurlek gaan al de zware wagens d'r op rije. De bakker wou 't ook al, maar ìk zei, nee net lekker niet, hoor. En vader zei, en allemaal zei-ze: An zoo'n pad hebbe we niks, dat rije de karre drek weer kapot. En toen zei ik: d'r moete ook paaltjes langs, en toen lachte ze allemaal, en vader zei en allemaal:

Jaap, ga jij dat maar 's zegge an de buggemeeste, dat zal wel helpe en zij lache en en.... nou mot je maar paaltjes geve, zie je, voor d'r langs, zie je, voor de wages.'

Oom lachte, zoo van harte genoegelijk, als ik het nog niet van hem gehoord had. Hij beloofde zooveel paaltjes, als er maar noodig waren, en wenkte juffrouw Tersteeg om de kinderen een bordje druiven te geven. Maar vóór Anneke aan haar portie begon, schoot hem iets te binnen.

'Halt, meiske,' zei hij, 'éérst moet je ons wat vóórspringen!' En met 'n haast trotsch lachje naar mij: 'Ja, wìj hebben hier ook onze Duncan.'

Anneke haalde bedaard een springtouw uit haar boezelzak te voorschijn. 'Hou je zooveel van touwtjespringen?' vroeg ik.

Zij knikte, en liet weer, net als daarvóór, na even zwijgen volgen:

'Joost ook, ik spring altijd voor hem....' En toen droomerig. 'Ja.... als hij stil is.'

Het klonk zoo wonderlijk, dit spreken over hem, alsof hij nog bij hen was. En dat vreemd-weemoedige: als hij stil is. Oom zag haar even verwonderd aan, maar ik was dankbaar, dat hij haar verder niets vroeg. En wéér keek zij mij in de oogen en zei: 'Dat vindt Joost zoo prettig.' En toen sprong zij, huppelend, dansend in den zwaaienden cirkel; met 'n knikje naar mij van: 'dà's alleen voor jóu.'

En zij danste en sprong. Haar lange haren wapperden in een waas van zonlicht, haar blauwe rokje fladderde om haar sierlijke beentjes. Haar wangen gloeiden, haar oogen schitterden, haar voetjes repten en klepten als vlindertjes over het gras. En het stemmetje, waarmee ze haar springwijsjes zong, was fijn en feeërìek. Zij zong de malste liedjes, maar ik ge-

loof niet, dat zijzelf ze ook maar een oogenblik dwaas vond, of een tegenstelling voelde tusschen hun vulgaire zinloosheid en haar eigen harmonieuze gratie. Ja, ikzelf vond ze eigenlijk eerst zot in herinnering, en het hinderde mij, als oom er nu en dan even om lachte.

Zij zong:

‘Sinaasappele mooie waar,
Sinaasappele bom.
Messche, schare slijpe,
Sinaasappele bom.
Jan, sla je vrouw
Dat doen ik niet, dat doen ik niet.
Jan, sla je vrouw.
Dat doen ik niet voor jou.’

En daarna:

‘Ik heb geen meester meer,
Hij loopt met schoenesmeer,
Een cent per doos,
Maak mij niet boos.’

O, ik hoor ze nog alle in mijn herinnering; ik ben nooit zóó blij geweest over mijn fenomenaal versgeheugen; Leentje hoefde mij maar weinig te helpen. En nu ik ze opschrijf hoor ik ook de wijsjes weer. Zij zijn eigenlijk van een verrukkelijke rhytmiek, waarin alle mogelijke gevoelsschakeeringen kunnen worden uitgedrukt. En zij brèngt ze er ook werkelijk in tot uiting.

‘Mamma sjillip van je hoelasjé,
Eenokale hoelasjé;
Mamma sjillip van je danslokaal
Eenokale exlokaal

Mamma mag ik met u perkeer.
Dansen is geen mode meer.'

Zij danste het als een lieflijk menuëtje, met gracelijke ritardo's en lachende accelerando's en het 'dansen is geen mode meer' klonk als de fijnste ironie van een volmaakte levenswijsheid. En hoe anders deed hetzelfde liedje in de variatie:

'Mamma sjillip van je hoelasj,
Me vader het 'n bochel en me moeder het er twee.'

waarvan de woorden oom deden lachen en juffrouw Tersteeg het hoofd schudden, maar die mij, in hun krachtig openbarstend élan van feilloos veerend rythme zoo lieflijk aandeden als een opeens te voorschijn dartelend koor van engeltjes.

'Meester Mop
Heeft geen kop
Heeft geen ooren,
Zoo werd meester Mop geboren.'

Zij stapte het langzaam, fier en cordaat, martiaal haast. Het werd ook niet gezongen, maar gedeclameerd. Maar dit is toch niet haar natuurlijke houding. Zij moet een vrij, spelemeiend elfje zijn, vol lief-ondeugende verrassinkjes in haar bewegingen, zooals in haar slotdansje:

'Me moeder die is ziek,
Ze het de rimmetiek.
Me moeder die is ziek-ziek-ziek,
Ze het de rimmetiek-tiek-tiek
Me moeder die is ziek.'

O die weergalooze, scherzo-achtige élégance van dat druppelende 'tiek-tiek-tiek!'

Ja, dat is schoonheid om naar te kijken en te luisteren ‘als je stil bent’. Ik zie hem zitten, Joost; moe van z'n werk; eenzaam, óók ‘alleen met z'n gedachten.’ droevig, wie weet, om mij - ach, oom Edgar, Anneke! ik, ik heb hem uit zijn koers geslagen! - en ik hoor hem dan zeggen: ‘Anneke, spring eens wat voor me.’ En zij springt: haar haren wapperen, haar blauwe rokje fladdert, haar gouden stemmetje lacht. En zij springt en zingt, tot hij zijn eenzaamheid en verdriet vergeet en weer glimlacht.

Zij gingen heen, hand in hand, het teere, goudblonde elfje en het grappige, kordate duikelpoppetje. Wij keken ze na, zooals ze daar keuvelend wegdrentelden, en voelden alle drie, dat er even iets heel lieflijks bij ons geweest was. Juffrouw Tersteeg stak oom een takje witte hei op het revers van z'n zwarten jas en zei, vriendelijker dan ik haar ooit iets heb hooren zeggen: ‘U hebt ook uw portie aan 't geluk verdiend.’ Maar oom zuchtte, en zag mij even met een droef-verlegen, hulpeloozen blik aan, en wij dachten beiden aan Françoise, die het leven had willen dóórhuppelen....

7 Oct.

Wat 'n onuitstaanbare brief van van Hegel! Ik kon hem haast niet uitlezen. Dààrvoor heeft hij dus tien jaar lang ‘nieuwe banen’ gezocht! O God, als die nieuwlichters toch eens eerst leerden op de mooie en volmaakt goede oude wegen behoorlijk te wandelen, inplaats van, na er als kinderen met Engelsche ziekte te hebben rondgewaggeld, allerlei doodloopende zijpaadjes in te kruipen. Dààrvoor heeft hij 'n dozijn buitenissige ‘ismes’ nageloopen en ‘overwonnen’ om tenslotte ‘het te vinden’ in zoo'n allerzieligste, juffrouw-Tersteeg-achtige ‘zielkleurenmystiek’, die hem natuurlijk, zonder

dat hij er iets van vermoedt, half door de theosofen, half door z'n dassenleverancier is opgedrongen en die hij alleen kan ‘verklaren’ in een woordgekunstel van overeenkomstige zieligheid. Wat moet men au fond grof en onbenullig zijn om zulke diepzinnige subtiliteiten te kunnen bedenken! (Haast een aforisme voor Joost!). Ter illustratie van z'n ‘enorme ontdekking’ zond hij een nieuwe studie van mijn eigen ziel. Dezen keer was het goddank geen indecent vrouwspersoon, in een soort vliegmachine tusschen bloedroode sterren of bloemkoolen. Neen, het was betamelijker, soberder en vooral veel dieper. Op een stukje helblauw karton, geknipt in den vorm van een ongelijkzijdigen driehoek, een bombardement van groene en gele spatten, in den linker benedenhoek een half oog, als klaarliggend ter operatie, en opschelend naar wat zwarte strepen en vlekken er schuins boven, die eenigszins op een paardepoot gelijken. Ziedaar zijn nieuwste ‘visie’ van mijn ziel, die ‘heel mijn wezen tot in zijn goddelijkste essentie uitdrukt’. Ik heb den paardepoot duidelijk bijgeteekend en zond hem het product terug met de opmerking, dat ik het slechts aldus omgewerkt als visie van mijn ziel kon beschouwen, en dan nog wel alléén op het hoogst onaangename moment, wanneer het mij door zijn plompe mystiek groen en geel voor de oogen werd.

Hij verzocht mij ook om, als ik terug kwam, m'n portret te mogen schilderen; na de ziele-voorstudie voelde hij zich daartoe eindelijk geïnspireerd. Ik heb hem geantwoord dat ik het opperbest vond, mits hij onder het werk niet naar mij keek en mits hij, van wege mijn goeden naam, het schilderij doopte: ‘omgevallen schaakspel’, ‘brandend dennenbosch’ of iets dergelijks onschuldigs. Ziezoo.

Misschien is het grof van mij. Maar ik had kunnen huilen bij de gedachte, dat die man zich durft verbeelden visies te mogen hebben van mijn ziel; en dat ik hem door vroegere, mallotige bewondering van zijn impotent geknoei récht gaf tot zulk een verbeelding.

Ik heb nu ook Frans leeren kennen. Hij is een heel bijzonder kind, al weet ik geen precies kenmerkend woord voor die bijzonderheid. Hij is verstandig, maar niet vroeg-wijs, goedig, maar niet braaf; hij is bedeesd en bescheiden, maar tegelijk heel trots. Hij is week, meegaand, en tegelijk resoluut en onverzettelijk. Hij bezit geloof ik, alle mogelijke deugden en vermogens ‘als het er op aan komt’, maar heeft er overigens blijkbaar geen last van en hindert er niemand mee. Hij bezit een natuurlijke edelaardigheid van geest en gemoed, of liever ik geloof eer, dat die z'n tweede natuur geworden is door 'n soort zelfopvoeding. Want eigenlijk voedt niemand hem op, niemand beveelt, beheerscht, bestuurt hem. Hij gaat z'n eigen gang, heel gewoonweg; hij weet, wat hij wil en doet wat hij doen moet. Hij ziet alles; denkt er, fijn en gevoelig, het zijne van, en zwijgt; later bemerkt men, dat hij gezien, gedacht en begrepen heeft. Hij is wel even vol van kinderlijke droomen van onbereikbare pret en rijkdom als andere kinderen, maar blijkt toch rustigtevreden met het heel weinige dat hij heeft. Het viel mij op, zooveel macht hij heeft over Anneke en Jaap. Van Dam zat op Joost's vroegere kamer te werken, terwijl Jaap en Anneke beneden een heidensch lawaai maakten. Toen was één blik van Frans en een kort ‘vader werkt’ voldoende, om hun rumoer te doen verstommen. Jaap fronste wel,

met heel veel rimpeltjes op z'n bewegelijk gezichtje, maar hij zweeg toch onmiddellijk. Anneke keek van: ‘O ja, da's waar ook’, met een uitdrukking van bovenaardsche bravigheid. Zij wéét dat het braaf is, goed te zijn en gehoorzaam en zich op te offeren en al zulke dingen. En zij zou wel heel graag braaf willen zijn. Frans heeft een diepe minachting voor braafheid; al wat nobel is lijkt hem vanzelfsprekend. Ik zag nooit zulk een klare rust in kinderoogen.

9 Oct.

Vanmorgen las ik in den Courrier een kritiek over B's eersteling. Het maakte mij weer eens echt kriegel. Ik dacht aan haar oprechten ernst en aan haar lieve schuchterheid. Ik zie haar nog den dag der verschijning 's avonds bij me zitten: ‘Ik voel me net, of ik 'n Romeinsche arena word ingejaagd en straks tegenover een dozijn wilde beesten kom te staan; maar 't verschil is, dat 't mij heelemaal aan christelijke gelatenheid ontbreekt.’ Nu hebben een paar kleine jakhalsjes haar al eens vinnig aangeblaft. En een oude leeuw, aftandsch, maar zoo officieel eerbiedwaardig als de schilddragers van ons nationale wapen, heeft onlangs twee kolom lang, 1400 woorden, gegromd dat haar werk eigenlijk te miserabel was, om er één woord aan te verspillen. En nu komt eindelijk een ambitieuse wolf, die het publiek nog van zijn scherp gebit moet overtuigen, haar à la mode verscheuren en afmaken met grapjes van 't ignobelst allooi. Hoe ontstellend laag bij den grond is toch kritische geestigheid meestal!

Zij zal lijden, veel erger dan ik vroeger bij dergelijke executies. Zij is nog zoo bescheiden en zal denken dat al die wilde beesten gelijk hebben. En dan te bedenken, dat de meesten van die kritikasters haar collega's zijn, wier eigen werk grootendeels

van vrij wat minder gehalte is dan het hare! O, soms jeuken mijn handen, om er eens flink op los te slaan. Maar hoe den toestand verbeteren? Krijg je kippen stil door er 'n knuppel onder te werpen? Of door zelf te gaan meekakelen? En is het, rustig beschouwd, de moeite waard? Kippen, waar tóch geen haan naar kraait? want ik heb goddank steeds opgemerkt, dat de enkele menschen, wier oordeel voor mij waarde heeft, geen kritieken lezen, of zich althans niet van de wijs laten brengen door 't gekakel van dekadente aestheten, jaloersche ijdeltuiten van scribenten en 't overig sykophantendom onzer literatuur. En komt het er voor de anderen, de tóch onbenulligen veel op aan? Maar 't irriteert me in elk geval, zoo telkens weer te moeten zien hoe wansmaak, vooroordeel, mode, kleinzieligheid, arrogantie en de bedroevendste liefdeloosheid in de kunst nóg meer te zeggen hebben dan in 't gewone leven.

11 Oct.

Een week wacht ik nu alweer op antwoord. Ik kan de benauwende gedachte maar niet van mij afzetten, dat zijn vertrek in verband staat met mijn houding tegenover hem. (Ik moet noodig juffrouw Tersteeg een maloot vinden!) Maar 't is allerellendigst te denken, dat ik hem misschien wezenlijk verdriet gedaan heb. En aan den anderen kant; als hij weg móest om een of andere onverschillige reden, en mij alleen niet antwoordt, omdat.... ja omdat hij er genoeg van heeft;.... die gedachte is nog veel ellendiger. Ik wil dat niet gelooven, voor mijzelf niet, omdat het mijn ijdelheid zou wonden; en voor hem niet, omdat het niet mooi zou zijn, omdat ik mij dan in hem zou hebben bedrogen. ‘Misschien bent u niet als de anderen’; zou

hij kunnen voelen, wat dat zeggen wil voor mij, die in zóóveel ‘anderen’ werd teleurgesteld?

12 Oct.

Ik kwam Anneke en Jaapje halen om wat met ze te wandelen, zooals ik 't ze laatst beloofd had. Ik ben met ze naar de groote kei bij Interloo gegaan. Zij kwamen juist uit de Zondagsschool thuis, met erg brave gezichtjes.

‘Wat heb jelui gehad?’ vroeg van Dam.

‘Van 't offer van Abraham,’ zei Anneke. En opeens denkend aan wat de juffrouw hen als 'n soort huiswerk scheen te hebben opgelegd:

‘Vader, nou moet je ons eens iets vreeselijk moeilijks opgeven, om te doen.’

‘Ja,’ ijverde Jaap, ‘ies vréésik moeiiks.’

‘En dan zullen we 't heusch doen,’ zei Anneke.

‘Ikke ook, ikke ook,’ beaamde Jaap.

‘Goed,’ zei van Dam, ‘ik zal wat bedenken, maar je belóóft, dat je 't doen zult, niet waar?’

‘Zeker,’ zei Anneke extatisch.

‘Zéke,’ herhaalde Jaap, ‘mààr.... àsse we 't dan doen.... dan mot jij ook zegge: 't hoef nie meer.... net as God.... dà's leuk.’

Ik heb prettig met ze gewandeld; Jaap heeft grappig gepraat en mij veel doen lachen, en Anneke was lief en zei wijze, heel wijze dingen, zooals je ze alleen kunt denken en vooral zeggen, wanneer je negen jaar bent. Maar den heelen middag bleef Jaap's voorwaardelijke offervaardigheid mij in de gedachte. 't Maakte mij droevig; ik voelde zoo sterk, dat ikzelf niet beter ben dan hij, dat ook ìk niet blijmoedig zou kunnen offeren zonder heimelijke hoop op kwijtschelding of tenminste een flinke belooning.

Ik heb ze veel van Joost laten vertellen. De gehechtheid, het vertrouwen van kinderen doet zoo weldadig aan, ze zijn zoo eerlijk en argeloos. Sinds ik de kinderen ken, voel ik me zelf veel zachter en vertrouwder tegenover hem. Er is meer kans, dat hij is, zooals zij hem zien dan zooals ik hem mij gefantaseerd heb.

Terwijl Anneke mij vertelde, hoe ze met z'n drietjes hadden meegeholpen, toen Joost het oventje bouwde, en hoe zij onder het fundament in een blikken busje elk een talisman hadden begraven: zìj in een eenig overgeschoten poppenschoentje haar mooiste kralenkettinkje, Frans een zelfgesneden afgodsbeeldje van krijt, en Jaap 'n glazen knikker; en hoe ze steenen hadden gedragen en kalk gemengd, en hoe Frans zelf van daklatten het houten geraamte van het gewelf had getimmerd, en hoe ze den heelen dag door gestookt hadden om de vocht er uit te krijgen, met kijk zùkke vuren en vlammen, dat 'r haartjes bijna verschroeiden,.. terwijl zij dit alles met haar zachte stemmetje verhaalde, liep Jaap maar stil naast me. Opeens voelde ik z'n handje in de mijne. Ik keek even neer, en zag 'n paar groote, bedroefde oogen en bevende lipjes.

‘Wat is er Jaap?’

‘Ik.. ik.. ik huil haas.’

‘Waarom dan, baasje?’

‘Omdat, omdat’.. en toen huilde hij ook al heelemaal, ‘omdat Joost nu zoo vreesik alleen is, zoo zielig!’

‘Och jonge,’ zei Anneke wijs, ‘d'r zijn daar immers óók menschen.’ En toen tegen mij, met 'n knipoogje van: dat begrijp je natuurlijk wel: ‘Die Jaap vindt 't altijd zoo naar als menschen alleen zijn, en als we over Joost praten, dan moet hij altijd huil-haas’.

Ik zelf was er dicht aan toe. Niet allen, om het gevoel dat Jaap's vermoeden waarschijnlijk juister is, dan Anneke's troostende verzekering, maar vooral om die roerende bezorgdheid van 't zorgelooze avonturiertje, waarvan ik alleen nog maar pientere zelfzucht en koddig rationalisme verwacht had. - Om hem te troosten vroeg ik wat ik hem nu eens vertellen zou. Hij dacht lang na en zei toen: ‘vertel 's 't verschil tusschen 'n komeet, 'n profeet en 'n dieet. Dat is van sterre, dat moet ik nog wete.’

13 Oct.

Vanmiddag waren de beide baronesjes van Eijkestein weer hier. Wat hangt er toch veel van onze stemming af! Ik verbaasde mij voortdurend er over hoe ik deze onbeduidende schepseltjes onlangs zoo genoegelijk boeiend had kunnen vinden. Oom Edgar wilde te mijner eere met hen en andere kennissen uit de buurt een parforce-jacht organiseeren, maar ik wou daar niet van weten. Ik ben veel te dankbaar als ik eens 'n paar argelooze herten te zien krijg, en vind 't barbaarsch ze dood te jakkeren. En nu zal het een heel tamme vossejacht worden, met piekniek van poeliershazen enz. tot slot. Er mag geen mùsch geschoten worden. En de vos ben ikzelf. Ik mag mij deze dagen vóór den 17de wel goed trainen in 't paardrijden. Het bruine baronesje garandeerde mij schalks, dat ‘Henri’, die gisteren aangekomen is, me wel vangen zou. Zeker zoo'n echte sport-charmeur. Ik zal morgenochtend telegrafeeren om m'n rijcostuum; voor zulk fashionable gezelschap kan ik toch niet, zooals tot nu, in fietsrok en blootshoofd te paard zitten. O, dat horribele zwarte kaasbolletje! Ik zal zorgen, het bij de eerste hindernis onvindbaar te verliezen.

Een briefje van B.; zij is wezenlijk heelemaal down. Had ik haar maar dadelijk geschreven; maar natuurlijk bleef het weer ongedaan

Is kritiek noodig voor 'n kunstenaar? In abstracto wel. Het is moeilijk z'n feilen te leeren kennen, laat staan te overwinnen, zonder den vriend, die ze ons toont. Een vriend! Maar de tegenwoordige literatuur doet mij meer denken aan 'n wereld van niets dan scherp concurreerende fabrikanten, die onder invloed van een onbegrijpelijke epidemische zinsverbijstering, elkààrs prijscouranten schrijven. Dat is heel mal. Een of ander jaloersch vijand stalt onze fouten (nota bene meestal slechts verméénde fouten, of dingen die juist àls fouten onze deugden zijn) in den breede en met grievend leedvermaak ten toon; of 'n pseudo-vriend blaast even onredelijk onze vermeende deugden op, misschien wel op hoop van wederdienst.

Ik kan mij wel een kriticus voorstellen, die 'n echt vriend en toeverlaat voor ons zou zijn; een man, wiens afkeuring ons zou helpen, zonder ons te verdrieten en te ergeren, en wiens lof ons zou verheugen zonder ons verwaten te maken. Een man van alomvattenden geest, doordringend gevoel, absolute welwillendheid en rechtvaardigheid, zonder stokpaardjes, zonder naijver en pedanterie, zonder ijdeltuiterij en Streberei, zonder protserige artisticiteit, zonder aestheticisme en vooral zonder woordkunst. Hij mag dan desnoods zelf ook kunstenaar zijn, maar 't lijkt me toch beter, gezonder, wanneer hij dat niet is. Een kunstenaar-kriticus is een witte raaf; en bij ons is al wat krast, kritiekt, kritiekkrast en kritikastert, zwart.

14 Oct.

Ik heb zijn vier brieven weer herlezen,

en opnieuw besef ik, dat het voor een groot deel irritatie, ergernis om den au fond toch juisten kijk, dien hij op mij heeft, zijn die er mij toe brachten, zoo ignobel met hem te spelen. Mijn God, heb ik mij dáárvoor uit zooveel kinderlijks, zooveel vooroordeel en kleinzieligheid vrijgevochten om ten slotte te moeten merken, dat ik, evenals iedere andere vrouw, van een man toch eigenlijk niets anders verlang, dan wat vleierij? De eerste man, die mij geheel als mensch behandelt, ergert me.

'Een vrouw "acht" het goede en nobele in ons, maar het slechte en onwaardige in ons heeft ze lief', wie heeft me dat toch eens gezegd? Of heb ik het gelezen, is het een van de vele bittere reflecties van een van de vele groote mannelijke geesten die door vrouwelijke armzaligheid vereenzaamden of tot onvruchtbaarheid verlamden?

Maar och, is 't niet met den man precies zoo? Een man wordt toch ook meestal gecharmeerd juist van onze bijkomstige, minstwaardige eigenschappen, zelden van onze beste.

Joost niet, en dat is 't fatale. Hij heeft de dingen, geloof ik, lief 'in den geest en in waarheid'. Mij ook? Wat klinkt dit zonderling, dit 'mij ook'. Toch niets verontrustend. Juist, omdat ik er zoo heel zeker van ben, dat zijn liefde (klinkt ook al zoo zonderling als je 't neerschrijft), totaal onafhankelijk is van al die attractietjes, waarop mannen plegen te verlieven. Of neen, onafhankelijk misschien niet, zoo'n droogstoppel kan hij onmogelijk zijn. Maar hij aanvaardt ze als vanzelfsprekende aanhangsels bij het wezenlijke en hij zou, geheel zonder eenige zelfoverwinning, uit natuurlijken drang, even lief tegen me zijn, als hij me met een gezwollen neus en een hoofdpijnkapsel en met een scheurend-

heesche influenza-stem vond, als wanneer ik mooi en stralend en een ‘succes’ was.... Ja, misschien nog zachter.

Ik wou dat ik precies mijn gemoedstoestand kon analyseeren, niettegenstaande mijn gewonen angst voor àl te diepgaande zelf-ontleding. Ik voel de jammerlijke ontevredenheid met mijzelf, de pijnlijke schaamte van een flirt, die bemerkt, dat ze toevallig 'n éérlijk man bedriegt. Maar het bevreemdende is, dat ik heelemaal niet met hem heb geflirt en hem ook eigenlijk heelemaal niet heb bedrogen. En goed beschouwd ook volstrekt geen onrecht aangedaan.

Ik heb mij aan hem bloot gegeven, ik heb hem iets van mijn innerlijke verdeeldheid, mijn verscheurdheid, laten zien, tenminste laten voelen. En hij doorzag die natuurlijk even goed, alsof ik ze hem in vol vertrouwen had gebiecht. Is het spijt over mijn ongewone openheid, die mij deed zwijgen? Schaamte over mijn verkapte bede om hulp? Hoe dwaas, hoe kinderachtig alweer! Het is immers wààr, dat ik in mijn hart verlangde naar dat vertrouwen, en wezenlijk hoopte, dat hij iets voor mij zou kunnen zijn. Had ik hem anders ook maar één woord geantwoord; zou ik hem anders die zoogenaamd vergeten brief nog hebben gezonden? Als hij hier was, zou ik hem dit alles gewoon zeggen, en ik geloof zeker, dat hij mij begrijpen zou, misschien beter, dan ik op 't oogenblik mij zelf begrijp.

***Hagenau*, 15 *October*.**
***Aan Elisabeth van Rosande*,**
***Boekerode, Oostwolde*.**

UW brief van 31 Mei-11 September, heb ik inderdaad ontvangen. Ik had hem ook willen beantwoorden, maar wist niet hoe. Uw aanmaning daartoe maakt het mij nog veel moeilijker. Neen, ik was in het geheel niet gegriefd over wat er misschien grievend leek in uw schrijven, en ik had ook volstrekt niet het gevoel, dat u mij miskende. Met veel, heel veel er uit was ik blij, en veel ook heeft mij zonderling weemoedig en bedroefd gemaakt.

Maar wat moet ik u antwoorden? Dat werkelijk voor mij het woordje ‘lief’ heel iets anders zegt, dan voor uw dominee; alleen, omdat ik het toevallig nooit anders heb uitgesproken dan tegen een vrouw die mij werkelijk lief wàs en tegen dat lieflijke wezentje, dat u nu óók kent (zij heeft mij geschreven van haar en Jaapje's bezoek bij den burgemeester)? Of dat ik mij bij ‘vriendin’ iets anders voorstel, dan een bejaarde douairière? Dat uw betoog over de vrouwenkwestie volstrekt niet in strijd is met het mijne, maar dat u alleen nog wat meer doorslaat dan ik? Zonder het echter even ernstig te meenen. Dat u in de wijding van uw Godshuis blijkbaar evengoed den stillen lach kunt hooren, als ik in mijn bosschen? Van dergelijke antwoorden zou ik u er makkelijk twee dozijn kunnen geven.

Neen, neen, dàt verlangt u niet, dààrom gaat het nu niet meer. En ik weet heel goed, dat u mij alléén maar poogde te grieven, omdat u uzelf in uw

uitingen precies zoo machteloos gevoelt als ik.

Ik zou heel andere dingen moeten zeggen; en dat kan ik niet, omdat ik den moed verloren heb argeloos uit te spreken wat ik voel. Ik voel tegenover u een ontmoedigende en vernederende onbeholpenheid; vernederend, omdat ik mij tegelijkertijd niet kan los maken van de gedachte, dat u mij niet verstaan *wilt*. Uw aanmaning voegt daarbij zelfs de vrees, dat u mij een beetje wilt kwellen. U hebt de schertsende kwalificatie van ‘schorpioen’ tè gracieus aanvaard, om er niet den ernst van te gevoelen. Vergun mij daarom dat ik mij houd aan het slot van uw brief en deze correspondentie staak. Wij konden blijkbaar den juisten toon tegenover elkaar niet vinden. Als u Anneke was en ik uw oude Piet, zou het beter gegaan zijn, maar ik kan blijkbaar uw volwassen speelschheid, of wat ik daarvoor houd, evenmin goed begrijpen of verdragen als u mijn volwassen pedanterie, of wat u daarvoor houdt. Bovendien, ù bent moe van een mislukte praktijk, ik van een onvruchtbare theorie van leven en liefde. Ziedaar een weinig belovende combinatie. Als ik Piet was zou ik zeggen: ‘Betje, ik ben wel van 'n ander soort, maar geloof me, het leven is anders dan je denkt, en de liefde ook.’ Ofschoon ik aan den anderen kant betwijfel of Piet's inzicht het juiste zou zijn. In elk geval voel ik mij volkomen ontmoedigd en machteloos.

Ik neem dus afscheid. Ik ben u oprecht dankbaar voor wat u mij, ondanks mogelijk misverstand en al was het dan maar puur voor uw eigen grillig genoegen, hebt gegeven van uzelf. Tot aandenken aan deze zonderlinge correspondentie zend ik u het dagboek, dat ik tijdens de maanden van uw zwijgen schreef. Van morgen wilde ik het vernietigen, maar

de traditioneele zelfmoordenaarsangst deed mij aarzelen. Nu zend ik het u, niet uit vrees voor verloren gaan van copie, want u zult misschien minder hechten aan dit souvenir dan aan de oude balboekjes die u niet verbrandde; maar alleen om de maat mijner dwaasheid vol te meten: omdat ik namelijk hoop, dat het u misschien tóch nog iets zegt. En vooral ook omdat ik desnoods wèl den indruk bij u wil achterlaten van een onnoozelen romanticus en een eigenwijzen schoolmeester, maar zeker niet dien van een flirtenden gevoelsdandy met kaalhoofdige ziel, die vlast op afgeschonken thee.

Met hartelijken groet,

Joost Vermeer

Vervolg dagboek Elisabeth van Rosande

17 Oct.

O die jacht, die afschuwelijke jacht! Hoe kom ik dezen dag door! Gisteren zijn brief! En het dagboek, dat ik niet eens lezen kon, omdat ik met juffrouw Tersteeg nog alles voor de picknick regelen moest, en met Leentje m'n costuum in orde maken.

Ik heb 't nog geprobeerd vannacht, maar ik kón niet lezen van onrust en overspanning. En nu, nu kan ik wéér niet. Als hij dien brief maar niet geschreven had! Wat moet ik hem 'n pijn gedaan hebben, dat hij zóó schrijven kon. Van die pijn staat misschien in z'n dagboek. En ik moet vosje spelen en lief en gezellig en fleurig zijn; vooral fleurig, voor oom's pleizier, en voor den notaris van Klaarbeek z'n pleizier, en voor Agnes' en meneer van Eijkestein's en juffrouw Tersteeg's pleizier. En 't liefst zou ik huilen van spijt en ellende, als dat m'n teint niet bedierf. Ik kan er niet af, ik kan toch de partij niet laten mislukken?

Ik zal maar eerst gaan zwemmen, om tien uur komen de gasten pas.

18 Oct.

Nu éérst schrijven over de jacht, dan zwemmen, en van middag, rustig, heel rustig het dagboek lezen. Ik zal 't gaan lezen onder den grooten berk, *den* berk. O, ik weet 't nog precies hoe hij daar

stond, de vreemde, armoedige jongen met z'n hongerende schitter-oogen, waar ik bang voor werd, zonder dat ik 't toonen wilde. Waarom toch heb ik niet willen erkennen dat ik mij die scène wel degelijk herinner? Dat ik dagen er na nog mijzelf laf en hooghartig schold, omdat ik geen vriendelijk woord voor hem vond. Dat ik later werkelijk een schets, een romantische fantasie heb geschreven over die ontmoeting? Ben ik zoo dwaas terughoudend geweest alleen om z'n aanval beter te kunnen weerstaan? of uit vrees dat hij toch niet zijn zou als die jonge fantasieheld? En waarom tegenover hem die wreede plaagzucht, die geraffineerdheid, waarop ik al sinds tien jaar niet meer trotsch ben en die ik al minstens vijf jaar verafschuw? Maar als boete zal ik het dààr gaan lezen. Ik zie er tegen op. En ik heb niet 't recht ermee te beginnen, nu ik nog leef in de luchtig-mondaine sfeer van gisteren. Ik heb het gevoel dat 't me veel pijn zal doen, maar tegelijk dat het de pijn om z'n brief zal verzachten.

O die jacht! Het is als 'n roezemoezige karneval aan mij voorbij, over mij heen gejaagd. Ik wil er niet veel over zeggen, m'n animo en opwinding waren geforceerd, onecht bijna. Ik heb mij natuurlijk weer kunnen beheerschen - of, misschien zeg ik beter: laten meesleepen - ik ben opgewekt, ‘fleurig’ geweest, ten pleiziere van het heele gezelschap, en óók van mijzelf. Maar nu achteraf lijkt het mij een vrij banaal buitenpartijtje. Wij reden als dollen, dat was prettig. En ik viel in 'n sloot, dat was min of meer belachelijk. En we picknickten, heel ‘landelijk’, d.w.z. wij knabbelden sneedjes boerenbrood bij de sardines, patés en koude kippen, die we hadden meegebracht. Van de gasten heeft niemand mij bijzonder geïnteresseerd, behalve dan Henri, van

wien Agnes nu eens heusch niet te veel heeft opgesneden.

Hoe heerlijk onbezorgd is hij! Dat ik m'n hals wel had kunnen breken, kwam heel niet in hem op. Hij juichte, toen hij me zag vallen, en lachte, toen hij me uit de sloot haalde. En zoo jongensachtig natuurlijk was hij daarbij, dat ik niets geen teleurstelling over mijn nederlaag, en nog minder schaamte over m'n vernederende positie voelde, en gul kon meelachen, toen hij Agnes, die ons het dichtst op de hielen zat, toeriep: ‘Heb je niet 'n mooi hokje op Eykestein? dan neem ik 't vosje mee.’ Ik geloof, dat Agnes ter plaatse een engagement verwachtte, net als juffrouw Tersteeg gedaan zou hebben. Maar hij had er blijkbaar niets mee bedoeld, dan 'n onschuldig grapje. Hij informeerde nonchalant: ‘Toch geen èrge pijn?’ Ueberhaupt gedroeg hij zich op 'n manier, alsof dames zich in 'n moddersloot evenzeer op hun gemak plegen te gevoelen, of tenminste behóóren te gevoelen, als in 'n salonfauteuil. Met z'n eigen overwinning toonde hij zich volstrekt niet bijster verheugd, ofschoon de beide andere jonge menschen ze hem zichtbaar benijdden. Er zat wel iets in z'n houding van: ‘'t spreekt toch vanzelf, dat ik haar vangen moest,’ maar 't hinderde mij niet, het doodleuke van zijn manier was te verkwikkend. Ik verkleedde mij in 't jachthuis. Een warme trui van den opzichter en een dito rok van z'n vrouw, en in deze rare combinatie zat ik aan bij de picknick. Hij zat naast me en de eenige ridderlijkheid, die hij zich veroorloofde - en die mij zonderling aandeed: als 'n mij rechtmatig toekomende hulde èn als 'n vernedering, als 'n ‘jij bent au fond toch ook maar zoo'n troetelpopje’, - bestond daarin, dat hij me, onder het motto: ‘Je mot wat in je trui groeien,

kind', met allerlei lekkers trachtte te overladen. Clotilde scheen lichtelijk onthutst over zulk een vrijpostig gezegde; Agnes dacht het hare; maar hij heeft mij verder niet getutoyeerd. Hij kraakt noten met z'n handen. Ik vind hem amusant en aardig. Maar of zijn sociale bemoeiingen veel verder reiken, dan die van zijn zusters, betwijfel ik. Daar in Engeland schijnt hij alles behalve kunst, wetenschap en literatuur bestudeerd te hebben. Daarentegen weet hij benijdenswaardig veel van paarden. En zonder dat hij zich daarop iets laat voorstaan. Dat respecteer ik bepaald in hem. Tine R. weet niet half zooveel van hygiënischen woningbouw als hij van modelstallen, en loopt toch overal met haar wijsheid te koop. En zoo en passant liet hij zich ontvallen, dat hij olifanten en rinocerossen gejaagd had aan het Albert-Nianza. Ei, ei, en déze man heeft drie kwartier als 'n dwaas achter mij, met m'n afgezakt knotje, aan gedraafd; en me uit 'n sloot gevischt, en noten voor mij gekraakt! Hij is 'n groot, heel groot kind, met stevige kuiten en knuisten en heldere oogen. En bang voor niets. En stelt zich niet aan. Allemaal heel prettig. - God, wat heeft 'n man, die van z'n jeugd af aan heeft gedaan, wat hem inviel, die heeft gekocht en genómen, wat hem begeerlijk toescheen, toch 'n aantrekkelijke Rücksichtlosigkeit! En hoe sterk is in mij soms de primitieve 'vrouw' (of de bête 'dame'?) die die hardheid bewondert, en er zelf door zou willen lijden? Dit is juist de tegenkant van dat deel van m'n wezen, dat zich naar Joost richt.

23 Oct.

Al die dagen heb ik mij gedwongen er niet over te schrijven; ik heb mij zelfs willen dwingen er niet over te denken. Ik heb maar gewandeld

en gereden, met oom of alleen; en gelezen, en gepiekerd over nieuw werk; 't idee van zoo'n dorpsroman trekt me sterk aan. Maar 't wil niet, alles staat hier te veel met hèm in verband.

Ik weet niet, of 'n kwajongen die met de zweep gehad heeft, z'n striemen kan vergeten. Misschien onder het verzinnen of uitvoeren van een nieuwe streek; maar ik heb den hoon van zijn brief onophoudelijk voelen zengen, als 'n brandmerk in m'n hart. En de afleidende streek, dien ik had kunnen begaan: 'n avontuurtje met Henri, heb ik goddank nagelaten, en wezenlijk zonder veel tweestrijd. Agnes' voorspelling is niet uitgekomen, hij heeft mij niet gevangen. Ik ben ook gisteren niet ingegaan op zijn flirtpogingen, en ik voelde mij door die standvastigheid zeldzaam voldaan. In zijn houding vond ik zelfs iets beleedigends. Bij de jacht was hij 'n gewoon, prettig en innemend man; toen behandelde hij mij en camarade, als gelijke. Maar gisteren was hij weer ‘de groote vijand’. Ik voelde weer heel sterk, hoe 'n man, die flirt, ons eigenlijk beschouwt als z'n mindere, z'n speelgoed. Enfin, dat is wederkeerig. Ik dacht aan Joost's dagboek, 4 Juli, en voelde mij sterk. Mijn God, hoelang nog zullen man en vrouw zóó onwaardig tegenover elkaar staan?

Gisterenavond heb ik weer lang met Leentje gepraat; zij zou in d endorpsroman wezenlijk 'n hoofdfiguur kunnen worden. Maar 't was mij vooral er ooi te doen, haar weer te vertellen van Joost. Zij spreekt altijd zoo lief over hem: hoe hij het gezin ophield, toen haar vader zitten moest; hoe hij den man later aan werk hielp, en bleef helpen, toen hij weer aan den drank raakte. De bekende afschuwelijkheden van armoede en dronkemansmisère. Als ik dergelijke verhalen hoor, denk ik altijd in verbazing: hoe

komt 't in godsnaam dat zulke menschen niet nóg meer stelen en nóg meer drinken, en dat zij de heele maatschappij, die al die ellende maar duldt, niet even bont en blauw en kort en klein slaan, als ze 't hun eigen vrouwen en huisraad doen. Als ìk een tiendepart had ondervonden van 't onrecht en de vernederingen die hun wordt aangedaan, liep ik stellig allang als een petroleuse revolutie-schreeuwend door de straten. En dan te denken, dat Leentje uit zóó'n milieu komt! Zou ze zoo flink zijn geworden ook zonder Joost? Wel opvallend is het, dat haar flinkheid even onbewust, of liever gewoon, is, als bij Frans.

Maar zij moet wel heel veel van hem houden. Zij liet me een portret van hem zien, dat zij hem als afscheid bij z'n vertrek gevraagd had; er stonden tranen in haar oogen. Ik heb mijn eigen oogen wel eens zoo gezien in een spiegel, en opeens schokte de gedachte door mijn hoofd: ‘Zij heeft hem lief gehad. Maar hij?.... hij heeft dikwijls in die oogen gekeken, en zij zijn als de mijne, wat ging er dan in hem om?’ Toen vroeg ik haar, of hij ook veel van hààr hield, en ik zei 't opzettelijk een beetje schalks. Maar zij antwoordde zóó argeloos: ‘O ja, hij was altijd even lief voor me,’ dat ik mij schaamde. Zij liet mij een brief lezen, dien hij haar geschreven had bij den dood van haar vader. ‘Meneer Joost was toen erg ziek, ziet u.’ Ik had moeite om niet te laten merken, dat ik dat alles wist. En ik las den brief, dien hij geschreven moet hebben, zelf met den dood voor oogen, en misschien op denzelfden dag, in 't zelfde uur, waarin hij in vertwijfeling dacht aan mij en mijn hardvochtig zwijgen; ik kon mijn tranen niet bedwingen. Het was een brief, wonderbaarlijk ‘kunstig’ geadapteerd aan hààr manier van zijn en

hàár bevattingsvermogen, maar zonder eenige neerbuigendheid of vertoon van medelijden; vol aandoenlijke bezorgdheid en lieve raadgevingen, net precies, wat ze noodig had, om zich getroost en gesterkt en toch nog een vrij, zelfstandig mensch te kunnen voelen. Ik geloof, dat ik haar nooit zóó volkomen en vanzelfsprekend als mijn gelijke zou hebben behandeld. Zou dat wezenlijk de beste manier zijn, om menschen tot ‘gelijken’ te màken? En zou het bij Joost natuur zijn of methode? Beide, denk ik.

‘En zoodra hij beter was, ging hij naar uw oom, en maakte, dat ik hier kwam. Dat ging niet zoo héél makkelijk; niet om meneer, die vond 't dadelijk goed; maar hij heeft wel 'n keer of vier met juffrouw Tersteeg moeten praten, vóór hij die had overgehaald.’

Ik moet bekennen, dat dìe opoffering mij heelemaal verteederde. Dàt waren dus de ontmoetingen die 't juffrouw Tersteeg hebben aangedaan!

Ook Anneke heb ik gesproken. Ze kwam mij tegen op den weg naar 't dorp en vroeg verwijtend waarom ik haar nooit meer gehaald had. Ik ging met haar mee, want.... ze had 'n verrassing. Ik liep met haar door heel het kleine tooverland: de boschjes, de ‘woestijn’, die nu geen mestvaalt meer is, de tuintjes, 't vijvertje langs, dan 't priëel, het oventje, en 't was, of alles nu weer een heel ander aspect had, sinds ik er ook over gelezen had in het dagboek.

De verrassing was een brief van Joost aan de kinderen. 'n Bedankbrief voor ‘'t Geluk’, dat ze hem gestuurd hadden op z'n verjaardag. Dat net zoo van pas kwam, omdat er juist ‘iets liefs, waaraan hij gehecht was, gebroken was’ - als 't maar niet 't kopje is, dat moeder hem heeft meegegeven, zei Anneke;

en ik bloosde en zei: neen, zóó erg zal 't wel niet zijn. - En toen 'n koddige fantasie over het leven in de groote stad, met teekeningetjes van trams, dienders, huizen, een koning enz. En hij vroeg met zoo hartelijke zorg naar alles, naar de electrische bel, die Frans zou hebben aangelegd, en wie of nu wel Anneke's humeurtje wegtooverde, nu hij er niet meer was, en of Jaap nog wel eens vloekte. En dan weer allerlei grapjes en lieve vragen. En de datum was 15 October.

Dit, en zoo'n brief aan mij, dat kan die man schrijven op één dag. Als bijlage had de brief een sprookje: waarom de hei wit geworden was. Het ontroerde mij sterk. Anneke zal het voor mij overschrijven.

***'s Avonds*.**

Het dagboek verzacht den brief wel. Ik heb soms een gevoel, alsof het hem eigenlijk geheel opheft. Alsof het onredelijk van mij is, mij dien brief zoo aan te trekken. In het dagboek heb ik immers toch zijn ware gedachten en gevoelens, ook over mìj?

En nu moet het ook uit zijn. Ik leg mij hier niet bij neer. Is het niet een te onduldbare zotheid, dat er ‘misverstand’, 't ordinaire begripsgeharrewar zou bestaan, 'n soort van wrok misschien nog wel, tusschen menschen als wij? Mijn hemel, waarom zou ik hem niet eenvoudig nog eens schrijven, en dan heel eerlijk, precies wat ik bij het lezen van den brief, en van het dagboek, heb gevoeld?

Of waarom ga ik niet naar hem toe? Ik zal over Hagenau naar huis gaan en hem opzoeken; dan komt immers alles in orde.

Ik heb nooit zoo lang in onrust gezeten over iets hinderlijks, als tijdens dit mislukt séjour te Boekerode.

***Oostwolde. Boekerode*, 24 *Oct.* 19....**
***Den Heer Joost Vermeer*.**
***Red. de Courrier. Hagenau*.**

HET is mij niet mogelijk onze correspondentie zóó te laten eindigen. Ik móet u verzekeren, dat ik, zelfs zonder dat ik uw dagboek kende, later niet aan u gedacht zou hebben op de wijze, die u vreesde, of als aan éénig ander man, wiens brieven mij ooit hebben teleurgesteld. En ook dringt mij de angst, dat ù van mìj verkeerd zult denken. Wel zult móeten denken, om de dikwijls onhandige en oneerlijk lijkende - och, misschien ook wezenlijk oneerlijke - wijze, waarop ik u schreef. Ik kan dat niet verdragen, deze heele maand is het een soort obsessie voor mij geweest.

U bent tegenover mij altijd volkomen open geweest; ik wist dat eigenlijk wel, maar ik besef het toch eerst ten volle, nu ik met zooveel blijdschap en beschaming - ik weet niet welke grooter was - uw dagboek heb gelezen. Ik wil probeeren even open te zijn tegen u.

Ik heb uw toenadering, uw vriendschap, verlangd en gezocht. Dat is zoo. En tegelijk was ik er bang voor. Waarom? Och, om de herinnering aan zooveel desillusies. Dat heb ik u trouwens duidelijk genoeg doen blijken, niet waar? Dat is het heele, of ten minste meer dan halve geheim van mijn grilligheid. Toen u mij voor het eerst schreef, was ik juist in een stadium, waarin ik meende een zekere rust bereikt te hebben; een soort vrede met mijzelf en mijn lot; ik zag iets verledens, iets voorgoed

voorbij's achter mij, en een afgebakend leven van werk en plichten vóór mij. Ik dacht, dat mijn hart wijs en berustend was geworden. Toen kwam u en bracht weer nieuwe beroering. En ik begreep zoo heelemaal niet, wat ik eigenlijk aan u had. Nù ken ik u beter en begrijp, dat mijn gevoel in elk geval bij u veilig is.

Over ùw gevoel voor mij zal ik maar niets zeggen. Er is misschien niets dat zóó ontroert, als het besef, dat er iemand is, die, zonder dat we het vermoedden, weken lang met z'n beste gedachten bij ons is geweest. Maar ik heb me nu eenmaal aangewend, om u een heel klein beetje te plagen, door u sentimenteel te noemen, en van 'n eenmaal aangenomen pose kom je niet licht los.

Maar ik wil wel bekennen, dat ik er veel voor zou geven, als ik heusch voor u kon worden wat u van mij - zoo ongemotiveerd - verwacht hebt: een echte vriendin, bij wie geen misverstaan om onbeholpenheden meer mogelijk is. En als ook u dat nóg wilt.... Wat is 't gek, dat in 'n brief te moeten vragen aan ù. Ik kan mij niet denken, dat ù ‘als 'n man van karakter’ voet bij stuk zoudt houden, en zeggen ‘neen, nu moet 't ook maar onherroepelijk uit zijn.’ Ik kan niet anders gelooven, dan dat u mij zult begrijpen, ik zeg niet eens verontschuldigen, want in uw gedachtesfeer moet duijkt mij alleen plaats zijn voor begrijpen, en dan aanvaarden, zooals 't is.

Maar schrijf mij dat. Dat u mij niet minacht. Natuurlijk niet. Is dat te kinderachtig van me? O, maar u kunt ook niet beseffen, hoe goed mij zulk een moreele bevestiging zou doen, hoe ik verlàng naar 'n mensch, die eerlijk is, die me niet vergoodt, maar ook niet oordeelt. Een mensch, die begrijpt.

Ik zou u heel lang over mijzelf willen schrijven, om u alles uit te leggen. Maar ik ben bang, dat ik mij dan ongemerkt zou gaan verdedigen, en mij beter motieven zou gaan toedichten, dan ik wezenlijk had. Daarom kan ik niet anders, dan me maar met handen en voeten gebonden overleveren door u op mijn beurt het dagboek te zenden, dat ik hier, op Boekerode, heb gehouden, en door het aan uzelf over te laten te doorzien wat daarin eerlijk is en wat misschien niet. Ik lees 't niet over, om nog eens te griezelen bij de gedachte, dat u me daarin toch wezenlijk tè grof, tè oppervlakkig, tè arm zoudt vinden. Ik voel me blij en warm, een mensch zóó te kunnen vertrouwen.

Begin November moet ik een kleine tournée maken, te beginnen den 2den in Overdam. Ik zal over Hagenau gaan, den 1sten. Kan ik u dan ontmoeten? Lang en rustig? Toen ik hier heen ging, was 't voornamelijk om u in uw omgeving te leeren kennen, en nu ik haar, zonder u, vond, had alles, niettegenstaande mijn spijt, toch nog veel bekoring. Hoe anders zult u 't hebben op uw bovenkamertje te Hagenau! Ik voel mij zoo schuldig, als ik er aan denk, hoe ik onbewust heb meegewerkt, om u het milieu te doen verlaten, waar u in hoort. Geloof mij, dat ik uw hartverscheurende klacht over uw kaas, koek en jam meevoel. Maar nu kom ik u opzoeken, om ze te proeven en te keuren, hoor! En al heb ik u, vrees ik, geen caviaar aan te bieden, wàt ik heb om u met uw omgeving en levensmenu te verzoenen, dat zal ik trachten u te geven, met heel mijn hart. En wilt u ook gelooven, dat het mij eigenlijk een beetje verheugt, nu te weten, dat ook ù nog niet geheel zelfverzekerd bent, ent nog niet absoluut genoeg hebt aan uzelf, dat ook u een

mensch blijkt die uit z'n evenwicht te brengen is?

U moet u zien vrij te maken, dan kunnen we een lange wandeling maken in het Sterbosch of in de duinen, bij gebrek aan de bosschen hier, waarin ik u had behóoren te ontmoeten ‘ter nadere kennismaking’.

Hartelijk gegroet,

Elisabeth van Rosande

Vervolg dagboek Elisabeth van Rosande

25 Oct.

ANNEKE kwam mij het sprookje van de witte hei brengen, dat ze netjes voor me had overgeschreven uit Joost's brief. Ik zal het thuis in mijn dagboek plakken. En toen, met haar liefste schuchterheid, liet ze mij lezen wat ze Joost geantwoord had.... ‘dat sprookje van prinses Erica vonden we allemaal erg mooi, maar Jaap zei al dadelijk ‘huil haas’ toen ze alleen dat bosch in liep en ik en juffrouw Roos Ande hadden dat ook haast gezegd, geloof ik, als we niet al te groot waren. Want juffrouw Roos Ande heb ik het laten lezen omdat ze evenzooveel van je houdt als ik. En mijn humeurtje is er niet meer geweest, dat is bij de kabouters gebleven, maar àls het kwam dan zou ik het juffrouw Roos Ande laten wegtooveren, net zoo als jij het vroeger deed.’

Zij vertelde mij, hoe dat in z'n werk ging. Humeurtje is een booze kabouter, waardoor Anneke nu en dan bezeten is. Maar als ze dan druilde of huilde, nam Joost haar op z'n schoot, streek haar met de hand langzaam over de oogen, en als die dan weer te voorschijn kwamen, moesten ze lachen, daar hielp niets aan. Dan kreeg ze op allebei een kusje en 't was in orde. Nooit nog was 't mislukt.

Ik trok haar naar me toe; ze zat op mijn schoot,

zooals ze bij hem gezeten had in haar verdrietjes. Lachend keek ze mij aan. Ik streek haar over de oogen, zooals hij 't gedaan had, maar toen ze te voorschijn kwamen, stonden ze vol tranen. En tegen mij aangenesteld, snikte ze: ‘Ik verlang zoo naar hem, laat hem toch terug komen’. Alsof ze wist, dat hij om mij was heen gegaan! Een poosje liet ik haar uitsnikken; toen herhaalde ik de proef.... en zij lachte. ‘Ja maar,’ zei ze toen, ‘nù wat 't geen humeurtje, maar verdrietje en da's geen léélijke kabouter.’

Toen vroeg ze, of ik het sprookje van Joost wilde voorlezen. Ik deed het, en weer kwam ik er door in dezelfde stemming, als den eersten keer; ik kon het gevoel niet van mij af zetten, dat Joost onder het schrijven aan mij gedacht had.

Anneke zag mij turen op het handschrift en vroeg verlegen, als bang, of ik dàt liever wou houden inplaats van haar afschrift. Ik weifelde, maar zei toen toch, dat zijzelf het bewaren moest en dat ik met het hare even blij was; ja, nog meer, want dat ik nu, als ik 't las niet alleen aan Joost zou denken, maar ook aan haar, die er zoo lang, zoo heel lang over had moeten schrijven met haar kleine vingertjes. Hoe glansden toen haar oogen.

Ik had heel den tijd, dat Anneke bij me bleef, heusch het gevoel, alsof Joost.... enfin, alsof ik werkelijk evenveel als Anneke zelf van hem hield;... of tenminste dat ik dat zou wenschen.

Dit is het sprookje van de Witte Erica:

Er was eens een prinsesje, dat heette Erica. Zij woonde in een prachtig paleis, zij had veel mooie kleeren en 't kostbaarste speelgoed. ‘Wat is zij gelukkig, zij heeft al wat haar hartje begeeren kan,’ zeiden de menschen als zij voorbij reed in haar gou-

den bokkenwagen. ‘Maar waarom zou ze wel zoo droevig bleek zien en waarom kijkt zij altijd in de verte?’ Dat begrepen haar ouders en haar broers en vriendinnetjes ook al niet. Maar prinses Erica had niet wat haar hartje begeerde. Want haar vader was een wreed koning, haar moeder trotsch en hardvochtig, haar broers waren ruwe rakkers die haar plaagden en kwelden en haar vriendinnen waren ijdel en hooghartig. Daarom liep zij dikwijls eenzaam den tuin van het paleis in, zocht er het afgelegenste plekje, een verborgen dalletje, vol brem en heide, vanwaar uit ze kon kijken over de vlakte, en ging daar zitten droomen. ‘Er is niemand die van mij houdt’, dacht zij dan, en van dat treuren werd zij zoo bleek. En dikwijls ook dacht ze: ‘Waarom bèn ik ook hier, waar ik toch zoo ongelukkig ben?’ Dan verlangde zij dat er iemand komen zou, een fee of een goede toovenaar, om haar weg te halen; en zoo leerde zij dat turen in de verte, waarmee haar broers haar plaagden en waarover de menschen zich verbaasden. Zoo droomde ze als klein meisje, en zoo droomde ze nóg toen ze al een jonkvrouw was,

Eens zat zij weer in haar dal en keek uit over de bloeiende paarsche hei; zijzelf zat daar tusschen als een teere, witte bloem. Op eens klonk er hoorngeschal en vóór zij vluchten kon, draafden een paar jagers voorbij. Achter hen reed wat langzamer een jonge, vreemde prins, dien zij nooit aan het hof gezien had. Hij was zeer schoon, en rijk gekleed, maar het opvallendste van zijn verschijning was zijn mantel, een wonderbaar fijn weefsel, ijl en glanzend als bedauwde spinnewebben bij maneschijn; als een zilverige sluier hing die over zijn wapenrusting heen.

Zoodra Erica den prins zag wist zij: ‘Hij is het.’ Zij sprong op en liep hem tegemoet. De prins hield

stil en keek haar lang aan. Toen vroeg zij: ‘Ben jij het Geluk?’ - Hij zei niet neen en hij zei niet ja. ‘Hoe heet je?’ vroeg zij nu. - Hij antwoordde niet. - ‘Waar woon je?’ Toen glimlachte hij, met zijn zweep wees hij wijd om zich heen en liet toen het uiteinde ervan rusten op Erica's hart. Daarop maakte hij een beweging als wilde hij verder rijden, maar Erica greep het paard bij den teugel. ‘Kom je mij dan niet verlossen?’ vroeg ze, ‘Neem je mij dan niet mee?’ - Maar de prins gaf nog altijd geen antwoord; hij nam haar blanke hand in de zijne, keek er glimlachend en als medelijdend op neer, bukte zich, kuste haar teere vingertjes, en reed toen plotseling, eer zij er op verdacht was, de jagers achterna.

Een poosje had Erica alleen zitten schreien, toen er een page, die van den jachtstoet was afgedwaald, langs haar kwam en haar vroeg of zij den prins en zijn jagers ook gezien had.

‘Zeker,’ antwoordde Erica, ‘en ik zal je zeggen waarheen ze gereden zijn, als jij me vertelt wie je prins is, want hijzelf heeft het mij niet willen zeggen. Maar ik weet zeker dat hij het Geluk is’. Toen sprak de page: ‘O prinses, ik mag niet zeggen hoe mijn prins heet en niemand van ons mag dat. Alleen hijzelf mag zijn naam noemen, en hij kan dat niet, want hij is stom. Maar als ge het ernstig wilt, dan kunt ge ééns zijn antwoord krijgen. Hebt ge zijn mantel goed gezien? Kijk, als een prinses met eigen handen voor hem een mantel maakt, fijner en zachter en glanzender dan deze, dan zal hij verlost zijn van zijn betoovering en zijn naam noemen. Maak zulk een mantel, en als hij eenmaal klaar is, zal hij wel komen. Maar denk er om; hij moet fijner en zachter zijn als het ijlste weefsel, en toch uit niets

anders gemaakt dan uit de vezels van doornbladeren.'

'Ik zal den mantel maken,' zeide Erica en wees daarop den page den weg. 'Zeg het uw prins; zeg hem dat ik zal wachten tot hij hem komt halen.'

Dien zelfden dag liep zij weg van huis. Dagen en weken liep zij door, tot zij kwam door een uitgestrekt bosch waar het vol stond van doornstruiken. 'Hier is mijn nieuwe vaderland,' dacht zij, en toen zij een boerderij zag, klopte zij er aan en vroeg om werk. De boerin kon haar juist gebruiken. Zij moest spinnen en weven leeren en meehelpen bij het maken van kleeren voor het gezin. Hard deed zij haar best en al gauw kon geen vrouw in den omtrek zoo goed spinnen als de bleeke Erica. Toen begon zij in haar vrijen tijd doornbladeren in te zamelen; met haar zachte vingers plukte zij de scherpe blaren tot vezels en spon zij de vezels tot draden. Maar die waren ruw en wat zij er van weefde was hard en grof en gerood door haar bloedende handen. Veel spot moest zij verduren van den boer en zijn gezin om haar dwaze tijdverspilling. Maar zij dacht aan den prins, en stil en blijmoedig werkte zij door. Ieder jaar werden haar handen geharder en vaardiger, en ieder jaar werden haar weefsels fijner en zachter, zoodat de boer ten laatste niet meer spotte en haar niets anders meer liet maken dan doornweefsels.

En 's zomers, als de hei bloeide op haar mooist, dan ging zij stillekens met haar fijnste weefsels, die zij had achtergehouden, naar een afgelegen heuveltje op de heide. Daar zat zij dan weer als een bleeke bloem tusschen de paarsche struiken en tuurde in de verte als vroeger. Maar de prins kwam niet, en als de nacht viel, ging zij eenzaam weer huiswaarts. En nederig zeide ze: 'Ik dacht wel dat ze nog niet

mooi genoeg voor hem waren' en dan gaf ze haar weefsels aan den boer, die ze gebruikte voor zijn gezin of verkocht aan de naburige hoeven. En niemand had ooit fijner en zachter stof gedragen, en wie haar droeg, voelde ook zijn hart er onder fijner en zachter worden. En daarom noemde men haar de 'weefster van het geluk'. Als zij dat hoorde glimlachte zij en die ééne glimlach was hààr geluk.

Zoo ging het jaar in jaar uit, tot zij een oude vrouw was geworden, met sneeuwig haar, en niet meer de 'bleeke', maar de 'witte' Erica genoemd werd. En wéér was het zomer, en wéér ging zij naar het eenzame plekje op de hei. Zij had nu één enkel weefsel bij zich; met bevende handen had zij het gemaakt en een heel jaar lang had zij er voor noodig gehad. Zij spreidde het uit over een struik en dacht: 'Hij heeft niet veel meer te kiezen; maar ik deed toch mijn best'. Haar oude oogen konden het weefsel niet goed meer zien, maar zoo schoon was het toen de morgenzon het bescheen, dat van alle kanten de vlinders kwamen kijken. Prinses Erica zat er als vroeger, en wachtte geduldig. 'Vreemd,' dacht zij. 'Nu heb ik heel mijn leven gewacht op hem en gewerkt voor hem, of ja, eigenlijk voor anderen, en nu is 't mij tóch alsof hij niet meer te komen hoeft.' Zij was moe, en terwijl zij dit dacht zonk zij in sluimer. Toen, in haar slaap, stond opeens de prins vóór haar, net zooals hij ééns geweest was. Weer wees hij met zijn zweep wijdheen in den ronde en weer richtte hij: daarna het uiteinde op haar hart. Toen sprong hij van zijn paard, wierp zijn toovermantel af, nam haar weefsel op en sloeg het zich om de schouders. Nu trad hij op haar toe, greep haar oude, rimpelige hand, kuste die en zei: 'Liefde heet ik, en wie mij dààr huist, brengt

geluk aan allen'. En weer wees hij op haar hart.

En terwijl hij haar hand vast hield, voelde de oude, sneeuwwitte Erica, hoe zij weer jong en schoon werd als toen zij den prins het eerst gezien had. Hij tilde haar op, zette haar vóór zich op het paard, en in zijn armen reed zij heen naar het land, dat haar oogen zoolang gezocht hadden in de verte.

De menschen zeiden, dat zij in den slaap was heengegaan. En dat was ook zoo. Maar zij meenden daarmee dat zij gestorven was, en zij begroeven haar op dezelfde plek waar zij haar lichaam naast den toovermantel hadden gevonden. - En toen het daarna weer zomer werd, bloeide er midden tusschen de paarsche hei één enkele struik met bleeke, teere bloempjes. En wanneer er eens een eenzaam mensch naar dat verre heuveltje verdwaalde en die struik zag, dan dacht hij: 'Hoe zeldzaam, een witte erica, dat zal wel iets heel bijzonders zijn.' En dan plukte hij een takje en zond het aan wie hem het liefst ter wereld was, en dien bracht het bloempje geluk.

's Avonds.

Het is niet alleen de 'aanhaling' uit mijn laatsten brief, de kleine-meisjesklacht: 'er is niemand die van mij houdt' (die aan Jaap z'n 'huilhaas' ontlokte) waardoor ik voelde, dat Joost aan mij gedacht had. Anneke heeft zich verschreven, 'Er was eens een prinsesje dat heette Elrika..' de *l* is doorgeschrapt. En nu herinner ik mij opeens, dat ook Joost zich oorspronkelijk verschreven had. 'Elisa' heeft er bij hem gestaan en door de **l** en de *s* heen heeft hij dik de goede letters geteekend. Ik heb het opgemerkt; vreemd, dat het eerst nu tot mijn bewustzijn doordringt.

Maar ik zal geen witte haren krijgen bij eenzaam wachten en geduldig werken. Waarom heeft hij mij

zóó willen voorstellen? Zoo is hijzelf in zijn droomverdrwaasd hart. En zoo wil hij daarom ook mij zien. ‘Der reine Tor’, die als knaap geen evenwaardige vrienden vond, omdat hij een kroonprinses liefhad; eens wil hij tot mij komen om mij te openbaren wat liefde is, en ik, ik moet dat geluk verdienen door geloof en toewijding. Niet hìj zal wachten op mij, zooals tot nu, maar ik op hem! Dàt is zijn gedachtegang geweest. Zijn *gedachtegang*? Misschien weet hij het zelf niet zoo precies, het zou mij niet verbazen, als hij dit sprookje gedroomd heeft. Maar dat zal ik hem vooral niet zeggen, anders gaat hij nog meer waarde hechten aan zijn nachtelijke fantazieën, die hem toch al zooveel belang inboezemen, en waaruit hij in zijn dagboek zulke naïve conclusies trekt. Zoodra ik hem zie, (want als je zulke dingen zegt, missen ze de stekeligheid, waarmee ze, geschreven, zouden kunnen wonden) zal ik hem er over onderhouden dat hij in dit opzicht sprekend lijkt op de, ook door hem uitgelachen, juffers, die de lengte van je naam in verband brengen met het sterrebeeld, waaronder je geboren bent, en die ach en wee roepen, als het getal van je jaren niet klopt met het aantal knoopjes op je morgenjapon.... Heeft zelfs Leentje, dat lieve, schuchtere natuurkind, me niet toevertrouwd, dat Joost haar vaak droomen liet vertellen, en daar dan allerlei wijsheden aan vastknoopte? ‘'t Hielp me altijd erg’, voegde ze, God beter 't, er nog aan toe. Ik zou wel eens willen weten, of er iets ter wereld te vinden is, waar hij geen diepen zin zou weten in te leggen. Zelfs uit mijn banaal, huisbakken, slaap-getob zou hij, vermoed ik, mijn intiemste harts-geheimen te voorschijn fantaseeren. Waarom prikkelen mij zìjn droomen dan zoo, ondanks hun dichterlijkheid nog wel?

Omdat hij mij er een rol in géét, omdat hij zijn eigen vage romantische wenschen tot profetie wil maken? Wat zijn er toch veel kanten aan hem. Ik voel wel, dat ik mij altijd tegen hem zal moeten verdédigen. En ik zou hem toch zoo graag genezen.

Genezen, dat pedante woord, dat wij gebruiken tegen al wat grooter en edeler is dan onze alledaagsche.... gezondheid? nuchterheid? zelfzuchtige bekrompenheid?

26 Oct.

Ach, ook tegen een ander zal ik mij hebben te verdedigen, Henri van Eijkestein. Hij kwam met zijn zuster afscheid nemen. Ze waren aan het paard rijden, op weg naar Interloo, maar toen ze voorbij Boekerode kwamen, herinnerde Agnes zich opeens, dat ik over een paar dagen weer zou vertrekken, en daarom wipten ze meteen maar even aan. Ik zei, dat ik 't heel lief van Agnes vond, zoo aan mij te denken, en heel vriendelijk van Henri dat hij zich zoo voor z'n zuster opofferde. Waarop zij bloosde en Henri mij glunder aanzag en met een grappig knipoogje antwoordde: ‘Wat hebt u me toch duvelsch gauw in de gaten’. Arme Agnes, ze had ‘fyn spel’ willen spelen, maar Henri bedierf het met zijn openhartigheid; en ik geloof heusch, dat ze het alleen aan die ‘olifantenjagersmanier’, (waarop ze overigens aandoenlijk trotsch is) toeschreef, dat haar Stanley een blauwtje liep. Hij was onbeholpen en doorzichtig van het eerste oogenblik af, maar zij speelde haar rol onberispelijk, als uit een heeren- en damesroman geleerd. Zij koos precies het juiste moment, om ongedwongen te kunnen vragen even de kassen te mogen zien, nam met onnavolgbaren takt oom Edgar geheel voor zichzelf in beslag, en wist, zonder merkbare seinen aan Henri,

er voor te zorgen, dat wij op den terugweg door het park een goed eind achterbleven met ons beidjes. Even kwam de lust in mij op, haar iets toe te roepen, haar in te halen, maar 't leek mij te wreed. Henri scheen mijn bedoeling gemerkt te hebben; hij hield mij staande. ‘Dat is lief van je,’ zei hij, ‘want je begrijpt natuurlijk allang....’ en toen kwam z'n verklaring. Ik heb werkelijk nog nooit zóó'n sympathieke declaratie aangehoord, en als ik met hem langs het Albert-Nianza gewandeld had inplaats van langs den anemonenvijver, dan zou ik hem stellig binnen het kwartier mijn jawoord hebben gegeven.

Arme jongen, lieve jongen. Het naarste is, dat hij per slot minder dikhuidig is dan zijn dierbaar wild. Ik geloof werkelijk, dat hij het zich erg aantrok; hoe dankbaar ben ik, dat ik geen schuld heb. Schuld, ook al zoo'n woord; ‘vrouwen hebben alleen al schuld omdat zij vrouw zijn’, zei van Hegel al eens in een bijtzonder diepzinnige bui.

Hij liep verslagen naast mij naar huis. Bij den tuin begon hij niog even: ‘Je bent anders als andere vrouwen, je hebt heel niet met me geflirt en dàt juist heeft me laatst zoo getroffen.’ O God, dus dan tóch maar weer liever wèl flirten?.. ‘Ik heb aldoor gedacht, dat we toch zulke goede kameraden zouden zijn. We begrepen elkaar immers zoo best.’

Juist Henri, en daarom mag je me altijd uit slooten visschen, en daarom zal ik het altijd dol vinden met je te tennissen en naar je te luisteren, als je vertelt van je wildernissen.

Op het terras nog 'n jongensachtig: ‘Geef je me geen hoop?’

Maar toen ik neen schudde, werd hij heftig en dat was haast nog roerender. ‘Denk je soms, dat ik

het ooit opgeef? Als je niet wilt, dan.... dan..'

We traden de serre binnen, waar Agnes al in stralende zekerheid op ons zat te wachten. O, dat verwijt, die vijandigheid in haar oogen, toen zij aan Henri's gezicht zag, dat het mis was! Het afscheid was haastig en gedwongen. Ik keek ze na, toen ze wegreden, stapvoets, zwijgend naast elkaar. Bij het hek zag hij om, en toen hij me nog zag staan, groette hij nadrukkelijk, in een nerveuze verrassing; natuurlijk, het was alweer verkeerd van me hem na te kijken.

27 Oct.

Het is een ongelukkige hebbelijkheid van mannen - ach, voor henzelf eigenlijk een gelukkige onhebbelijkheid - dat ze zich nooit bij een feit neerleggen. Al vóór tienen was Henri weer hier; ik heb een half uur met hem gewandeld, en hij kon maar niet begrijpen, dat ik onverzettelijk bleef bij mijn weigering. Mannen schijnen te denken, dat je 't toch altijd licht eens probeeren kunt. Of zit er achter die koppigheid iets anders: een onverdelgbaar besef van te moeten overwinnen, veroveren, bevelen, heerschen? Zóó heftig was hij, dat ik 'n oogenblik bang werd daar alleen met hem in het bosch te zijn. Ik had een onberedeneerden angst, dat hij me zoo maar mee zou kunnen nemen, en dat ik daar dan heelemaal niets tegen zou kunnen doen, en 't volgend uur misschien al niet meer zou willen doen. Maar mijn uiterlijke kalmte maakte hem machteloos; misschien ook wel zijn eigen ridderlijkheid.

En nu gaat hij weer naar z'n negers en nijlpaarden. En komt, zegt hij, over een paar jaar terug om mij te halen, 'als ik tot het inzicht ben gekomen dat ik bij hem en niemand anders hoor'.

Ik weet wel, dat hij heusch niet in apatische

sentimentaliteit zich door z'n koelies den Nijl of den Congo op zal laten sleepen; maar toch stemt het geval mij zeldzaam droevig. - Ik denk aan wat Joost in z'n dagboek schrijft over de liefde.... maar ach, als twee ware wederhelften elkaar vinden, zouden zij het dan niet *beiden* weten?

Hagenau, 26 *October*.
Aan Elisabeth van Rosande,
Boekerode, Oostwolde.

MIJN lieve vriendin dus toch, dus eindelijk! En nu voor altijd weg alle misverstaan, niet waar? Dit is uw hart, zóóals het werkelijk is en zooals ik wil dat het voor mij nu altijd blijven zal.

Neen, ik ‘minacht u niet; natuurlijk niet’. Ik zeg dit met tegenzin. Maar u vroeg mij zelf om deze nadrukkelijke verklaring, en zóó ontroert mij het lieve van dit verlangen, dat ik aan uw onredelijke kinderlijkheid toegeef, en er alleen maar bijvoeg dat ik nooit met zoeter schroom, met heiliger eerbied, met verrukter begrijpen en met dieper dankbaarheid iets gelezen heb dan die deftige kadastervellen waarop u een maand lang neerschreef wat er in uw hart omging.

Ik liet u zien in het mijne; maar dat was een daad van dwaasheid of hoogmoed, in elk geval een onweerstaanbare impuls, zooals het schrijven van mijn eersten brief. Maar ù gaf mij het ùwe uit zuivere grootmoedigheid. Ik móest u vertrouwen, ik kón niet anders, maar ù schenkt mij uw vertrouwen vrijwillig.

Ja, uw gevoel is veilig bij mij. Ik wil niet schrijven over uw dagboek. Misschien zullen we er over spreken als we elkaar den 2den Nov. zien. In elk geval zullen we elkaar ontmoeten als goede vrienden en geen behoefte hebben aan bijzondere ophelderingen en uitleggingen. We hebben onze voelhorentjes al naar elkaar uitgestoken en weten wat

we van elkaar mogen verwachten ook zonder dat we er verder over behoeven te redeneeren.

U komt zeker met den trein van 10,46. Zonder tegenbericht reken ik daar op. Natuurlijk zal ik mij vrij maken. Het is zoo onvatbaar heerlijk dat u komt. En dat u mijn kaas, koek en jam komt proeven en keuren! Ja, maar ik moet u toch eerst iets bekennen: dat ik namelijk in mijn bitterheid, als altijd, weer ergerlijk overdreven heb. U zult mij in een heel andere omgeving vinden dan het slot van mijn dagboek u waarschijnlijk deed vermoeden. In de eerste plaats is mijn hospita, hoewel onmiskenbaar wat tobberig (wordt dat eens niet als je meer dan twintig jaar moet trachten nog iets te verdienen op de kadetten en ossenlappen van je commensaals!) een goed en hartelijk mensch. En haar dochter Toosje is een allerliefst en pienter meisje van een-en-twintig, dat eerst wat verlegen voor mij scheen, maar nu heel vertrouwelijk is, Engelsche les van mij krijgt en dikwijls boeken bij mij haalt. De uwe kent ze allemaal en ze heeft een groote bewondering voor u opgevat, die ze zonderlingerwijs zelfs een beetje op mij schijnt over te dragen, sinds ze weet dat ik u eens ontmoet heb. Ze werd er stil van toen ik haar vanmorgen zei dat u mij zoudt komen opzoeken. Ze zal wel erg verlegen tegenover u zijn; denk daar aan.

En het uitzicht op mijn binnenplaatsje - schimmelig schold ik het, geloof ik - is eenvoudig verrukkelijk; al na een week was ik er geheel mee verzoend; Boekerode is ànders, maar volstrekt niet mooier. Stel u voor aan weerszijden een oude, vervallen muur, met mos tusschen de voegen. Daarachter rechts de zware boomen van een pastorietuin, en daarboven uit en tusschen de nu kale takken

door, de rustige, massieve kerktoren. Links wat oude achtergeveltjes en daken: oude, heel oude roode pannen. Tegenover mijn ramen de achtergevels van pakhuizen, oud van bouw en tint. Hoe verrustigend, hoe troostrijk is het kijken naar dingen met een geschiedenis! In den tuin zelf een oude, knoestige perelaar, een paar zorgvuldig in stroo gepakte stamroosjes en een perkje, waarin met de lente stellig fuchsia's en geraniums komen te staan. Een oud, oud prieel van verkleurde latten, dat in die lente, waarop ik mij nu al kinderlijk verheug, zal zwichten onder blauwe regen. Op het steenen voorpleintje, ter flankeering van het gootsteenputje, twee verschoten groene bakken met oude, oude occuba's. Alles is oud en rustig in dit tuintje, als vergeten. Zelfs de spinnen en de slakken zien er oeroud uit, zegt Toosje, die hier twintig jaar gewoond heeft en vast gelooft dat ze iedere lente dezelfde dieren te voorschijn ziet kruipen uit hun holen en gaten en dat het àl die twintig jaar dezelfde roodstaartjes waren die onder het rieten dak van het prieeltje nestelden. - U zult het een wondermooien hof vinden en mij, die over mijn milieu dorst klagen, een kleinmoedig pruttelaar.

Maar wat schrijf ik u toch van dingen die u over een paar dagen zelf zult zien. Denk maar dat ik nerveus en babbelachtig ben van blijdschap die zich niet inhouden kan, die zich uiten moet door praten, lachen, fluiten, zingen. En ik zit hier alleen, en kan niet praten of lachen, en als ik floot of zong zou Toosje, in de kamer achter, fouten maken in haar thema. En daarom schrijf ik u dit maar; ik zou u willen schrijven ik weet niet wat: dat hiernaast gevlagd wordt voor een jubileerenden meesterknecht, dat de booten in de haven zoo prachtig fluiten en

toeteren, dat de zon zoo schittert in de ruitjes van 't pakhuis, dat Toosje's duiven koeroeën voor mijn raam en dat het heele leven mooi en heerlijk en belangrijk is.

En nu doe ik geloof ik wijzer met dezen brief te gaan posten en dan maar wat te loopen in het Sterbosch. Het lijkt zoo haast nog niet te gelooven dat u hier met mij zult luisteren naar het beieren van mijn ouden, langen buurman; dat u met mij zult raden naar wat er wel liggen zal achter de gezellige poortjes en luiken van die grauwe pakhuizen; heel oude en vergeten dingen denk ik, kostelijke specerijen en kruiden en zeldzaamheden uit Oost en West, nog uit de dagen van Bontekoe.

Groet de kindertjes van mij, en zegt u Anneke dat ik wel dikwijls ‘stil’ geweest ben hier en dan erg verlangde naar haar liedjes en gehuppel, maar dat ik nu blij ben. God zegen u en iedereen. Tot Maandag.

Joost Vermeer

Hagenau, 2 November, 's morgens.
Elisabeth van Rosande,
Overdam. Gebouw 'Kunst en Genoegen'.

LIESBETH, nog geen kwartier ben je weg. Ik zit in 't paviljoentje waar we gistermorgen bij je aankomst even zaten, en mijmer over jou. Zoo zal ik den heelen dag wel aan je denken, in een onafgebroken zaligheid. Zoo zal ik van avond aan je denken als jij met je kunst- en genoegenminnend bestuur babbelt, als je in een waarschijnlijk te kille of te warme zaal je kathedertje beklimt en schuchter de rijen van gezichten monstert, om te zien of 't publiek een beetje sympathiek is. Ik wil dat je aan mij denkt en daarom zend ik je gauw nog dit kleine groetje achterna in de hoop dat een beleefde voorzitter het je overreikt tegelijk met je kopje thee of je bloemetjes. Denk aan me, en denk dat ik gelukkig ben. Door jou. Succes!

Joost

Overdam, 2 Nov. 19.. Middernacht.
***Den Heer Joost Vermeer*,**
Aarborgschedwarsstraat 12--2, Hagenau.

IK weet niet, waarmee ik zal beginnen; er zijn zóóveel dingexi, die ik je ‘vóór alles’ zeggen moet. En ik zit hier in een muffe, kille logeerkamer, met oleografieën, en hondjes op étageretjes, en een gehandwerkte spreuk op elk vrij plekje van het gebloemde behangsel, en toch met een hart, nog éven wild, nog éven bezeten van kracht en blijheid als gistermiddag, (was dat gistermiddag?) toen we in dolle vaart langs den duinzoom fietsten en ik moeite had de vreugdekreten te onderdrukken, die me naar de lippen welden. Het was zoo zalig, die dronkenschap te voelen te midden van de wijde, rustige velden en de stil-droomende herfstbosschen. Ik voelde me als de wind, die door m'n haar woelde, als de vogels, die over onze hoofden vlogen. Ik voelde mij in, en toch tegenóver de natuur en de dingen: een krachtig, levend, aktief wezen. En zelfs nu, terwijl ik al de reflectie gemaakt heb, dat m'n heele aktie toch alleen maar bestond in fietsen, heeft die gelukkige stemming mij nog niet verlaten.

Vanmiddag ben ik hier na veel strubbelingen aangekomen: ik zal nooit meer een bezoek aan jou met een lezing combineeren, want ik ben nooit zoo vergenoegd- (of ergerlijk-) verstrooid geweest als vandaag. Ik begon met m'n taschje in den trein te laten liggen (met 'n compromittanten brief van van Hegel - compromittant namelijk voor hèm - en erger, met jouw heerlijke hoesttabletten er in); door

'n telegram heb ik het weer terug. Toen miste ik bijna de aansluiting, omdat ik in Olmen in een trein richting Hagenau stapte (het wàs tenslotte rationeeler geweest, als ik naar jou terug, dan van jou af was getreind). En ik heb mijn gastvrouw toevertrouwd, dat ik niets zoo smakeloos vond als geprepareerde bloemen (het is niet eens waar, ik heb er soms wezenlijk héél mooie gezien), terwijl vlak vóór me, op den schoorsteen, een vaasje lappenorchideeën prijkte. Maar ze is 'n ‘hoogstaande vrouw’ en heeft geen rancune getoond, zelfs het pendant niet van de logeerkamer laten weghalen.

De gesprekken aan tafel waren van het gewone gehalte; er schijnt een bepaald soort van conversatie te zijn, die men met optredende artisten moet voeren en die van stad tot stad nauwelijks verschilt. Ik kan bijna droomende antwoorden, en ik dacht, terwijl ik de traditioneele roastbeef met doperwtjes en worteltjes at en den traditioneelen rooden wijn dronk, aan óns maal gisteren, en aan je jongensachtige vroolijkheid toen we 't laatste stuk pudding eerlijk verdeelden en zelfs de rozijnen telden....

Ik moest natuurlijk weer vertellen, of ik zenuwachtig was, of ik er moe van werd, of ik dit jaar 'n drukken winter zou hebben en eindelijk: hoe ik er toch toe gekomen was m'n verzen uit te geven, hoe ik toch ‘dat innigste, dat diepst-vrouwelijke, enz. zoomaar aan de heele wereld kon prijsgeven..?’ Ja, je weet het, daarover heb ik mijzelf ook wel eens verbaasd.

Mevrouw wond zich op, vond het hoe langer hoe onbegrijpelijker, en dankte, met haar zedigen blik, duidelijk ‘den Heer, dat ze niet als deze was’.... En meneer keek überlegen, alsof hij het wel bliksems goed begreep en dat straks zou zeggen ook.

Meneer, de secretaris van Kunst en Genoegen, heeft een scheef sikje, een scheef hoedje en in 't algemeen allures dié meer naar (scheef) genoegen dan naar kunst staan. Hij noemt onze ernstige literatoren in één adem en noodigt ze in één cirkulaire uit, met allerlei karakterkomieken, cabaretzangers en om-je-slap-te-lachen humoristen. En deze meneer wist te vertellen dat het ijdelheid, niets dan ijdelheid was, en hij vond mij 'hoogstaand' genoeg om dat te durven zeggen zonder vrees voor misverstand. Naar zijn 'bescheiden meening' zouden wij ons ook stellig niet zoo warm maken voor de 'schoonheid', als we geen auditorium vonden dat ons applaudiseerde. Ik had eerst het afschuwelijke droomgevoel, alsof ik, ik zal maar zèggen in nachtgewaad, maar ik méén zonder, over straat liep. Jij hebt voor die sensatie natuurlijk weer een of andere abominabele theorie klaar: herinnering aan infantiel gemis van schaamte, of erger. Enfin. Maar toen kwam het lieve, zeventienjarige dochtertje mij tehulp en stootte er uit, gloeiend van ingehouden emotie en boosheid: ''n Kunstenaar moet getuigen, hij móet zich geven heelemaal zooals hij is.. en.. en.. hij is net zoo ijdel als Christus, toen-ie zich ten aanschouwe van heel Jerusalem aan 't kruis liet slaan'.

Meneer zei kalm: 'Het oordeel van kleine meisjes wordt niet gevraagd'. Mevrouw keek bestraffend, maar met dien angstigen blik, dien ik mij van mijn eigen moeder herinner, en ik begreep, dat ook Eefje haar eerste 'getuigsel' had klaarliggen. (Zij kwam het mij inderdaad zooeven, nu zelf ook in 'werkelijk' nachtgewaad, brengen, onder veel tranen en aandoenlijke confessies, en ik heb alweer een lief vriendinnetje veroverd). Maar voor mij was die interruptie een verlossing; ik voelde mij opeens zoo fier

als koningin Genoveva. Ik zei, eerst met grooten nadruk tegen Eefje: ‘Ja zeker, zóó is het,’ en toen, ‘maar hij moet niet getuigen zonder noodzaak en niet ostentatief; hij moet het alleen doen, omdat het nu eenmaal zijn taak is in de wereld, eerlijk te zeggen, wat er in hem en in anderen omgaat. Alleen, als we doen, of die kunst iets bijzonders is, zijn we ijdel. En dàt is waar, we zijn er helaas meestal niet genoeg van doordrongen, dat er behalve verzenmakers, schilders, vioolspelers, enz. ook evenbekwame en nuttige ingenieurs, stoelenmatters, doctoren en tramconducteurs bestaan en dat wij even nuchter en doodgewoon ónzen plicht jegens de gemeenschap hebben te vervullen’.

Was het goed gezegd, Joost? Ik dacht aan jou en sprak zelfs onwillekeurig in jouw langzamer tempo, zoekend naar preciesheid van woorden.

Mevrouw bleef kijken, alsof ze zeggen wou: ‘Nou maar, ik vind dan naaktloopen toch maar 'n heel rare plicht’ en meneer ging zich onveilig voelen en veranderde van chapiter. Ik geloof, dat ik hem erg tegenviel.

Maar bij het overige bestuur viel ik even erg mee, want jouw brief lag me op te wachten op de groene tafel. Wat was dat lief van je bedacht; ik was er zoo blij om, het brak m'n eenzaamheid, en ik weet, dat ik er met heel andere oogen uit opkeek, dan waarmee ik binnenkwam, - en toen heb ik met al die meneeren druk geconverseerd en ‘voor ze gelachen’, om met Jaapje te spreken.

De zaal was dull, dull, dull, maar ik had tot de pauze een oud heertje uitverkoren, dat heelemaal vooroverhing en geen blik van mij af had. Ik praatte voor hèm alleen. ‘Hij is de eenige mensch, die geniet,’ dacht ik. En ik dacht met een warme vreugde

aan den feestavond te Boekerode, toen ik voor jou had gelezen, en uit pure verteedering zei ik, buiten het program, het lied op, waarmee ik toen ben geëindigd. Maar stel je voor: met de pauze gaat hij weg en komt z'n vrouw me vertellen, dat haar man toch o zoo doof was, en geen woord, zelfs geen stom woord, had kunnen verstaan. Het speet hem zoo.... Innerlijk tableau! 'Vréésik zielig', om nog eens Jaapje te citeeren. Maar m'n stemming was niet weg, hoor. En na de pauze sprak ik voor Eefje.

Heb ik van avond iemand iets gegeven, behalve dit lieve kind, dat nog geen oordeel hebben mocht, maar misschien de eenige mensch in de zaal was? Ik wou het zoo graag, en toch geloof ik, dat m'n heele auditorium allang slaapt en mij en m'n woorden glad vergeten is. Het leek mij zoo suf, saai en doezelig; of was dat alleen maar, omdat ik mijzelf te stralend, te overmoedig en onaantastbaar voelde, om hun bleeke kunstgenoegen te kunnen benaderen? Maar soit, ik ben al blij met Eefje; voor hààr was dit de dag der dagen, waarnaar ze allang had uitgekeken, en hààr heb ik zeker niet teleurgesteld. Waarom maakt de ongegronde affectie, de überschwänglich dwaze aanhankelijkheid van zulke jonge, grasgroene hartjes mij altijd nog zoo gelukkig? 'Ijdelheid', zal papa misschien weer zeggen. Maar het is heusch iets anders, hetzelfde, waarom jouw vriendschap mij zoo blij maakt, (waarmee ik niet zeggen wil, dat ik ook diè heelemaal ongegrond en dwaas, en jouzelf heelemaal grasgroen vind).

Nu moet ik gaan slapen, ofschoon ik haast bang ben, dat ik hier in geen honderd jaar weer zal wakker worden, zulk een saaie verveling druilt en druipt er van het plafond. Maar dan zou jij me komen verlossen, niet waar, als de prins in Doornroosje en me

meevoeren op je witte paard, al zouden mijn gastheer en gastvrouw nog zoo geschandaliseerd kijken. Is dit geen prettige fantasie voor 'n romanticus als jij? Ik zal dan nu m'n siersels maar gaan afleggen. Ik had een heel mooie japon aan, en ik zou willen, dat je mij er in gezien had. op gevaar af, dat je dan weer van eep Graphic-prinses zoudt droamen, die danste met kunstsecretarissen en stokdoove oude heertjes. Ik werp een blik op m'n zware katoenen dekens en voel dat ze naar naphtaline zullen ruiken.

Nacht, nacht Joost. Ik wist geen passenden aanhef, en ik weet ook geen benaming tot slot. Maar ik ben blij, heel blij dat je bestaat, en voor mij bestaat. Al blijf ik er bij, dat je eigenlijk een sentimenteel en heel hoogmoedig mensch bent, en maar een heel klein schijntje van het vrouwelijk hart begrijpt. Nacht!

Liesbeth

3 Nov. 's morgens.

Dag! Ik ben toch wakker geworden. Door Eefje, die mij 'n kop thee bracht, met 'n vers op mij, m'n lezing, m'n japon en m'n ziel; alles erg lief bedoeld. Zal jij nooit op mij dichten, Joost? Maar ik vergeet de verzekering, die je me gaf, nooit meer voor een vrouw te zullen schrijven. Ik ben overigens zoo blij, dat ik je dat ééne bundeltje toch ontfutseld heb. Ik lees er dikwijls in, en als ik eens wraak op je te nemen heb, zal ik het publiceeren en je tot 'n ‘figuur’ in onze letterkunde maken. Hoe wonderlijk is ons hart! Dat dit de verzen zijn die je niet meer zien wou, die je voor voos en onecht hield! Je hebt wel heel diep van die Tilly gehouden; maar voel je nòg niet, dat je ze immers niet schreef voor hààr?

Ach Joost, je weet het, 't gaat mij dikwijls als jou; het is moeilijk te gelooven in de zuivere, eeuwige schoonheid van een versregel, wanneer je nog weet hoe je hand beefde bij 't neerschrijven en je oogen troebel waren van verlangen of tranen. En zelfs als je schreef in rust en evenwicht, de herinnering maakt achteraf de dingen dikwijls zoo anders.

Ook Eefje moet het hart van een dichteres hebben, en ik heb haar dan ook met vol vertrouwen aangeraden nooit meer 'n letter te schrijven. Langer dan drie jaar houdt ze dat toch niet uit, en dan komt er misschien opeens iets moois. - Haar Christus-vergelijking is mij aldoor in de gedachte. Jij hebt ook iets dergelijks gezegd in een van je eerste brieven. Maar er behoort zooveel moed, zooveel schijnbare hoogmoed toe, om zichzelf als een redder der menschheid te kunnen zien. Toch is het goed, je tenminste theoretisch eens tot bewustzijn te brengen hoe groot en verheven je geestelijke houding eigenlijk *behoorde* te zijn als kunstenaar; je beseft dan beter, hoe weinig je werk daaraan praktisch beantwoordt. Ja, wij zijn het geweten der menschheid. Maar ik ben den kruisdood niet waard, en die loffelijke bescheidenheid berust niet eens op lafhartigheid alleen.

Ik ga een half uurtje met Eefje wandelen langs de rivier.

Een bleeke zon, het water kil en grauw; zwermen van meeuwen.

Adio.

Hagenau, 4 Nov. 19..
Aan Elisabeth van Rosande,
Fortheim, Hotel Central.

LIESJE liefste, ja, ik besta, en ik besta voor jou. En al weet jij geen naam voor mij, ik durf jou voortaan noemen, net zoo als ik je noem wanneer ik aan je denk: mijn teedere vriendin, mijn heerlijk lief, mijn kindje, Liesje, o mijn lieveling! En ik durf voortaan zoomaar alles uit te stamelen wat er in mij opwelt bij het denken aan jou. Ik denk aan je met oneindige teederheid en liefde en in matelooze zaligheid. Ik weet het in volmaakte zekerheid, en toch moet ik het telkens weer fluisteren in mijzelf, dat ik het Wonder hervonden heb. Ik hoor nog aldoor je stem; ik zie je nog naast mij gaan, zooals dien middag in het Sterbosch; ik zie je tegenover me, zooals 's avonds, die rustige uren op mijn kamer. Ik hoor aldoor je stem, en met telkens nieuwe vlagen van verbaasd geluk, hoor ik hoe vertrouwelijk die nu klinkt.

Ik bladerde vanmiddag in het boekje, dat je voor me meebracht, en zocht er de zoete sonnetten, die je me voorlas:

aant. ‘Ne gli occhi porta la mia donna Amore, per che si fa gentil cio ch'ella mira....’

Ik vond nog veel méér moois; en zooals het mij altijd gaat, wanneer ik eens een boek opsla, ik vond bij instinkt net precies, wat ik noodig had, net dien éénen zin, die precies mijn eigen toestand beschrijft: ‘nullo nemico mi rimanea, anzi mi giugnea una fiamma di caritade, la qnale mi facea perdonare a chiunque m'avesse offeso; e chi allora m'avesse addiman-

dato di cosa alcuna, la mia risponsione sarebbe stata solamente ‘amore’, con viso vestito d'umilta’. Het laatste is niet geheel en al juist, want toen Toosje mij daarstraks kwam vragen ‘di cosa alcuna’ antwoordde ik gelukkig niet ‘liefde’ maar: ‘ja ga je gang maar’, wat overigens even weinig van pas scheen te zijn, want ze verdween hoogst verbaasd en niet zonder een eenigszins verwijtenden blik. Ik vrees, dat ze vroeg naar de Engelsche les, die er al twee avonden bij ingeschoten is, omdat ik beter te doen had. Neen, ik zal niet dichten op jou, hoor, wees niet bang; dat hebben Dante en Shelley al voor me gedaan; maar droomen, droomen zal ik van je, in eindelooze verrukking.

Ik wist, dat het eens komen zou; ik heb nooit gewanhoopt aan de komst van het Wonder, waardoor mijn leven zin en wijding zou krijgen. Wel ben ik soms zwak geweest, heb ik mij vergist; in buien van kleinmoedigheid en afgunst verlangde ik naar dingen, die niets met het Wonder te maken hebben, naar eer en roem en welstand; maar al die nuttelooze, kinderlijke en hinderlijke begeerten heb ik toch, geloof ik, wel grootendeels overwonnen. Ik wist ook, dat het Wonder niet zou zijn de goedige behagelijkheid van een ‘gelukkig’ huwelijk; daarom heb ik ook die niet gezocht, al voelde ik mij, alweer uit afgunst op het schijngeluk van anderen, dikwijls arm en zielig om haar gemis. Maar liefde zou het zijn, liefde, de eenige en eeuwige, waarvan ik den weerglans gezien had in de bruine oogen van het meisje in het bosch. Altijd als ik van die liefde droomde, zag ik haar weer voor mij, [aant.] ‘vestita di colore bianchissimo’ en omstraald van licht.... als de glanzen van het paradijs, en soms, ja soms als de gloeden der hel.

Ik heb je al gezegd, dat ik niet goed weet, of ik eigenlijk hooptfe jouzelf terug te zullen vinden. In elk geval: ik zócht je niet; ik wist dat zij, de Liefde, waarvan jouw verschijning symbool was, eens komen zou. En ik wachtte. Ik leefde stil in mijzelf voort, zocht niets, streefde naar niets en vermeed ook niets opzettelijk van de kleine gebeurlijkheden. Ik nam het maatschappelijk leven zooals het is, aanvaardde het als iets onverschilligs, dat voor mijzelf geen belang had en waarin ik hoogstens eens iets kon doen ten nutte van anderen. Alleen alweer in tijden van zwakte, als mijn droom vervaagde, had ik 'hooger aspiraties'. En dan volgde ook altijd de straf voor mijn ongeduld: bittere teleurstelling bij het mislukken, en nog bitterder ontgoocheling bij het bereiken. Ik ben ook niet altijd sterk geweest in mijn vertrouwen; ik heb soms, hunkerend, met waanzinnige handen gegrepen naar schijn van geluk, naar schijn van liefde. Eéns heb ik werkelijk lief gehad: Tilly. Ik heb haar nog altijd lief; ja even teeder als jou. Maar zìj was het niet die ik wachtte. Toen kwam jij, Liesbeth, tóch jijzelf, ongezocht, door het toeval; en toen had ik zékerheid van het Wonder. O die eerste brieven! Kun je nu begrijpen wat ik voelde onder het schrijven? Mijn droom ging zich verwezenlijken! Besef je nu de spanning, den angst die mij vervulden bij het schrijven van dingen die jou misschien, neen noodzakelijkheid, als opgeschroefde romantiek, als valsch gevoel, moesten voorkomen? Hoe heeft je gereserveerdheid mij gemarteld, en hoe overgelukkig maakte mij ieder woord van je, waaruit de warmte van ontwakende vriendschap en genegenheid straalde!

O Liesbeth, wat was ik de laatste tijden een triest, ellendig wezen. Niet alleen voor mijzelf, maar

stellig ook voor anderen. Hebben de kindertjes heusch nooit over me geklaagd? Ik ben bang dat ik ze verveeld heb, in ieder geval niet gegeven wat ze toekwam. En ik bewonder Toosje, die het een maand heeft uitgehouden van zoo'n isegrim grammatica te leeren en te luisteren naar verzen waarvan ze driekwart niet kon verstaan, en daarbij nog een lief, tevreden gezichtje te zetten. Mijn stemming was zoo leelijk, zoo arm en zielig. Ik voelde het vanmorgen, toen ik ontwaakte met de gedachte aan jouw lieven brief, zóó sterk, dat ik mij schaamde over mijn kleinmoedigheid en mij eens flink onder handen nam. Ik heb al die stemmingen die mij kwelden, van diepsten weemoed tot lichtsten blijmoed de revue laten passeeren. Maar alleen de laatste heb ik doorgelaten in mijn nieuwe koninkrijk. En al die andere 'moods', verbittering, twijfel, afgunst, alle lamlendigheid heb ik voor goed verbannen. Ik voel me opgelucht, alsof ik lang in gezelschap van kaartende handelsreizigers of van vulgaire ruziemakers gereisd had en alsof nu opeens al die ergerlijke wezens tegelijk mijn coupé zijn uitgestapt.

Heb je succes? Maar vermoei je niet te veel hoor. Ik heb je wel wat lang in het Sterbosch laten wandelen, in mijn verlangen om je op dien eenen middag alle mooie plekjes te laten zien (alsof je niet beloofde na je tournée dadelijk een paar weken, o heerlijkheid, terug te komen!) Maar het is toch geen goed teeken dat je daarna wel een uur op mijn divan moest liggen slapen als een, vergeef de banaliteit, als een roos. Maar het beeld is nu eenmaal op zijn plaats; zelfs stàk je mij toen ik je wakker kuste, met je angstigen uitroep: 'niet doen, niet doen!' Maar neen, lieveling, dat meen ik eigenlijk niet. Ik begrijp die woorden; maar ik heb toch geen berouw, en ik

weet ook dat jij, als je eerlijk bent voor jezelf, zult voelen dat die eene kus je meer geopenbaard heeft van het hoogste dat een menschenziel vervullen kan, dan alle liefdewaan die je ooit verward heeft. Stil, stil, zeg, denk maar niets, luister naar je hart. Als ik denk aan die lieve belijdenis, dan begrijp ik dat je huiverig bent geworden voor liefde, voor wat jij tot dusver liefde genoemd hebt. Maar ik ben niet bang dat je wreedheid en zelfzucht ooit met mij zullen willen spelen. Ik weet wat ik waag, door je van mijn liefde te spreken. Mijn geluk, maar niet mijn zelfrespect. Ik had mijzelf om deze liefde nooit kunnen minachten, en jou nooit anders dan zegenen, Tilly kuste ik eens even teeder; toch hebben haar oogen mij later kil en wreed kunnen aanzien; maar ik weet, wat er ook gebeuren mag; de jouwe zullen nooit kil en wreed zijn bij de herinnering aan mij.

'Niet doen, niet doen, 't was zoo heerlijk rustig bij je, zoo veilig,' fluisterde je. En zoo zal het blijven, Liesbeth. Hoe heerlijk is het te weten dat ik je rust geef, dat je je veilig voelt bij mij. Ik voelde het al het eerste uur van onze wandeling en het maakte mijn eigen geluk steeds vrediger. En ieder volgend uur bracht nieuwe vreugde van verstandhouding en begrip, In de lange brieven van onze eerste correspondentie hebben wij altijd nog min of meer langs elkaar heengepraat, maar in dien éénen dag hebben wij opeens in openhartigheid samen leeren spreken, ja zelfs samen zwijgen. Dat maakt me zoo trotsch, lieveling, en tegelijk zoo ootmoedig dankbaar. Vertrouw op mij, dan zal ik zoo sterk wórden als jij denkt dat ik ben. Ik zal je alles, alles geven waarom je moe en ontberend hart schreit. Vertrouw op mijn oneindige liefde; zij zal alles vervullen.

Joost

Raalte, 6 Nov. 19..
***Aan Joost Vermeer*,**
Aarborgschedwarsstraat* 12--2, *Hagenau.

Lieve, lieve Joost,

DAAR heb je dan je zin, en niet geheel zonder mijn zin. Maar ik moet je, om het evenwicht te herstellen, meteen even kapittelen over sommige dingen in je laatsten brief. Lieve, malle jongen, draaf je nu niet 'n beetje te hard door, in je groote blijheid? Ik ben zelf innig blij, dat je zooveel van me houdt, maar ik werd toch wel even angstig, dat je nu opeens te veel van mij gaat verwachten. Ik kan geen Beatrice voor je zijn, hoor. Haast had ik gezegd, voor je spélen; want wezenlijk, spelen, een rol spelen, zou het voor mij worden, zoodra je me ging vergoden.

Maar vergeef me, Joost, 't is eigenlijk te mal, dat jij, met je gezonde, bezonnen verstand, mij overschatten en vergoden zoudt. Je weet overigens niet, wat het mij kost, je deze koude douche te geven, want ik vind het in mijn hart toch óók weer zoo heerlijk, dàt je nog íéts van mij verwacht. Maar voor niets ben ik zoo bang, als voor misplaatste vereering (en ze is per slot altijd misplaatst). En daarom zal ik je maar eens gauw onthullen, wàt voor miserabel wezen je daar hàást was gaan adoreeren, en daarbij te kennen geven, wat ik van jou verwacht (zonder je voor iemand anders dan Joost Vermeer te houden); ja, wat je mij, geloof ik, heusch al 'n beetje gegeven hebt: een gezonder hart.

Joost, jouw hart en geest zijn gezond; jij ziet de

dingen, zooals ze zijn, en zooals ze behooren te zijn tegelijk (behalve mij dan, onnoozele vrouwenkenner); zonder ze daarom te fel te verdoemen of er onredelijk om te drenzen. Jij durft te dènken en doet toch, zonder van je denken hinder te hebben, wat je te doen vindt. Jij durft jezelf te zijn. Ik bedoel niet schijnbaar, ostentatief in de oogen van de menschen, maar naar waarheid, voor je eigen gemoed. Jij huivert voor geen enkele gedachte, voor geen enkel gevoel terug, en daarom kun jij jezelf zien, zooals je wezenlijk bent; tenminste wat je fouten betreft; van je deugden heb je maar een zeer onvolkomen begrip. Ik zal me de moeite sparen je daaromtrent beter in te lichten, je bent niet eens ijdel genoeg om er belang in te stellen. Ik vrees, dat het bij mij net andersom is. Och, ik wìl ook wel begrijpen, ik wil wel doordringen in mijn eigen hart, maar ik blijf altijd toch huiverend en angstig voor mijzelf halverwege steken en omhul dan maar weer zoo gauw mogelijk het pas ontdekte, verdoezel en verwaas er de scherpe lijnen van en vooral ver-idealiseer het beetje moois dat ik vind. En hoe dikwijls wordt dan tóch nog het geheel een durende schrik, een benauwenis, een obsessie voor me, die ik niet meer kwijt raak. Ik heb versteld gestaan over de koelbloedigheid waarmee jij jezelf kunt bekijken. Alleen je hechten aan droomen is mij altijd nog erg antipathiek; ik vind de gedachte griezelig, ondraaglijk, dat ik in een half-malenden toestand wezenlijk dingen van eenige beteekenis zou doorleven. En ik geef je de verzekering dat ik in mijn droom nog minder dan in werkelijkheid er voor te vinden zou zijn om je op je hoogmoedige tochten naar Nova Zembla of naar den Hemel of naar de Vrijlandsche Kaffers te vergezellen.

Ik ben zoo dankbaar, dat je anders bent dan andere mannen, zóó anders, dat bij jou eigenlijk alle gewone waardeerings- of afkeuringsmotieven niet meer van toepassing zijn. Vóór onze ontmoeting, in den trein, was ik zenuwachtig van angst bij de gedachte, dat onze kennismaking een failure zou kunnen zijn, en hoe we dan dien healen langen, rampzaligen dag een schijn van wederzijdsche belangstelling zouden hebben op te houden. Maar eerlijk, Joost, weet je, wàárvoor ik het méést bang was? Dat je 'n frontje aan zoudt hebben! Zóó denkt je Beatrice, Joost. En eerst toen ik veilig tegenover je zat achter m'n mocca in 't Paviljoen, en zag, dat je 'n wezenlijk mooi gekleurd-hemd droeg, voelde ik met 'n innige dankbaarheid, dat ik er op het oogenblik zelf tóch niet aan gedacht had, en dat ik je tóch lief zou vinden, ja al was je me komen halen in 'n gekleede jas.

O Joost, er is zooveel onechts in me, dat jij moet genezen; alleen door je manier van doen, zonder dat je 't weet of wilt misschien. Of is er sóms toch wel paedagogische opzet bij, o onverbeterlijke schoolmeester? Had je me in 't Sterbosch niet over dat hek kunnen tillen, in je ‘sterke armen’? Wist je, dat ik het hoopte, alleen om je mannelijke kracht te kunnen bewonderen? Om te kunnen constateeren, dat je even sterk bent als Henri van Eykestein? En wist je, dat je me eigenlijk zalig kasteide, toen je, nadat ik je Richard Dehmel's ‘Weil du so stark bist’ had voorgelezen, droogjes zei: ‘Malle-meisjes-gedweep’, en dat ik berouwend genoot van je opmerking over Nietzsche's theoretische krachtpatserij, die toevallig juist uitsluitend vat heeft op dekadente salonfilosofen, onbekookte bakvischjes en brute vechtjassen, die zich zonder quasi-diepzinnige ‘recht-

vaardiging' hunner grofzieligheid niet op hun gemak voelen in beschaafd gezelschap? Denk je, dat ik zulk een afstraffing geduld zou hebben van van Hegel, die me zeker niet over 'n hek zou kunnen tillen? Dit zijn maar heel kleine voorbeeldjes. Maar heel je doen en wezen is voor mij één groot voorbeeld, en nu eens eindelijk niet een voorbeeld, dat ik met spijtige bewondering aanstaar, niet navolg en tenslotte bespot, maar een dat ik niet bewonder, (omdat het geen bewondering eischt), maar dat ik alleen maar weldadig op mij voel inwerken. Joost, je bent 'n fenomeen van 'n schoolmeester! Als ik toch ooit had kunnen denken, dat ik eens zooveel zou kunnen houden van 'n man, die niets heeft van 'n onweerstaanbaren charmeur, 'n man die zelfs liever vijf minuten lang zwijgt dan naar een onderwerp voor conversatie te zoeken. Maar zorg nu ook, dat je zoo blijft, hoor, en niet plotseling degenereert tot een verliefden gymnasiast. O, je zult veel, héél veel voor mij kunnen zijn. Maar of je mij àlles kunt geven? Och Joost, eigenlijk maakte die laatste zin van je brief mij bedroefd. Mijn hart is wel moe, en het ontbeert veel; maar het verwacht heusch niet meer 'alles' van een ander hart, ook niet al is dat zoo lief, zoo mooi en zoo groot als het jouwe. Dat moest je beter begrijpen, Joost, jij, die zelf zoolang sterk in jezelf en op jezelf geleefd hebt. Heb je niet genoeg geleerd uit je liefde voor Tilly? Vreemd, ik stel mij voor dat zij in haar wezen op mij lijkt. Ik heb geschreid bij 't lezen van die schrijnende bladzijde over haar in je dagboek, maar ik voelde met hààr mee. Ach, ik wou dat je op zes Tilly's smoorlijk verliefd geweest was in plaats van er ééne werkelijk lief te hebben; dan zou je nu wijzer zijn, Denk aan die belofte: dat ik mij altijd veilig bij je

moet kunnen voelen. Adieu; ik heb nog wat te prepareeren voor van avond. Gisteren een prettig publiek. Hoop morgen weer iets van je te vinden in B.

Veel liefs,

Liesbeth

Hagenau, 7 Nov. 's avonds.
Aan Elisabeth van Rosande,
Burgerdijk, Hotel Hof van Aarborg.

VAN die koude douche ril ik nog, maar ze heeft dezelfde uitwerking als een echte: ze maakt me flink wakker en sterker, Lieveling, wees gerust, ik verafgood je niet, hoe kom je er bij! ik veréér je zelfs niet eens; ik heb nauwelijks respekt voor je; ik heb je alleen maar lief, met een teederheid en een eerbied voor wat er tóch goddelijks in je is, die ik niet uiten kan, en die ik alleen door dichters als Dante en Shelley met eenige benadering uitgedrukt vind. Dat moet je goed begrijpen; ik ben geen schrijver immers, ik voel me als een plompe boer wanneer ik mijn gevoelens wil uitspreken; ik zeg dan malle dingen, bête, afgezaagde frases misschien, die in de verste verte niet zeggen wat ik zeggen wil. Ik durf ze alleen neerschrijven in 't vertrouwen dat jij hun bedoeling wel verstaan zult, omdat je ze verstaan wilt, of liever omdat je van mij houdt. Lieveling, als ik me niet heel en al onbezorgd kan voelen in die armzalige onbeholpenheid, dan zou ze mij wanhopig maken. Stel me toch gerust, zeg dat ik tegenover jou niet bang behoef te zijn voor mijn woorden, zeg me dat ik veilig mag frazeeren en deklameeren als een verliefde gymnasiast, dat je niet lachen, dat je je niet ergeren zult bij woorden, die je misschien al honderd maal gehoord hebt en die toen werkelijk niets dan woorden waren. Want mijn liefde maakt ze eenig, nieuw, heilig. Dat voel ik. O God, en zelfs dit hebben anderen je misschien ook al verzekerd,

in dezelfde woorden! Ik weet dat je dit denkt, dat die overweging jou doet glimlachen. Dat is afschuwelijk.

Maar je vertrouwt mij wel, niet waar? anders zou jij ook niet zoo ver trouwelijk schrijven. O, dat jij, Liesbeth, de trotsche, hooghartige, je voor mij wilt toonen zooals je werkelijk bent, dat je mij zelfs je vermeende zwakheden en leelijkheden niet tracht te verbergen! Zoo ben je mij waarlijk dierbaarder dan als een onwerkelijke Beatrice. Maar nu moet ik jou op mijn beurt waarschuwen; dat je niet vervalt in waardeering van mijn ellendigste eigenschap, juist omdat je die mist; dat je geen 'verbetering' van wat jij als foutjes in je wezen voelt, gaat verwachten van mijn schoolmeester's pedanterie. Ik heb jou werkelijk niets te leeren, noch door mijn woorden, noch door mijn voorbeeld, en als ik zeg dat ik je alles, alles geven wil (ik neem dat woord nooit terug) dan meen ik eigenlijk niets bijzonders, maar alleen alle liefde, alle teederheid, alle toewijding, die ooit een menschenhart hebben vervuld. Ik heb nooit kinderen, laat staan menschen, iets willen lééren, al leek het er soms dikwijls op, tengevolge van een soort van onbeholpen bemoeizucht die mij nu eenmaal eigen is; maar jij bent wel de allerlaatste, liefste, die ik lesjes of voorbeelden zou willen geven. Wees jij jezelf maar, en vind het niet al te slecht en minderwaardig van je, dat je opziet tegen het ontmoeten van een vreemden man, die immers best een frontje had kunnen dragen.

Kijk, Liesje, ik geloof dat er veel dingen in jouw zieleleven zijn die je zwaarder opneemt dan ze verdienen. (Je dacht overigens niet aan dat afkeurenswaardige kleedinigstuk, maar aan het bijzondere mensehtype dat er mogelijkerwijs door versym-

boliseerd werd). Dìt is het gebrekkige van jouw zelf-analyse - en daarom alleen ben je er huiverig voor - dat je haar te gewichtig opvat. Je bent nog niet - maar dat is haast niemand in deze maatschappij - op het punt gekomen, waarop je jezelf zonder *kleinzeerigheid* kunt beschouwen en behandelen *wanneer dat moet*, maar tevens van je ziel kunt àfblijven wanneer dat gewroet en gesnij nìet noodig is, Je roert en morrelt graag aan je zieleleven, uit nieuwsgierigheid, ijdelheid en hoogmoedige ik-zucht, maar trekt je ontleedmesje griezelig terug, zoodra iets je pijn doet of je iets vindt, dat je niet aanstaat, dat je liever niet zag, d.w.z. dat je gevoel van gewichtige eigenwaarde een knauw geeft. Daarom kan ook werkelijk zelfontleding voor vele menschen verderfelijk zijn. Voor de zwakken namelijk. Maar wijs mij eens een anderen weg om tot eenig inzicht en kracht te komen dan het: kent u zelven? Dat wil toch, dunkt mij, zeggen: kent u zelven *goed*. En jij bent door het noodlot van je leven aangewezen als een van de gelukkigen, al noem jij ze ongeluklkigen, die sterk moeten worden door zelfkennis. En geloof mij, kindje, ik wil je zielsgraag troosten en moed inspreken als dat zoo te pas komt, met dezelfde oneindige toewijding als ik het Anneke doe; maar jóu zeg ik er bij dat dit eigenlijk heel niet meer noodig is, omdat jij jezelf al bent, en méér durf en minder kleinzeerigheid bezit dan je zelf wel weet. We kunnen zoo gemakkelijk klagen dat we zwak zijn, maar het blijkt toch tenslotte alleen maar uit onze daden, uit ons werkelijke, concrete leven, of dat inderdaad zoo is. Klaag daarom liever maar niet. Wie zichzelf eerlijk aandurft, gaat begrijpen wat eigenlijk karakter is, welke machten in hem werken en hoe hij ze kan leeren beheerschen, welke verant-

woording hij draagt voor den groei van zijn eigen geest, van dèn Geest in hem. En dan leert hij ook wel en passant zijn hoogmoed af, tegelijk met zijn zelfverachting. Jij hebt ooik als ‘gevoelsmensch’ nog min of meer een afkeer van ontledend ‘intellektualisme’. Maar zelfkennis is zonder dat niet *mogelijk;* wie terugschrikt voor de pijn der ontleding is heimelijk bang dat hij niet genoeg in zichzelf vinden zal dat de moeite van het kennen waard is. Die luistert dan liever naar wat zijn onbegrepen fantasieën hem schijnbaar voorspiegelen: de vervulling van zijn verlangens (en meestal niet zijn edelste verlangens). Maar theoretisch tenminste heb je dien lafhartigen afkeer al overwonnen.

Wees toch nooit bàng voor gevoelens of gedachten, hoe absurd of slecht ze misschien ook schijnen, allerminst voor je eigene. Ga die gruwelijke schrikbeelden moedig te lijf, onderzoek ze kalm en nuchter, zooals je vermeende spoken zoudt onderzoeken en in de meeste gevallen zul je bevinden dat ook zij spoken zijn. Ik zeg niet dat zij zonder grond zijn, dat zijn spookverschijningen ook niet; maar ze moeten je niet méér verontrusten dan bijvoorbeeld de moorden en afschuwelijke daden die je in sommige droomen begaat, want zij zijn van denzelfden aard: zij hebben niet hun werkelijke, maar een symbolische beteekenis, zij zijn uitingen van een geest in opstand; teruggedrongen gevoelens, die nog niet tot eindelijke rust kwamen; worstelingen van diep bedolven Giganten soms, soms ook boosaardigheidjes van opgeschoten kwajongens; maar meestal schimmen, die tot ‘niets’ worden zoodra je ze begrijpt. Waarlijk: zelfkennis is verlossing. Hoe wil je ooit komen tot de groote *Synthese* van al je zielskrachten, wanneer je niet eerst door zuivere, eerlijke *analyse* die krachten hebt

ontdekt? En die eindelijke synthese is toch immers de heele zin van ons bestaan!

Het lijkt mij zoo'n heel simpele waarheid, dat alleen een éérlijke, en dus meedoogenlooze analyse kan leiden tot de waarachtige synthese, waarnaar ons arm, verscheurd, zichzelf schennend en vernederend geslacht hunkert. *Wij moeten er door heen*, door het schijnbaar negatieve, verwoestende, en alleen reeds de moedige bereidwilligheid daartoe is begin van positieven ophouw. Je hebt zelf erkend: wij zijn het geweten der menschheid. Wat beteekent het woord ‘geweten’ anders dan zelfbewustheid? Ach Liesbeth, laat het een zwak, een onrustig, een zoekend, een verscheurd, een slecht geweten zijn desnoods, maar nooit een oneerlijk, zichzelf bedriegend.

Ik zal je een voorbeeld geven (daar ben ik nu toch eenmaal schoolmeester voor), van een ‘slechte’ gedachte die mij in mijn jeugd jarenlang verontrust heeft, tot ik haar spookachtigheid zelf ontdekte.

Ik ben als jongen eens een tijdlang diep rampzalig geweest omdat ik mij dikwijls betrapte op den wensch: ‘was vader maar dood’. Ik hield zielsveel van mijn vader, en iederen keer dat die wensch, voor mijn verstand redeloos, voor mijn gevoel gruwelijk, in mij opkwam, was ik wanhopend van afschuw en berouw. Dit werd een obsessie, die zich wonderlijker wijze hechtte aan allerlei dingen die met het begrip ‘tijd’ in verband stonden. Hoorde ik een klok beieren dan dacht ik dadelijk aan een begrafenis en dadelijk preveldie het in mij: als vader dood is. Nu bezat mijn vader een gouden chronometer, die op de uren sloeg. Maar juist bij dit slaan voelde ik mijn dwangwensch niet. Wel trok het horloge mij altijd bijzonder aan om zijn kunstig mechaniek, zijn in mijn voorstelling ontzaglijke kostbaarheid en de

voor mijn fantasie haast legendaire wijze waarop vader het gekregen had als herinnering aan de heldhaftige redding van een drenkeling. Wij hadden het thuis dikwijls heel krap, op het armoedige af, en er waren tijden waarin ik mijn ouders niet anders dan met zorgelijke gezichten zag. Eens, na eenige weken van groote gedruktheid, kwam mijn vader thuis en legde een paar bankbiljetten op tafel. ‘Nu weet ik hoe laat het is,’ zei moeder, een beetje meewarig door haar blijdschap heen. ‘Dat weet je niet,’ lachte vader, ‘maar ik zal 't je precies zeggen, want deze knol loopt net zoo goed als de andere.’ En meteen haalde hij een groot nikkelen horloge te voorschijn; hij had den gouden chronometer verkocht. Dien nacht dacht ik met weemoed aan het in mijn oogen haast onherstelbare verlies, het leek mij dat die chronometer een schat was, een heilig bezit van het geheele gezin, en ik vond het een bijna misdadige roekeloosheid dat mijn vader er afstand van had gedaan. En toen opeens dook er een herinnering voor mij op: ik zag mijzelf als een heel klein ventje zitten op vaders schoot; hij hield den chronometer aan mijn ooren en liet mij luisteren. Ik greep er naar, ik riep: ‘hebbe, hebbe.’ Maar vader stak het horloge in zijn zak en zei: ‘Later hoor, als vader dood is.’

Toen begreep ik m'n gedachten-associatie en was van mijn obsessie genezen, ik wist dat ik het horloge en niet vaders dood begeerd had. Later, toen vader gestorven was, erfde ik den nikkelen knol en dikwijls nog voel ik iets als vreugde er over, dat het niet de slaande chronometer met dubbele gouden kast is die ik als aandenken aan mijn vader in mijn vestzak draag.

Ik was toevallig op het spoor van de oorzaak

mijner obsessie gekomen. En zoo jong als ik was, begreep ik toch het volle gewicht van deze ontdekking. Ik begreep dat ons gemoedsleven méér omvat dan wij gewoonlijk ervan merken, dat er een verborgen onderstroom in ons hart is van vroegere, vergeten begeerten en dat het woelen van dien onderstroom de uitingen van ons oppervlakte-leven kan vertroebelen. Sinds dat oogenlblik had ik den moed mijzelf te analyseeren en nooit meer heeft één gedachte of wensch, hoe laag en slecht ze ook dikwijls schenen of misschien ook waren, mij verschrikt. Ik geloof nu dat het meerendeel van wat ongezond en slecht is in ons gedachte-leven, overblijfsel is van vroegere fouten of zonden of instinkten, of overdrijvingen, vergrootingen van gezonde neigingen; omzettingen, grove vertalingen van onbeholpen, kinderlijke logica: ik begeer dit, hij bezit het, dus moet hij dood enz. In elk geval *spoken*, die verbleeken en vluchten zoodra men ze *herkent.*

Maar de werkelijke, eigen krachten die in ons *leven*, zijn goed. ‘Tuurlek’. Hoe zou er anders nog iets goeds bestaan? En ook die werken rusteloos in de verborgenheden van onze ziel, en ook die kunnen wij tot bewustheid brengen en zoodoende sterker maken voor het groote werk der synthese. En nu nooit meer angstig zijn voor jezelf. En àls je weer eens een beetje bang bent in 't donker, kindje, dan kom je bij mij, niet waar, en dan gaan we samen rustig op spoken- en demonen jacht. Er zijn genoeg engelen in onis die ons helpen. Dag!

Joost

Adrecht, 9 Nov.
***Aan Joost Vermeer*,**
***Aarborgschedwarsstraat* 12--2, *Hagenau*.**

NEEN, m'n lieve Joost, dat is het niet, jij hoeft heusch niet zoo bang te zijn voor je woorden. Ik versta ze niet verkeerd, hoor, en als ze in de jacht van 't verkleeden, of onder 'n race naar den trein al eens wat àl te breed-schilderend lijken, zoodra ik weer tot rust gekomen ben, waardeer ik toch hun grootsche (of dorpsche?) gedragenheid. Dan is 't, of ik je stem hoor als ik ze lees; of ik je rustige, blije oogen zie. Hoe gek dat jij je bezorgd maakt over hun onbeholpenheid, jij, die meestal zooveel keuriger en preciezer schrijft dan ik. Maar al schreef je den stijl van 'n vrachtceduul (ik hoorde dat woord in m'n studententijd van 'n candidate in de rechten en beschouw sindsdien de juristerij als het eenige absoluut onvrouwelijk beroep), dan zou ik nog uit ieder woord van je voelen met hoeveel teedere genegenheid je aan mij denkt. Ik wou ook heusch niet dat je zwijgen zult over wat er wezenlijk in je hart leeft; ik wil alleen maar dat je dat gevoel-zèlf niet in je overmatige blijheid opdrijft, òverdrijft, tot iets onreëels; dat je er verwachtingen aan vast gaat knoopen, die ik nooit zou kunnen vervullen. Je moet kàlm aan mij denken, Joost; ik vind den toon van je brieven niet zoo rustig als die van je spreken toen ik bij je was.

't Verhaal van die jeugd-obsessie van je heeft me wonderlijk goed gedaan, ik zal me bij voorkomende gelegenheid bepaald onder jouw psychiatrische behandeling stellen, want je ‘bescheidenheid’ was al

weer van zulk een magistralen hoogmoed dat ik er ten sterkste door geïmponeerd werd. Ik dacht weer aan je serieuse bewering van dien middag: dat er in ons diepere zieleleven heelemaal geen toeval, geen vergissing en geen dwaasheid bestaat, zelfs niet in den waanzin. Een bewering die mij toen ontzette. Enfin, geef mij eens bij wijze van proefstukje een verklaring ervan, waarom ik geen olijven meer kan eten, ofschoon ik er vóór mijn twintigste jaar dol op was. Is daar misschien 'n zekere heer Olivier schuld aan, die me destijds ten huwelijk vroeg? Maar dan is de uitwerking wel héél onevenredig aan den indruk dien deze vreeselijke droogpruimer (we noemden hem nooit anders als ‘de droogpruimer’) op mij maakte. Nu ik op dien inval kom, herinner ik me, dat ik inderdaad van hem walgde! Ik zal mijn juridische vriendin eens vragen of 't veroorzaken van een dergelijke genotsderving bijgeval een aktie geeft op schadeloosstelling. En kun je Onno van Hegel niet verlossen van zijn griezelige neiging om zich de oogen uit te steken? Ik zei hem eens dat hij die had omdat hij zich blijkbaar innerlijk voor zijn schilderijen schaamde, maar om die verklaring werd hij alleen maar boos. - Schrijf eens wat van je werk en de menschen om je heen; ik vind het zoo leuk jou daar dan midden in te denken. Ik vind 't nu ook zoo genoegelijk om de krant te lezen en daarbij te bedenken dat jij die telegrammen ontving en vertaalde, dat jij 't dus bent die me al dat gezellige nieuws bij m'n avondthee of m'n ontbijt verschaft.

In haast, even voor den trein; ik had je al gisteren willen schrijven, maar was te moe. Deze tournee is te vol, het gaat me agiteeren. Wordt haast òòk 'n obsessie. Adieu.

Liesje

Adrecht, 10 Nov. 's avonds.
***Aan Joost Vermeer*,**
Aarborgschedwarsstr*. 12 --2, *Hagenau.

Lieve Joost,

DANK voor het gezellige kistje met pruimedanten en 't fleschje olijven, dat nog net op tijd komt, want morgenvroeg ga ik weer verder den boer op. *Ik heb ze gegeten!!* en ze waren heerlijk. Je bent een wonder van inzicht en doorzicht. Of eigenlijk, dat is waar, ik had het al zelf ontdekt. Dus ben ik dat wonder, wat ik nog wèl zoo prettig vind. Maar die ‘drooge pruime-’danten willen er bij mij, figuurlijk gesproken dan, niet in. Ofschoon ik moet toegeven dat ik ook die, voor zoover ik mij herinner, niet meer had gegeten. En verklaar mij nu eens dezen ‘standaarddroom’, o Joseph, die mij achtervolgt, ik geloof al wel een jaar of twaalf, en dien ik vannacht met buitengewone helderheid had.

Ik sta, getooid en wel, maar véél te mooi eigenlijk voor 'n lezing, op 'n perron. De trein komt; ik wil instappen, maar ik val, met m'n knieën op de eerste treeplank, Ik worstel wanhopig om op de tweede te komen, maar ik blijf aldoor op m'n knieën kruipen op de laagste, net als iemand die met vastgebonden voeten trippelt of aldoor struikelt over 'n rok. Als de trein weggaat, val ik van de tree af; soms word ik door 'n soort conducteur opgevangen, maar altijd word ik wakker in tranen of met een gevoel van radelooze verslagenheid.

Het feit is nooit gebeurd; ik ben nooit te laat

gekomen voor 'n lezing en ben daar ook nooit bang voor geweest; agiteer me ook nooit in het minst als ik reis. Gek hè, breng dáár eens verstand in! En mijn andere droomen zijn óf allernaarst, óf van min of meer komieke onnoozelheid. Ik kan er onmogelijk waarde aan hechten. Ja, jouw droomen! daar zit nog poëzie in (de poëzie die je in je waak-leven onderdrukt?)

Als ik eenmaal rustig thuis ben krijg je weer eens 'n behoorlijken brief. Ik voelde me dezer dagen een beetje down. Het werk drukt me soms, en zelfs het succes lijkt me dan nog zoo onbevredigend, zoo onbelangrijk, als ik denk aan anderen, zeker niet mijn meerderen, die zooveel meer waardeering vinden; door mode, of misschien nog meer door overduveling, door als handige spekulanten, die hun slag slaan, de tijdelijke wansmaakjes van het publiek uit te buiten! Soms ben ik jaloersch op die onbeschaamdheid. Neen, *niet* jaloersch op dat beetje roem op zichzelf, Joost, dat kan mij niet meer schelen. Maar 't is ontmoedigend als je ziet dat 't objectieve resultaat van je werk toch eigenlijk maar zoo gering is.

Als rendu-tje voor je bezending stuur ik je m'n eersten bundel, dien ik hier vond in een tweedehandsch boekhandel. Wat is dat alles onrijp en opgewonden. Wat was ik 'n kind, 'n heerlijk kind, toen ik dat schreef. ‘So gieb mir auch die Tage wieder....’ Ik durf het je haast niet bekennen dat ik mij zelfs neerslachtig, moedeloos en absoluut dor kan voelen, al heb ik pas aan jou gedacht. Jij bent dat nooit nietwaar? jij bent zoo evenwichtig, zoo gelijkmoedig; o daarom benijd ik je, met 'n kinderlijke jaloezie. Jij bent wetenschappelijk zooveel méér dan ik; ontken dat nu maar niet, ik weet zeker dat jij een

veel echter, dieper belang stelt in je oorwurmen of Patagoniërs, dan ik in Verlaine of wie ook. En toch voel ik mij dikwijls een dorre savante, gebukt onder den last van m'n wetenschap en wijsheid. Ach ja, goeie nacht hoor,

Liesje

Hagenau, 11 Nov. 19
Aan Elisabeth van Rosande,
Berg en Dal. Pension Gevers.

Lieve Lies je,

HET is wel waar dat noch Patagoniërs, noch oorwurmen mij uit mijn evenwicht plegen te brengen en dat mijn werk mij nooit drukt of neerslachtig maakt, integendeel, mij altijd opwekt en troost en voldoening geeft, maar je moet daarom niet denken dat ik nooit moedeloos ben of mij nooit dor voel om andere redenen. Dikwijls genoeg, hoor, maar àl te dikwijls nog; ik heb laatst leelijk opgesneden, want zelfs nu nog zitten er ploertige reisgenooten in mijn zielscoupé. Dat zijn ook ‘spoken’, dat weet ik wel; maar ze zijn er toch lang niet altijd zoo gemakkelijk uit te krijgen. Ik ken die stemmingen, waar je op doelt, even goed als jij, alleen geef ik den duivel misschien iets minder voldoening van zijn werk, door er minder notitie van te nemen, door ze mij minder aan te trekken. Maar zal je 't mij toch voortaan altijd zeggen als je zoo'n buitje hebt van verdorring en ontmoediging; als je gebukt gaat ‘als een savante onder den last van je wetenschap en gewichtige wijsheid’? Ik zeg ‘buitje’ bij vergissing, want ik vind die gevoelens volstrekt niet oppervlakkig, of grillig of kinderachtig. Ik geloof dat ze bij jou wijzen, niet op een tijdelijke inzinking, een besef van in kracht te kort te schieten, zooals dat iederen werker wel eens overvalt; maar op een fundamenteel gemis. Je bent namelijk in 't geheel geen savante, en je vakwijsheid

is volstrekt niet gewichtig. In zooverre is dus je zelfverwijt op zijn plaats. Je kent niet den echten wetenschapsijver, den zin voor studie, die in studie op zichzelf, afgezien van het direkt merkbare resultaat, bevrediging vindt. Dat komt voornamelijk omdat jouw ‘vak’, de filologie, net als de meeste andere zoogenaamde ‘geestelijke’ wetenschappen, grootendeelt in 't geheel geen wetenschap is, maar slechts een snuffelen in meeningen van anderen en een ijdellijk koesteren van eigen aesthetische of ethische vooroordeeltjes. Daarop kan je wel verzot raken, en dan wordt je een gewoon geleerde of een maniakale aestheet, dor en duf, ofschoon vol zelfgenoegzame tevredenheid; maar als je ook je gezonde gevoel er bij behoud, moet je noodzakelijk het holle, het ontoereikende ervan smartelijk gaan beseffen en dan vóel je je ook werkelijk dor en duf. Wees blij, lieveling, dat jouw gevoel je dergelijke vingerwijzingen geeft. Je moedeloosheid waarschuwt je dat je studie geen heilige ernst is; dat je studeert, enfin, zooals vrouwen meestal studeeren (en de meeste mannen trouwens ook); maar ze openbaart je tegelijk dat je goddank geen aanleg hebt om in een schijn van ernst, in ‘gewichtige wijsheid’ te vermummiën. Want ‘gewichtige’ wijsheid bestaat er niet, dat is een onding, verwar haar toch vooral niet met de ‘ernstige’ studie. Juist de ‘ernstigste’, degelijkste, grondigste studie is de bescheidenste, is het diepst doordrongen van haar begrenscheid, ontoereikendheid en betrekkelijke (on) belangrijkheid. Je zoudt dat dadelijk voelen als je zooals ik aan Hottentotten en loopkevers deed, of aan sterretjes, kegelsneden of bacillen. Het een is niet belangrijker dan het andere, maar ook niet *on*belangrijker, en daarom geeft alle arbeid, onverschillig welke, mits maar eerlijk en ernstig, dat is

zonder bijbedoeling gedaan, altijd even groote voldoening, Als ik een bijzonderheid ontdek aan de tarsen van een of ander insekt, voel ik mij blij, evenals een astronoom die een nieuwe komeet vindt; beide, die tarsen en die komeet, zijn in het wereldgebeuren van precies dezelfde waarde: een oneindig klein en tegelijk oneindig groot fragment van het goddelijk Zijn, dat dank zij ons zorgvuldig en geduldig zoeken en eerlijk denken, in het gezichtsveld van ons bewustzijn is gevallen. En een of andere eigenschap der kegelsneden is stellig even interessant, maar kan bezwaarlijk grooter voldoening schenken. Ik heb nooit eenig geleerde om zijn wetenschappelijke ontdekkingen kunnen benijden en mij nooit ontmoedigd gevoeld bij vergelijking van hun prestaties met de mijne; of eigenlijk, ik heb ze nooit vergeleken.

In de kunst is dit natuurlijk wel iets anders; daar komt het niet alleen aam op het objectieve bekijken en begrijpen, maar vooral op het subjectieve weergeven, en daarbij is wel veel meer aanleiding tot eerzucht, wedijver, ijdelheid en bijgevolg teleurstelling, ontmoediging en jaloezie. Toch is het ook, geloof ik, voor den kunstenaar mogelijk zijn plicht te doen zonder overmatig last daarvan te hebben. Je plicht als kunstenaar is.... dezelfde als van ieder ander: doen wat je kunt. En wie dat *doet*, kàn dunkt mij zich niet ontmoedigd gevoelen over wat hij bereikt, dat zou een kinderachtige dwaasheid zijn. En ontmoedigd zijn naar aanleiding van wat een ànder bereikt, met welke middelen dan ook, is zeker nog veel dwazer, en kan je niet anders dan een welverdiend verdriet op den hals halen.

En tenslotte nog het *algemeene* gevoel van onbevredigdheid, van voor niets 'werken, zonder voldoend ‘objectief resultaat’. Kindje, geloof me, ook dààrin

steekt toch heusah nog een aanmerkelijke portie ijdelheid en naijver. Wat is ‘objectief?’ Objectief gesproken hing ook Christus ‘voor niets’, om niet te zeggen ‘voor gek’ aan het kruis. Kijk maar eens naar het ‘objectieve resultaat’ van zijn leven en lijden! Neen Liesje, doe maar gewoonweg wat je doen moet, net als Eefje, Dostojefskie, Christus en zelfs de muggen die je schijnbaar overvleugelen, maar die het nageslacht wel weer kortwieken zal. Als je offer maar oprecht is, zal de wereld het tenslotte wel erkennen, in elk geval aanvaarden, en dat is de hoofdzaak.

Je hebt in Aarborg het uitzicht op den klokketoren van de miskende Handelsakademie. Heb je ooit gelet op de zinrijke spreuken die daar onder de wijzerplaat staan, tot troost van den bouwmeester en iedereen die naar iets goeds en grootsch' streeft? ‘Beid uw tijd’ en ‘Duur uw uur’. Maar er staat niet, ofschoon het voor de klok toch minstens even zinrijk geweest ware: ‘Sla uw slag’ (Ik denk dat de bouwmeester het onpaedagogisch vond dit den gokkers in spe zoo onomwonden voor te houden). Werk jij maar kalm door, Liesje, en let jij óók maar alleen op de eerste twee spreuken. Werk kalm en vertrouwend, ‘ernstig’ aan je kunst, en beschouw je ‘studie’ nuchter als wat ze is voor jóu: een bijkomstig hulpmiddeltje bij je artistieke werk, een aangenaam tijdverdrijf en een beetje hersengymnastiek en verder niets van veel belang.

Wat is eigenlijk nut en bedoeling van studie? Zij leert ons alleen wat scherper kijken, juister klassificeeren, ons beter oriënteeren in de wereld der wonderen. Maar wonderen blijven het immers toch, en het doet er voor onze ziel dunkt mij weinig toe of wij er tienduizend tellen kunnen of tien milliard. Wij

weten beter, wat wolken en sterren zijn, d.w.z. wij hebben daarvan een juister voorstelling dan de mythologie-dichters; en dat is nuttig in vele opzichten voor onze intellektueele oriënteering in de voorstellingswereld; maar hun *wezen* begrijpen wij daarom volstrekt niet *beter*, doch *evenmin*. Studeer daarom vooral niet te veel en te zwaarwichtig; de zoete verwondering en vreugde om het oneindige mysterie is niet afhankelijk van aantal of omvang zijner verschijningen.

Maar wat preek ik al weer! Kijk toch liever in je eigen dagboek en herinner je wat je aan je miskende vriendin B. schreef.

Ik heb met Albrechts in Metropole gegeten. Dat aardige Hongaarsche strijkje, waar jij zoo'n schik in had, is er nog; de primas herkende mij, lachte mij al spelende toe en gaf direkt dezelfde Tsjarda die jij hem hadt laten spelen. Je hebt Albrechts toen even ontmoet en herinnert je wel dat hij den vagen indruk maakt van een ‘missing link’ tusschen een idealistischen procuratie-houder van een tweederangsch bankier en een vernuchterd bohémien die welbeschouwd nooit heelemaal echt bohémien geweest is. Achter een niet gehéél nonchalante laat-maar-waaien-allure verbergt hij vrij wat idealisme en ook vrij wat Streberei. Hij is eigenlijk het type van iemand die door geheime eerzucht wordt gekweld, die geweldige aspiraties heeft waar hij niet voor durft uitkomen en die zoodoende tenslotte de Jan Klaassen van zijn eigen fantasieën wordt. Je vraagt zelf naar mijn omgeving, vandaar deze kwaadsprekerij; en ook omdat het een beetje verband houdt met de voorgaande overpeinzingen. Ik zie het hem altijd aan als hij (meestal na een succesje van een of anderen benijden politikus, die zich via gemeenteraad en

tweede kamer tot ‘man van invloed en beteekenis’ opwerkt) door eerzuchtige droomen bezeten is. Vanmiddag ook. Zoodra ik hem zag aankomen, met gebogen hoofd, energiek saamgeknepen lippen en de handen op den rug, wist ik wat soort van duivel hem te pakken had.

Een kwartiertje geleden hield voor de dwarsstraat waarin hij woont een fraaie equipage stil met fier trappelende paarden. Een goudgetresde meneer stapte uit en begaf zich, omstuwd door opgewonden straat-jongens en vrouwen, naar het kaaswinkeltje, waarboven de groote volkstribuun zijn appartementen heeft en verlangde hem te spreken. De verblufte winkelier leidde den hofjonker de nauwe trap op en bracht hem in de voorkamer, waar Albrechts, op sloffen en in hemdsmouwen, een pijp zat te rooken. ‘Komt u binnen,’ riep hij den edelman joviaal te gemoet, ‘ik begrijp al waarvoor u komt.’ ‘Inderdaad,’ antwoordde de adjudant eerbiedig. ‘Zijne Majesteit heeft u dringend noodig en verzoekt u vriendelijk hedenmiddag de thee bij hem te komen gebruiken.’ ‘Met het meeste genoegen,’ antwoordde A. ‘Zijne Majesteit kan, als altijd, op mij rekenen’. Daarop stak de adjudant een zescents-sigaar op, schreed, met hooge onverschilligheid het samenscholend grauw negeerend, weer naar zijn equipage en reed heen. A. schoot een ander jasje aan en ging naar Metropole om te bitteren. En onderweg redeneerde hij in zichzelf ongeveer aldus:

‘Sire, ik erken dat de toestand hachelijk is, hoogst hachelijk, en ik waardeer het ten volle dat u mij om advies vraagt. Ik moet u onomwonden - ik vertrouw dat u de openhartigheid van een man als ik op prijs stelt - ik moet u onomwonden verklaren dat ik het beleid van het tegenwoordig kabinet on-

mogelijk kan goedkeuren. Maar de formatie van een nieuw zal niet gemakkelijk zijn, ik zal daar zeer ernstig over moeten nadenken. In de eerste plaats, Sire, moet.... enfin, u begrijpt wat ik meen. En in de tweede plaats komt het mij hoogst urgent voor dat.... dat er.... enfin, ik wil hier niet verder over uitwijden, ons beider tijd is beperkt. (Tot de koningin.) Ja Mevrouw, heel graag melk èn suiker. - Mijn bedoelingen, Sire, zijn u overigens natuurlijk uit mijn geschriften bekend. U zult zich, hoop ik, niet laten imponeeren door het geschreeuw van eenige obscure scribenten en volksmenners (volgen de namen van enkele, beter geslaagde, scharrelaars) etc. etc.'

Maar ik doe A. geloof ik, onrecht. Want hij is volstrekt niet idioot. Hij schept alleen maar zichzelf een rol die het leven hem weigert, en wie zal zeggen of hij niet soms, en dan nog niet per se bij toeval, verstandiger en nobeler redeneert dan menig ècht kabinetsvormer hàndelt? Waarom hem uitlachen omdat hij de realiteit zijner jammerlijke onbeduidendheid omhangt met de droomgewaden van een even jammerlijke gewichtigheid? Hij is een artist, wel ja, op zijn manier tracht ook hij in een droom goed te maken of aan te vullen, wat het leven bedierf of ontzegde. Ik verzeker je dat zijn mentaliteit niet veel verschilt van die van menig collega van je. En van die van menig verliefde. Waarachtig, Liesbeth, hoe dikwijls betrap ik mij er wel niet op dat ik in mijzelf loop te fantaseeren over jou en dan dingen denk, zeker honderdmaal mooier, maar ook minstens honderd maal onreëeler dan Albrechts hofrijtuig.

Dat zinnetje: 'als ik eenmaal rustig thuis ben' heeft me doen schrikken. Wil je dan niet hier komen, zooals je beloofd had, in het Hotel de l'Europe? Ik

begrijp wel dat je eerst een paar dagen absoluut wilt uitrusten; maar dàn? Stel me gauw gerust. Schrijf me nooit als je moe bent; wijk voor mij niet af van je principe alleen voor je eigen genoegen te schrijven. Maar onthoud dat ik met ieder woordje van je gelukkig ben. Zet maar één letter op een Ansicht van een gerestaureerde kerk of singelbrug in een verborgen provinciestadje, en ik ben al tevreden.

Ik zend dit maar weg. Ik wilde er aldoor nog iets bijvoegen; wat ik je schrijf lijkt me dikwijls zoo armelijk bij het overlezen. Liefste, mijn Liesbeth, maar in een postscriptum van een paar regels nog eens extra te zeggen met hoeveel warmte en innigheid ik aan je denk, dat lukt toch net zoo min, als het zou lukken in een brief, zoolang als je heele laatste roman. Dag.

Joost

13 ***November*** **19..**
Aan Elisabeth van Rosande,
Voorduin, Musis Sacrum.

Lieve Liesbeth,

ZIEHIER een korte verhandeling om je te overtuigen dat je de waarde van het droomleven onderschat en mijn ‘overdreven’ hechten er aan verkeerd uitlegt. Ik wil vooral geen partij kiezen tusschen de verschillende droompsychologieën die tegenwoordig aan de orde gesteld worden; zij verschillen, dunkt mij, vooralsnog voornamelijk in hun eenzijdigheden. Ik ben er ook niet voldoende van op de hoogte. En ik zou niet graag willen dat je mij ging rangschikken onder die kinderlijke menschen die er ‘gevestigde overtuigingen’ op na houden. Neen, mijn gedachten zijn ook op dit onontgonnen terrein niet anders dan padzoekers.

Maar van mijn jeugd af heb ik mij met mijn eigen droomen bezig gehouden en zoodoende al zelf veel gevonden of vóórgevoeld wat nu eerst tot de officieele wetenschap begint door te dringen. Altijd heib ik mijn droomen beschouwd als wegwijzers tot mijn innerlijkste wezen. Zij hebben mij geholpen mijn zielsconflikten te leeren zien, zóó als zij in waarheid zijn. Dikwijls hebben zij mij wonderbaar getroost, en even dikwijls hebben zij mij duidelijk gewezen op mijn plicht, op de gevolgen die mijn doen en denken moesten hebben, en in zooverre waren zij dus zelfs profetisch. Om ons troost, inzicht, verlossing en reiniging te brengen, dààrvoor dienen onze droomen, zelfs

die droomen die ons kwellen en die door lieden, te oneerlijk of te kleinmoedig om zich zelf er moreel aansprakelijk voor te stellen, aan kwade demonen worden toegeschreven.

Liesbetih, vooral jij, als kunstenares bedoel ik, moest minder schuw zijn voor droomen. Want er bestaat werkelijk een heel diep verband tusschen kunst en droom. Laat me daarop eens even dóórgaan. De meestal overdrachtelijk aldus genoemde 'dichterdroom' is in wezen volkomen analoog, niet alleen aan den 'dagdroom', maar zelfs aan den gewonen slaapdroom. Met de waarschuwing er bij dat iedere definitie maar een willekeurige, min of meer eenzijdige begrenzing is, durf ik best te verdedigen dat kunst is: 'droomuitlegging'. Misschien klinkt dit je op het eerste gehoor wat vreemd, maar genoeg philosophen hebben betoogd dat het heele leven droom is, en wat zouden dan kunst of wijsheid wel anders kunnen zijn dan de verklaring van dien droom?

Er wordt zoo dikwijls beweerd: Kunst is.... dit of dat.... altijd de een of andere eenzijdigheid. De meest kortzichtige van al die beweringen is zelfs (of natuurlijk) heit meest verspreid: Kunst is 'passie', of, met een eveneens foutieve beperking: 'geobjectiveerde passie'. Maar als je er eens onbevooroordeeld over nadenkt, dat wil zeggen, vooral niet op de sensitieve wijze van zeker soort van aesthetiseerende artiesten - dan geloof ik dat je zult moeten erkennen dat mìjn definitie de diepste is die er van kunst te geven valt, en dat alle andere, eenzijdiger beweringen er welbeschouwd in begrepen zijn.

Begin eens met op te letten hoeveel overeenkomst het karakter van kunstenaars dikwijls heelt met den aard van 'gewone' menschen in den droom, of van

krankzinnigen. Is niet in den droom ook de gewone en gewoonste mensch *megalomaan?* Verbeeldt zich in den droom niet dikwijls iedereen alles te kunnen (en kunnen is de stam van kunst)? En *dramatiseert* niet in den droom iedere pummel zijn *eigen* gevoelens, om ze als *vreemde* gestalten buiten het eigen bewustzijn te projecteeren? Objectiveert hij niet zijn passies? Zoo goed als Shakespeare, hoor! En denk eenis aan Hebbels Dagboeken met hun vele droomindirukken, die hij zoo gretig als dramatische motieven aanvaardt! En denk aan Edgar Poe, Hoffmann en Maeterlinck. De droom-atmosfeer is het meest echte in hun werk.

Kunstenaars zijn, evenals krankzinnigen, wilden en kinderen, tot op zekere hoogte wakende droomers. Denk maar aam de primitieve kunst. Vanwaar de goden, duivels, engelen, geesten, elfen der mythologie-scheppers en de vrij rondzwervende zielen der animisten, als zij zich niet hun eigen vliegdroomen herinnerden? Vanrwaar de reuzen en kabouters als zij niet aan droom-vergrootingen en verkleiningen gewend waren? Vanwaar de dierenfabels en romans als zij niet in den droom de dieren hadden hooren spreken? Het wakende, *logisch* ordenende bewustzijn, zou immers uit zichzelf nooit op dergelijke fantasieën kunnen komen. Bij de oerkunst is het dunkt mij in 't oog vallend dat de oorspronkelijke inhoud ervan bestaat uit al dergelijke droom-ervaringen en herinneringen, die het primitieve, kinderlijke of krankzinnige bewustzijn als *werkelijkheid* aanneemt. Maar ook van de allerhoogste kunst vormen droom-ervaringen belangrijke elementen en in elk geval worden de waakervaringen er op dezelfde wijze in verwerkt. Denk nu niet dat ik hiermede den kunstenaar op één lijn stel met wilden, kinderen en krankzinnigen. Integendeel, want al is het materiaal dat zij verwerken

hetzelfde, de wijze waarop is verschillend. Primitieve geesten namelijk objectiveeren hun droomvoorstellingen tot een schijnwerkelijkheid *zonder zin* (tenminste zonder voor henzelf *direct waarneembaren* zin), terwijl de kunstenaar zijn fantasieën beheerscht en ze met zijn *wakend*, controleerend bewustzijn een zinrijke rangschikking geeft. Met andere woorden: de kunstenaar doet precies hetzelfde wat de psycholoog doet die droomen analyseert, hij *verklaart* zijn droomen, ontdekt er den zin van en' geeft ze dan in een voor het waak-bewustzijn verstaanbaren vorm weer, zoo niet direct in woorden, dan toch in elk geval door de wijze van hun compositie. Hierop berust ook het bevrijdende, verlossende van alle ware kunst; het scheppen van een kunstwerk ìs een psychische auto-genezing. Zoo is de Faust één lange droomuitlegging, waarin Goethe in al zijn gestalten, menschelijke of mythische, van Rafael af tot aan de onzichtbare engelen van het chorus mysticus, de drooimen (en daarmee meen ik dan natuurlijk ook alle waak-ervaringen uit zijn.... levensdroom) van zijn eigen geest verklaart en daardoor hun woeling tot rust brengt. Overigens is ieder kunstwerk (evenals alweer iedere droom) voor meer dan één uitlegging vatbaar. Vandaar dat een kunstenaar zich zoo dikwijls achteraf, en veel later, zelf verbaast over de ‘eigenlijke’ bedoeling van zijm werk.

Kunst wordt dus geboren uit het *zuiver redelijk* streven naar *zelfbewustwording*, dat wil zeggen de kunstenaar streeft ernaar de droomgestalten, die voor den primitieven of zieken geest *vreemde werkelijkheid* lijken, te herkennen als *symbolen* van *eigen* innerlijkheid. Natuurlijk is niet ieder kunstenaar zich daarvan steeds bewust; er zijn allerlei overgangsvormen tusschen echte droomers en kunstenaars; sommige

kunstenaars zijn er dicht aan, toe bun gestalten voor werkelijk, of althans voor hallucinaties te houden en ik ken een dramaturg die steeds reëel verliefd is op de door hemzelf geschapen vrouwenfiguren, ofschoon hij zich toch volstrekt niet verbeeldt dat zij bestaan, Poe, Hoffmann en Maeterlinck, vooral de eerste twee, hebben niet eens de moeite genomen om de bizarre grilligheid van den echten droom weg te werken, zij hebben alleen maar zóóveel logica in hun fantasieën gebracht dat de lezer aan die vingerwijzinig genoeg heeft en verder zelf wel den weg vinden kan in de symboliek of (wat niet de bedoeling, maar helaas meestal het resultaat is) - er door in een aangenaam doezelige stemiminig geraakt, die hij voor een diepe, mystieke aandoening houdt. Want de meeste menschen hebben al genoeg aan ontroering alleen. Maar in het algemeen: hoe grooter kunstenaar, hoe helderder en redelijker hij zijn droom-ontroerinigen zal *verklaren*. Wacht, éven een citaat uit Hebbel: 'Het hoofddoel der litteratuur is de menschheid door getrouwe vastlegging van elk symbolisch levens- en ontwikkelingsproces tot een steeds helderder zelf-bewustzijn te brengen'. - Is er ooit iets diepers over het wezen van kunst gezegd? Hebbel zei het te vroeg. Maar dit is 'de eeuw der zielkunde', waarin de menschheid zichzelf moet leeren zien en begrijpen. En de kunst, niet het nog heerschende objectivisme der toonaangevende epigonen, maar de worstelende kunst van het eerlijke subjectivisme, moet daarin vóórgaan, vast-willend en diep bewust.

Je ziet dus dat de zoo dikwijls gesmade symboliek een *essentieel*, nooit en nergens ontbrekend element van alle kunst is, en hetzelfde is het geval met de subjectiviteit. Kunst is *symbolische herschepping der subjectiviteit*. Het is daarom een absoluut onredelijke

eisch dat een kunstwerk zoogenaamd 'objectief' moet zijn, of 'het algemeen menschelijke moet weergeven.' Dat zijn frases, die in de kleine, allemans kunst, eenigen zin hebben, maar in de groote kunst zinlóós worden. Integendeel, het zichzelf *verstoppen* in zijn gestalten, zoadat het voor een onmoozel publiek *lijkt* alsof de schepper er eigenlijk niets mee heeft uit te staan, behoort tot de kinderlijke trucjes waarmede een waarlijk groot kunstenaar zich niet ophoudt. Wie tot hoogste helderheid is gestegen heeft allerminst behoefte aan verdoezelen, integendeel, hij uit zich zoo eerlijk en scherp mogelijk, omdat hij weet *dat er in de hoogste Werkelijkheid geen onderscheid tusschen subject en object bestaat*. Wat de Geest in zich opneemt, en dat is ook het éénige dat hij ooit weer kan uiten - is het objectieve leven zelf; als wij dus onis zelf werkelijk goed en *eerlijk* uiten, geven wij meteen uiting aan het eeuwig menschelijke. Ik onderstreep *goed*, en e e r l i j k onderstreep ik dubbel. Want het feit dat in de tegenwoordige, nog bijna primitieve kultuur, zoo heel weinig menschen in staat zijn om iets te begrijpen van hun eigen geestesleven, en dat verreweg de meesten tegenover niets ter wereld *on*eerlijker zijn dan tegenover zichzelf, is oorzaak dat de subjectieve kunst door allerlei povere ijdeltuiten in diskrediet kan worden gebracht, wanneer ze door hun belachelijke 'passies' zijn bezeten en hun onechte sensaties (of liever: valsch-geïnterpreteerde, want onechte sensaties bestaan er natuurlijk niet) tot uiting brengen in een woord- of klank- of kleurgekunstel, dat wel eens een tijdlang imponeert en mode wordt, maar tenslotte toch door het gezonde verstand als voos wordt verworpen. Het is de oneerlijke zelfvergoding of zelfverguizing van den mensch die zichzelf niet vol-

doende kent, die niet bóven zichzelf kan staan om zichzelf in het licht der eeuwigheid te beschouwen, waardoor zoogenaamd àl te subjectief werk hindert en afstoot. Inderdaad is zulk werk verwerpelijk en als kunst een mislukking Doch nïet om zijn subjectiviteit, maar om zijn oneerlijkheid, verdraaidheid en onwaarachtigheid. Het is eigenlijk evenmin subjectief als objectief. Een masker, een pose, een leugen, verbergen de wezenlijke persoonlijkheid, maar zijn daarom zelf nog niet iets objectiefs.

Neen, kunst is geen objectieve passie, maar subjectieve bezinning. Tenminste de hoogste kunst. (Denk maar weer eens aan Goethe, die tegen Eckermann van zijn eigen Wahlverwandtschaften getuigde: aant. 'Kein Strich ist darin enthalten, der nicht erlebt, aber kein Strich so, wie er erlebt worden', - Als ik ooit een roman schreef, zou ik het zoo willen doen dat ik dit als motto er voor kon gebruiken). En dit spreekt ook vanzelf, want de passies zijn wel de natuurlijke basis dier geestelijke pyramide, maar de bezonnenheid is daar hoogste spits. Van die spits af tuurt de Wijdheid glimlachende, onbelemmerd, in het Oneindige, Eeuwige. En ook de kunst, het 'kunnen' is een hulpmiddel om die spits te bereiken. Kunst, de zelfopenbaring der menschheid, haar zelf gekozen kruisiging *en* verlossing; haar auto-analyse *en* synthese, is dus tevens haar ware godsdienst! Daarom kon jouw evangelist, Flaubert, ook zeggen dat de kunstenaar *in* zijn werk moet zijn als God in het Heelal. Hij zei er bij: 'overal aanwezig, nergens zichtbaar', en die diepzinnigheid heeft de onnadenkende aanbidders en epigonen, die hem nota bene tot 'realist' durfden uitroepen, verleid tot het dogma dat in kunst de subjectiviteit van den schepper verborgen behoort te blijiven. Waarschijnlijk omdat het

henzelf aan goddelijkheid ontbrak of omdat zij onder hùn subjectiviteit zoozeer leiden, dat zij een eerlijke uiting ervan niet zouden kunnen dragen. Van Flaubert's leven weet ik weinig; het kan best zijn dat hijzelf ook neiging had om een àl te bittere, droevige subjectiviteit te *ontvluchten* in het schijnbaar objectieve; maar zeker is dit het geval bij de meeste dogmatische realisten.

Twijfel je, heb je 'maren'? Hoe vreemd, jijzelf bent, gelukkig, bijzonder subjektief in je werk; dáár-door juist verheft het zich zoo hoog boven al de objectieve verhaaltjes van je l'art-pour-l'art-collegas, - die je nota bene in je lezingen plitihtmatiglijk verheerlijkt - al heb je dan ook nog niet het 'schouwen van buiten zichzelf' bereikt. Maar het is je aard, kindje, net als ik je onlangs schreef, om je nog wat schuw te verzetten tegen gedachten die je radikaal en gevaarlijk lijken; omdat je ze nog niet op de goede manier beschouwt. Jij hebt ook veel voor jezelf te verbergen. En wat je eenmaal hebt opgeborgen in je onderbewustzijn, laat je maar liever met rust. Waarom laat je in een van je brieven je betuiging van wantrouwen in je droomen direkt volgen op je klacht over gebrek aan durf bij je zelfbeschouwing? [aant.] 'Der Mensch scheint mit nichts vertrauter zu sein als mit seinen Hoffnungen und Wünschen, die er lange in Herzen nährt und bewahrt, und doch, wenn sie ihm nun begegnen, wenn sie sich ihm gleichsam aufdringen, erkennt er sie nicht und weicht vor ihnen zurück' zegt Wilhelm Meister.

Een wel wat lange uitwijding à propos van je droomenvrees, niet waar? Maar ik geloof toch dat dit verhandelingetje iets waars bevat; onder het schrijven tenminste was het mij heel helder en zag

ik opeens in één verband al wat ik zoo wel eens over kunst heb gedacht. Voel jij niet ook wat hier in zit, en hoe eigenlijk al bij zulk een vóórschemer van beschouwing sub specie aeternitatis, alle zoogenaamde problemen en theorieën, alle geredekavel over opvattingen en richtingen in kunst, waardeloos worden? Ik zou allen kunstenaars willen bezweren: in Godsnaam! ja in Gods-naam, leeft uw droom, beeldt uw droom uit, verklaart uw droom! Daarvoor is maar één ding noodig: oprechte liefde. En als je dit alles niet begrijpt.... ach Liesbeth, jij hebt je kunst, laat mij mijn droomen, als we niet beiden zóó onze diepste innerlijkheid konden openbaren, zouden we waarschijnlijk gedoemd zijn haar uit te leven in waanzin. De heele menschheid lijkt daar dicht aan toe.

Hier is nog een extra-bijlage: een fragment van een studietje over Heine, dat ik een paar jaar geleden van plan was te schrijven:

Kort voor zijn dood had Heine een droom die hem sterk ontroerde; hij vertelde hem aan la Mouche, en hij beschreef hem in zijn laatste gedicht.

> aant. Es traümte mir von einer Sommernacht
> Wo bleich, verwittert, in des Mondes Glanze
> Bauwerke lagen, Reste alter Pracht,
> Ruinen aus der Zeit der Renaissance....

En temidden van die brokstukken eener vervallen schoonheid, ziet hij staan een marmeren sarkofaag, gansch ongeschonden, rijk versierd met basreliëfs, voorstellingen uit de Helleensche sagenwereld en uit het Oude Testament, beurtelings grootsch en grotesk, heilig en frivool. Hij ziet er uitgebeiteld den Olympos

met zijn ‘liederlijke Heidengoden’, Adam en Eva met hun vijgenblaadjes, Paris en Helena, Vulkaan en Venus, en daarnaast Mozes en Aaron, Esther, Judith, Abraham's beproeving, de dronken Loth en zijn dochters, Herodias' dans en de ezel van Bileam. De hel, den Satan zelf ziet hij er; en ook Petrus, Petrus, met den sleutel der zaligheid. En op dien schoonen, ongeschonden sarkofaag zag hij liggen een man....

aant. Und gleichfalls unversehrt im Sarge lag
Ein toter Mann mit leidend sanften Mienen.

Hij wist, toen hij die basreliefs bekeken had, dat hijzelf die doode was. En aan zijn hoofdeneind verrees uit den grond een donkere plant, met één enkele bloem, in wier bleeke kelk hij zag afgebeeld alle foltertuigen van des Heilands passie. Toen werd die bloem tot een vrouw, die haar droef gelaat teeder over den doode heenboog en hem kuste. -

Heine, die gewoon was zijn droomen te beschouwen als dwaze reflexen op physieke prikkels, voelde van dézen droom toch den zin en schreef zijn laatste gedicht: Die Passionsblume. Dit gedicht, die droom, verbeeldt zijn gansche leven, heel zijn romantisch zoeken tusschen de ruïnen van een verbrokkelde schoonheid, heel den strijd tusschen zijn heidensch Hellenisme en zijn godvertrouwend Jodendom, tusschen ‘des Griechen Lustsinn und der Gottgedanke Judäa's’. Het zijn zijn eigen levensdroomen, zijn eigen grootsche en groteske, heilige en frivole gedachten die hij ‘uitbeeldde’ in zijn werken, en die nu als basreliëfs, star, versteend, hun dooden schepper dragen. Dààrom herkent hij zichzelf eerst nàdat hij, hij, de man der *passie*, wiens leven een onafgebroken *foltering* was van *hartstocht* en *leed* psychisch

en ten laatste ook lichamelijk. Hij ligt daar nu rustig, kalm en zoo verheven schoon als la Mouche hem kort daarop in werkelijkheid op zijn doodsbed, dat zoo lange jaren zijn *pijnbank* geweest was, zien zou. Tusschen ruines; o, maar zijn sarkofaag blijft '*unverstümmelt*', zijn werk is zijn tempel der eeuwigheid; en hijzelf, in zijn leven door zoo veler haat, laster en miskenning gewond en geschonden, ligt '*unversehrt* im Sarge', zijn nagedachtenis zal niemand schenden kunnen; zijn roem is onverwoestbaar. Hij weet het: in zijn dood triomfeert hij over alle laagheid waaronder hij leed, waartegen hij vocht.

Dan verrijst de schoone plant met haar ééne bloem, de passiebloem die een vrouw is. Wie is zij? Aandoenlijk: la Mouche ziet in die bloeme-vrouw het symbool van het geliefde vaderland dat hem verstootte, maar zich ééns met hem zal verzoenen. En Heine zal dit zeker ook zoo hebben gevoeld, heeft het haar misschien zelf gezegd. Maar de passiebloem verbeeldt nog meer, zij verbeeldt voor alles de Liefde, de eindelijke *éénige* Liefde, die hij zocht in het leven, en vond op den drempel van den dood. En het meest direct verbeeldt izij la Mouche zelf, zijn laatste liefde, neen, die *ééne* vrouw die hij waarachtig heeft liefgehad, aan wie hij bekende hoe zijn leven van hartstocht leeg was van levende liefde, omdat hij slechts leefde in herinnering en fantasie: 'wirklich geliebt habe ich nur *Tote* oder *Statuen*'. La Mouche was de passiebloem die hem kuste, la Mouche, die hij zoo vaak zijn '*Lotos*' noemde, die hij aant. 'Liebte mit der Zärtlichkeit des Sterbenden, du, *letzte Blume* meines traurigen Herbstes, über alle Maszen geliebtes Wesen'. 'Waarachtig liefgehad heb ik slechts dooden of beelden'. En nu, nu is hijzelf dood, een star beeld in heilige rust, en nu ook buigt zich de Liefde over hèm.

Zij spraken niet, de bloem en de doode, zij verstonden elkander volkomen ook zonder woorden:

> aant. Was wir gesprochen, frag es niemals, ach!
> Den Glühwurm frag', was er dem Grase glhnmert;
> Die Welle frage, was sie rauscht im Bach,
> Den Westwind frage, was er weht und wimmert.
> Frag, was er strahlet, den Karfunkelstein,
> Frag, was sie duften, Nachtviol' und Rosen
> Doch frage nie, wovon im Mondenschein
> Die Marterblume und ihr Todter kosen!

Zij spraken de taal der Eeuwigheid, der Liefde die het wezen is van alle Leven, van het ruischen der beken, van den geur der nachtviolen. En zoo, in ditzelfde zwijgen, spraken zij, Heine en la Mouche, ééns in werkelijkheid. Zij lag geknield voor zijn bed en snikte, overweldigd door haar liefde voor den stervende, en zijn hand lag roerloos, zegenend op haar hoofd. Of zij toen aan dien droom hebben gedacht? En aan zijn teederste gedicht: Du bist wie eine *Blume?* Dat was hun éérste vereeniging, hun laatste samenzijn. En zijn eerste dichter-droom die verwerkelijkt werd:

> Mir ist als ob ich die Hände
> Aufs Haupt dir legen sollt,
> Und beten dass Gott dich behalte
> So lieb, so rein und hold.

Enkele dagen daarna stond zij naast zijn lijk en staarde op dat marmeren gelaat, ‘van Grieksche schoonheid’, waarvan de majesteitelijke rust door geen spoor van menschelijken hartstocht en leed meer werd verstoord. Zij ging en wist dat ook hààr liefde passie was, hartstocht en leed, en dat ook zij

voortaan de foltering zou voelen die hem verscheurd had wanneer hij wachtte, wachtte op zijn petite Mouche, die hij liefhad boven alles en wier beigeerte hij niets kon geven dan ‘Gedanken.... armes Mädchen!’

aant. O Tod! mit deiner Grabesstille, du,
Nur du kannst uns die beste Wollust geben,
Den Kampf der Leidenschaft, Lust ohne Ruh',
Giebt uns für Glück das albern rohe Leben!

Zoo dacht Heine in zijn diepste hart over den dood, den dood waarvoor hij op andere oogenblikken (vroegere droomen bewijzen het) sidderde. Maar zoo dróómde hij slechts van den dood en nòg had het ‘alberne, rohe Leben’ macht over hem. En met luid rumoer dringt het door tot zijn droomenden geest:

Es war ein scheltend, stampfend wüster Streit,
Ach! meine Blum' verscheuchte dieses Toben....

De passiebloem verdwijnt, zooals la Mouche na haar bezoeken verdween om den dichter alleen te laten in zijn troosteloos milieu, alleen met het oproer zijner eigen gedachten en machtelooze verlangens. En de basreliefs beginnen te spoken, te kijven en te disputeeren in eindelooze controversen.

‘Spukt in dem Stein der alte *Glaubenswahn?*
Und disputieren diese Marmorschemen?

En het hoogste woord voert de ezel van Bileam; ‘der überschrie die Götter und die Heiligen’, tot zijn wanluidend gebalk den droomer in vertwijfeling doet ontwaken.

Hebben niet werkelijk in Heine's hart en hoofd

tot het laatste toe alle tegenstrijdige demonen elkaar bevochten?

Nog een andere beteekenis heeft de passiebloem bij zijn doode hoofd. Ik zei de Liefde en in concreter vorm la Mouche. Maar ook verbeeldt zij den man der smarten, Christus, wiens '*Passions*-religion' Heine eens de nachtmerrie, de sloopende ziekte van het menschdom noemde, maar dien hij, in zijn hart vroom als alle dichters, toch vereerd en liefgehad heeft door heel zijn leven heen, ondanks zijn spot. Christus kwam hem troosten in den dood, hèm, op wien zijn eigen 'leidend sanften Mienen' volgens getuigenis zijner vrienden, wonderbaarlijk geleken, hèm den eveneens gekruisden om der waarheid en der liefde wil.

P.S. Liesbeth, is ook déze droom een dwaas gerammel van losgebroken gedachten? En is ook déze droomverklaring een kinderachtig, intellektueel spelletje met een woord: passie? een willekeurige constructie van verwrongen citaten? een goochelend, hineininterpretierend fantasietje?

Voorduin*, 15 *Nov.* 19.. *'s morgens.
***Aan Joost Vermeer*,**
***Aerborgschedwarsstr.* 12--2 *Hagenau*.**

L. J.

IK had je vandaag bijna bij je woord gehouden en je afgescheept met ingesloten Ansicht, wel niet van 'n gerestaureerde kerk, maar van de zeer sterk restauratie behoevende Buitensoos, waar ik gisteren nieuwe lauweren oogstte, ten koste, vrees ik, van 'n verkoudheid, opgedaan in den noordewind die door de zaal gierde. Maar je twee laatste brieven lagen onder m'n cahier, en warmte had ik in 't hart. Wonderlijk, dat het zoo weldadig kan zijn, dingen te lezen, die je zelf eigenlijk al heel goed weet. Misschien omdat je ze jezelf zoo dikwijls hebt voorgehouden dat hun overtuigingskracht versleten is en ook restauratie van buiten-af behoeft. En jij verstaat 't zoo prettig iemand wat op te kalefateren. Ik heb erg gelachen om A. en hoop dat hij 't toch ook nog eens tot geacht afgevaardigde brengt. En je Oneiraesthetiek (men zal er noodzakelijk zulk een afschuwelijk woord voor moeten verzinnen) gaf mij heusch veel te denken, We zullen er later erg over moeten kibbelen. Ken je dit versje? ik vind 't juist als motto boven een artikel:

aant. ‘Mein Freund, das grad ist Dichter-Werk
Dass er sein Träumen deut' und merk.
Glaub mir, des Menschen warster Wahn
Wird ihm im Traume aufgetan.
All Dichtkunst und Poëterei
Ist nichts als Wahrtraum-Deuterei’

Curieus niet waar? Maar Wagner is ook net zoo'n rare romanticus als jij. Of vindt jij het soms weer heel gewoon dat ik precies na 't lezen van je brief dat boek, dat ik in geen jaren in mijn hand heb gehad, hier in de leeszaal vind, en het op sla, juist bij het natuurlijk totaal vergeten motto?

Maandag spreek ik voor den tweeden keer in Fortheim; en Dinsdag terug naar Aarborg. Ja Joost, ik moet eerst eens rustig uitblazen. En mij ook wat bezinnen. Heusch, 't is beter jongen, dat ik nog niet kom. Niet bedroefd zijn, en niet ongeduldig worden.

Ik ben moe en lig lekker lui in een heel leelijke, maar heerlijk verwarmde hotelkamer (houtvuurtje) op 'n dier van 'n canapé. Vindt je het heel erg egoist dat ik zelfs nu liever blader in 'n romannetje dan aan jou te schrijven? Maar ik voel dat het nu te roezemoezig in m'n hoofd is. Vindt 't dan in ieder geval toch maar ook een beetje lief dat ik bij die kale Ansicht nog dit kaartje krabbel.

Heel veel liefs hoor.

Liesbeth

P.S. Ja, ik had wezenlijk heel veel bewondering voor je kunsttheorie; en je ‘Heine's droom’ heeft me sterk ontroerd. Ik herinnerde mij dien droom toen ik je stuk las. Hij is heel mooi, maar mij dunkt ‘gecomponeerd’ zooals b.v. ook zijn droom in het Buch Le Grand. Wat voor mij de waarde slechts verhoogt. De ‘mooiste’ droomen zijn de wakkere. Maar jij hebt heusch geen inzicht in het vrouwelijk gemoed. Denk je dat een vrouw, die den heelen avond heeft staan bespiegelen, en onbelangrijke complimentjes heeft moeten aanhooren, als ze moe thuis komt, wéér bespiegelen wil.... Maar beste jongen, dan heeft ze

alleen nog maar aandacht voor gemeende lieve dingen over haar ‘chère personnalité’; en ik moet je bekennen, dat ik eerst, zonder eenige belangstelling je wereldschokkende onthullingen met de oogen ben overgevlogen, om te zoeken naar een ‘Liesje, liefste’. Onnoozel hè. Maar nu ga ik je verhandelingen nog eens bezadigd lezen en herlezen.

Neen, éérst nog even een klein ergernisje uitlaten.

Daarnet was ik weer eens het slachtoffer van die ellendige indiscretie waarmee ‘men’ meent in het partikuliere leven van kunstenaars te mogen wroeten. Wanneer zal ‘men’ toch eindelijk eens dat béétje innerlijke beschaving krijgen dat noodig is om voorbarige conclusies tenminste onuitgesproken te laten! Altijd en eeuwig deukt ‘men’ dat je *iemand*, met een vóór en achternaam, beschrijft. Mijn hemel, er worden al meer dan een dozijn menschen, die ik nooit gezien heb en van wien ik nooit iets gehoord had, met den vinger nagewezen als het prototype van den modernen dekadent in mijn tooneelstuk! (Vleiend overigens voor mijn talent om het algemeene te typeeren, maar minder vleiend voor onze samenleving). Alleen aan van Hegel, die er werkelijk min of meer voor geposeerd heeft, denkt geen mensch. Vooral familieleden en vrienden (je moet het maar van ze hebben) zijn in dit opzicht onuitstaanbaar. Als je 'n haardracht, 'n manie, of 'n schoothondje, waarmee nicht, neef of tante gezegend zijn, beschrijft, dan mag je verder je fantasie in hemel en hel laten spelemeien, in hùn oogen heb je je voorgoed ontpopt als een onoorspronkelijk, fantasieloos portrettist. En een slecht bovendien, want ze vinden (terecht) dat het portret niet lijkt en zijn daarover nog boos op den koop toe, Ik heb eens een charmant jongmensch getypeerd, een neef van mij was het ‘voorbeeld’. Maar in het ver-

haal gaf ik hem, bij al z'n beminnelijkheden, die ik niet zuinig had aangedikt, een spraakgebrek, en ik liet hem een blauwtje loopen. Sindsdien willen noch zijn moeder, noch zijn meisje iets meer van mij weten. 't Geval van dezen middag was zoo: Er was 'n thea bij 'n halve vriendin van mij, en daarop kwam, onuitgenoodigd, Dr. K., een oude kennis van me, die langen tijd in 't buitenland geweest was. We waren echt blij elkaar eens te zien en spraken veel. Ik meende al te merken dat dit de aanwezigen verbaasde en later kwam mijn gastvrouw zich verontschuldigen ‘dat zij die pijnlijke ontmoeting niet had kunnen voorkomen’. Pijnlijk? - Ja, enfin, waarom zou ze 't niet zeggen? Iedereen wist immers toch dat ik 'n liaison met Dr. K. gehad had, dat ik die verbroken had, en dat hij dààrom naar 't buitenland gegaan was! Ik had dat immers zelf in geuren en kleuren verteld in mijn ‘Verloren liefde’. De schilderes in dien roman (je kent hem toch?) was ik zelf (want waarom had ik haar anders laten opvoeden op mijn eigen kostschool?) en de jonge doctor kòn niemand anders zijn dan hij (want hij speelde immers òòk zoo goed cello!). En of ik haar al verzekerde dat er niets van aan was, zij bléét pertinent of liever impertinent bij haar verontschuldiging.

O die onnoozele scherpzinnigheid! Begrijpt men dan nooit dat een kunstenaar zich technisch eenvoudig te houden heeft aan het materiaal dat hem gegeven is, zijn positieve feiten- en toestanden-*kennis*, maar dat zijn *scheppen* juist daarin bestaat die kennis in een nieuw en vrij-gefantaseerd (psychisch) verband te verwerken, de waargenomen menschen en dingen in nieuwe figuren en nieuwe verhoudingen te doen herleven? Portretteeren! Och ja, het kan een enkel maal, wanneer je een in zijn soort volmaakt type

vindt, wel eens aardig zijn en te pas komen, maar in 't algemeen heeft het geen nut. En ik verzeker je, als ik ooit eens innerlijk portret schilderde inplaats van uiterlijk, dan zou ik er heusch wel voor zorgen dat innerlijke beeld te verbergen achter een geheel vreemd uiterlijk masker, volgens de al-oude troubadours- en jouw allernieuwste diroom-methode. Dan had ik mijn jongen doctor maar liever cargadoor gemaakt en biljart laten spelen inplaats van cello. - Enfin, mijn neef en Dr. K. zijn geen van beiden boos op me; ik ben alleen maar boos op al die snuffelende oude wijfjes die onze sauere Arbeit nog maar zuurder maken dan strikt noodig is. Je zult zeggen dat ik daarin groot ongelijk heb en dat ik bovendien zelf, als het hun geldt, even voorbarig oordeel. Dat dòe ik ook en ik hèb ook ongelijk.

En nu werkelijk adio.

Hagenau, 15 Nov. 19
Aan Elisabeth van Rosande,
Voorduin, 'Musis sacrum'.

Liesje, liefste.

Ik zit hier op het redactie-bureau en nut een verloren half-uurtje om je wat te schrijven. Ik zal je maar eens verslag geven van de menschen hier, dat ben ik je toch nog schuldig. Eigenlijk interesseeren ze mij op het oogenblik bitter weinig. Ik heb geen behoefte meer aan menschen de gedachte aan jou vervult mij zoo, dat het mij bijna vermoeit nog op andere wezens te letten. Dat is dom en heel ondankbaar, want ik heb ze toch absoluut noodig om zoo nu en dan een niet in te houden blijheid aan te kunnen toonen, of al was 't alleen maar om ze vriendelijk aan te kijken; wat mijn optreden, vrees ik, dikwijls vrij idioot en hinderlijk maakt. Vooral Toosje heeft daaronder te lijden. Maar 't lieve kind dlraagt het met engelengeduld. Tot belooning heb ik mij gisteravond mijnerzijds voor hààr opgeofferd en haar meegenomen naar de Lohengrin. Dit doe ik trouwens wel meer; zij is verzot op de 'comedie' en ik heb om harentwil al heel wat Fransche geesteloosheid, Duitsche grofheid en Engelsche onbenulligheid moeten verzetten. (Komt er nooit eens een beweging tot verheffing van de tooneelspeelkunst uit haar jammerlijk verval? Waarvoor dienen jelui critici toch? Durft niemand de 'artistieke' leiders aan, die den smaak van 't volk bederven met onbenullige kasstukken en even overbodige 'prachtige' decors?)

Toosje heeft een passie voor jou gekregen en bestudeert je oeuvre van a tot z, ze is er beter in thuis zelfs dan ik; ze verwaarloost er de Kleine Lord en Dickens Kerstvertelling voor, en na de les keuvelen we altijd over een of andere held of heldin (pardon, 'figuur', waarom spreken we nog altijd van roman-*helden?*) 'Ik vind dat zij of hij zòò had moeten doen,' 'Ja maar, zij of hij kòn toch niet anders.' 'En luister 's, is dàt niet echt?' 'Of je 't zòò voor je ziet, hè.' En we zijn 't er altijd tenslotte roerend over eens dat 't zoo als jij 't schrijft toch eigenlijk wel goed is, al hadden zij of hij ook net zoo goed anders kunnen doen. Precies als in 't echte leven: daarin is ook alles willekeurig en.... noodwendig tegelijk.

Maar ik zou vertellen van de menschen van de krant. Albrechts, den fantasie-staatsraad, ken je nu genoeg. Er zijn nog een paar andere politiekers, zeer gewichtige lieden, die zeer ernstig overtuigd schijnen te zijn dat de politiek iets zeer belangrijks is. Dan diverse verstaanders en recensenten, even sterk overtuigd van het gewicht van hun ambt. Verder hebben we een directeur, een man van onverzettelijke stijf-koppigheid, taaie eerzucht, onverbiddelijke geldzucht, domme laatdunkendheid, rücksichtlose selfmade-heid (verontschuldig de afschuwelijke woordcombinatie, maar hij héèft den aard van een emporstrebenden Duitschen Warenhausbediende, zoowel als van een Amerikaanschen milliardair in zijn schoenpoetsersperiode,) kortom, hij is het type van wat men zonderlingerwijze een 'man van karakter' noemt; zoo iemand van wien iedereen met een soort van benijdenden eerbied zegt: 'die wéét wat hij wil', zonder er bij te denken dat het voorwerp van die wetenschap en van dien wil al heel weinig zaaks is. - Neen,

interessanter is voor mij de portier, die heeft namelijk de eigenaardigheid dat je hem geen grooter pleizier kunt doen dan hem uit te vloeken. Ik heb er mij, met veel tegenzin, in leeren schikken, maar in dezen tijd, door die bovengenoemde toeneming van algemeenen menschenmin ini mij, waaraan jij schuld hebt, valt het mij bijzonder moeilijk hem met dezelfde barschheid als het overige personeel naar de hel of naar den duivel te laten loopen. Zijn dochter lijdt ook aan moreele aberraties, die ik niet nader zal aanduiden, en aangezien ieder mannelijk employé daarvan weet op te snijden, moet ik wel aannemen dat ieder mannelijk employé eveneens aan moreele aberraties lijdt, en aan aesthetische bovendien. Zelfs de vunzige klerk, die in zijn glazen kastje, als hij denkt dat niemand naar hem kijkt, aan zijn neus zit en voortdurend griezelige keelgeluiden maakt.

Maar je vroeg naar de mènschen van mijn omgeving. Er is er één dien ik voor een mensch houd, onzen musikus; ik zie hem helaas maar zelden. Maar de oogenblikken dat ik hem ontmoet zijn een groote vreugde voor me. Ik geloof, Liesbeth, dat hij den stillen lach kent, en dikwijls hoort. Hij heeft zoo niets van die drukte-makende bedrijvigheid waardoor hier iedereen bezeten is. Als hij de wenkbrauwen optrekt en je aanziet, licht er een glansje uit zijn oogen en trilt er even iets. om zijn lippen van zoo wonderbare ironie, dat ik zeker geloof dat hij. dan den stillen lach hoort, die alle frivoliteit beschaamt, alle winderigheid neerslaat, alle zotheid ridikuliseert en alle minachting ontwapent, 's Zaterdags-avonds voor mijn nachtdienst begint, zitten de nachtredacteuren meestal een uurtje in Metropole en daar ontmoet ik hem dan. Hij eet altijd een houtsnip en drinkt nooit iets anders dan twee glaasjes warmen rooden wijn, maar hij is

de beminnelijkheid zelf en haat niemand op Gods wereld, neen niemand die zich liever houdt aan Pils en Rolpens.

Ik vergat onzen hoofdredacteur. Dat is niets bevreemdends, want ons blad ziet er meestal uit als een sigarenzakje met den rebus: waar is het hoofd? Als je hem ziet voel je dadelijk dat hij een dier gelukkige wezens is die krachtens een onbekende natuurwet 5000 gulden moeten verdienen zonder dat iemand begrijpt waarom en zonder dat zijzelf het gek vinden.

Ik vergat er nog meer, o.a. verschillende literatoren: maar ik weet van hen niets anders te zeggen dan dat de eerste de grootste kritikus van het land is, de tweede de grootste kritikus van het land, en de derde tenslotte de grootste kritikus van het land.

Daar komt een berg correctie. Maar goed dat het uit is met die kwaadsprekerij. Dag! Eiken avond lees ik een paar van je verzen. Ja, wat 'n kind, wat 'n heerlijk kind! Het maakt me weemoedig en blij tegelijk. Blij dat je zoo geweest bent, weemoedig dat je zegt, en gelooft, er naar terug te verlangen.

's avonds

Daarnet je kaartje met de Ansicht. Liesje, liefste, ik vind je egoïst èn lief, allebei; 't is bij jou nog méér dan bij andere vrouwen onbegonnen werk die kwaliteiten te scheiden. Heb ik al weer te lange praatjes gehouden? ‘Liesije, liefste’ ik zet het nog maar gauw boven aan, dan behoef je ditmaal niet te zoeken tusschen minder belangrijks. Als je rust noodig hebt, is 't goed zoo. Kom dan wanneer je wilt. Ik zal probeeren geduldig te wachten. Maar ik zal aan je denken, aldoor denken, tot je opeens beseft hoe

mateloos ik je liefheb, en dan moet je wel komen. En als ik wat lang van stof ben soms en ongelegen kom met mijn betoogen, ach, bedenk dan even hoe heerlijk het voor mij is te kunnen spreken tegen een mensch, een waarachtig mensch.

Joost

Aarborg, 18 Nov. 19
Aan Joost Vermeer,
Aarborgschedwarsstraat 12--2, Hagenau.

MAAR Joost, wat roerend lief van je! Ik kwam zoo saai thuis, in kou en regen. En daar stonden je prachtige, rijke ericastruikjes me op te wachten; bij de kachel nota bene: droog en warm had m'n hospita gedacht. En zij bloeiden als onder 'n Augustuszon; 't was opeens een feest. Ik heb een klein bresje gewoeld in den angstwekkenden wal van dokumenten en brieven op m'n schrijftafel, om ruimte te hebben om 't allereerst even aan je te zeggen hoe lief ik 't van je vind. Maar ik zal er je één terug sturen, hoor; die moet op jouw schrijftafel staan.

Ik zie ook een brief liggen van Eefje, bedenkelijk dik. En 'n mandje appelen van oom Edgar, waarvan de omvang mij minder afschrikt. Ik krijg het potsierlijk druk; stapels, bergen werk. En de 18de een paar logées, voor 'n paar dagen gelukkig maar: een tante en een nichtje, die ik ‘veel moet laten zien’ en met wie ik me ‘occupeeren’ moet.

Ik suizebol van den slaap, anders schreef ik je veel langer, want ik vrees wel dat ik daartoe in de eerstvolgende dagen ook niet komen zal; voor m'n logées er zijn moet ik tenminste 'n beetje orde in den baaierd scheppen. Nacht Joost, ik vind je heusch echt lief.

Liesbeth

Hagenau, 19 Nov. 19..
Aan Elisabeth van Rosande,
Parkstraat, Aarborg.

MIESJE, de erica is daarnet gekomen, terwijl ik mijn hoed al op had om naar mijn bureau te gaan. Maar ik heb 't struikje eerst goed water gegeven en zorgvuldig op mijn schrijftafel geïnstalleerd. Een prettig gevoel dat jij 't broertje hebt. Jij bedenkt toch altijd nog iets lievers dan ik.

Ik heb weer nachtdienst: ik zit hier rustig in mijn redacteurshokje en wacht maar af. Ik hoef niet als Solon rond te trekken om de wereld te zien, maar heel de wereld komt bij mij. Maar ik schijn blasé van 't reizen-in-gedachte te zijn geworden, want ik vind het maar matig interessant wat er te kijk is, en eerlijk gezegd schaam ik me meestal zelfs een beetje er over dat ik journalist ben en mede help de geestelijke atmosfeer te bederven, om niet te zeggen te vergiftigen, met allerlei overbodig nieuws en erger leugens. Aan het laatste doe ik overigens nooit mee en mijn supérieuren beginnen dan ook geloof ik al beducht te worden dat ik niet geheel en al voor mijn taak berekend ben.

Je schreef me laatst dat je het zoo genoegelijk vindt om als je de krant leest je mij voor te stellen als de bewerker van al dat gezellige nieuws. Dat is lief van je, Liesbeth; ik werk voortaan met veel meer pleizier en zal er maar niet te veel aan denken waarin de ‘gezelligheid’ van dat nieuws meestal bestaat. Waarschijnlijk heb je daar zelf ook nooit goed op gelet.

Ja eigenlijk.... Ik schrijf bij stukjes en beetjes, 't is nog niet druk, maar zoo nu en dan komt toch al iets binnen.... Ik wou zeggen dat blijkbaar niemand een krant goed leest. Hoe zouden er anders zooveel kranten bestaan! Hoort ooit iemand graag zijn schande van alle daken verkonden? En toch is goed beschouwd iedere krant een soort van schandpaal voor de geheele menschheid, de rechters en beulsknechten, alias de journalisten, incluis. Neem eens voor de aardigheid één enkel nummer van den *Courrier*, dat van gisteravond bijvoorbeeld, dat hier ook juist voor me ligt. Misschien heb je, na even haastig inzien, bij jezelf gezegd: 'Niets bijzonders vandaag', en heb je je toen maar tevreden gesteld met mijn anoniem artikeltje over den erwtenkever. Maar zie nu eens kritisch datzelfde nieuws door. Ik zal je helpen, in een half uur lever ik je een uittreksel, dat je, als er bovendien toevallig iets hapert aan je thee of humeur, voor goed een walg van het heele menschdom kan geven, Asjeblieft, ik grijp maar voor 't wilde weg. Wacht even, 'n nieuwstje aannemen voor je ontbijt!

1. Het sensationeele moordproces tegen Burton, die zijn vrouw in stukjes sneed. Vier en een halve kolom! Dat is nu al volle drie weken, dag aan dag, hetzelfde. Wie is Burton? Niets! Neen, iets meer dan niets: een zwakkeling? een krankzinnige? In elk geval een mensch, en een heel rampzalig mensch. Maar wie ziet dat in hem? Heele volken houden zich aan hun genoeglijk ontbijt bezig met dit mensch-onwaardig drama en zijn nog mensch-onwaardiger slot: de strop. En wie was zijn vrouw? Niemand weet het. En het kan niemand schelen wat zij deed of leed. Maar wat zij voor de ontbijtende massa is? Een paar griezelig-interessante stukjes gehakt in een stopflesch

met spiritus op de groene tafel van de jury!

2. Het menu van den onttroonden koning N.N., genuttigd tijdens hoogst deszelfs verblijf bij den Hertog van W. Deze hertog heeft 31 bekroonde renpaarden en een dochter die zich onlangs vergat met een pianostemmer.

3. Rede van R. in den Franschen senaat. Bekwame leider; schitterende redenaarsgave, gloeiend woord, vuur van diepe overtuiging, auditorium meegesleept. Alsof niet iedereen in zijn hart weet dat R. het type is van den politieken advokaat, van de triomfeerende oneerlijkheid en gluipende eerzucht!

4. Hier zie ik zoowaar dat eenige ‘priesters’ zich bezig houden met het vraagstuk van den ritueelen moord. Zouden het Senegambische toovenaars zijn? Er staat niets bij, maar hun namen klinken vrij christelijk.

5. Een marmeren borstbeeld van C. onthuld. In tegenwoordigheid van een koppel ambassadeurs en eenige dozijnen markiezen, graven, sir's etc. C's marmeren oogen hadden moeten schreien van machtelooze woede toen daar de diplomaten van de halve wereld voor zijn verheven aangezicht durfden zwetsen over de ‘nauwe banden van vriendschap’ die het vaderland van den grooten dichter-wijsgeer verbonden met het land waarin hij zijn laatste jaren ‘sleet’ (in verbanning nota bene). ‘Een onvergankelijke vriendschap’, staat er, ‘nog onlangs zoo duidelijk en spontaan gebleken bij het overlijden van Z.M. den geëerbiedigden koning.’ Of het God niet duizelde? In één adem te noemen een van de grootste dichters en

een van de belachelijkste monarchen! En dan nog het woord ‘geëerbiedigde’ te misplaatsen! En daarna een banket. En over een paar jaar, of eerder, oorlog; let op mijn woorden!

6. Hier staat iets over de verhouding van het Duitsche keizershuis en de Welfen. Dit sla ik over omdat wij anders tot de kruistochten zouden afdwalen.

7. De moordenaar van.... is krankzinnig geworden in zijn cel. Veertien jaar heeft hij daarin gezeten zónder krankzinnig te worden! Denk daar eens veertien seconden over na.

8. De sultan heeft het op zijn zenuwen en wordt met een stuk of twintig vrouwtjes naar de Sommerfrische gestuurd. Het ziet er bedenkelijk naar uit alsof zij hem nog iets verder zullen sturen, waar hij zich eeuwig in tienduizend schoone Fatma's zal kunnen verlustigen.

9. In.... je raad nooit waar.... in New-York, hebben op een afgesproken tijdstip twee millioen.... je raadt nooit wat.... menschen, een minuut lang gebeden voor het welslagen van.... een collecte. Krijg eens het tiende, honderdste, duizendste deel van die menschen bij elkaar om te bidden voor iets nuttigs en noodigs! Laat staan iets nuttigs en noodigs te *doen*.

10. Het lieftallige princesje (alle princesjes zijn merkwaardig lieftallig) heeft een half uur gewandeld. Het waar, wanneer en hoe beslaat 27 regels. Een half millioen lezers besteden anderhalf millioen minuten of ongeveer drie jaar, om hiervan kennis te nemen.

11. In de Vereenigde Staten van Amerika, waar de menschen zoo flink zijn, staan de weddenschappen op het oagenblik als 2, 5 tegen 1 op den ex-president Y, De tegencandidaat zond vier welbespraakte senatoren naar de twijfelachtige staten om het volk te bewerken. Een vrij volk heet dat, gezonde demokratie!

12. Prinses Sophie heeft na lang procedeeren het jaarlijksche fooitje gekregen van fr. 500.000.

13. Zelfde kolom. De subsidie voor de Tuberculosebestrijding moest tot fr. 20.000 worden verminderd. Welja.... den een zijn dood, den ander zijn hofhouding.

14. Een mijn, ingestort. Aantal slachtoffers nog niet bekend. Daarom was dit nieuws gisteren nog ‘niets bijzonders’. Vandaag weet je dat het er meer dan 300 zijn. Wat gaat er nu om in de meewarig schuddende hoofden van huismoeders die klagen over dure steenkool en van beursgangers die vreezen voor lage dividenden wanneer mijndirecties kostbare maatregelen nemen om dergelijke rampen te voorkomen?

15. 16, etc., o, er is nog veel meer uit te halen! Kunst b.v.! Strauss, Futurisme, snobbisme en tientallen andere ismen. Christian Science, boksen, kritiek ....och, kermis aller ijdelheden.

Heb je genoeg aan dit krantje? - Ik heb even zitten luisteren naar den storm buiten. Misschien lig je nu wakker om het geweldig zwiepen van de popels voor je raam....

De telefoon.

Het was een telegram. De Nora vergaan, vlak aan

de kust. Waarschijnlijk zeventig passagiers. En de bemanning. Ik schoof het papiertje waarop ik deze mededeeling van de vriendelijke telefoniste noteerde, bij mijn andere aanteekeningen, die ik pas na 12 ga verwerken als er geen aanvullingen meer kunnen komen. Ik dacht weer aan jou. Bij een hevige vlaag rinkelden alle ruiten en opeens was het of ik den rauwen doodgil hoorde van honderd stervenden. Ik huiverde; toen kwam de corrector binnen met een onbenullige vraag, en toen de jongen van de zetterij, om alvast wat nieuwtjes mee te nemen: van Burton, Abdul Hamid etc. etc.

Ik krijg weer telegrammen, poeslieve praatjes van elkaar bezoekende ministers. Toch heerscht er spanning in de hooge diplomatie, ‘men’ ziet de toekomst duister in. De regeeringen voelen zich door al die nauwe en warme vriendschapsbanden wat bekneld en benauwd. Er zijn ook dissonanten hoorbaar in het ‘concert’ der naties, men fluistert van verstoringen en verschuivingen van het ‘evenwicht’, die Frankrijk niet dulden kan. En Duitschland niet, en Engeland niet, en Turkije niet en niemand niet. Geen mensch weet waaróm niet, maar in de welingelichte kringen die ons genadiglijk hun mystificaties ter publicatie geven, verluidt het dat een en ander verband houdt met weinig lofwaardige handelingen van een rooverhoofdman in Tunis. Anderen zeggen dat hij in Berlijn woont en een ‘consortium’ is. Of in Londen, Rome, Parijs.... weet ik waar. Ook de namen van eenige kanonnenmagnaten worden genoemd. In elk geval gaat het blijkbaar om levenskwesties, zooniet om hooger, om de eer. Ik zeg blijkbaar om levenskwesties en niet om blijkbare levenskwesties, want niemand weet ooit zulk een kwestie te noemen; als je den geestdriftigsten pro-dit of pan-dat op den man af vraagt: ‘en houdt

ge dàt nu werkelijk voor een lévenskwestie of een eerezaak'? dan is zijn ultima ratio een vuistslag op tafel en een onoverwinnelijk gezicht. Net als bij beschonken boerenknechts. Maar hoe het zij: als Oostenrijk wil dat....en Rusland zegt dat....dan moet natuurlijk Duitschland.... en kan Engeland niet dulden dat....terwijl Montenegro den duren plicht heeft om.... Frankrijk moet waken voor.... en Turkije, Luxemburg, Japan en de heele overige pan zich er ook mee moeten bemoeien. Maar weet je wie die Oostenrijk,. Italië, Frankrijk etc. zijn? Voor de meeste menschen zijn het zonderling mystieke, zelfstandige wezens, die 'willen, moeten, niet kunnen dulden etc.'. Humbug. Een schetterige, roemdorstige generaal, een vaderlandslievende winkelbediende, een spekuleerend vorstje, een al te rijk en kortzichtig industrieel of bankier, een paar fiksche ferme jongens van Jan de Wit, een gegalloneerde markies met 19 ridderorden en dan wij, wij rampzalige journalisten, omgekocht of niet, die de hopeloos bekrompen dogmas en frases van dit ongure kliekje aan de sullige massa helpen opdringen, dàt zijn die zonderling mystieke wezens, Oostenrijk, Italië en de rest. God verdelge ze allemaal.

Nu ik dit zoo neerschrijf bekruipt mij een walging van dit klein gedoe als ik nog nooit gevoeld heb. En ook een huivering van ontzetting dat deze comedie van waanzin niet lang zoo kan doorgaan zonder dat alle gekken volslagen razend worden en elkaar gaan verscheuren.

Lieveling, ik kan niet verder schrijven, al heb ik den tijd. Er kwam daarnet een telegram dat Y gevallen is bij zijn vlucht over de Pyrenaeën. Dat bericht heb je nu al gelezen als je dezen brief krijgt. Misschien vindt jij het niet erger dan een tramongeluk. Maar mij

grijpt de val van een vliegenier altijd bijzonder sterk aan. Voor mij is de vliegkunst een symbool van het edele en hoogwillende in ons, het *bewijs* dat de mensch toch *niet* een kruipend gedierte is. Dergelijke bewijzen zijn schaars, heel schaars. Daarom vind ik zulk een val zoo tragisch.

Weet je hoe zoo'n bericht komt? - Telefoon. Ja juffrouw? U zegt? 107 woorden? Welke taal? Fransch? Goed, dikteert u maar'. En ik schrijf werktuigelijk op wat zij dikteert met haar beleefd geanimeerd stemmetje, - het eenige waarmee zij op zoo'n afstand koketteeren kan -: van de pest in Rusland, van de Hongaarsche begrootingsdebatten, van wéér een nauwer aangehaalden vriendschapsband enz. En tenslotte, heel kort: 'Y tombé mort'. Meer niet? Dank u vriendelijk, dag juffrouw. - Kort daarop nog een uitvoeriger berichtje over de plek waar het gebeurde,

Lieveling, ik kan heusch niet meer schrijven. Het is of buiten, in den storm, duizenden, myriaden, millioenen gillende spoken voorbijzwieren, legers van demonen, de hellevaart van een heele menschheid. En die ééne edele, die viel, omdat hij bewijzen wou dat een mensch niet *behoeft* te kruipen! Hij zweefde boven gletschers die nog niemand had kunnen beklimmen. En hij viel te pletter op een vredig weilandje aan de overzij, nadat hij de gruwelijke eenzaamheid van zijn hoogste vlucht al overwonnen had. Ikarus, edele Ikarus!

Maar misschien vloog hij omdat de Matin er 20.000 frs, voor had uitgeloofd.

En nu komt Albrechts bij me zitten om het verslag van een vergadering uit te werken. En ik moet ook langzamerhand beginnen mijn nieuwtjes persklaar te maken, Albrechts heeft een half fleschje punch meegebracht, omdat 'je al koud wordt van het luisteren

naar zulk beestenweer’. Hij heeft gelijk: jij pelt een eitje terwijl je léést van Ikarus' einide, waarom zou ík niet genoeglijk punch drinken terwijl ik het bericht ervan schrijf?

Joost

***Hagenau*, 20 *Nov.* 19..**
***Aan Elisabeth van Rosande*,**
Parkstraat, Aarborg.

LIESBETH, mag ik je Zondag in Aarborg komen opzoeken? Ik verlang zoo naar je. Het maakt me zoo droevig, en ook zoo opstandig, dat allerlei onbenullige dingen en gebeurtenisjes - een idioot-geworden noodlot - de vrijheid van ons innigste leven belemmeren. Ik heb hetzelfde gevoel als een schooljongen die van al zijn vacantiepleizier moet afstand doen omdat de meid-huishoudster van zijn oud-tante bij wie hij logeeren zou, ziek werd. Mijn God, ik houd van je, ik verlang naar je, ik wil je zien; ik moet je zooveel zeggen. En ik voel dat ik dat nu alleen maar kan van mond tot mond, van oog tot oog, terwijl we samen rustig loopen onder stille boomen of op zonnige paadjes. Maar inplaats daarvan sjouw jij vervelende gasten naar een of ander vervelend bisschoppelijk museum en suizebol je van moeheid omdat je het potsierlijk druk hebt met bergen werk dat heelemaal niet noodig is, noch voor jouw geluk noch voor 't mijne. En ik, ach ja, ikzelf schrijf in dienzelfden tijd leaders over de crisis in den Balkan en andere mierenhoopen, of over de woelingen der monarchisten in Portugal. Is 't niet belachelijk, die onvrijheid? O, ik zóu er ook om lachen, Liesje, als mijn hart maar niet zoo wanhopig angstig was, dat er nog iets ànders is dat je van mij afhoudt dan alleen het imbeciele dagelijksche gedoe. Ik kan 't niet helpen dat ik dat denk; ik veracht er mijzelf om. Lieveling, laat me bij je komen, dan zal 't wel overgaan.

Joost

***Aarborg*, 12 *Nov*. 19..**
***Aan Joost Vermeer*,**
Aarborgschedwarsstr*. 12--2, *Hagenau.

Lieve Joost,

NEEN, je moet niet in Aarborg bij me komen. Ik voel altijd heel sterk, dat je een vriendschap niet overal op de wereld kunt verplanten. De onze hoort thuis in de bosschen, in de duinen, op de hei. Gistermiddag heb ik daarnaar terug verlangd, juist omdat ik toen zelfs het land bij óns mooi zag. De zon ging prachtig rood onder, er stonden veel paarsche kolen op 't veld en in de verte ploegden de paarden, 't Was heerlijk, ver van de stad in den stervenden herfst te loopen en niettegenstaande ik ‘sjouwde’ met m'n logées en druk moest converseeren, dacht ik toch telkens aan ónze wandeling in 't Sterbosch. In het naar huis gaan deden we heusch (heb je second sight of handel ik zóó schablonenmässig?) het bisschoppelijk museum aan.

Wees niet ongeduldig, Joost. Ik heb het wèrkelijk potsierlijk druk. Ik vrees, dat ik zelfs in lang niet bij je kan komen. Ik heb twéé cursussen, waarvoor ik veel prepareeren moet. En ook weer allerlei aanvragen voor lezingen. En ik vind het niet eens zulk een manifestatie van 's Noodlots idiotisme. Joost, Joost, wees jij toch verstandiger dan een schooljongen, die zich driftig maakt op 'n stakkert van 'n meid-huishoudster, die ontijdig zinkings krijgt.

Je brief over de krant was heel wat mooier. Ja, hoe weinig denken we dóór bij de dingen. Eigenlijk

gelukkig maar! Ik heb de heele inhoudsinventaris voorgelezen aan m'n gasten, die altijd knus-evenwichtig hun aandacht verdeelen tusschen hun eitje of hun koëkje-bij-de-thee, de gezellige doodsberichten en het overige, minder belangrijke deel vani de krant. Zij waardeerden het zeer - nèt hun idee! - vonden alleen artikel 10, over het princesje, wat oneerbiedig en overdreven, want dèrgelijke nieuwsjes waren toch hèusch wel aardig.

Krijg ik nooit 'n verklaring van m'n trein-droom? Nu moet ik ze baisers laten eten in de nieuwe lunch-room van Maison Piégaud. Dag!

Lietbeth

***Hagenau*, 23 *Nov.* 19..**
***Aan Elisabeth van Rosande*,**
Parkstraat, Aarborg.

LIESBETH, ik was gedrukt in deze dagen, ik had een aanval van dien zelfden diepen weemoed dien ik vroeger, heel vroeger wel had. De 'Waimoet sonder raide' noemde dat een Aarborgsch, door hoogere gevoelens verontrust collectionneur der staatsloterij, die twaalf jaar geleden een zomer lang bij den boer van Boekerode op klompen kwam loopen, tot reddeloos herstel van zijn gezond-verstand. Of mijn weemoed werkelijk zoo zonder reden is weet ik niet. Ik heb mij willen wijsmaken dat het maar vage onbevredigdheid is over de 'nuttelоosheid' van mijn maatschappelijk bestaan. Ach, dat was óók het schijn-argument voor mijn vlucht uit Oostwolde. Of wil ik misschien alleen om jóuwentwil iets 'presteeren'; leeft er toch nog zoo'n heimelijke eerzuchtsdemon in me, die mij doet wenschen jou te evenaren en de wereld te toonen dat ik het 'waard' ben je lief te hebben? Moet ik je veroveren door eerst mijzelf een naam te veroveren? Als dichter misschien? Heeft je lof over mijn paar versjes mij dan toch opnieuw ijdel gemaakt? Het lijkt mij zoo kinderachtig. Je wéét immers hoe. lief ik je heb.

Of neen, je weet het nog altijd niet en ik ben alleen droevig omdat ik het je niet zeggen kan. Maar kom dan toch ook bij me; het is zoo wreed van je dat je mij laat stamelen van verre. Ik zàl het je kunnen zeggen, als je maar bij me bent; en dan zul je het begrijpen. Waarom huiver je terug voor je geluk, waar-

om laat je het weer voorbij gaan? Waarom vertrouw je mij niet? Lieveling, denk je dat ik niet voel dat je bang voor me bent? Er is iets tusschen ons gekomen; je wilt me niet zien. Ben ik niet meer voor je wat je zei dat ik was en altijd blijven zou, nu drie weken geleden? Is het dan een ellendige illusie, een ijdel zelfbedrog van me dat je door mìj, door míjn liefde bent opgebloeid in nieuwe kracht, tot nieuw leven? Zooals ik door jou? Kom toch bij me, laat het me je zèggen dat je geluk, je rust, je veiligheid, voor de wereld en voor jezelf, alleen liggen in mijn liefde.

24 Nov. 's morgens.

Vergeef me Liesbeth als dit briefje je bedroeft. Ik weet het, het is leelijke twijfel en achterdocht van me. Ik beken het: ik heb gisteren de laffe gedachte gehad dat je dien charmanten sportbaron weer ontmoet had. Maar mijn God, ik heb ook den moed nog niet om te hopen dat jouw gevoel voor mij ooit zou kùnnen halen bij 't mijne voor jou. Dat maakt zoo droevig onbeholpen en onredelijk.

Probeer mijn twijfel, mijn verdriet te begrijpen. Ik was zoo eenzaam in mijn geestelijk kluizenaarschap. Bedenk toch wat het voor mij moest beteekenen toen ik in jou, - met een zekerheid die niet scheen te kùnnen bedriegen - een ziel herkende, mij zóó verwant dat ik al mijn ingeboren schuwheid en al mijn aangenomen geslotenheid voor je op zij kon zetten, dat ik met jou kon spreken als nooit nog met eenig wezen, dat ik jou heb kunnen vragen wat ik nooit van iemand ter wereld zou hebben verwacht: begrip, vertrouwen, meegevoel met alle bewegingen van mijn wezen. Dat gàf je me, Liesbeth.

En nu heeft de onrust mij besprongen of 't niet

‘te mooi’ was, het gevoel dat ik mij een fantasie als waarheid heb opgedrongen; het armzalig gevoel van een half blinden bedelaar die opeens bang wordt dat een hem door een edelmoedigen toeval toegeworpen goudstuk maar een opgepoetste cent is. Ze wijken wel weer, die onrust, die twijfel, als ik zie hoeveel innigheid er toch in je briefjes lacht, ja tusschen de regels doorgluurt; maar ze keeren toch telkens weer terug. Lieveling, verzet je toch niet in jóuw eenzaamheid, in je koppige zelfgenoegzaamheid, tegen de volle overgave aan een geluk dat zoo klaarblijkelijk voor ons bestemd is.

O mijn God, dat droeve, moede glimlachje, waarmee je zult zeggen: Och Joost, dat zeiden ze immers allemaal.

Joost

24 ***Nov*****. 19..**
Aan Joost Vermeer**,**
Aarborgschedwarsstr**. 12--2,** ***Hagenau.***

JOOST, wat doe je me 'n verdriet. Wees kalm en laat me met rust, 'n paar weken. Ik ben moe, ik weet niet goed wat ik denk, dwing me toch niet dingen te doen of te zeggen die niet heelemaal uit mijn eerlijkste bezonnenheid komen. Toe, wees nu redelijk; geloof dat je me heel, heel lief bent; onveranderd even lief als bij onze eerste ontmoeting. Maar ik heb je dadelijk gezegd: in Godsnaam, dring niet aan, drijf 't niet op. Het benauwt me zoo, als ik voel, dat iemand iets van me verwacht.

Elisabeth

***Hagenau*, 17 *Nov.* 19..**
***Aan Elisabeth van Rosande*,**
Overdam, Hotel 'Het Oosten'.

LIESBETH, Liesbeth, neen, dat is niet te dulden, dat is direct idioot! 'De Liefde, de Liefde' had het moeten ruischen, en alle poorten hadden moeten openslaan en jìj had me behooren tegemoet te treden als een koningin, en de proffen en notarissen van het bestuur hadden je sleep moeten dragen. En in plaats daarvan wachtte ik in een soort van koffiekamer bij een telefoneerenden buffetpachter, en ik voelde mij zooals Napoleon zich zou gevoeld hebben wanneer een dorpskleermaker hem een half uur had laten antichambreeren! Neen, zóó wil ik je nooit weerzien! Maar 't was mìjn schuld, Liesbeth, vergeef mijn razernij. Ik had je natuurlijk moeten waarschuwen; maar ik wist eerst veel te laat dat je gisterenavond in Overdam zou spreken. Nooit meer, nooit meer! Mijn God, wat stonden we idioot tegenover elkaar. Lieveling, ik dacht aan je eersten, warmen brief, hoe je schreef dat ik je zou halen op mijn witte paard. En waarachtig, ik had je willen meenemen! Maar o, ik zag geen blijdschap in je oogen. Je vond mijn overkomst benauwend, ik zag het aan je verschrikt gezicht, al deed je je best om vriendelijk te zijn. Misschien vond je 't wel compromittant. Je wist dat ik weg moest, niet eens je lezing kon bijwonen, en toch zei je niets, niets. En die ellendeling telefoneerde maar, terwijl wij als imbeciele visite-menschen elkaar vroegen 'hoe we 't maakten'.

Geef antwoord, Lietbeth, eerlijk antwoord: wat be-

teekent het dat je mij niet dorst aanzien toen je heenging?
Joost

Hagenau*, 27 *Nov.* 19.. *'s middags.
***Aan Elisabeth van Rosande*,**
Parkstraat, Aarborg.

Lieveling,

MISSCHIEN heb je mijn briefje van vanmorgen niet meer in Overdam ontvangen. Lees het dan niet en vergeef mij mijn dwaas gedrag van gisteren. Maar ik voelde mij zoo rampzalig; ik kan het niet meer velen dat het dagelijksche malle en nietswaardige gedoe zich tegen mijn geluk verzet. Ik wil je zien, je bij me hebben, 't Maakt me wanhopig als ik zie dat een gerokt feestredenaar of een telefoneerend kastelein en dergelijke schreeuwende dissonanten in Gods heelal, zich kunnen dringen tusschen twee zielen die elkaar noodwendig hebben móeten. Maar ik beloof je, Liesbeth, dat ik je met rust zal laten, tot je met jezelf tot klaarheid bent gekomen. Ik zal wachten.

Joost

***Aarborg*, 28 *Nov*. 19..**
***Aan Joost Vermeer*,**
Aarborgschedwarsstr*. 12--2, *Hagenau.

MIJN lieve Joost, het verontrust en drukt me zoo. Maar ik bèn tot klaarheid gekomen en hoef niet te wachten, om je met dit antwoord pijn te doen. Nee, ik wil en ik kan niet. Die eene dag toen ik bij je was, was zoo heerlijk, van zulk een koelen vrede, omdat ik me kon laten gaan, zonder achtergedachten, veilig en vertrouwd naast jou, dien ik sterker dacht. In je brieven kwam wel een toon, die me beangstte; maar ik wóu eerst gelooven in een gelijkgestemdheid, die zonder troebeling was. Nu zie ik, dat het anders is. Het spijt me zoo. Denk niet, dat ik je met anderen vergelijk, dat ik denk: ‘alles schon dagewesen’. Want dat is niet waar, jij bent mij liever dan ooit iemand geweest is, en dat gevoel zal ook altijd even sterk blijven, dat weet ik zeker. Ik heb ook wel eerbied voor jouw liefde; maar ik weet, dat ik mijzelf niet tot die hoogte kan opzweepen, niet wil. Ik bèn niet opgebloeid, zooals jíj 't bedoelt. Je hebt me wel geholpen meer in m'n kracht te vertrouwen; ik werk beter en moediger, zelfs nu ik onrust en verdriet heb om jou; maar mijn hart is wijs en berustend gebleven en niet als 't jouwe, verdwaasd in een zalig en onredelijk vertrouwen, dat nù 't geluk eindelijk zou kunnen komen.

Ik ben zoo blij, dat ik je ken, Joost; ik ben dankbaar, voor wat we samen hadden, maar ik zou nooit iets ànders willen. Je weet toch eigenlijk zelf óók wel, dat dit begoocheling is; je móet weten dat ìk,

zoomin als iemand anders, jouw leven kan vullen, jouw eenzaamheid opheffen. Een mènsch is 'n mensch nooit genoeg. God, en 't is zoo jammerlijk, als je samen wacht op 'n geluk, dat niet komt, als je met vertwijfelde oogen elkaar aanziet en niet langer liegen kùnt en toch ook niet dúrft zeggen, dat 't alles niets was; wéér illusie. Laten we elkaar dit verdriet besparen.

Elisabeth

***Hagenau*, 30 *Nov.* 10.**
***Aan Elisabeth van Rosande*,**
Parkstraat, Aarborg.

LIESJE, we hebben hand in hand door het herfstbosch geloopen; we hebben elkaar aangezien met oogen die niets verheimelijkten, en je hebt gezegd: ‘Wat is 't heerlijk bij je’. En: ‘Ik kom terug, na mijn lezingen, en dan blijf ik 'n paar weken’. En nu, nu schrijf je dingen die je niet zoudt kunnen zéggen, wanneer ik maar even mijn arm om je schouder kon slaan, zooals 's avonds, toen je onder het vertellen over de kinderen opeens begon te schreien en snikte: ‘Zóó had ik ze kunnen hebben, als ik maar 'n gewone vrouw was’. Had je ooit zoo met eenig mensch gesproken als toen met mij? Is er iemand, Liesbeth, die je hart kent zooals ik? Heb je iemand ter wereld méér van jezelf gegeven dan mij in dien eenen dag?

Ik begrijp je brief niet, hij verbijstert me. Hij klinkt heel wijs, heel bezonnen, en ook heel lief. En hij is toch heel wreed. Wat moet ik doen? Je ontwijkt, je schuwt mijn teederste gedachten, want je begrijpt niet dat nooit iemand je inniger lief kan hebben dan ik. Wat moet ik doen? Ik sta hulpeloos. Ik kan het alleen maar herhalen, en ik weet dat dit niet helpt; dan herhaal jìj je wijzen, bezonnen brief. Er is maar één oplossing; dat je kómt, en in mijn armen mij zelf vraagt om genezing voor die jammerlijke verscheurdheid in je. Ik weet het wel: je hebt jezelf, moe van ontgoochelingen, een kwasi-bevredigend, wijs en bezonnen levensplan geconstrueerd van kunst, studie en

maatschappelijk werk. Alsof de betrekkelijke vervulling die dit alles je geven kan, iets meer is dan een armoedig surrogaat voor het wezenlijke, dat je uit zelfzucht en onvermogen om waarachtig lief te hebben, hebt verspeeld. Dit klinkt hard, maar het is de waarheid en je moet haar hooren. Nu houd je je vast, met al den koppigen trots die je hebt kunnen redden uit de schaamten van je nederlagen, aan dat fletse ideaaltje van nuttig zijn en je plicht doen. Ja, flets, want niets is waarachtig schoon als het niet lééft, doorgloeid van Liefde tot iets hoogers.

Je wilt niet komen omdat je bang bent dat ik dien trots zal breken.'Je bent bang dat ik je zou overrompelen, dat ik je kussen zou zooals tóén, en dat je dan zoudt moeten bezwijken, zooals je tóen bezweken zoudt zijn als ik het gewild had. En ik wéét niet waartoe ik komen zou als je bij me was; misschien zou ik werkelijk mijn belofte verbreken, dat zeg ik vooruit. Maar daarom zou ik mijzelf dan minachten, want ik wil mijn geluk niet veroveren, nemen. Ik wil dat je je géét, omdat je uit jezelf de Liefde ontdekt, die nog altijd sluimert in je hart. Niet het *woord* waarop je versjes hebt gemaakt, niet de kinderlijke hartstochten waarmee je hebt gespeeld, niet de zwoele sensaties die lief-doen en charmant-zijn in je opwekken, maar het stille, heilige gevoel van éénzijn in het hoogste. Ik wil dat je al de wrange, bittere herinneringen aan je vroegere illusies en nederlagen van je af gooit en dat je bij me komt met een hart dat weer vrij en open is, dat weer lachend kan verlangen naar geluk en lachend kan geven van zijn eigen gullen rijkdom. Dan zullen we glimlachen om wat we vroeger liefde noemden, omdat we dan eindelijk haar eeuwige wezen hebben gevonden. Ik wil het Wonder, niets minder.

Lieveling, je staat klaar, getooid voor het hoogste feest; en de trein wacht. Lieveling, mijn lieveling, struikel niet wéér op de eerste tree. De trein zal weggaan, de trein naar 't geluk, naar 't leven, Hoe zul je achterblijven op je eenzame perron? En ik, hoe zal ik wachten op het mijne? O die droom van je! Daarnà is mijn angst begonnen. Ik wéét wat hij beduidt; je diepste verlangen en je onmacht, je begeerte naar liefde, naar een kind ook, en tegelijk je angst voor het huwelijk; de hoop, de wanhoop en de troost, de armzalige troost erna, de surrogaat-verteedering van den conducteur, den medelijdenden mede-leider! Lach niet Liesbeth, om deze ‘vernuftigheden’, in Godsnaam, zie in dat die droom een telkens herhaalde *waarschuwing* is! Je kent niet de zaligheid van de ‘heilige overgave’. In je kunst niet en niet in je leven. Je hebt het zelf erkend. Lieveling, kom tot bezinning; breng mij het Wonder, waarnaar jij ook smacht. Je bent een verloren ziel, en alleen ik kan je nog redden, God wil ons vereenigen; het is misdaad je te verzetten.

Joost

Aarborg 1 Dec. 19..
***Aan Joost Vermeer*,**
Aarborgschedwarsstr. 12--2, Hagenau.

IK zal komen, Joost, overmorgen; bestel een kamer voor me in Europe. Ik zal je toonen, dat ik níet bang ben voor je. Ik vertrouw je, ik wil je vertrouwen. Dit is een vlaag, die voorbij gaat; je moet je rust en evenwicht weer herkrijgen, en ik kom je helpen. Ik weet niet, of het goed is of dwaas, maar ik kom. Ach Joost, we hielden ons voor heele menschenkenners, niet waar; maar wàt kennen we van elkaar, van ons zelf? Ik dacht jou te kennen en te kunnen vertrouwen, toen ik je dagboek gelezen had; ik meende toen, dat ik bij je komen mocht, dat ik het móest, om jouwentwil nog wel; en ik voelde me trotsch en blij, dat ik het deed. Het was goed, 't zou voor ons beiden goed zijn, dacht ik. En toch was het misschien dwaas, dom en kortzichtig.

En dat ik nù kom, Joost.... lieve, lieve Joost, laat de dagen, die nu komen, zijn als die ééne dag van waarachtig, zuiver geluk. Ik wil je niet verliezen, joù niet.

Liesbeth

Ik aanvaard je droomverklaring. Het is waar, wij zijn beiden even eenzaam, elk op ons perronnetje. Maar ik kan het niet helpen, Joost, ik *voel* niet dat ik naar jou toe moet. Laat me je eenzaam en groot zien en blijven zien. Als ik toegaf werd ook jij een conducteurtje, een afleider voor mijn verscheurd gevoel.

Hagenau, Hotel de l'Europe, 9 Dec. 19..
Aan Joost Vermeer,
In handen.

JOOST, ik kan je nu niet spreken. Ik voel me ziek en moe, en ook vervreemd en teleurgesteld om je gedrag van gisterenavond, Nee, m'n hart verlangt dat alles nìet van joù; je was voor mij iets heel anders. Het doet me zoo'n pijn, Joost, dat ook jij tòch bent als de anderen. Laat me een paar dagen alleen. Ik kàn de onrust in je oogen niet verdragen. Ik ken die blikken, ik weet wat ze vragen, en ik kan niet, ik wil niet antwoorden. Ik heb den heelen nacht liggen wroeten in m'n gedachten, maar ik weet, dat ik niet mag. Ik voel je verdriet, maar ik offer mijzelf niet op. Ik zou het mij later nooit vergeven als ik zag, dat tenslotte jij daardoor het offer werd. Ik kan mij niet geven in vrijheid, en iets anders is jou onwaardig. - Schrijf mij nu niet.

Liesbeth

Hagenau, Hotel de l'Europe, 12 Dec. 19..
***Aan Joost Vermeer*,**
Aarborgschedwarsstr. 12--2, Hagenau.

JOOST, ik ben weggegaan; ik vind 't vreeselijk je dit verdriet aan te doen, maar ik kan niet anders. Zooals onze verhouding was, is ze mij lief en is ze me volkomen genoeg. Als er verandering in kwam, zou dat voor mij *vermindering* beteekenen. Het lijkt heel hard, dat zoo koel te zeggen, tegen jouw verlangen in; maar ik wil wààr zijn tegenover je, even oprecht wil ik dat, als jij 't wilt tegenover mij. Daarom schrijf ik dit liever met harde woorden; als ik het zèggen moest, zou ik weer zwak en week, en dus oneerlijk worden. Er was tusschen ons van begin af aan een verrassend vlug raden en begrijpen van elkaars geestelijk leven; er is voor mij daarin een groote voldoening; maar absoluut geen leegheid, geen gemis daarnaast. Ik wil je natuurlijk niet inpraten, dat mijn leven zònder leegte is. Maar die is er niet, doordat jij me iets onthouden zoudt. Zie het toch te begrijpen: het is zoo, ik kan mijn heele wezen geen geweld aan doen om jou. Ik wil die leegte, die eenzaamheid dragen, alleen, vrij en zonder verwachting van vervulling. Ik vóel niet, dat jij die vervulling geven kunt en daarom wil ik het niet hopen.

O, versta dit toch niet verkeerd; ik wijs je liefde, je toewijding, immers niet af. Ik zeg niet eens, dat ik minder van jou houd dan jij van mij; dat denk jij maar in je verblindheid. Mijn genegenheid is alleen ànders. Die dagen van m'n tournée, toen ik niet komen durfde, heb ik zoo diep gevoeld, wat het

bewustzijn van je teedere vriendschap voor mij beteekent. En ook deze laatste dagen hier. Geloof me Joost, jij bent me liever dan ooit iemand geweest is. Maar ik kan niet meer zoo kinderlijk liefhebben als jij; ik kan niet meer begeeren mijn leven te binden aan een ander mensch. Ik heb gehunkerd naar den man, dien ik als m'n gelijke zou kunnen erkennen en waardeeren, en dien heb ik eindelijk gevonden, die ben jij, Joost. Ja, je bent méér; maar ik kan tóch niet zeggen: aan jou wil ik mij geven, in jou wil ik opgaan, voor en door jou wil ik leven. Die illusie heb ik voor altijd verloren. Jij, lieve droomer, alles wil je vormen naar jóuw droom! Arme Joost, je bent 'n dichter, grooter en verdwaasder dan een van ons allen, want jij dicht met je lot en leven zelf, inplaats van in verzen. Waarom wil je die diepe genegenheid, die heel oprechte en vertrouwde vriendschap, die ik voor je voel, met geweld verwringen tot een fantasiebeeld van liefde die er nu eenmaal niet is. Als ik toegaf, dan.... ja, wat dan? Voel je niet, dat wij juist dàn van elkaar zouden vervreemden? Joost, dat zal jou weer wreed klinken, maar ik wéét het immers zeker voor mijzelf: na een jaar, eerder misschien al, zou jouw liefde, als ze niet ook al uitgedoofd was, mij irriteeren, misschien vervelen; ik kan niet voor een ander leven, in een ander opgaan, *op den duur*. En tijdelijk, als 'n korte vlaag van geluk, een voorbijgaande bedwelming, wil ik het niet, niet met jou, Joost, juist omdat je mij zoo lief bent. Geloof mij toch, ik ken mijzelf wèl, laat mij mijzelf blijven. Ik heb een soort rust gevonden, schrik mij daar niet uit op, het heeft zoolang geduurd, eer ik tot die klaarheid kwam. Je noemt het slecht en zwak, dat ik zoo geworden ben; daarmee doe je me bitter onrecht. Wij zijn beiden ‘anders dan de anderen’, maar zoodra

we elkaar in onze liefde, in onze laatste poging tot liefde, hadden teleurgesteld, zoodra wij nog ééns in wanhoop gegrepen hadden naar 't geluk en ons daarbij hadden vérgrepen aan elkaar's ziel, zouden wij onherroepelijk tegenover elkaar staan als ‘toch 't zelfde’. Joost, spaar mij die grootste vernedering...

Als je mij dwingt mijzelf wijs te maken dat ik je lief heb, dat ik je zóu liefhebben, als ik maar eerst den moed had mijn ‘trots’ op te geven.... ach Joost, ik hèb het geprobeerd mij dat alles op te dringen. Maar goddank heb ik weerstaan. Want zelfopoffering zonder noodzaak van liefde is zelf*moord* en jij, Joost, bent te groot om haar te aanvaarden.

Joost, jij hebt voor jou het hoogste gevonden; ik niet. Mijn hartstocht heeft uitgeraasd en de liefde is niet gekomen. Beklaag mij, noem mij rampzalig, maar eerbiedig mijn eerlijkheid. Eisch niet, dat ik nog eens, en nu in volle bewustheid, zal mistasten. Ik wil jou niet nog méér doen lijden. En voor mijzelf wil ik geen surrogaat, geen troost, geen bedwelming, geen nieuw zelfbedrog.

Je zult me blijven liefhebben zooals nu, dat weet ik. Ik geloof dat ik het verlang, ik weet, dat het mij ééns zal troosten over veel droeve herinnering. Maar nù ga ik er om weg. Ik kan de onrust, de begeerte in je oogen niet meer verdragen, en zij zullen er niet meer uit wijken. Ik houd van je, oprecht en diep, en ik ga heen met het wanhopig gevoel, dat ik je niet missen wil en toch verlaten moet. Als je ooit bij mij terug komt en eerlijk, met een vrij hart en oprechte oogen, kunt zeggen, dat je niet méér verlangt dan mijn vriendschap alleen.... O God, Joost, ik geloof niet, dat dat gebeuren zal.

Laat mij nu met rust. Over een poosje zal je inzien, dat ik goed deed. En jij zult sterk zijn en doen ‘wat

je doen moet.’ Alle dingen die ons in het leven overkomen, dienen er toch maar toe om ons stiller, in ons zelf sterker en geduldiger te maken. Het is me soms net, of de kermis van het leven al wat verder van me af raakt, en ik kalmer begin te zien in de dingen om me heen, en de verwikkelingen van mijn eigen hart. Dat zal van mij nog wel voor het grootste deel inbeelding en zelfoverschatting zijn. Maar als ik ooit weer die groote gelatenheid in mij voel, dan zal ik denken aan jou en dankbaar weten, dat jij haar zeker nog veel dieper en inniger voelen moet. Dat zal mij troosten, meer nog dan de herinnering; aan die mooiste en waarachtigste oogenblikken van mijn leven die ik met jóu doorleefd heb. Dag Joost. Wees een man!

Liesbeth

Tweede dagboek van Joost Vermeer

aant. ‘O weet, zoet Lief, 'k zing steeds van u, en gij
En Liefde blijft mijn eenigst doel altijd;
Dies heel mijn streven is in nieuw kleedij
Te tooien woorden oud en vaak gezeid.
Want 'lijk de zonne is daaglijks nieuw en oud,
Zoo zegt mijn liefde 't zelfde duizendvoud.’

8 Januari.

EENS - het lijkt lang geleden en het is maar een paar weken, ik voel mij als een oud, moe man die zich malende bezint op vervlogen dingen - eens zei ik tegen haar: ‘Je zult mij alleen laten; en eenzamer dan ik ooit geweest ben’. Toen ik dit gezegd had, zag zij mij aan en glimlachte. Ik dacht, om het onbeholpene van de ontsteltenis waarin mijn eigen woorden mij plotseling gestort hadden, maar tegelijk waarschuwde een scherpe pijn mij dat ik dien glimlach begreep. Toen, voor het eerst, heeft ze mij gekust, teeder en weemoedig, en het ontroerde mij als een afscheid. Vijf dagen later ging zij heen.

En nu, na weken van suffe vertwijfeling en dan weer hunkerende verwachting, weet ik nog niet of ik hoop of wanhoop. Kan zij, niet anders? moet zij zichzelf blijven? Is het werkelijk haar noodlot het geluk te verstooten zoodra zij het grijpen kan?

En ook ik blijf mijzelf, het ééne geluk dat ik begeerde heb ik gemist, en ik zal geen nieuw meer

zoeken. Ik zal zelfs geen troost zoeken, tenzij het mijmeren over wat voorbij is en over wat had kunnen zijn.

Liesje, liefste.... nu komen mij de tranen in de oogen, alleen omdat ik je naam neerschrijf, dien ik àl die dagen niet heb kunnen uitspreken. Ik zal geen troost zoeken? Alleen het schrijven van je naam is immers al troost; deze tranen zijn van vreugde. Liesbeth, jou te schrijven was de vreugde van mijn eenzaamheid; ik zal je blijven schrijven; ik wil tegen je spreken, al zul je het nooit hooren; het is zoo zoet, zoo verlossend, je naam hier te zien staan; ik zou krankzinnig worden als ik hem alleen maar in mijzelf moest fluisteren, als er niet *iets* werkelijkheid werd van mijn droom.

9 Januari.

Liesje, ben ik eerlijk en open tegenover je geweest als tegenover God zelf, zooals ik 't je eens beloofde? Had ik je dan den gloed van mijn hartstocht moeten bekennen: de begeerte naar je lieve lichaam dat ik in mijn armen had zonder dat je het wist, toen je sliep op mijn divan? En mijn heerlijkste droom, jouw kind, dat ook voor jou de verlossing zou brengen! Maar je hèbt het immers begrepen en juist daarom ben je weg gegaan. En als ik het bekend had, zou je dan gebleven zijn? En als je gefoleven was, in vertrouwen op mijn kracht, zou ik dan die begeerte hebben kunnen bedwingen? En waarom? Wààrom wilde je, in die strengheid voor jezelf, die tegelijk zoo wreed is tegenover mij, dat ik mijn hoogste verlangen zou vermoorden? Liesbeth, mijn liefde wil léven en jij moogt niet in je zieke zelfkwelling ook mijn kracht tot verdorren doemen. Ik heb gehoopt

dien waan van ontgoocheling en verbittering, die als een grauwe nevel om je ziel hangt, te zullen opklaren, om je weer te toonen aan jezelf zoo als je in wezen bent, blijmoedig en vertrouwend in het leven. Nu ben je in nokkenden trots en in laatdunkende resignatie heen gegaan, omdat je niet meer den moed en het vertrouwen had om je éénige geluk te verwachten en te vragen van mij. En ik ben de eenige man die je waarachtig liefheeft. Nu ben ik eenzamer dan ooit vroeger en mijn verlangen roept en raast om jou als een verdwaalde in een woestijn om water. Teleurgesteld was je, omdat ik begeerde ‘als een ander man’. Mijn God, zag je dan niet dat ik begeerde omdat ik liefheb, en niet omgekeerd?

10 Januari.

Lieveling, ik wacht je, ik wacht je nog altijd. Ik zeg voortdurend in mijzelf dat ik geen hoop meer heb. En toch weet ik dat ik je wacht, dag aan dag en nacht op nacht. Als ik uitga sluit ik nooit mijn deur. Als ik ga slapen, mijn deur blijft open; altijd mag je komen. Soms zie ik je binnen treden: we geven elkaar de hand, we glimlachen weer: wat waren we toch kinderen! Je zit op mijn divan, we zien elkaar in de oogen; alle wanbegrip is vergeten en we zijn goede vrinden, wijze menschen die niets meer van elkaar eischen, maar als een stille zekerheid in hun hart het weten dragen dat zij voor altijd en door alles heen bij elkaar hooren.

Maar gisterennacht sloop je naast mijn bed en je nam mijn hoofd tusschen je handen en je kuste mij telkens en telkens, niet innig en rustig als dien eenen keer, maar wilder, en telkens wilder, en ik hoorde je snikken: ‘vergeef 't me en neem me terug; ik ben eenzamer nog dan jij.’

Eenzamer en rampzaliger ben je dan ik. Want ik weet wat liefde is, maar jij ontbeert en hunkert omdat je 't niet weet, omdat je nooit waarlijk hebt liefgehad, omdat je niet liefhebben *kunt*. En omdat niemand het je kan leeren dan ik alleen.

11 Januari.

Hoe vreemd dat ik niet weet waar je werkelijk bent. Liesbeth, denk jij er ooit aan hoe nu je bestaan verdubbeld is; dat je ook, en voortdurend, leeft in mijn gedachten? En wie zal zeggen of ik je niet in mijn gedachten het ware leven leiden laat? Welken zin kan je werkelijke leven nog hebben zonder mijn liefde?

12 Januari.

Vage herinneringen aan een vredigen droom, waarin ik o.a. aan Toosje een gedichtje voorlas; bij het ontwaken wist ik nog twee regels:

> ....Drie (?) duiven, dons en blank, tezaam
> Gedoken, zonnend in mijn raam....

Ik had nog lang na het ontwaken het stellige gevoel dat deze verzen van *Vondel* waren. Aardig! Ach *Joost, Joost V*. laat de eerzucht je nooit met rust?

Ik moest maar heengaan. Wat is er nog dat mij hier bindt? Toosje's duiven! Ik ben alleen op de wereld om die twee zachte diertjes bij mij te lokken en maïs te laten pikken uit mijn hand. Ze vliegen binnen als ik het raam open; zij zitten naast mij als ik lees, op mijn schrijftafel, op de leuning van mijn stoel, uren lang. Dat is alle liefheid die het leven nog voor mij heeft. Het is ook lief en ik ben mijn twee duifjes dankbaar genoeg, en ze mogen gerust alles

bevuilen en omgooien. Maar ik moet afstand van, mijn twee duifjes doen; want Toosje zelf (het *derde* duifje?) is jaloersch omdat ze liever bij mij schijnen te zijn dan bij haar. Ik zal ze maar niet meer binnen laten.

Inval: de drie duiven: Geloof, Hoop en Liefde? Wat moet dat? O, ziji zonnen zoo vredig in mijn raamkozijn. Ja, ik heb nog Geloof en Hoop. Maar Liefde.... het derde duifje, Toosje? absurd.

14 Januari.

Eens zult ge komen en glimlachend leggen
Uw handen op mijn stil-geheven hoofd;
En zacht, in deemoed zalig, zult ge zeggen
Dat ge altijd in mijn liefde hebt geloofd;

En dat ze uit ban van hoonende demonen
Eindelijk heeft uw hunkrend hart bevrijd,
En dat we als blijde kindren zullen wonen
In 't paradijs dat voor ons open leit.

Dan zal 'k als gij glimlachend weer verrijzen,
En onze twijfels zullen neevlend deizen
Diep in een ijl en glanzeloos verleên;

Maar leven zullen onze lichtste droomen
In Wonder's eeuwig stralend morgendoomen
Dat gloriet om al werelds wanen heen.

15 Januari.

Liesbeth, waarom weer zoo'n vermoeiende tournée! Je overwerkt je; 't maakt je moe en ziek. En het helpt niet, je vergeet je onrust niet, je versmoort je verlangen niet, je verdriet zal niet zwijgen. Ik heb je voordracht hier bijgewoond, verborgen achter een zuiltje; ik móest je stem weer hooren. Een dame zei: ‘een

lieve stem, maar wat klinkt ze melancholiek.' 'Nerveus,' zei een andere. Het pijnigde mij, ik zou willen dat je heele wezen kracht en blijheid uitstraalde; een kunstenaar behoort een troost en steun te zijn voor allen die onrustig en droevig zijn, niet alleen maar een spiegel.

Ik hëb het wel gezien dat je handjes koud waren, en hoe je ze warmde bij de kachel tot het laatste oogenblik voor je den katheder opklom. Nu zou ik willen weten of je het nikkelen handkruikje gekregen hebt en of je het voor taan argeloos gebruikt. Ik heb er uren mee in mijn handen geloopen, ik heb het gestreeld! voor ik het inpakte en verzond, met dat opgetogen kinderlijke damesbriefje van 'een dankbare toehoorderes'. Maar je bent gevoelig voor dergelijke attenties en zult het kruikje dragen als het koud is en dan misschien denken aan den tijd dat je je handjes warmde in de mijne.

16 Januari.

Onder de les, zooeven, las ik Toosje een sonnet van Elisabeth Browning voor. Wat is zij gevoelig voor taal; zij kon 't stellig maar voor de helft begrijpen en toch was zij zóó onder den indruk, dat de tranen haar in de oogen stonden. 'Wat lees je mooi,' zei ze. Ik vind het prettig als ze 'je' zegt. Ik vond het ook prettig dat ze mij prees en nam toen Shakespeare en las; ik weet zelf niet waarom en hoe ik den moed er toe had juist dàt te lezen:

> From fairest creatures we desire increase,
> That thereby beauty's rose might never die.

Toen het uit was, kwam zij bij mij en opeens nam zij mijn hand en kuste die snikkend, heelemaal ont-

daan. En ikzelf was even ontroerd. En zoo keken we elkaar aan, beiden hulpeloos. Ik voelde mij wonderbaar droevig en blij tegelijk. Maar ik zei ‘niet doen, kindje, niet doen’. Mijn God, hetzelfde, wat Liesbeth zeide tegen mij!

21 Januari.

Soms denk ik dat Toosje mij liefheeft. Maar ik wil het niet denken, het lijkt mij zoo vreemd. Wat ben ik voor haar? Een veel ouder, misschien al oud man, die haar les geeft en meeneemt naar comedies en opera's en concerten en soms wat met haar wandelt. Ik zeg weinig tegen haar; ik ben verstrooid in mijn antwoorden; een eenzelvig, somber en saai man moet zij mij vinden, alleen maar wat vriendelijk voor haar; en dáárom wil zij ook lief zijn voor mij. Het is ook haar áárd om lief te zijn. Bovendien vermoedt zij stellig wel iets van mijn verdriet. Misschien vindt zij mij ‘zielig’, net als Jaap.

Maar waarom kuste zij mijn hand? Waarom beeft zij soms opeens als zij mij iets vraagt; waarom komt zij binnen met onnoodige boodschappen? Ik wil er niet aan denken; het lijkt de zotte zelfstreeling van een ouden gek.

Het zou wel zoet zijn te weten dat één lief wezen van mij hield. En toch, als het waar was zou het zoo wreed zijn aan zulk een armzalige, sentimenteele ijdelheid toe te geven. Het was verkeerd van mij dat ik háár dat damesbriefje dikteerde. Hoe gretig zei ze ‘ja’ toen ik haar vroeg of zij iets voor mij wilde schrijven en hoe betrok haar gezichtje toen zij merkte wat dat iets was, en voor wie. Waarom ging ze daarna zoo haastig weg? Verdriet maakt taktloos, en ongevoelig.

22 Jannuari.

Van avond vroeg ze of ik het sonnet van Shakespeare dat ik onlangs las, voor haar wilde vertalen. Ik heb het beloofd. Daarna vroeg ze waarom ik opeens zoo hard was voor haar duiven ent ze onverhoord tegen mijn venster liet pikken. Ik zei haar eerlijk de reden. Ze zag me verbaasd aan: ‘Wat lief om dááraan te denken,’ zei ze. ‘Maar laat mij dan toch óók bij je komen zoo dikwijls als ik wil, dan *hoef* ik immers niet jaloersch te zijn.’

24 Januari.

Dit is de vertaling die ik Toosje gaf:

> Wij hopen meerd'ring van elk lieflijk leven,
> Dat schoonheid's roze nimmer sterven moog',
> Doch eens, zoo ze uitgebloeid ten doode boog,
> Een teedre loot haar beeltnis kan hergeven.
>
> Maar gij, vernoegd door d'eigen oogenschijn,
> Voedend hun vlam met vuur uit eigen wezen,
> Wekt hongersnood waar overvloed moest zijn,
> En moet uzelf als wreedsten vijand vreezen.
>
> Gij, die der wereld zuiverst sieraad zijt,
> Heraut alleen van feestelijkste lent',
> Begraaft in d'eigen knop wat in u leit,
> En spilt, uit hebzucht, 't schoonst wat de aarde kent.
> Heb meelij dan, of toon u zulk een vraat,
> Dat in uw graf de wereld zelf vergaat.

25 Januari.

Liesbeth, als je nu kwam, smeekend, in deemoed en overgave, zooals ik je vannacht weer wachtte; Liesbeth, ik geloof dat ik voor het eerst een man zou zijn tegenover je en zou zeggen: nu is 't te laat.

Ik ben altijd een onbeholpen smeekeling voor je geweest, een bedelaar. Had ik tòch moeten némen wat de man, de god in mij het recht had te eischen? Liesbeth, en toch heb ik mij bij jou alleen waarachtig màn gevoeld. Ik was als een god die oprijst uit een rust van eeuwigheden en zegt: nù wil ik scheppen. In mijn verlangen naar jouw kind beaamde ik een eeuwigheid, want ik wilde leven, door jou, in jou. Ik was een man in zijn hoogste kracht, in zijn heiligsten wil. En van dien man heb je je afgewend.... gegriefd, teleurgesteld.... om zijn zwakheid; dien man heb je durven zeggen: 'Wees een man!' Jij, die zelf geen vrouw durft zijn!

Als je nu kwam, ach.. ik weet niet wat ik zijn zou: de hunkerende smeekeling van vroeger of de man die zich niet ongestraft versmaden laat. Of de god, wiens oneindige liefde alles goed maakt.

26 Januari.

Wat doe ik toch tegenwoordig zoo dikwijls 's avonds in Metropole? Ik voel er mij armelijk, zielig alleen. Ik herinner mij dat ik het vroeger wel genoegelijk vond, zoo midden in het geroezemoes te zitten schrijven aan jou. Maar nu zie ik alle bezoekers aan als vreemde wezens: de artiesten van de Fransche opera, de obscuurlingen van het Duitsche Variété; de niet te kwalificeeren heeren die domino of kaart spelen; den musicus achter zijn warm wijntje en den verlaten bijzonderling die een dichter schijnt te zijn of poogt te schijnen. Vroeger intrigeerde het mij altijd even wie hij toch zou wezen; nu laat het mij koud. Nu vermoeit mij het babelsch gegons van stemmen en talen om mij heen; nu hindert mij het gezicht van al die geanimeerde menschen. Het is of ik afgunstig ben op zelfs dien schijn van tevredenheid met het leven,

dien iedereen ten toon spreidt. Van avond kwam Albrechts bij mij zitten met een kennis: een gelig kantoorheer die ongemotiveerd lachte en ongemotiveerd een obsceen prentje liet kijken van een halfnaakte bajadère, dat hij blijkbaar voortdurend in zijn portefeuille droeg. Ik had kunnen schreeuwen van rampzaligheid toen ik er om glimlachte en voor den goorling een pils bestelde. Ik zal er niet meer komen; ik hoor niet meer thuis onder menschen.

28 Januari.

Soms betrap ik mij op den wensch je maar te kunnen haten.'Ik haat haar, ik haat haar,' raast het dan in mijn hersens. Maar ik weet tegelijk dat ik jou en het leven en het heelal zou zegenen als ik je maar zag en je mocht smeeken: 'Liesbeth, laat het toch zijn als vroeger.'

Haat is een dwaas woord. Er is alleen maar liefde, en verdriet.... neen, alleen Liefde.

Hoe vreeselijk zijn de waarheden die wij *weten*, maar niet *kunnen* erkennen! Zulk een waarheid die mij soms plotseling tot ontzetting brengt is deze: 'Een *ong*elukkige liefde *is* geen liefde'.

29 Januari.

Ik hoor niet meer thuis onder menschen. Albrechts kwam oploopen en bleef koffiedrinken. Met hèm kon ik vroeger amicaal spreken, er was altijd een zekere mate van begrip en verstandhouding tusschen ons. Nu was ook dit weg, ik kon hem niet anders zien dan zoo als ik ieder ander ploertig wezen zie dat man heet. Hij maakte complimentjes tegen Toosje; zij antwoordde snibbig en kwam niet terug; haar moeder heeft verder klaar gezet. Albrechts gaf mij een knip-

oogje en zei: ‘Je kunt het hier uithouden met zoo'n katje. Zit die soms 's avonds bij je, als je ‘niet thuis’ geeft?’ Ik was zoo naief hem te vertellen dat ik haar dan les gaf. Het deed hem brullen van, den lach, dat een naaistertje Engelsch zou willen leeren. ‘Bij mijn onsterfelijke ziel,’ zei hij, ‘'t kind is verliefd op je, zooveel verstand van de liefde heb ik ook wel. Ik zou dat katje maar gauw wat anders leeren.’

Voor zulke menschen is ‘liefde’ een vulgair pleiziertje, waarover je knipoogt. En zij hèbben een ziel, misschien zelfs een onsterfelijke!

1 Februari.

Zij houdt van me. Nu ze het mij zelf gezegd heeft moet ik het wel erkennen. En ik moet ook erkennen dat ik het gehoopt heb. Wonderlijke wreedheid in ons. Toen ik haar gisteren vond staan voor Liesbeth's portret, en ik zag haar smartelijk gezichtje en de tranen in haar oogen, toen voelde ik mij innig blij om haar aanhankelijkheid en ik dacht niet aan haar verdriet. Was het verkeerd van me wat ik deed? Ik geloof het niet, het ging zoo natuurlijk, het sprak zoo vanzelf dat ik haar tranen droogde en haar kuste. Toen zei ze 't, en kon ik niet anders dan haar naast mij nemen en liefkoozen en zien te troosten. De duiven zaten er naar te kijken. Ik heb haar niet bedrogen, zij wéét dat ik Liesbeth liefheb en dat zij nooit iets anders voor mij zijn kan dan de liefste van mijn drie duifjes.

3 Februari

Albrechts vond mij lezende in den *Don Quichot* en verbaasde zich uitermate dat ik op dit oogenblik, nu

de ‘atmosfeer zóó gespannen’ was, rustig kon zitten lezen in iets zoo ‘ver-afs’. Hij zei dat ik niet op de ‘hoogte’ van imijn tijd was. Deze euphemistische omschrijving van ‘laagte’ nog daargelaten: er is geen enkele reden om te vooronderstellen dat men in dézen tijd wézenlijk méér zou weten en begrijpen dan in b.v. den tijd van Cervantes. Het lijkt mij dus beter mij te verdiepen in de gesublimeerde zotheid van het verleden dan in de ruwe, plompe dwaasheid van het heden. Bovendien, voor Rede en Wijsheid bestaat geen verleden; ware gedachten zijn eeuwigheidsgedachten; als ik die denk ben ik werkelijk ‘op de *hoogte*’ van.. *alle* tijden.

5 Februari.

Je zult komen; je zult zeggen: ‘Lieve Joost, laten we niet meer dwaas zijn; we houden immers van elkaar, zooveel als wijze menschen kunnen en mogen. We kunnen elkaar niet àlles geven en daarom mogen we niet alles van elkaar verwachten. Maar we houden van elkaar en we hooren bij elkaar, we hebben elkaars vriendschap en vertrouwen en hulp zoo noodig. Joost, hier ben ik terug, laten we weer zijn als vroeger, ik zal je vertrouwen, ik zal niet bang voor je liefde zijn; en ook niet bang meer voor mijzelf. Laten we wijze menschen zijn die niet om hun verdriet en ontbering ook nog hun eenige vreugd en bezit wegwerpen als koppige kinderen.’

Zoo zal je spreken als je komt en we zullen blij en moedig zijn in onze wijsheid. O, je zult komen, uit jezelf, uit verlangen naar mij en in vertrouwen op mijn kracht.

Dwaasheid! zij wacht zoo op mij. En ik kan niet komen zonder 't verlangen in mijn oogen. Ik wil niet, want dat verlangen is mijn recht en mijn roem.

7 Februari.

Gisteren de oorlog verklaard. Vandaag mobilisatie. Alles in opwinding en beroering. En ik kijk er naar in een zonderling kalme, haast onverschillige stemmling, als naar een aardige, maar eigenlijk wat malle kermisdrukte. Niet omdat het gevaar voor ons land denkbeeldig zou zijn, want dat is het volstrekt niet. Maar ik voel me op het oogenblik minder dan ooit vatbaar voor massa-suggestie. ‘Geweldig’, ‘grootsch’.... de menschen zeggen het haast met een soort van enthousiasme en alsof zij er zich over verheugen dat ze net op tijd leven om een ‘evenement zonder weerga in de wereldgeschiedenis’ bij te wonen. En vervuld van datzelfde gewichtigheidsgevoel trekken ze met handkarren en kinderwagens er op uit om hun provisiekasten en kelders vol te koopen met overjarige bruine boonen. ‘Interessant’, en in hun negentigste jaar zullen zij er nog hoofdschuddend over mummelen, tegenover hun achterkleinkinderen.

Het ‘geweldige’ van dit evenement zal vermoedelijk bestaan in geweldige verwoestingen en het eenige ‘groote’ in het groote aantal menschen dat geslacht zal worden.

Gisteren sloeg het bericht mij terneer; ik voelde een wanhopige ontgoocheling. Het leek mij ongeloofelijk. En toch heb ik zoolang kunnen weten waarop de brute staatkunde die de wereld beheerscht, tenslotte moest uitloopen. Vreemd dat men zich nog altijd paait met de gedachte: ‘dat 't er wel niet toe komen zal’, en ‘ze zullen wel wijzer zijn’. Nooit heb ik zóó intense walging gevoeld van diplomaten, volksmenners en kranten, die met hun juristerij, leuzen en leugens de

redelijke en zedelijke ontwikkeling der maatschappij remmen.

Is dit dan het bewijs van mijn altijd gevoeld, maar nooit aanvaard vermoeden dat wij leven in den kleinsten, erbarmelijksten tijd die er ooit geweest is? Het is afschuwelijk, krankzinnig.... maar de wereld verdient niet beter.

De wereld, de maatschappij, goed.... maar de millioenen dooden. Het is een vreeselijke gedachte dat die zouden *verdienen* te boeten voor de misdaad van enkelen. Of wordt den velen hun *gedweeheid* als misdaad aangerekend? Een mensch behoort vrij te zijn; wie dus gehoorzaamt als een hond, verdient als een hond te sterven. Maar mijn God, zij weten immers niet wat ze doen. Zij doen het voor de enkelen, die het maar al te goed weten.

8 Februari.

Neen, ik kan niet meevoelen met Albrechts en al die andere geagiteerde vaderlanders. Sta ik dan zóó ver buiten het leven? Ben ik zóó ziekelijk geabsorbeerd in mijn eigen verdriet? Albrechts betoogde dat dit een 'heerlijke' tijd was, nu alle 'klein' persoonlijk gevoel onderging in 'een geweldigen stroom van massale geestdrift'. Ik zei dat persoonlijk gevoel en persoonlijke wijsheid toch nooit kleiner en nietiger konden worden door vergelijking met een massale suggestie en verdwazing, die in dit geval bovendien voozer en weerzinwekkender waren dan ooit. Die opmerking vervreemdde mij direct van het heele troepje.

Toch voel ik mij nu rustig in mijn apart-staan, Neen, dit leven, waarover de mierenhoop zich zoo druk maakt, is het leven niet. En aan het onwaardige, ideaallooze gescharrel van de tegenwoordige mensch-

heid is hoegenaamd niets gelegen. Onze geheele winst-en-voordeel ekonomie kan zonder eenige schade voor onze ziel te gronde gaan; hoe eer hoe liever.

Maar de millioenen dooden? Die verontrusten mij; als ik daaraan denik wordt mijn hart wee.

Ik sprak een officier. Hij had iets kinderlijk blij's over zich; hij voelde zich blijkbaar eindelijk in zijn element. Dat gevoel kan ik begrijpen en waardeeren. Hij vroeg mij of ik het dan zoo erg vond dat voor één of twee jaartjes het sterftecijfer een beetje, een héél klein beetje, stijgen zou; waarschijnlijk niet meer dan bij een flinke cholera. Ik zei: ‘Voor mijn part sterft morgen de halve wereld aan de cholera, ik zal 't mij heusch niet aantrekken. Niet dat menschen, stèrven is erg, maar dat zij elkáár vermóórden; want daarmee houden zij op menschen te zijn,’ - ‘Daar is iets van aan,’ antwoordde hij, ‘maar enfin, het moet nu eenmaal,’ - En toen ging hij zijn bureau binnen, met het tevreden gelaat van den ‘man die zijn plicht doet’; vóór ik den tijd had er naar te informeeren wie of wat dan toch maakt dat ‘het moet.’

Liesbeth.... ja, dit dagboek is voor mij, voor mijn ‘kleine, nietige, persoonlijke verdriet’; ik behoorde het niet te ontwijden door geschrijf over iets anders, al was het de ondergang van heel de wereld.

's avonds.

Er bestaan eigenlijk geen ‘persoonlijke’ gevoelens en problemen. Als we maar diep genoeg in onszelf konden doordringen zouden we in al ons eigen verlangen, en verdriet en strijd het leven van heel de menschheid ontdekken: de ontworsteling van haar geestelijke zelfstandigheid aan het dierlijke kuddeinstinkt.

Twintig jaar geleden zou het kudde-instinkt ook op mij nog vat gehad hebben. Misschien, waarschijnlijk is het dit besef dat mij zoo gelaten maakt; voor mijn persoonlijk 'ik' is dit alles voorbij, dus zal ook de menschheid deze telkens opduikende aanvallen van dierlijkheid overwinnen. Het is eigenlijk wel een goed teeken dat het haar nooit luikt haar barbaarschheid-complex gehéél te verdringen door schijnheilige theorieën, religies en mor alen; alleen door *bewusten* strijd worden blijvende overwinningen behaald.

9 Februari.

Zóó kan het niet langer, zij wordt ziek van verlangen en overspanning. Ik heb geen macht meer over haar. Eerst werd zij stil als ik haar bij mij nam en met haar sprak, dan begreep ze en berustte. Nu bedaren mijn liefkoozingen haar niet meer, ze winden haar op. En mijzelf? Soms ben ik bang voor haar hartstochtelijkheid. Het heele geval benauwt mij. Ik schaam mij voor haar, hoe eerlijk ik ook zeg dat ik haar niet liefhebben kàn. Ik schaam mij voor haar moeder, de argelooze ziel, die mij bedankt voor 'alles wat ik voor haar dochter doe', en geen flauw vermoeden ervan heeft waarop nu al een week lang die avondlessen uitloopen. Ik schaam mij voor mijzelf, om die besluiteloosheid, om de onwaardige halfslachtigheid van dezen toestand. En ik schaam mij, Liesbeth, voor jou.

Maar zij is zoo lief en zoo jong, haar hartstocht zoo frisch en sterk. O die wilde tijger in mijn hart; altijd heb ik hem nog in zijn kooi terug gedreven. Vannacht nog, toen zijn gloeiende oogen mij aanstaarden. Hij kroop gedwee terug. Maar als ik ooit mijn macht over hem verlies, mijn arm duifje, wat

dan? En ik kàn haar verliezen, zou ik anders twijfelen?

Mijn liefde wil léven. Mijn liefde, alléén; mijn liefde. lik wil scheppen als een god, niet vernielen als een tijger.

12 Februari.

Liesbeth, lieveling, ik voelde gisteren zoo zeker dat je zoudt komen, Den heelen middag op mijn bureau vervulde het mij al: ze komt, van avond zal ze komen! Ik kocht bloemen onder het naar huis gaan; en versche broodjes en sardines en gember. En ik heb alles klaar gezet, zoo als vroeger voor onze kleine soupeetjes. En ik wachtte, aldoor in diezelfde absolute zekerheid. Tot de laatste trein allang moest zijn aangekomen. Om half één liep ik het huis uit, den heelen nacht heb ik rondgezworven in het radeloos besef dat er nu niets, niets meer betrouwbaar was, als zelfs zulk een gevoel mij bedriegen kon.

Toosje kwam zooeven binnen met de krant en om het ontbijt klaar te zetten. Zij zag, het soupeetje staan, begreep en ging zwijgend heen. Zij is niet terug gekomen. Haar moeder kwam afnemen en ik zeide haar dat zij alles maar zelf gebruiken moest. Ook zij scheen te begrijpen, want zij schudde heel meewarig het hoofd en nam alles mee. Haar meewarigheid maakte mij zoo week en met mijzelf begaan dat ik van schaamte haast huilde. Ik moet hier vandaan; medelijden verzwakt en vernedert.

's avonds.

In het ochtendblad las ik het verslag van haar lezing. Zij was dus tòch hier. Ik ben naar Europe

gegaan, zij had er niet gelogeerd. Direkt na de lezing was zij vertrokken, met den laatsten trein, in het oogenblik dat mijn zekerheid verdween. Zal ik ooit weten of zij heeft willen komen? God, God, laat 't mij wéten dat zij verlangd heeft, dat zij geweifeld heeft, dat zij zichzelf vervloekt heeft toen zij wegspoorde.

15 Februari.

Al drie dagen heeft Toosje niet voor mij klaar gezet. Haar moeder zegt dat zij zoo ‘vreemderig’ is en ‘u moet haar 's flink onder handen nemen.’ Ze zei: ‘u houdt van 't kind en naar u wil ze wel luisteren. Ze prakkiseert over iets, ik hoop maar niet dat 't om 'n jongen is.’ Ik beloofde dat ik eens ‘verstandig met haar zou praten’. Wat moet ik doen? Ellendige schaamte, dat ik zooveel vertrouwen misbruik!

16 Februari.

Een heerlijke droom, een zegen na de satanische kwellingen der laatste nachten. Een waarschuwing en een belofte.

Ik was in een soort van kerk. Daar brandde op het altaar één enkele kaars, de vlam had den vorm van een hart. Ik stond verborgen achter een zuil en aldoor keek ik in de vlam, zij was mijn eenige licht. Toen zong een stem als een vox humana: ‘Vide domina tua’. - En het heette dat de vlam gedoofd zou worden, ik voelde den angst van een groote menigte, die aanwezig was, maar die ik niet zag, zij was er als een schaar van ongevormde schimmen. En er kwam een wezen, ook onzichtbaar,

maar 't was log en plomp; boven de vlam verscheen zijn grove hand en een dikke duim drukte haar neer. Maar toen het wezen voorbij was, brandde de kaars nog. Het spook keerde terug en trachtte opnieuw de vlam te dooven. Het leek mij dat de hand nu anders was, kleiner, teerder. Onmiddellijk vlamde het licht weer op. En voor de derde maal verscheen de hand, nu fijn als. van een kind. ‘Dat is maar bedrog,’ dacht ik. Daarop verdween ze, het vreemde wezen bleef weg, de kaars brandde. Er ging een siddering door de heele kerk en alle onzichtbare demonen dachten: nu brandt het licht voor eeuwig. Ik was niet verbaasd, want ik had niet getwijfeld. Ik hoorde zingen, zacht, het was als het ruischen van verre boomen. De kerk was verdwenen; ik stond op een open vlakte, achter mij een donker bosch en vòòr mij ruimte, ruimte, wijde, wonderwijde ruimte. Ik schreed voort door velden vol vreemde bloemen, wit en roze, zij leken op magnolia's, mijn handen streelden er langs als over teere kinderhoofdjes. Ik geloof dat ik verder niets zag.... alleen maar die heerlijke ruimte vòòr mij. Het was of ik zwom in een zalig-koele klaarte...

Vide domine tua: In 't boekje van Liesbeth: ‘*vide* cor tuum’ en ego *dominus* tuus. Ja, zij en mijn brandend hart zijn één, en deze liefde is heilig, geen plompe begeerten zullen haar dooven. *Drie*maal: Bertha, Tilly, Toosje.... en telkens was de schijn schooner.... God, geef mij kracht.

's avonds.

Een brief van de kinderen die me diep ontroerd heeft. Anneke, hoe heb ik je zoo lang kunnen missen!: ‘Je moet gauw terugkomen, want mijn handje

ligt nu zoo alleen naast mijn bordje, nu je het niet meer aait. Dat was zoo prettig, ik denk er iederen middag aan en soms aai ik het dan maar zelf'.

Maar wat beteekent het, dat Liesbeth nog naar Oostwolde gaat en de kinderen opzoekt!: 'Juffrouw Roos-Ande was weer bij ons en is zoo lief. En ze moest weer alles zien, de bakkerij en de vijver en ze zat heel den middag met me op uw kamer omdat 't regende als plassen en ze las voor en vertelde. Dat was echt prettig'.

17 Februari.

Tusschen de levenden en de dooden staat de wreede doem: onbereikbaar. Toch is die doem tegelijk een troost, tenslotte leidt hij alle smart en verlangen tot weemoed en berusting. Maar tusschen jou en mij, Liesbeth, staat het leven, met nog al zijn mogelijkheden en illusies.

Buiten de stad kwam ik voorbij een kerkhofje. Bij een kleinen steen knielde een vrouw; ik zag haar prevelen, en in schuwe teederheid streelde zij de letters van het opschrift. Toen dacht ik: die vrouw is toch rijker dan ik. Want ik spreek wel met jou in gedachte en ik schrijf je nog wel met zichtbare letters in mijn dagboek, maar de twijfel verlaat mij nooit dat je daar minder van weet of voelt dan een doode.

Ik ben later naar het graf gaan kijken. Het was maar een klein grafje. Met mos was het bedekt, waaruit een paar sneeuwklokjes en crocussen te voorschijn kwamen; lage, pasgeplante palmpjes omzoomden het. In het midden het steentje en daarachter een heel jong berkje, nog geen meter hoog, met een fijn, wit stammetje. Alles klein en teer, als uit een kindertuin je overgeplant. En op het steentje

stond: ‘Hier rust Liesje’. Daaronder een paar data; negen jaar had het kindje geleefd, zeven maanden was zij nu dood. Liesje, meer niet. Haar makkertjes weten wel hoe zij verder heette, en als die grooter zijn en weggetrokken, en als haar ouders gestorven zijn, dan zal zij op aarde vergeten zijn voor eeuwig. Misschien zal er dan nu en dan nog wel een eenzaam mensch onder den ouden berk staan, met dienzelfden wonderbaren weemoed om alle te vroeg verwoeste lieflijkheid, maar wat zou die eenzame onbekende hebben aan een familienaam; zij had nog niets gedaan om hem te doen voortleven. ‘Liesje’, mij ontroerde het eene woordje zonderling, en ik weet niet, Liesbeth, of de tranen die uit mijn oogen welden jou golden of het onbekende meisje.

Er naderden een paar kinderen, twee meisjes, van een jaar of tien, en een jongetje als Jaap, dat een mandje met sneeuwklokjes droeg. De meisjes slenterden keuvelend dichterbij; ik hoorde een van hen zeggen: ‘We krijgen allemaal eendere jurken aan met prachige sjerpen’. Het ventje was achtergebleven, hij balanceerde op den ijzeren band waarmee het gras was afgezet; toen klom hij op een zerk, stak twee vingers in den mond en floot naar een kameraadje dat hij over den kerkhofhaag heen in de verte zag. Hij kreeg geen antwoord, sprong naar beneden en holde de meisjes achterna die al bij het grafje stonden. Even keken zij verwonderd naar mij op, maar zij stoorden zich verder niet aan mij en begonnen de afgesneden klokjes over het mos te strooien; het jongetje ginig zitten op den grafsteen en keek toe. Opeens zei hij: ‘Jullie moet een mooie L van de bloemen leggen, dat vindt ze fijn’. En de meisjes deden het dadelijk, met een rustige blijmoedigheid. Ik vroeg het oudste meisje of Liesje hun

zusje was geweest. ‘Neen,’ zei het kind, ‘alleen maar een vriendinnetje en we brengen haar altijd bloemen uit ons tuintje, want dat was van ons drieën, ziet u.’ En het andere meisje zei spontaan: ‘Ik droom zoo dikwijls van d'r; kijk, dit is haar portretje.’ Zij haalde het uit haar duffelzakje, met een aangebeten wortel en een stuk vlakgom. Wij keken alle vier zwijgend naar het lieve, teere gezichtje; stille, diepe, geheimzinnige oogen, oogen als van Anneke, gloeiden mij tegen. ‘Als de lente komt, krijgt ze nog veel mooier bloemen, van d'r eigen; dat wilde roosje midden in heeft ze zelf gestekt. Toen 't lente werd verleden jaar danste ze van plezier en toen zong ze: ‘de lente komt, de lente komt’, dat was uit een sprookje van ons. Het jongste meisje zei: ‘Nu is ze in den hemel’; en het oudste zei heel bedachtzaam: ‘Ja zeker,’ en vertelde toen:

Ze kwam te laat op de Zondagschool en toen durfde ze niet binnen en stond buiten te huilen, en toen we er uitkwamen zei ze: ‘ik had toch zoo'n verdriet, want ik hoorde jullie zingen: ‘en zij zullen God zien,’ en ik dacht: ‘dat mag ik nu misschien nooit omdat ik te laat was.’ En ziet u, de volgende week was ze gestorven.’

Het jongetje, haar broertje, verschikte nog iets aan de L, toen knikten de meisjes ‘dag’ en gingen heen, stil, en langzamer dan zij gekomen waren.

Toen dacht ik: Neen, dat meisje leeft, en hoe heerlijk moet het nu voor haar zijn te weten dat ieder van haar hield. Zij moet het voelen als haar moeder de steenen letters van haar naam liefkoost, als haar vriendinnetjes van haar droomen, als de wildste kinderen stil worden bij het kijken naar haar portretje. Allen verlangen haar terug te hebben in het leven. En toch, misschien glimlacht zijzelf nu, niet

met lippen en oogen, maar ik weet niet hoe: ‘het hoefde niet meer.’ Misschien leeft zij nu vrijer, ruimer, schooner dan toen haar geheimzinnige oogen zich nog stil verbaasden over de verwonderlijke dingen en over haar eigen blije leventje tusschen de andere bloemen der aarde. Misschien is zij nu alleen maar wézen van lieflijkheid en nu eerst recht aanwezig in alle schoonheid die de harten ontroert van wie haar liefhadden. Misschien ziet zij God, anders, schooner, heerlijker dan wij blinden hem vermoeden.

Een kinderlijke gedachte? Liesbeth, als je gestorven was, dan zou ik aan je denken in verdriet, maar niet in onrust, niet in twijfel. Ik zou gelooven dat je dàn eindelijk wist hoe ik je liefheb; ik zou gelooven dat je dan altijd òm mij zoudt zijn om mij te geven wat je mij in je aardsche verblinding hebt onthouden.

‘O Tod, mit deiner Grabesstille, du,
Nur du kannst uns die beste Wollust geben...’

En als ik zelf gestorven ben, dan zul je óók mijn liefde begrijpen, en ik zal bij je zijn en je leeren te leven in liefde.

18 Februari.

Klein kindje, dat zoo korten dag
Verblijdde met je spel en lach,
Dat leefde, door geen leed ontrust
En stierf, van twijfel onbewust;

Ik staarde in je oogjes wonderbaar,
Als hemel grondeloos en klaar,
Van droomen diep, van vragen wijd,
Stil van verzonken zekerheid.

En 't was me of uit een glanzend diep
Je zoete stemmetje mij riep,

En zweefde zingend naderbij
En zingend lachte en lachend zei:

‘Wat schreit ge wijl ik heen moest gaan?
Geen kwaad heeft mij de dood gedaan;
Ik leef, ik kom, ik keer weerom
In alle lieflijkheid rondom.

De wilde stormen zijn verstomd:
De Lente komt, de Lente komt!
Al zing ik haar geen welkom meer,
Mijn grafje tooit zij telken keer.

Sneeuwklokjes neigen over 't mos,
Mijn berkje plooit zijn blaadjes los,
De zon op 't witte kerkje blinkt,
In 't bosch de merel fluit en zingt;

Straks dwarlen vlinders af en aan,
Eens ruischt de wind door 't zomersch graan;
Dan blaakt en bloeit de wijde hei;
Weer keert de herfst, weer is 't voorbij. -

O schrei niet wijl ik heen moest gaan,
Wat kwaad heeft mij de Dood gedaan?
Hij leidde mij naar Levens bron;
Ik leef in lenteluwte en zon,

Ik werd de blijheid, pracht en roem
Van vlinder, merel, bosch en bloem;
Van al wat schoonst en lieflijkst is
Ben ik nu ziel en heugenis.

Zoo schrei niet, schrei niet meer om mij
Ik leef in schoonheid, licht en vrij;
Ik ben nabij, ik ben rondom,
Ik leef in 's harten heiligdom’ -

O kindje met zoo wonderbaar,
Zoo grondeloos en hemelklaar
Geheim in je oogjes: mocht voortaan
Ook mijn droef hart hun vraag verstaan.

En van diezelfde zekerheid
Die in hun gloed verzonken leit,
Zij dan mijn antwoord, stil en blij -
Klein kindje, blijf mijn hart nabij.

Ik dacht gisteren heel den dag aan dat vroeg gestorven meisje. Van morgen maakte ik dit gedichtje; ik heb het op het graf gelegd.

18 Februari.

Ik hèb verstandig met Toosje gepraat en zij heeft beloofd dat zij óók haar best zou doen en ook verstandig zou worden. Maar zij zag mij daarbij niet verstandig aan.

Zou het verstandig zijn van mij als ik met haar trouwde? Ik houd van haar omdat ze lief en flink en dapper is. En zij zal mij nooit begeven. Wij zullen zeker gelukkig zijn en een lief gezin hebben.

Waarom is er een geluk en een vrede die wij verwerpen? De gedachte dat Toosje mijn vrouw zou zijn, lijkt mij dwaas. En toch begeer ik haar. Ik ben een eenzaam man, en ik weet zeker, als ik een vrouw had, zelfs een van wie ik hield zooals van Toosje, en als ik kinderen had van wie ik hield; dan nog zou ik een eenzaam, verlaten man zijn. Misschien nog eenzamer, omdat ik voor hen nog den schijn van bevredigdheid zou moeten ophouden.

Alleen Liesbeth! Alles of niets.

19 Februari.

Dit is afschuwelijk. Ik moet heen; zóó mag ik haar niet martelen. Mijn lief, dapper kindje; wat heb ik je bewonderd om je bekentenis en hoe heb ik mijzelf veracht om de hardheid van mijn afwijzing, de schijnheiligheid van mijn kracht.

Moest ik niet dankbaar Toosjes liefde aanvaarden? Is het niet een verwaten hoogmoed zelf te willen bepalen *wie* ons liefde moet schenken? Hebben wij het recht iets te verwachten? Liefde is zulk een overgroote rijkdom, waarom geven wij daarvan niet gul en volop aan elk die er ons om vraagt; waarom nemen wij haar niet blijde aan van elk die ze ons van harte aanbiedt? Bekrompen koppigheid, eigen-wijsheid, eigen-gereidheid, zelfzucht is het, om één wezen te willen liefhebben.

Maar o Liesbeth; ik kan niet anders; ik wacht op jou, jou alleen.

Centraal-Hotel, 20 Februari.

Morgenochtend ga ik weg. Ik heb afscheid van Toosje genomen. Zij was kalm. Zij zegt dat zij zal wachten tot ik terugkom. Ik weet dat zij geen dwaasheden zal begaan; zij zal dapper voor haar moeder blijven zorgen en.... wachten, wachten zooals ik. En ik zal niet terugkomen. Want ik weet wat het beteekent dat ik Liesbeth liefheb en Toosje begeer: het oude spelletje van zelfbedrog; verdringing van het ware zielsconflict. En ik *laat* het niet meer met mij spelen. Ik wil niet, Ik zal het uitvechten, zelf, bij volle bewustzijn, en overwinnen of te gronde gaan.

's avonds.

Ik zal trachten bij het Roode Kruis te komen. K.... wil mij protegeeren. Ja, ik moet werk hebben dat mij geheel in beslag neemt, waardoor ik mijzelf kan vergeten.... mijn God, mijn God, daar staat het tòch! Mijzelf vergeten, mijn verdriet verdooven, dooden, door arbeid, op de ordinaire manier van alle zwakkelingen. Het conflict negeeren, tot het overwoekerd, verstikt is door 't dagelijksch onkruid! Mijn God, wie weet, misschien krijg ik zelfs nog de ‘kracht’ om te leeren lachen.... wat beteekent het tenslotte allemaal? Wat is liefde? Wat is een vrouw? Mijn God, tant de bruit pour.... met 'n beetje cynisme ben je er overheen.

Ik kan ook wel krankzinnig worden en mijn verder leven slijten met onafgebroken aan mijn bewakers te verzekeren dat ik de koning van Vrijland ben, en netjes geschoren; of jaar in jaar uit suf, verstompt, wezenloos voor mij uit zitten staren.... En niemand zal dan weten dat de geest van dien zwijgenden, verbruten waanzinnige, doolt in 't heerlijkste paradijs.

Ik kan ook menschenschuw worden. Of ik kan.... wel, dat is aardig, waarom bij 't Roode Kruis?.... ik kan ‘den dood zoeken op het slagveld’. Dat is méér vertoond.

Maar in elk geval ben ik toch gevlucht, alweer gevlucht. Voor mijzelf....

Adrecht. Hotel Vernimmen, 23 Febr.

Aangenomen. 1 Maart treed ik in dienst. - Mijn hart, mijn hart, vide domina tua.

Derde dagboek van Joost Vermeer

Veldlazaret Pont-Neuf. 24 April.

IK denk weer aan de dagen van eenzaam dwalen door de bosschen van Boekerode; de natuur zelf herinnert er mij aan: de zware dennen; de golvende grond, glad van naalden, en 't smaragden vilt van 't mos. En de suizende toppen, en de gele avondzon op de stammen! Ook de kraaien zijn er, honderden zwarte krassers, evenals op 't eiland achter de vijvers. Maar misschien zijn ze hier wel aangelokt door de lijken. Als deze gedachte mij niet was te binnen geschoten, zou niets mij op het oogenblik herinneren aan menschelijke verdwazing. De natuur neemt er geen notitie van, en als altijd staat zij klaar, als een goede moeder, om ons te troosten over al onze wanen. Lieve moeder, goddelijke moeder; hier rust ik aan uw heilig hart even vertrouwd als waar ook ter wereld.

Een paar uurtjes verlof had ik maar om mijn lieve moeder te bezoeken. Als een begeerig speurder, een opgewonden padvinder, ben ik het bosch ingegaan, door dik en dun, zoo ver mogelijk. Ik heb weer jonge konijntjes zich zot-springend voor mij zien wegreppen; ik vond een grooten mierenhoop; ik zag faisanten; en veel eekhoorntjes, die de boomen op en af wipten, twee speelden krijgertje al maar rondom een stam.

Mijn hart was stil deze laatste dagen, het ver-

wachtte iets. Mijn lieve, goddelijke moeder, was die stilte de voorbereiding tot de ontvangenis van uw troost?

25 April.

Mijn lieve vriendin. Weet je nog hoe wij later gelachen hebben om dien dominee met zijn bejaarde douairière? Toen ik het voor de eerste maal schreef, verlegen, vol schroom, maar met de zekerheid dat géén ander woord inniger kon klinken, toen was het een dag als nu, een atmosfeer van geurende zoetheid en verwachting. Lieveling, mijn kindje, denk je nog aan die verboden naampjes van den verliefden gymnasiast, die je toch wel graag hoorde! Liesje, liefste, jijzelf zocht er naar in mijn brieven vóór je de rest las. Nu zal ik ze weer noemen in de brieven die je niet meer bereiken. Want ik moet je weer schrijven; ik heb je verwaarloosd den laatsten tijd. Vergeef me, als je 't gevoeld hebt. Maar al de gruwelen die ik hier zag en meeleefde, en de zware inspanning van mijn werk, maakten het mijn vermoeide hersens onmogelijk je beeld voortdurend vast te houden. Nu eerst, na bijna twee maanden, ben ik weer sterker en evenwichtiger, bóven de droefheid en walging van dezen boozen waan. Het staat alles zoo ver van mij af nu; mijn wezen heeft er niet langer mee te maken. En nu durf ik ook weer te schrijven over de ware werkelijkheid: mijn liefde. Er is iets feestelijks over mij gekomen, iets heel fatsoenlijks.... mijn verdriet wilde mijn liefde verdringen, maar ik zal het niet dulden.

Ik word geroepen; Liesje, liefste, veel tijd zal ik wel nooit hebben om je te schrijven; ik gaf mijn tijd aan mijn werk, maar mijn gedachten, mijn gedachten

zullen voortaan weer van jou zijn, dag aan dag en nacht op nacht.

26 April.

Er sloeg een granaat in den bloeienden appelboom, dicht waarbij wij zaten te ontbijten. De luitenant hield met de gebruikelijke koelbloedigheid zijn handen boven zijn koffie, maar een scherf sloeg de kom stuk en wondde zijn vinger. Ik verbond hem, hij kreeg een nieuwe kom en wij gingen kijken naar den appelboom. Hij was geheel vernield, maar ik ergerde mij niet aan dit vandalisme, de grond was bezaaid met teere bloesems, het zag er feestelijk uit, alsof de Lente zelf ze gestrooid had. Een eindje verder ontplofte weer een granaat. ‘We moesten eigenlijk maar ergens anders picknicken,’ zei de luitenant. ‘Ze zijn zich leelijk aan 't inschieten.’ Maar het was of ieder betooverd was door de zoete weelde van den bongerd en we bleven rustig zitten tot het ontbijt was afgeloopen. Ik dacht aan den appelaar achter het tolhuis bij Boekerode, ik geloof dat ik daaronder voor het eerst in mijzelf fluisterde: mijn lieve, mijn lieve vriendin.

Onder den boom stonden vier man te spelen met de afgescheurde takken. Toen viel een derde granaat tusschen hen in; sloeg ze alle vier dood.

Maar den heelen verderen dag kon ik mij niet losmaken van de gedachte: er zijn nog méér boomen in dezen bongerd en er zijn nog meer bongerden op de wereld; daarom trekt de zon het zich niet aan.

Ik heb wat bloesems meegenomen en gedroogd.

Mede*vreugd* is een veel edeler en daarom zeldzamer gevoel dan mede*lijden*. Vandaar dat het woord in de geijkte spreektaal niet voorkomt. Het leed om een

ander wordt versterkt door onbewuste vrees dat hetzelfde leed ook ons wel eens zou kunnen treffen. De vreugde om eens anders geluk daarentegen wordt vertroebeld door nijd, of in elk geval door het besef van eigen gemis. Zeldlen verheugt zich hier iemand over de medaljes en kruisjes van een kameraad.

Maar wat zuster Mary bezielt lijkt mij minder medelijden dan wel naastenliefde, caritas.

In den Courrier, tegelijk met mijn brief, vind ik jouw novelle. Lieveling als ik je, door je romanfiguren, hoor klagen over je eenzaamheid, verdriet en weemoed, voel ik schrijnende schaamte en zelfverwijt. Het is me of ik je dus niet genoeg liefheb, of mijn liefde niet intens genoeg aan je denkt. Ik heb niet alléén aan jou gedacht, tenminste niet met bewustheid, maar waren mijn onderbewuste gedachten dan zòò zwak, dat je ze niet toch steeds om je heen voelde als goede, vertrouwde geesten? Hoe is het mogelijk, dat je je ongelukkig en onbevredigd voelen kunt, misschien in hetzelfde oogenblik waarin ik aan je denk! Waarom toch is het toestel van mijn geest zooveel onvolmaakter dan een doode marconigraaf! En waarom kan ik nu mijn blijheid, mijn vertrouwen niet tot je zenden? Is er dan nièts waars in de frasen der dichters, die hun zangen uitsturen als vogels en vlinders? Of zijn mijn blijheid en mijn vertrouwen niet diep en niet groot genòèg. Vergeef mij, liefste, ik ben dikwijls zwak en kleinmoedig geweest in den laatsten tijd, zelfs al zong jouw naam in mijn hart. Ach, dan misschien hel meest. En daarom misschien kun je niet genezen van je eigen kleinmoedigheid. Als ik sterk genoeg zal zijn om te kunnen voelen: nu heb ik je lief zonder verdriet om onvervuld verlangen; dàn, dan zul *jij*

misschien sterk genoeg zijn om te komen en te zeggen: ‘Hier ben ik, en ik ben van jou!’ O, de droom: als ìk weifel, zal 't hààr gaan als Petrus op 't meer!

Staan wij werkelijk voor de groote geestelijke synthese die komen moest: de bewustwording van den mensch als maatschappelijk individu? Geestelijke vrijheid en vrij-willige samenwerking; maatschappelijkheid als bewuste schepping der individualiteit. Is dit de ondergang van het primitieve kultuurstadium waarin we nu nog leven: navolging, nabootsing? Dit lijkt een zonderlinge gedachte in een tijdstip waarin bij geheele volken schijnbaar alle individualiteit in een slaafsch massa-instinkt is opgelost. Maar later zal schaamte over deze tijdelijke oorlogspsychose de individualiteit sterker doen herleven, terwijl de herinnering aan den nu versterkten gemeenschapszin zal blijven, tot beter gebruik.

C.. snoefde weer eens op zijn gewone manier. Ik vroeg hem of hij werkelijk nooit bang geweest was. Hij antwoordde: ‘Wij Duitschers vreezen niets of niemand ter wereld dan God alleen.’ Ik merkte op, dat dit eigenlijk een aanhaling was van een Franschman, echte Fransche bluf, wat hem hevig prikkelde. Onmogelijk, riep hij, zoo iets kan alleen een vrije Duitscher zeggen. Ik dacht aan den gulden regel om een opsnijder te doen voelen dat er altijd baas boven baas is en zei: Er zijn nog veel vrijer menschen; die vreezen niets of niemand ter wereld, en bovendien God ook niet.

Zuster Mary, die er bij zat, keek mij verwijtend aan. Later heb ik haar uitgelegd hoe ik het bedoelde, maar ik zal nog wel eens met haar moeten debatteeren over de wezenlijke onvereenigbaarheid van

vrees en liefde. Dergelijke christenen zijn mij een raadsel. Want zij is tòch een engel. C. is overigens niet onaardig en ik waardeer 't in hem dat hij zelfs hier voor z'n examen werkt en Iphigenia auf Tauris leest. Ik las hem 't begin voor:

aant. ‘So manches Jahr bewahrt mich hier verborgen
Ein hoher Wille, dem ich mich ergebe;
Doch immer bin ich, wie im ersten, fremd
Denn ach, mich trennt das Meer von der Geliebten....’

Hij verbeterde: ‘*den* Geliebten’ en zei toen:

‘Mooi, u leest het alsof u zelf Iphigenia was.’

Ik antwoordde: ‘Och ja, tenslotte zijn we hier allen vreemden die op bun verlossing wachten.’ Zuster Mary wendde zich af, zij scheen ontroerd.

Liesje, mijn liefste, waar ben je? Ik denk aan je. Ik zie je mooie, teere handjes waarmee je nu kleine Modjo streelt, zooals op 't portretje. Ze zijn weer weg. Waar ben je toch? Hoe kan ik je roepen, hoe kan ik je óproepen! 't Is of ik een ziel ben in een andere wereld, een geest die zich manifesteeren wil aan een geliefd wezen op aarde en het niet kan.

Hoe moet ik doordringen tot een begrip dat ánders is, dat niet verstaan wil. Lieveling, ik ben niet krankzinnig. Ik spreek alleen van Liefde. Dat heeft nog niemand gedaan. Niemand verstaat dat; ik spreek in het ledig, ik roep over een peilloozen afgrond. Ik droomde dat jij me verstaan zoudt in de diepte. En aan de overzij? Wie is er aan de overzij? Wie is er aan de overzij van den afgrond, die mij verstaan zal? Ik roep, en je weet het niet, je voelt het niet; je denkt zelfs niet dat ik gek ben, je denkt in het geheel niet aan me; terwijl ik lijd.

Mijn droom had droom moeten blijven. Liesbeth, van het oogenblik dat ik mijn eersten, ‘romantischen, lyrischen’ brief aan je schreef, was de heiligheid van mijn droom bevlekt; van dat oogenblik af heb ik schijn van vervulling begeerd, was mijn zekerheid gebroken, mijn rust verloren, en ben ik rampzalig geworden. Het is me alsof bij 't herinneren zelfs over die eerste maanden van verrukking een sluier van weemoed hangt.

Het leven zien als een spel waarin je zelf meespeelt. Een spel als met kinderen, waarin je niet winnen wilt. Een grappig ganzebord, zegt P., met als éénige rustpunten de put, de gevangenis en het kerkhof. Hij voelt de valsche bravoure niet die daar nog insteekt. Of probeert hij zich moed in te praten? Hij zal zijn laatste rustpunt gauw genoeg bereiken.

Maar spel of ernst, winnen of verliezen; in elk geval ‘volhoudten tot 't bittere einde’. Net als deze vechtende stakkers.

Een mensch kan niet breken. Verdriet kan hem alleen maar sterker maken. En zachter.

Hoe onbegrijpelijk stompzinnig zijn de menschen! Zij worden geplunderd en bedrogen van alle kanten; meer dan ooit, brutaler, schaamteloozer dan ooit. En nóg schelden zij alleen maar op hier of daar een enkelen al te hebzuchtigen slager of graankooper, inplaats van in te zien dat zij op het oogenblik het schandelijk bankroet van heel hun productie-stelsel beleven.

De stumpers; na den oorlog zullen zij genoegen nemen met het accoordje van anderhalf percent dat de failliet hen zal aanbieden en zich in zijn sjofel

zaakje als van ouds door hem laten bedienen, duur en slecht, tot 't volgend bankroet.

In den oorlog toont zich de Staat het duidelijkst als de ijzeren Moloch, waarin alle menschelijkheid tot machinale wreedheid verstard is, alle verantwoordelijkheid van mensch tot mensch opgeheven. En toch dient de mensch zijn fetisch nooit verblinder dan juist in den oorlog. Maar dat is 't kenmerk van afgoden; hoe gruwelijker zij zijn, hoe gedweeër zij worden gediend.

Het onzedelijke van ‘geordende’, ‘wettelijke’, ‘gereglementeerde’ verhoudingen ligt daarin dat die algemeene wetten en regelen het persoonlijke verantwoordelijkheidsbesef verstikken. Welke onderwijzer voelt zich persoonlijk verantwoordelijk voor het zieleleven van zijn leerlingen? Als hij hen hun idiote lesjes behoorlijk geleerd heeft, heeft hij zijn wettelijke ‘plicht’ gedaan. Welke rechter, die nog iets van zijn gevoel gered heeft uit zijn studie, zou ooit een menschelijk wezen tot celstraf veroordeelen, als artikel zooveel van een totaal onmenschkundig wetboek het hem niet voorschreef?

Er bestaan heerschzuchtige socialisten, die gaan ‘maatregelen’ zoodra zij zelf iets te zeggen hebben. Er bestaan vrome zielen die hun dienstbode ossenlap geven als zijzelf kip eten. Er bestaan vredebonders, die lid zijn van een vlootvereeniging. Enz., enz., enz. En deze lieden hebben elk in hun kring de meerderheid. Dáárom is er oorlog. Want al deze halven schrééuwen wel ‘vrede, vrede!’ maar in hun hart hebben zij alleen vrede bij brutaliteit, krenterigheid, bluf enz., enz., enz.

Heel het gedoe op deze wereld lijkt één duivelsche verwarring. Satan heeft ons op duizend manieren in zijn macht. Satan heeft meer talenten dan God en hij weet er mee te woekeren, de grootste oorlogswinst is voor hem. Maar God heeft genie, en dat moet het tenslotte winnen. Zijn genie is het ééne scheppende, Liefde. Satan's talent is versplinteren. Laat hem zijn gang gaan, de boel is het stukslaan waard. God wacht misschien op een tabula rasa om er zijn nieuwe wet op te schrijven. En laat Satan de lei schoonvegen.

Ik stond aan den zoom der zee. Achter mij hing mist; vage schimmen waren er om mij heen; Bertha, Verschoorl, Albrechts? Ik tuurde uit over de golven; zij gingen hoog, maar niet woest; een geweldige oneindigheid deinde er vóór mij, rustig, harmonisch, Boven de zee was het helder: een avondhemel, tintelend van roode sterren.

Opeens zag ik Albrechts duidelijk naast mij uit den mist te voorschijn treden. Hij gaf mij een krant, en ik las hardop:

'Van zijn hand verschenen eenige niet onverdienstelijke studies over de inheemsche sprinkhanen; ook de (veenmol?, in elk geval een ondergronds wroetend dier) mocht zich in zijn bijzondere belangstelling verheugen.'

Hier grinnikte Albrechts, ik begreep dat ik mijn eigen doodsbericht las en vond het ongepast dat hij dit blijkbaar als een parodie opvatte. Maar ik las door:

'Hij bereikte den leeftijd van 365 jaar.'

'Dat klopt,' dacht ik, 'ik ben dus net precies één jaar.' En daarbij voelde ik mij heel klein en kinderachtig, (Had gisteren tegen P. gezegd dat ik 36 en een half was!) Ik zei tegen Albrechts:

‘Goed, maar vooral nog niet plaatsen, want Venus moet nog opkomen.’

Albrechts lachte daarop weer en zei: ‘Kijk toch! daar staat je Troosje al klaar’. - Toen keek ik in zee en ik zag een rotsigen overkant, en daar stond, eenzaam op een klip, een geheel naakte gestalte. Ik had dezelfde bedwelmende gewaarwording als eens bij die droomvlucht. Het was Toosje niet, ook niet Tilly of Elisabeth, ook niet de Venus Anadyomene. Ik riep luid: ‘Iphigenia!’, sprong in zee en worstelde met alle macht tegen de golven op. Ik verbaasde mij daarbij dat ik niet moe werd; - 't was mij of er bij iederen nieuwen slag nieuwe *krachten* in mij *geboren werden*. Ik hoorde Albrechts roepen; ‘Pas op de haaien’. Eb een stem sprak: ‘Hij (of zij?) zal (er door?) komen.’ Ik dacht: ‘Ja, mijn schoenen zijn net zoo zwaar als toen ik mijn zwemproef deed’. En ik zag even (het vriendelijk gezicht van den zwembaas, die riep: ‘Haal op! joch!’

Ik zwom, het water ruischte. Ik was dicht bij de gestalte, zij had tóch de oogen van Liesbeth. Zij had opeens een licht, mousseline kleedje aan; in haar hand hield zij een witte bloem. Zij stond er onbeweeglijk en glimlachte: als het meisje van de Magnolia's. Ik hoorde fluisteren: ‘Kom nu maar’ - En ik zwom, ik zwom; het water rond mij ruischte, spatte, ziedde; de branding sloeg over mij heen, maar ik zag onafgebroken haar lichtend gelaat, met de oogen van Elisabeth. Ik zwom, maar ik had het zalige gevoel van toen, toen ik zweefde in de armen van den engel. -

Ook deze droom is een leven waard.

Toch is de gedachte een beetje weemoedig dat ik geen andere ‘leemte’ zal achterlaten in het leven,

dan mijn vacante rubriek in het ‘Maandblad voor Entomologie’. Drie maanden, een half jaar hoogstens, zullen hier en daar een paar snuffelaars mijn aanteekeningen missen. Missen?

Heb ik te weinig gedaan op de wereld? Neen, maar misschien te weinig vóór de wereld.

Maar wat deed de Keizer, de Tsaar? Wat deden al die generaals en admiraals, wat deden de diplomaten, de bankiers?....

Net als Jaapje, die zou zich ook verontschuldigen met een ‘óók lekker niks gedaan.’

God vergeve hen allen hun leven van ‘daden’. Maar ìk heb liefgehad.

Den ‘Traum eines weinberauschten Gottes’ heeft Heine het leven genoemd. Eéns zal God ontwaken, ontstemd en verdrietig om een hinderlijke nachtmerrie; dan zal hij zich even de oogen uitwrijven, en heel de Europeesche oorlog is vergeten.

Maar een ander maal zal hij ontwaken en glimlachend denken: ‘ik droomde iets lieflijks, iets dat schoon was en een god waardig; dat zal ik eeuwig onthouden.’

En die droom was mijn liefde, en die neem ik mee in de geweldige eindeloosheid. Van dien droom zal ik vertellen aan de overzij, waar de eeuwige schoonheid wacht in het lichaam der waarheid. En God zal mij al mijn ijdelheid en eerzucht vergeven.

O, laat mij leven, om mijn droom weer zuiver te maken.

Niets is zoo belangrijk als de menschelijke ziel en niets is zoo onbelangrijk als het menschelijk lot.

Een gewonde vertelde mij van zijn tweestrijd. Nooit had hij gevuurd. Maar hij had trouw meege-

loopen. Soms verweet hij zich tot gek wordens toe dat hij op deze wijze zijn vaderland verraadde, dan paaide hij er zich weer mee dat hij toch in de groote massa meewerkte, dat de kogel die hèm trof tenminste een echten strijder gespaard had, dat zijn lijk een dekking zou kunnen zijn voor kameraden. Nu is zijn strijd voorbij, zijn voet is geamputeerd en hij kijkt tevreden rond onder al de andere gewonden, wetend dat geen van hen door hèm verminkt werd. Hij meende werkelijk dat zijn land 'voor zijn bestaan' streed, dat juist maakte hem zoo wanhopig. Want aan den anderen kant was hij een christen en vond hij het dus zijn plicht om dienst te weigeren. Waartoe hij den moed niet had. Ik zou wel eens willen weten of er in alle oorlogvoerende landen tezamen meer dan een dozijn werkelijke christenen bestaan.... hebben, want ze zijn natuurlijk gefusilleerd.

Het is hier rustig. Het schieten in de verte hindert niet. Het wordt vredig in mij, iederen dag vrediger. Ik voel voortdurend een zoete blijheid. Ik heb je lief met diezelfde teederheid als de langgeleden jaren vóór de hervinding. De droom komt terug, de heerlijke droom die de waarachtige waarheid van het leven is, en de werkelijkheid van moord en brand om mij heen wordt een schijn. Zelfs de werkelijkheid van mijn kort geluk, die dagen met jou samen, wordt zulk een schijn. Mijn eerste droom van verlangen was schooner, en deze droom van herinneren is het schoonst van al.

Ik zie het.... heel ons lot is slechts de veruiterlijking van ons innerlijk leven. Wij aanvaarden, trekken tot ons, alleen datgene wat wijl innerlijk behoeven, waarvoor wij rijp zijn, wat wij waard zijn.

Het is alles gekomen zooals het moest, zooals ikzelf het heb gewild en bestierd. Liesbeth heeft geen schuld gehad aani mijn verdriet. O Liesbeth, jíj lijdt alleen om eigen leegheid, eigen liefdeloosheid, die je verdiend hebt door jouw zwakheid en verblinding, zooals ik mijn ontbering door de mijne.

Waarom heb ik *gegrepen* naar het Wonder? Ik had het alleen moeten aanschouwen, innerlijk, dan had ik het in waarheid bezeten voor eeuwig.

God, leer mij stil en geduldig *blijven*, zooals ik nu ben. Leer mij wachten, zonder zoeken, zonder weifelen, tot het Wonder opnieuw in mij straalt.

Uit een z.g. wetenschappelijk sociaal oogpunt is ons Roode Kruis-werk idioot. Als er werkelijk een sociale noodzakelijkheid bestaat om eenige millioenen menschenlevens op te offeren, is de zucht om uit deze débacle nog enkele honderdduizenden blinden en op allerlei wijze verminkten, sociale onbruikbaarheden, economische schadepostjes, te redden, belachelijk. Maar de mensch laat nu eenmaal een langs den weg liggend gewonde niet hulpeloos krepeeren. Hij helpt hem en vergeet daarbij desnoods dat hij hem eerst zelf heeft neergeschoten. Dit zedelijke feit doet alle mogelijke kwasi-wetenschappelijke redeneeringen te niet. Het bewijst dat de mensch eens begrijpen zal dat hij zich de dwaasheid van het redden kan besparen door de misdaad van het verminken eenvoudig *niet* te begaan.

Het is te hopen dat het *kapitaal*-verlies in den oorlog de buitensporigste vrees nog moge overtreffen, Hoe armer de wereld achterblijft, hoe beter. Men zal dan gaan inzien dat die ‘welvaart’ niet noodig

was en zeker niet de moeite van het vechten er om waard. Het zou goed zijn als de wereld zóó geruïneerd werd, dat alle menschen, drie generaties lang, als daglooners moesten zwoegen, alleen maar om te kunnen produceeren wat werkelijk *noodig* is.

Ik zag een vluchteling met zijn dochter; hij sjouwde met een.... matras, zij droeg een poesje, het was precies kleine Modjo. De tranen sprongen mij in de oogen. Ik weet nog niet wat mij eigenlijk zoo ontroerde, de mierachtige koppigheid waarmee de man zijn absoluut nutteloozen last voortsleepte, de aandoenlijke gehechtheid van het meisje aan haar poesje, of de gedachte aan kleine Modjo. Ik benijdde het diertje.

Men moet het leed van den oorlog niet overschatten en vooral zijn medelijden en afgrijzen niet misplaatsen. Het leed dat in vredestijd geleden wordt is dikwijls veel erger en zéker veel, veel omvangrijker. Niet honderdduizenden, maar ongetelde millioenen immers lijden voortdurend. Secunde op secunde sterven er van die lijders, veel talrijker dan in den verschrikkelijksten veldslag. En secunde op secunde worden ontelbare nieuwe lijders geboren. Maar al dit matelooze leed verslaat ons niet en is niet bij machte ons oprecht te doen wanhopen aan de menschheid. (Oprechte wanhoop is even onbestaanbaar, even ondenkbaar als het woord zelf tegenstrijdig). In onze goede oogenblikken erkennen wij zelfs de noodzakelijkheid en het groote zedelijke nut ervan.

Het gruwelijke van den oorlog is voor mij nog altijd niet het groote aantal dooden en die paar verwoeste steden (wat heb ik mij destijds aangetrokken van de verwoesting van San Francisco en Messina?)

maar alleen het vernederende besef dat het *menschen* heeten die elkaar dit leed welbewust aandoen. Ik voel dit nog precies zoo, als toen ik het in Hagenau tegen dien officier zeide. Alleen deze *zedelijke* schok is het die ons geestelijk ontwricht. Een cholera-epidemie, die dubbel zooveel slachtoffers maakte als de oorlog, zou ons *gemoed* niet verontrusten. Maar voor epidemische misdaad huiveren, wij.

Zóó onwezenlijk lijkt mij de dood, dat het eigenlijk nooit in mij is opgekomen als ik een slagveld afzocht, al die gevallenen te beklagen!

Dezelfde veelbelovende inconsequentie is het eigenlijk die de staathuishoudkunde zulk een mal en droevig figuur doet slaan tusschen de andere schijnwetenschappen. Met het air van een betrouwbaar gids strompelt ze tenslotte toch maar als een bijziend professor achter de *feiten* aan om ze theoretisch te rechtvaardigen; twijfelt daarom a priori aan alle *mogelijkheden*. Gezonde, ware wetenschap, d.w.z. redtelijke bewustheid, kan zij eerst worden wanneer zij, niet hier en daar schuchter schipperend en transigeerend, maar royaal-weg, erkent dat haar onderwerp is ‘de mensch in zijn productie’, inplaats van ‘de productie van den mensch’ en *dus* het menschelijk bedrijf grondvest op rede en moraliteit. En royaalweg den bons geeft aan al die ijzeren ‘wetten’ die de machthebbers zouden dwingen zóó te leven dat de rest net precies *niet* leven kan.

Zoolang wij niet voelen dat de *Geest schept wat hij wil*, d.w.z. zich onweerstaanbaar verwerkelijkt krachtens zijn goddelijke rede en zedelijkheid, zoolang kan er geen sprake zijn van een *wetenschap* omtrent het wezen van mensch of samenleving, maar alleen van

een min of meer verwarde *kennis* van de honderd maniertjes waarop Satan met ons speelt.

'Geest zijt ge en tot geest zult gij u volmaken,' zegt God; maar 'Stof zijt ge,' zeggen Satan en de geleerde kruieniers die hij te pakken heeft, 'stof zijn we en in 't stof mag ik dus mijn naaste vertrappen.'

Ik verbaas mij telkens opnieuw er over hoe menschen kunnen tobben of zich zelfs maar eenigszins bezorgd maken, over onoplosbare levensraadselen. Zelfs hìer nog, waar ze toch heusch wel iets anders, ofschoon verre van beters te doen hebben. Zelfs op hun sterfbed kunnen de meesten nog niet eens geduldig afwachten. Ik heb mij nooit gepaaid met de verbeelding er ook maar iets hoegenaamd van te begrijpen. Altijd heb ik de dingen als vraagteekens voor mij zien staan, maar nooit heb ik de onnoozele eerzucht gehad er een antwoord op te.... bedenken. Ja, antwoord géven, dat is wat anders. Maar dat kan, dunkt mij, alleen maar door daden. Eigenlijk is ons leven zelf het eenige ware probleem dat God stelt. En wat anders dan onze wijze van leven zou daarop antwoord kunnen geven? Ik zeide dit vanmorgen tegen O. die weer zwaar lag te filosofeeren. Hij grimlachte bitter en zei: 'Onze wijze van leven? Zeg toch liever: onze wijze van krepeeren! Of van slachten, verzuipen, vergiftigen!' Ik bleef de repliek niet schuldig: 'Jijzelf zal toch gelukkig wel moeten antwoorden door een leven.... op krukken!' En hij, nog altijd ontevreden: 'O, als die krukken maar kònden antwoorden.... op de hersenpan van die vervloekte....' Hij noemde een zeer geëerbiedigd staatshoofd. Tenminste, zijn even stukgeschoten buurman heeft voor ditzelfde staatshoofd den diepsten eerbied en is als een klein kind zoo blij met zijn

onnoozel medaljetje. Voor hèm is de oorlog geen levens- of stervensprobleem, maar een jongensachtige heldendroom. En hij vindt voldoening in de gedachte dat elk van zijn verminkte ledematen duur 'betaald' is met den dood van een eigenhandig doorstoken vijand. De een is zus en de ander zoo, niets leert dat zoo overtuigend als een oorlog. Maar veel zaaks is nog die een noch die ander.

Ik herinner mij stille oogenblikken, alleen in mijn kamer, bij mijn boeken, oogenblikken van diep.... ja, van wat? geluk? neen, van vrede. Zelfs dat niet, maar van vredigheid, een voorsmaak van zielsrust. In andere tijden kon ik naar die oogenblikken verlangen als naar iets heel kostelijks en zeldzaams. Dat was als ik te veel opging in de dagelifksche plichten van het gewone leven. Nu heb ik diezelfde stemming van stille innerlijkheid, niettegenstaande ik hier meer dan ooit door mijn dagelijksche plichten in beslag ben genomen. Maar ik voel heel geen verlangen naar mijn vertrouwde boeken meer. Integendeel, toen ik van ochtend een paar soldaten haast zag vechten om een boek (het was n.b. een verhaal voor jonge meisjes) voelde ik vreugde er over dat ik nooit meer iets lees en ik dacht: ook later, als ik weer terug ben, zal ik niets meer lezen. Wat zou ik nog uit boeken te leeren hebben? Ik heb hier alle wonderen en geheimen van leven en dood zoo maar rond om mij heen voor het grijpen; als ik ze nu niet zie en versta, welk boek zou mij dan helpen? Ik zal al mijn boeken aan Frans geven, behalve dan wat ik van jou gekregen heb, Liesbeth. Ja, jouw eigen boeken zal ik misschien toch nog wel lezen. Misschien, ik weet niet. Wat kunnen ze mij nog van jòuw wonderen en geheimen vertellen? Niets nieuws. Ik zal er uit-

voerig, telkens uitvoeriger in vinden wat jou en mij het meest heeft doen lijden; maar niet wat ons hoogste geluk was. A quoi bon? Wat het edelste in je is, dat bezit ik in een paar kleine versjes. Die waren niet eens voor mij geschreven. Eigenlijk ook niet voor een ander, denk ik. Voor een droom waarschijnlijk. Zou het mogelijk zijn dat eigenlijk ook mìjn innigste gedachten niet voor jou? Soms voel ik niets dan liefde in mij, onbepaald, oneindig, niet meer voor iemand, niet meer voor jòu, maar voor iets'. Voor de gestalte aan de overzij?

Vandaag 73 gewonden, de meesten gelukkig kunnen doorzenden. Ik moest eigenlijk deze dingen niet schrijven; mijn geest heeft er geen deel meer aan, al is mijn hart nog soms zwak genoeg er om te sidderen.

Of wel iemand de eenzaamheid zóó kent als ik? Ik ken de schoone, verrukkende eenzaamheid van den zinkenden nacht en van den ontwakenden morgen, het innigste alleen-zijn met de natuur. En ik ken ook de eenzaamheid in de volte van het menschenleven, het slaapwandelend staan te midden van een dwaas doend gepeupel. Hier heb ik beide eenzaamheden tegelijkertijd: de onwaarachtige, maar opdringerige gewichtigheid van al dat vechten, en daarnaast de vrede der natuur die zich daar niets van aantrekt. Ik voel meer en meer dat de natuur ook mij (haar goddelijke onverschilligheid (of liefde?) schenkt; ik schaam mij over de interessante brieven vol boeiende anecdotes en bioscopische indrukken, die ik in den Courrier schreef; ik zal er mee ophouden. Nu ik aan het oorlogsgedoe gewend ben, lijkt het mij eigenlijk een barbaarsche nieuwsgierigheid

mij met de grove psychologie ervan bezig te houden. Alsof niet toch al voor de eerste 25 jaar de geheele litteratuur vergiftigd zal worden door realistische of godbetert idealistische, in elk geval miserabele oorlogsromans.

De eenzaamheid der volte drukt mij niet meer zooals vroeger, zij is mij onverschillig geworden; ik leef er door heen in een andere wereld, nog veel eenzamer, de eenzaamheid van God. Een enkele maal had ik dit besef ook vroeger, in de stad, wanneer ik midden in een druk café ging zitten, om mij heen het geroesemoes van stemmen, kletterende vorken, ketsende biljardballen. Dan was ik een centrum van rust in een warrelende chaos. In diezelfde stemming van droomerige rust brengt mij nu de oorlogsdrukte. Toch interesseer ik mij intens voor iederen soldaat en voor iederen gewonde afzonderlijk. Alleen het gehéél is mij wonderlijk onverschillig. Ik merkte diezelfde stemming op bij sommige soldaten. Misschien houden psychiaters haar voor een oorlogsneurose; maar ik voel mij geestelijk zeer gezond en frisch. -

Het is als een bevestiging van mijn oude overtuiging dat per slot alleen de persoonlijke levens*wijze* van belang is, maar niet de maatschappelijke totaal*vorm*.

Het meest zeuren zij over de teleurstellingen van het leven, die zeggen dat zij het niet de moeite waard vinden. Ik heb hier pessimisten die 't al erg vinden als zij een arm of voet kwijt zijn.

Dr. Z., professor in de Germaansche filologie, werd stervende in het lazaret gebracht. Is de gedachte

niet huiveringwekkend absurd, dat deze stervende en de man, die hem zijn bajonet door den buik stak, misschien den Faust en den Hamlet met even groote verrukking hebben bewonderd?

Vanmiddag een gesprek met Br. Het ontroerde mij sterk den grooten psycholoog hier te ontmoeten als een armzaligen, verminkten sergeant. Ik was opstandig en vol bitterheid over den dood van Dr. Z. - En nu Br.! Is geest dan niets meer waard? Maar hijzelf sprak met zulk een weldadige rust over wat hij had meegemaakt en over zijn eigen lot, dat ik mijn medelijden heel gauw overwon. ‘Och,’ zei hij, ‘met dat been dacht ik immers niet?’ Ik zei: ‘Dat die kogel u niet door de hersens gegaan is, hebt u toch zeker niet te danken aan de bandieten, voor wier pleizier u en uws gelijken hier met elkaar vechten.’ Maar hij bleef bij zijn blijmoedigheid. ‘Bandieten? Nu ja, maar ze weten eigenlijk niet wat ze doen. Ik dacht eerst net als u. Maar ik had den moed niet om me te laten fusilleeren. Heb er achteraf ook geen spijt van, want ik heb veel ervaring opgedaan. We hebben ontberingen gedragen, die ik niet voor mogelijk hield, gevaren rustig doorstaan, die een modern mensch in vredestijd zeker gek gemaakt zouden hebben. De wetenschap dat de mensch daartoe, als het er op aan komt, in staat is, lijkt mij veel waard. Misschien ben ik mqg wat onder oorlogsnarcose, maar werkelijk, doodsverachting, minder gewicht hechten aan 't persoonlijk leven, is iets wat de menschheid dringend behoefde. Ik weet het uit mijn praktijk, bijna alle menschen zijn bang voor den dood, ikzelf was het, eerlijk gezegd, ook.’ - En, met een heel beminnelijken glimlach: ‘U denkt misschien: van die les profiteeren toch alleen maar de overlevenden?

Maar wie zal dat zoo zeker zeggen? - En al de haat die er is opgewoeld, en al de ellende, die nog volgen zal, geven meer dan ooit gelegenheid om te toonen wat de mensch kan als hij wil. De menschheid was te zelfgenoegzaam, zij was moreel aan het versuffen. Misschien wordt zij nu wakker. Zij heeft nu tenminste gelegenheid gehad om eens duidelijk te *zien* dat haar moraliteit maar een frase was; zij *kan* tot inkeer komen. Want het blijkt dat er meer durf, volharding en karakter is dan wij wel dachten. Het komt er maar op aan daarvan voor de toekomst een beter gebruik te maken.'

Het is heerlijk zulke hemelsche gedachten niet maar in een veilig hoekje te bemijmeren, maar ze te hooren uitspreken door een man die zelf in de hel geweest is.

Geen zekerheid van een bepáálde oplossing hebben wij noodig. Integendeel, alle verzekerd-zijn is als zoodanig een waan, een verblinding, ook al is haar object toevallig waar. Ik heb het, gelukkig, nooit verder kunnen brengen dan het vertrouwen dat alles ten slotte, hoe dan ook, wel in orde zal zijn. Het vertrouwen van Anneke.

In het godsvertrouwen van vele godsdienstigen is bijna altijd iets dat mij hindert, een soort van apathische berusting die niet het uitvloeisel is van waarachtige zielevrede, maar van besef van machteloosheid. Ik had er een gesprek over met zuster Mary, die tot mijn groote teleurstelling eigenlijk tot ditzelfde type behoort. Zij wil een volkomen overgaaf in Gods wil, maar ziet dien wil als iets buiten-afs, begrijpt ook niet dat wij juist ons kritisch verstand hebben om uit te maken wàt in een gegeven geval Gods wil is of misschien zou kunnen zijn. Hier is het

alternatief: blind aanvaarden wat vrij zeker verkeerd is, of kritisch besluiten tot wat allicht ook verkeerd is. Is misschien het vertrouwen bij beiden toch in wezen hetzelfde? Ik geloof het niet. In het vertrouwen van zuster Mary is iets kunstmatigs, opgedrongens, iets stars, iets doods; ik voel er ook vrees in (de vreeze des Heeren, waarover ik het vroeger al met haar aan den stok had), en onderworpenheid, en een nuchtere plichtsbetrachting, ten slotte zonderling verkapte heerschzucht en eigengereidheid. Overigens maakt haar stralende natuurlijke zachtheid al deze christelijke deugden weer goed. In de praktijk heeft zij de ware, *van-zelf-sprekende* goedheid.

Ik ben niet zoo naïef of lui om, als zuster Mary, te gelooven dat alleen de Genade ons helpen kan en dat wij die slechts onder ootmoedige vervulling van onze nederige plichten hebben af te wachten. Integendeel, God is evengoed afhankelijk van ons als omgekeerd. In zwakke oogenblikken voelen wij ons wel nietig en machteloos tegenover zoogenaamde groote gebeurtenissen, maar wij voelen dit dan ook als *zwak*, m.a.w. de moeilijkheden en teleurstellingen des levens zijn blijkbaar de weerstanden waaraan wij onze zedelijke *kracht* hebben te ontwikkelen. Natuurlijk *zelfstandig*. Ik vertrouw daarbij liever op mijzelf dan op een goddelijke genade. En ik vertrouw bovendien dat God mij de Don Quichotische vergissingen, die ik in dien strijd bega, gaarne vergeeft. Daarvoor heb ik niet eens zijn Genade noodig, dat heele begrip is mij buitengewoon antipathiek. Hoe zot eigenlijk, te spreken van ‘vergeven’. Alsof God anders zou kùnnen dan vergeven. Straf is een zuiver menschelijk begrip, zelfs een zeer klein-menschelijk. Een wijs mensch straft nooit. Een zondig mensch straft zichzelf met onrust, berouw en allerlei zelf-

kwelling; maar zoodra God in ons spreekt, zoodra wij zelf in God zijn en God in ons, dan hèbben wij vrede, dan is ons vergeven. In het 'Onze Vader' moest het luiden: 'en vergeven wij onzen schuldenaren, gelijk Gij, Vader, ook ons vergeeft.'

Het is moeilijk praten met christenen. Het verging mij als destijds zoo dikwijls bij mijn theologische disputen met den dominee van Oostwolde: wij spraken tenslotte allebei eigenlijk over iets anders. En zuster Mary kon maar niet inzien dat mijn 'inkeeren van God in ons', ondanks de omgekeerde woordsuggestie, een eigen zielshandeling is, een zelfschepping, eigenlijk een 'naar buiten keering', een openbaring, een bewustwording, een wakker maken van het goddelijke dat in ons sliep. Voor haar is alles gift en genade van buiten af.

Wordt de groote, goddelijke Liefde ooit anders dan uit gemis en verdriet geboren? Ik vroeg zuster Mary of zij hier was zuiver en alleen uit liefde tot God en voor de menschen die hier lijden. En zij zweeg. Ook zij kwam hier dus *vluchten*. Maar menschen vluchten tenslotte alleen maar voor.... zichzelf. En vergeefs.

Ik dacht nog aan de heerlijke woorden waarmee Heine, twee uur voor zijn sterven, een voor zijn eeuwig heil beduchten vriend troostte: 'Dieu me pardonnera, c'est son métier.'

Weer een krant vol walgelijkheden. Een passagiersschip getorpedeerd, zonder eenige waarschuwing, 1200 menschen verdronken.... Afschuwelijke beschrijving van de uitwerking van giftige gassen. Een stuitend domme, brutale en goddelooze proklamatie van den koning van.... Een niet minder stuitend, bombastisch manifest van vijftig verdwaasde proffen; lichten der wereld, namen als klokken.

Neen, er bestaan geen ‘groote’, vrije geesten meer. Van juristen was niet beter te verwachten, maar er zijn ‘denkers’ bij, psychologen godbetert en.... wijsgeeren. Deze oorlog is de zedelijke débacle van het intellekt.... En dat bewijst zijn recht van bestaan als straffende geezel Gods.

Liesbeth, wat zal het lezen van al deze dingen je enerveeren. Ik ben bang, ik weet wel zeker, dat je nu niet werken kunt, ja, dat ook jij het klein en belachelijk onbelangrijk vindt zelfs maar te denken aan je ‘persoonlijke’ kunst, te midden van zoo groot algemeen leed. Liesbeth, lieveling, dat is niet zoo. Als we nu samen waren op mijn kamer in Hagenau, dan zou ik je weer eens mijn foto's laten zien en als je dan aan da Vinci toe was, zou ik zeggen: ‘Kijk, toen Leonardo dit schilderde, werd er juist oorlog gevoerd dààr en dààr en dààr. Wie denkt er nù nog aan dat onbenullige gekrakeel? Maar wanneer zal ooit Leonardo vergeten raken? Nooit, zelfs niet al verbrandden Pommersche Landjonkers, Kozakken of Negers al zijn meesterwerken in Parijs, Florence, München of waar ook.’ Dan zou je lachen en mij gelijk geven en weer moedig verder werken aan je ‘klein, persoonlijk gedoe’. En waarom ook zou ooit klein, persoonlijk gedoe, dat mooi is, minder belangrijk zijn dan groot, algemeen gedoe dat leelijk is? Ook bij deze meening ben ik gebleven, niettegenstaande ik een paar maanden lang leef te midden van de grootste legers, de grootste kanonnen en de grootste frases.

Lieveling, maar soms ben ik òòk wel ontmoedigd. Niet alleen om dezen oorlog, maar om àlles, heel de overweldigende, massale zonde en zotheid dezer wereld. Er is geen liefde in ons leven, geen geloof in onze kunst, geen hoop in ons weten; de wereld gaat

te gromde, denk ik dan. Er is zoo veel vreeselijks. Denk eens aan de gevangenissen, waarin honderdduizenden langzaam geestelijk worden vermoord. Het zijn menschen, zeer achtenswaardige menschen, bij wie je gaat dineeren en voor wie je lezingen houdt, die deze honderdduizenden tot hun lot veroordeelden, Denk aan de honderdduizenden christelijke kerken op aarde. In één daarvan is onlangs, voor het eerst sinds eeuwen misschien, het christendom gepredikt; een plompe generaal heeft den predikant geschorst en een Byzantijnsche synode heeft hem afgezet. Een ander heeft dienstweigering als het ware heldendom geprezen; een christelijke justitie zette hem en zijn weinige medestanders achter slot! Denk aan de scholen, waar de jeugd nagenoeg niets leert van wat een menschenziel werkelijk noodig heeft. Denk aan de pers, de koningin der aarde, de vrouwe Babylons. Denk aan de politiek, denk aan de vernedering der vrouw, de slavernij van den arbeider, denk aan dronkenschap, prostitutie. Denk aan heel het grove gezags-fetichisme dat de maatschappij, den staat maakt tot zulk een gruwelijken menschenverslindenden afgod. Dat alles bestaat. Het bestond ook vroeger. Maar wat bleef er over van dat zondig en zot verleden? Niets dan de enkele werken van schoonheid die toen ternauwernood werden opgemerkt tusschen het leelijke, niets dan de zuivere stemmen, toen versmoord in het gejoel van de kermis. Daarom lijkt elk verleden ons schooner en rijker dan 't heden.

Die gedachte troost mij wonderbaarlijk, hoeveel temeer moet zij dan jou wel troosten, die zelf kunt zingen. Liesbeth, zing toch van wat eeuwig is. Dàt is 't waarnaar de wereld smacht. Geef haar hoop, geef haar geloof, geef haar liefde. Droom daarvan,

midden in deze hel. Droom van een Liefde, die glimlacht om stukgeschoten cathedralen en doorzeefde Christusbeelden. Dàt is kunst....

We hebben vandaag heel wat dooden opgeraapt, op sommige plekken lagen ze bij dozijnen over elkaar. Weer trof het mij hoe rustig bij velen de gelaatsuitdrukking was. Ik vond ook R. Hij lag alleen, op den rug, kalm uitgestrekt, als slapend. Het ontroerde mij volstrekt niet hem daar te zien liggen. Ik trad dichterbij, nieuwsgierig, wat zijn gelaat wel zeggen zou. Ik keek er lang naar. Vrede, zei het, Geluk. Toen kwam opeens de groote ontroering. Waarom is er vrede in het gelaat van zooveel dooden, waarom geluk? Dat beteekent iets. Wat heeft R. gezien, gehoord, gevoeld, doorleefd in de eene secunde van zijn sterven, waarom hij nu verstard nog glimlacht? Ik dacht aan blinde Keesje, die zag er ook zoo gelukkig uit in zijn kistje tusschen de bloemen.

Ik bemerk opeens, terwijl ik den datum boven een brief zet, dat ik dit gek vind en ook dat ik het in dit dagboek onbewust verzuimde.

Ik zag een tweegevecht van vliegeniers, de onze schoot den vijand omlaag. Het geheele kamp was in een brullende opwinding van blijdschap. Ik was juist met twee dragers buiten, zij vonden het ‘machtig interessant,’ maar keken toch een beetje raar toen ik ze 't verpletterde lijk liet opnemen. Het was M., ik heb hem vroeger in het vliegkamp te H. dikwijls zien duikelen. Hoe anders zou men geschreeuwd hebben als hij toen gevallen was.

Ik schreef mijn laatsten brief voor den Courrier; ik geloof niet dat ik terugkom. Een rustige gedachte. En toch vlind ik het leven meer dan ooit de moeite waard. Ik zou willen leven, al was 't als een stomp zonder armen en beenen. Maar dan leven het eeuwige leven dat de milliarden wezens van de milliarden werelden bezielt die voor mij waren en na mij zijn zullen in de milliarden eeuwen.

Hoe moet de toekomst der volkeren worden?

Geen demokratie van winderige en topzware parvenus. Geen socialisme dat bij 't eerste hoerah van een nationalen bierbrouwer zijn roode vaan verbrandt en zich de slaafsche handen wascht in 't bloed van internationale broeders. Geen dictatuur van vechthelden en krachtpatsers, zelfs al hadden zij met de Homerische nog iets méér gemeen dan hun mateloos gesnork. - Maar wat dan?

Is er dan toch een heiland noodig? Een waarachtig held, die de menschheid zichzelf leert kennen in haar werkelijke afzichtelijkheid en haar mogelijke schoonheid? Een Jesaja, die het regeerend geboefte leert sidderen om zijn ongerechtigheden; een Messias die bedrogenen en bedriegers weer hoop geeft op verlossing? Zonder zulk inzicht blijft immers het ‘voor alle tijden’ in het toekomstig vredesverdrag wéér een leugen, juristen-bedrog.

En als die groote held eens komt en Europa tot inzicht brengt?....

Het is een kinderlijke illusie dat de menschheid iets meer dan een heel klein sprongetje verder zou zijn in haar evolutie. Want wat dan? Ook Azië heeft zulk een heiland noodig; ook Amerika, en over 1000, 500, 200? jaar ook het Congobekken, de Sahara, de Zuidpool....

En wat baat eigenlijk een wereldvrede, zoolang menschen hun kinderen oorvijgen, een stotteraar uitlachen, elkaar bedorven conserven verkoopen, en mijnconcessies misgunnen? Wat is zulk een wereld anders waard dan onder te gaan door stikgasgranaten, stinkbommen, petroleumspuiten en torpedo's! Deze tijd is heel klein, de menschheid nog heel dierlijk en er zullen misschien nog wel vele helden en heilanden noodig zijn, als voorbeelden van wat de Geest bereiken kan, eer de menschheid zóó ver is dat 't werkelijk jammer zou zijn wanneer zij zich in een aanval van waanzin zelfmoordde.

Er is een vrouw gefusilleerd. Zij had haar landslieden geholpen. Voor altijd zal haar martelaarschap worden verheerlijkt. Maar vóór zij geëxecuteerd werd zeide zij: ‘Ik zie in dat vaderlandsliefde niet genoeg is, maar dat wij alle menschen moeten liefhebben.’ En zij vergaf haar beulen, die niet wisten wat zij deden.

Dit lijkt mij de allergewichtigste gebeurtenis uit heel den oorlog. Eeuwige schande over alle machthebbers, als zij een vrede sluiten zonder dat de geest dier vrouw hen het verdrag dikteert.

De wereld wacht den hoogen held,
Die 't al herstelt
Wat ligt verneêrd,
Ontwijd, onteerd,
Door waan, die recht noch liefde telt.

Den dappre, die bij moord en brand,
Zijn plicht gestand,
Lijdt, strijdt en beidt
Wat God bereidt
't Geteisterd en verbijsterd land;

Den duider, die in nacht van nood,
Van druk en dood,
Vertrouwend richt
Het stil gezicht
Naar blijder toekomst dagend rood;

Den sterke, die in hel van haat
De wraak weerstaat,
In 't onverward
Standvastig hart
De liefde hoedt die nooit vergaat;

Den wijze, die wat waan misdeed,
Vergeeft, vergeet;
Zichzelf verwint
En vree slechts vindt
In loutering door 't eigen leed.

De wereld wacht, verneêrd, onteerd,
Op wie haar leert,
Nijd, strijd ten spijt,
Eendrachtigheid.
Hij is de held
Die 't al herstelt,
Die diepsten doem
Tot vreugd en roem
En vloek ten zegen keert.

Liesbeth, ik hàd kunnen nemen; je hebt het zelf verlangd. ‘Dwing me, je lief te hebben’. Dat hebben je oogen mij gevraagd. O, dien eersten middag a[l], toen je op mijn divan lag uit te rusten. Je sliep; ik zat naast je op den grond en keek naar je moe gezichtje, dat langzaam weer kleur kreeg en eindelijk gloeide in rustigen slaap. Lieveling, ik heb je hand gestreeld en je bewoog niet. Lieveling, ik heb mijn hoofd gelegd naast 't jouwe: je adem streek langs mijn wang. Lieveling, ik heb mijn hand gelegd op je

deinende borst. Ik heb je gehad, slapende in mijn armen; en je hebt het nooit geweten. Toen je wakker werd, kuste ik je en toèn keek je met dien blik: ‘Dwing mij toch je lief te hebben’. Maar je z e i : ‘Niet doen, niet doen. 't Was zoo heerlijk rustig bij je, zoo veilig’.

Ja, veilig! Omdat ik je in mijn armen had!

Liesbeth, ik hàd kunnen nemen. Ik hèb genomen, in je droom. Ik greep je beurs, opende hem en nam al het goud er uit. Je liet het toe, zonder schrik, zei je. Je lachte en verbaasde je er over dat je zoo r i j k was, terwijl ik je toch beroofde. Lieveling, en dat vertelde je mij als een staaltje van de ontoerekenbare onnoozelheid van je droomen!

Maar ik ben een eerlijk man gebleven. Wie iets verovert, vernedert zichzelf.

Ik had lief als een schooljongen, als een dwaas...

Maar ik weet nu, ik heb het ervaren, dat ‘hartstocht voor een vrouw niet genoeg is, dat zij niets is zonder Liefde tot de menschheid.’ Misschien zeg ik dit, net als die vrouw, vóór mijn eigen executie.

Toch zou ik nu willen leven; als ik in gevaar kwam, ik zou den belachelijksten ijzeren-vuist-held nog smeeken om genade, alleen om maar te blijven leven.

Ik heb zoo veel goed te maken, zoo veel in te halen, zooveel over te doen. Ik was te zelfzuchtig, te éérzuchtig, te hoogmoedig en te kléinmoedig. Ik zou een nieuw leven beginnen, met een stiller, eenvoudiger hart. Ik heb niet gemaakt van mijn leven wat er van te maken viel. Ik heb geklaagd om eigen gemis, in plaats van anderen te geven wat ik wèl had.

B. is krankzinnig geworden, ik geloof de veertiende sinds ik hier ben. Hij had den stormaanval van eergisteren meegemaakt, maar werd nog vòòr de versperring gewond. Hij schijnt het zelf gedaan te hebben in zijn radeloozen angst om met een bajonet te moeten steken in een levend menschenlijf.

Tilly heeft een zoontje. Ook dit moest ik lezen in de krant. Maar het heet Joost!

Het schoone in ons is gauw gezegd. Dat klinkt een beetje bitter, maar eigenlijk is het een heel rustige wetenschap dat dùs dit schoone tenminste eenvoudig en begrijpelijk is. Ik zou mijn memoiren kunnen schrijven in één enkel woord: Liefde.

Een wonderbaar gevoel van vrede. En, voor 't eerst sinds hoelang? tevredenheid over mijzelf: Ik heb eerlijk mijn best gedaan.

16 Mei.

Gisteren had ik den geheelen dag vrij. Weer dwaalde ik in het bosch en 's avonds schreef ik deze versjes:

Toen in het mistend morgenrood
Nacht als een schuwe schaduw vlood,
Trad ik in 't woud, en naast mij ging
Herinnering.
En heel den dag bleef ze aan mijn zij,
Als ééns een herfstdag, stil en blij,
Mijn Lief, ook gij, ook gij.

En naar ik voortschreed door dit woud
Van stammen, statig, eeuwenoud,
De toppen goud, de voeten zwart,
Was 't of mijn hart
Met iedren schuchtren glimp van zon

Die 't mos beneên al streelen kon,
Een vroeger vreugd herwon.

Een eekhoorn sprong van tak op tak:
Een hinde door de struiken brak,
En spitste 't oor, keek om zich heen,
Dook, en verdween.
En ovral waar ik lag of liep,
Een lijster lokte, een koekoek riep;
Geen wezen dat meer sliep.

Zoo doolden we om van uur tot uur;
Ik wist van wereld, tijd noch duur.
De zonne hoog en hooger steeg,
En wendde en zeeg.
Wij doolden droomend hand in hand
Door een hervonden tooverland
Van wondren te allen kant.

Ik vond een weide als nooit betreên,
Konijnen talloos haastten heen;
Ik vond een diep verborgen poel,
Donker en koel;
Waar plotsling rees met rap gerucht,
Klepwiekend in de lichte lucht
Snatrende vogelvlucht.

En bij elk wonder dat ik zag,
Luidde in mijn hart de stille lach:
Klokje van verre, zoet gekweel,
Zingende veêl,
Om zooveel zuivre zaligheên,
Om heel Gods schoon Heelal.... o neen,
Om u, mijn Lief, alleen.

De zonne zonk en de avond komt;
Rondom is 't donker woud verstomt,
En alles zwart en zwijgend wacht

Neigenden nacht.
Ik zie al sterren, ver als gij
Mijn Lief, en tooh mijn hart nabij,
Mijn Lief, als gij, als gij.

'k Heb heel den dag aan u gedacht,
'k Zal van u droomen heel den nacht:
O dat de goede Dood dan kwam
En mee mij nam;
Dan bleef deez' dag van zaligheid,
Van al maar vreugde aaneengerijd,
O Lief, mìjn Eeuwigheid.

17 Mei.

Ik ben verlost; ik voel mij als een nieuweling in het paradijs, die terugziet op het vagevuur, dat zijn waan heeft weggeschroeid.

Wij leven om te *doen*. Daarom is al ons *lijden* wezenloos.

Ja, ‘alle dingen die ons in dit leven overkomen, dienen er toch maar toe om ons stiller, in onszelf sterker en geduldiger te maken’.

Geen liefde kan ongelukkig zijn. Ik zal weer leven en mijn droom heilig gehouden, zuiver te midden van de verfoeilijkste werkelijkheid. Ik vraag niet langer. Want ik heb lief. Dus geef ik.

Liesbeth, jouw hart is het schreiend hart der menschheid, dat hunkert naar wat het verloren waant, maar in waarheid nog nooit bezat. De Liefde ging voorbij, als een stomme verschijning. De menschheid heeft haar stem nog niet gehoord. We hebben het nog niet verdiend. Maar wij zullen werken de

harde dagen door, en onze troost is vertrouwen. Liesbeth! werk, werk aan je weefsel van doornen. De Liefde zal komen, ook in jouw hart zal eens luiden de stille lach, die van alle leed verlost.

19 Mei.

Anneke, mijn goudblond prinsesje, met je zoet gezichtje en je zachte oogen; elfje, met je kleine, zwevende voetjes tusschen de bloemen; teer vlindertje boven de hei! Ik heb van je gedroomd. Gedanst en gehuppeld heb je weer voor me als een engeltje uit den kinderhemel. Je leek op Liesje, het gestorven meisje, maar je was het toch zelf. En er was een zilveren glans om je heen, zooals op dien laatsten zomeravond, toen ik ‘stil was’ omdat ik heen moest gaan, en toen jij nog ééns voor mij danste, bij den vijver, in de manestralen. Je zong, net als toen, je zelf ge-improviseerde liedje: ‘Ik ben zoo blij, ik ben zoo blij, en weet zelf niet waarom.’

Tòen zong je het zoomaar, zonder er bij te denken, want je was in werkelijkheid heel niet blij. Maar nù was 't net of het een beteekenis had, ja, of je eigenlijk wèl wist waarom. En ik zag je weer touwtjespringen, zoo lenig, zoo luchtig, met zoo sierlijke zekerheid en zwier. En met je zelfde onschuldige stemmetje zong je de zotte springwijsjes. Ik heb gezocht tusschen de weinige papieren die ik hierheen heb meegenomen, naar het cahiertje waarin je met je lieve handje al die versjes geduldig voor me hebt opgeschreven. Ik vind het er niet bij en voel het als een heel groot gemis dat ik nu niet even kan kijken naar de hanepooten waarin je die afschuwelijke wartaal neerschreef. Maar ik herinner me de meeste toch heel goed, en ieder woord ervan is mij lief.

En toen je gedanst en gesprongen hadt, toen lachte je en keek je mij aan; je hadt opeens Liesbeth's oogen, en je zei, heel rustig en welbezonnen: ‘Jaap knijpt me, maar ik ben tòch blij.’

Ik moest dit even opteekenen vòòr ik aan 't werk ga, zoo zal 't mij beter bijblijven.

Pont-Neut, 27 Mei.
Aan Elisabeth van Rosande,
Parkstraat. Aarborg.

LIESBETH, straks is het wachten uit. Als ik dan nog èrgens ben, zal het bij jou zijn, al zul je het niet weten. Dit schrijft zuster Mary, want ik kan mij niet meer bewegen, zelfs niet om je naam te schrijven. Ik heb niet veel pijn gehad en mijn hart is rustig. Ik zie je vòòr me. Ik zie je glimlachen en weet dat je in vriendschap aan mij gedacht hebt. Tot afscheid zend ik je nu, voor den tweeden keer, mijn dagboek; ik wil je niets van mijn liefde onthouden, ook niet dit laatste verdriet.

Ik ben bijna blij dat ik sterven ga. Niet omdat mij daardoor een half leven van strijd en verlangen, en misschien verdriet, bespaard wordt. Ik voel mij juist sterk genoeg nu om te kùnnen leven. Maar ‘'t hoeft niet meer’. Dat maakt me rustig.

Ik ben dikwijls zwak geweest, dat zul je in mijn dagboek wel zien. Maar ik wanhoop toch niet meer aan de kracht van mijn liefde; je zult haar ééns begrijpen.

Ga naar Oostwolde en vertel 't de kinderen, groet allen en vergeet ze niet, je zult zooveel voor ze kunnen zijn. Mijn verzamelingen zijn voor Frans, ook mijn boeken, behalve wat jij wilt houden. Ga ook naar Toosje en zeg dat ik heel dikwijls met groote teederheid aan haar heb gedacht. Ga zelf, ik wil niet dat ze wrok tegen je voelt. En als je ooit Tilly ontmoet, zeg haar dan dat ik haar liefhad tot dit einde.

Dag Liesbeth, je hebt me groot geluk gegeven,

door jou heb ik den mooisten droom gedroomd, door jou werd mijn leven het leven waard. Ik dank je en ik zegen je. Blijf in blijmoed aan mij denken.

Joost

Pont Neuf, 27 Mei, 's avonds.

Geachte Mej. van Rosande,

DEN ingesloten brief heeft de heer Vermeer mij gedikteerd eenige uren voor zijn overlijden. De heer V. heeft mij nooit over u gesproken, slechts enkele malen riep hij in koorts uw naam. Door wat ik echter van uw verhouding tot hem vermoed, meen ik verplicht te zijn u naar waarheid in te lichten, omtrent zijn laatste levensdagen en zijn afsterven. U zult het beknopte en weinig samenhangende van mijn schrijven wel willen verontschuldigen waar zooveel ander werk den tijd van ons verpleegsters in beslag neemt.

Den 19den d. werd hij, bij het weghalen van gevallenen tijdens een gevecht, door een springende granaat zwaar gewond. Hij verloor het gezicht, en zijn rechterhand moest worden geamputeerd. Bovendien kreeg hij een ernstige wond in de borst, en aan deze laatste is hij bezweken. Hij moet veel hebben geleden, maar liet het nooit merken. Zelden zag ik iemand zoo blijmoedig lichamelijke pijn verdragen. Als gezond man was hij altijd vriendelijk en opgeruimd en allen hielden wij van hem. Maar op zijn sterfbed steeg die levensmoed tot zulk een gelatenheid, dat ik nauwelijks medelijden met hem kon hebben. (ik weet niet of dit wel juist is uitgedrukt, maar ik hoop dat u mij begrijpt). Tweemaal slechts heb ik hem zwak gezien. Den eersten keer toen hem werd medegedeeld dat hij blind zou blijven. Toen tastte hij hulpeloos naar mijn hand, wat hij daarvòòr nooit gedaan had, en snikte: ‘als zìj nu komt, dan kan ik haar niet zien!’ De tweede maal hoorde ik

hem kreunen en vroeg of hij erge pijn had. Hij glimlachte toen en zei: ‘Ja, maar lang niet genoeg.’ ‘Wat meent u?’ vroeg ik, want ik dacht hem verkeerd te hebben verstaan. ‘De pijn in mijn hart, in mijn hersens is nog altijd zooveel erger,’ antwoordde hij.

Maar overigens was hij steeds blijmoedig, ofschoon hij van begin af aan een voorgevoel schijnt te hebben gehad dat hij niet zou genezen. Eens vroeg hij mij: ‘Zuster, ik heb u vroeger wel eens zien bidden bij gewonden, doet u dat nu bij mij ook?’ Ik antwoordde bevestigend en toen zeide hij: ‘Dat is lief van u, maar wàt bidt u dan toch eigenlijk? Toch niet dat ik beter mag worden?’ En het stelde hem gerust toen ik antwoordde dat ik zooiets nooit van Onzen Lieven Heer zou durven vragen. Toen lachte hij en zei: ‘Heel verstandig, want ik geloof heusch dat Hij nog toe zou geven ook.’ Zulke grapjes maakte hij dikwijls.

Op een anderen keer sprak hij over zijn dood. Ik zei, hoewel ik er mij eigenlijk over schaamde, dat hij daaraan niet denken moest, dat hij nog zoo jong was, en dergelijke dingen. Toen lachte hij weer, op die bijzondere manier, die mij altijd een beetje verwarde, omdat ik nooit goed begreep of hij dan in ironie of juist in ernst sprak. Ik geloof dat ik 't woordelijk kan herhalen wat hij toen zeide: ‘Zuster, ik heb heusch genoeg van het leven gehad, maak je maar niet bezorgd dat ik er te kort aan kom. Ik ben een zeldzaam gelukskind geweest. Ik heb geleefd in een droom zòò mooi als maar heel weinigen, ofschoon ik het eigenlijk niet waard was en dikwijls al mijn best deed om hem te bederven. Ik heb een vrouw gevonden die ik lief had; denk eens aan, zuster, hoevelen valt zooiets te beurt in honderd jaar? Ik heb

haar gezien, geschreven en gesproken, en.... een week, langer dan een week zijn wij gelukkig geweest. Zij ook, stellig zij ook.'

Hij bleef een heel poosje stil liggen mijmeren en ging toen weer voort: 'Ja, zìj ook.'

'En ìk weet nu wat liefde is, voor alle eeuwigheid weet ik dat. Zij weet het nog niet. Maar dat zal eens komen. Zeker, - En er zijn meer menschen geweest die van mij hielden, wel zes misschien. Ook kinderen. En ook de gewonden hier. Wat is dat rijk, niet waar? Dat was mijn leven. En nu sterf ik bovendien nog met een zuster naast me die....' en vervolgens zeide hij een paar vriendelijike woorden over mij, woorden die ik zeker niet verdien, maar die ik toch altijd in mijn hart zal bewaren.

Vanmiddag, nadat hij den brief had gedikteerd, was hij geheel uitgeput, maar kalm. Ik moest elders zijn, maar zuster Frida vertelde mij dat hij tijdens de twee uren van mijn afwezigheid rustig was, zonder koorts en geheel bij kennis, zoodat hij zelfs correct Duitsch met haar sprak Een paar malen had hij weder uw naam gepreveld; ook ééns 'Anneke'. Kort nadat ik terug was gekomen riep hij mij zacht en zei: 'Het is toch goed, ja, zend ze haar maar.' Ik begreep dat hij de dagboeken bedoelde. Een kwartiertje daarna zei hij, gelaten en als in zichzelf: 'het is niets, allemaal niets, alleen liefde is werkelijk.' Hij glimlachte en even later fluisteride hij: 'Het komt, het is heerlijk.' En toen: 'Ik hoor het, nu hoor ik het!' Ik vroeg wàt hij hoorde. Hij glimlachte nog steeds. Toen trachtte hij zich op te richten en zei: 'Zeg 't haar.... de stille lach....' Dit was zijn laatste woord, hij stierf terwijl hij het prevelde.

Het zou mij leed doen als ik verkeerd verstaan had, maar misschien hebben die woorden voor u

toch een beteekenis, of kunt u raden wat hij er mee bedoelde en daarom breng ik ze over. U zult mij vergeven dat ik niet verder uitwijd, andere plichten hebben aanspraak op mijn; tijd. Geloof mij dat ik nooit met inniger deelneming en tegelijk met grooter bewondering een man zag sterven. Zoo de Heer geeft dat ik gezond uit den oorlog terugkeer zal ik u gaarne eens bezoeken om u meer uitvoerig alles te vertellen. De dagboeken waarvan de heer V. spreekt, benevens de appelbloesems vindt u in het pakket, dat ik per zelfde post aan u afzond. Op de door hem aangewezen plaats vond ik ook twee handschriften: één getiteld 'Het testament van den schoolmeester' en het ander een gedichtje. Hij heeft er mij niets over gezegd en ik zend ze aan u ofschoon het 'Testament' geadresseerd is aan de Redactie van den Courrier. Ik las het met ontroering, maar de gedachte kwam bij mij op dat hijzelf de publicatie niet meer zou wenschen. Hij beeft er in geoordeeld, harder en bitterder dan hij anders placht te doen. De dagboeken heb ik dadelijk ongelezen verzegeld. Ik voegde er ook een zilveren sigaretten-étui bij, waarin uw naam gegraveerd is; het lag steeds naast hem. Nog dezen nacht wordt hij begraven, onder den appelboom waarvan hij spreekt in zijn 'Testament' (ik heb dat den directeur uitdrukkelijk verzocht).

Het doet mij leed dat ik u dit treurig nieuws moest berichten, maar het verheugt mij dat ik het u zòò berichten kan. Gij kunt ervan verzekerd zijn dat zijn laatste en teederste gedachten voor u waren.

Met oprechte deelneming,

Mary Bremer

Het testament van den schoolmeester

DIT is de laatste brief, welwillende lezers, dien ge van uw specialen correspondent aan het front ontvangt: mijn geestelijk testament. Ik voel mij wel wat verlegen, het lijkt zoo aanstellerig, zoo onbescheiden vooral, zulk een ‘ernstig woord tot afscheid’. Ge hebt immers met al uw welwillendheid, het volste recht om van uw oorlogscorrespondenten aan het slot van hun welbespraakt leven althans den dood ‘sans phrase’ te verlangen.

De natuur is nu vol zonneglans en bloesempracht. Zij is stralend en blij; vòòr mij praalt een bloeiende appelboom; hij is blijkbaar taboe voor granaten. Maar zijn buurman is onlangs versplinterd en mijn vier kameraden die er onder zaten ook. Dat maakt misschien dat ik mij vandaag niet zòò volkomen één voel met de natuur als anders. De natuur làcht om onze ellende. Ik zeg dat niet in bitterheid, maar in eerbied. Het is of ik haar hòòr lachen. Ja waarlijk, het is of er in dien appelboom een geheimzinnig wezen zit dat mij zacht-lachend toeroept: ‘Spreek maar gerust.’ Of komt die stem misschien uit mijn eigen sentimenteele hart, dat nu taboe is voor allen waanzin der wereld? ‘Spreek maar gerust!’ En tegelijk hoor ik in de verte kanonnen bulderen; voortdurend dreunt en gromt en bromt het: ‘dom, dom, dom!’ Mijn hart lacht daar wel tegen in als een overmoedig kind: ‘Jijzelf bent dom! onzen

mooisten apppelboom heb je stuk geslagen en nog veel meer; jijzelf bent dom, dom, dom, en erger dan dom!' maar het blijft toch aarzelen zijn eigen wijsheid uit te spreken.

Eens, toen ik nog een vreedzaam schoolmeester was, vroeg ik de kinderen mijner klasse om elk den volgenden dag iets op school mede te brengen dat zij het 'allermooist' vonden wat zij bezaten. Daarover zou ik dan met hen praten; waarom het zoo mooi, of misschien eigenlijk wel niet mooi was. Dien morgen hield het schoollokaal het midden tusschen een uitdragerswinkel en een driestuiversbazaar. Elk was overtuigd dat zijn of haar stoommachine, pop of plakplaat of wat dan ook, het 'mooist van al' was. Eén meisje, zij was een van de armsten, hield zich achteraf, een beetje bedeesd, blijkbaar zonder verwachting; zij keek zelfs nog met bewonderende en begeerige oogen naar de kwistig vergulde prentbriefkaart van haar buur. Maar toen ik haar riep, kwam zij toch voor den dag en toonde met rustig vertrouwen een gewoon, rood-aarden bloempotje, waarin niets anders dan een bloeiend vergeetmijnietje. 'Dat heb ik heelemaal zelf gekweekt,' zei ze, 'en het is het mooiste wat we thuis hebben.' 'En ook het mooiste hier in de klas,' zei ik; en niemand durfde het tegenspreken.

En nu moet dus ikzelf, niet minder berooide in deze aardsche tuchtschool, mijn vergeetmijnietje toonen. Waarom ben ik nu bedeesder, kleinmoediger dan mijn arm vriendinnetje? Moet ik mij schamen omdat ik niet minstens een Victoria Regia gekweekt heb? Maar is er dan niet ook boven mij een Meester die den spot van wreede kinderen door zijn glimlach kan bedwingen? Het schoonste, heit hoogste in dit leven wordt mij gevraagd! Neen, niet door

ù, lezers; gij verlangt van mij alleen maar dat ik onderhoudend zal schrijven over de gebeurtenissen aan het front, en daarom juist voel ik mij zoo wanhopig verlegen. Maar de groote Meester heeft mij bevolen te getuigen. Ik sta te midden van de andere kinderen. Zij zwaaien met opzichtige, kleurige prenten. Zij houden opgedirkte poppen in de armen, vertroetelde idolen van allerlei ras, van Markerboeren tot Indianen en Chineezen toe. Zij heffen duurgekochte, misschien nog onbetaalde prullen omhoog en zijn er elk voor zich zeker van dat de groote Meester, die hart en nieren proeft, hun den eersten prijs zal toekennen. Het is een gekakel en gekijf van belang. En te midden van dit tumult, en terwijl in de verte de kanonnen dreunen, getuig ik met mijn simpel vergeetmijnietje. Ge staart het aan, lezer, verbaasd, ietwat beduusd misschien. Maar waarlijk: het allerschoonste, de hoogste rijkdom van ons leven is niets anders dan.... vertrouwen. Vertrouwen in elkaar, in het leven, in het heelal!

Ge zijt gewend om het hoogste wezen ‘goed’ te noemen. Ge spreekt graag van den ‘goeden Vader’. Ik wil dien term in ootmoed overnemen, al denk ik er mij misschien iets anders bij dan gij. Het verschil zal niet zoo héél belangrijk zijn. Misschien weet ik binnen kort dat het zelfs heel ònbelangrijk is. Ja, God is goed. Goed, maar niet gek! Ik geloof dat het hoognoodig is dit eens te constateeren. Of behandelt ge Hem òòit als een redelijk wezen, in wiens wijs beleid ge werkelijk vertrouwen stelt? - Welnu, ik heb vertrouwen, niet alleen in zijn goedheid, maar ook in zijn wijsheid. En ik heb ook vertrouwen in de methode waarop onze Vader ons opvoedt. Waarlijk, als wij geen zin zien in ons leed, het persoonlijke en het algemeene, dan is dat omdat wij zelf

krank van zin zijn en niet hij. Niet hij, maar wij dragen schuld aan allen waanzin. Lijkt dat ook ù niet eigenlijk aannemelijker dan het tegendeel? Dat er iedere seconde, terwijl ik hier zit te schrijven, en waarschijnlijk nog terwijl ge dit leest, een aantal menschen, uw- en mijnsgelijken, elkaar vermoorden, dat is absurd, krankzinnig. Maar zijn de krankzinnigheid en misdaad die thans over de aarde woeden, niet òns werk, de zeer begrijpelijke gevolgen van een absurd, krankzinnig en misdadig leven dat wij geleid of zonder verzet geduld hebben toen het nog vrede was? Ik weet het, in het eeuwig licht van God zijn diezelfde krankzinnigheid en misdadigheid wijze noodzaak en liefderijk beleid; al wat geschiedt is noodwendig en dus goed. Toorn, geesel de menschen, als ge te zwak zijt ze te vergeven, maar twijfel er niet aan dat hun zotheid en slechtheid en uw eigen toorn of zachtmoedigheid in Gods plan werken ten goede, hoe dan ook. Maar waant daarbij niet dat dit ook maar ièts wegneemt van uw eigen verantwoordelijkheid; want de goede Vader leidt ons in deze beproeving, als een verstandig paedagoog, om te zien hoe wij ons er zelf zullen uitredden. Ge smeekt hem om hulp? Ge eischt van hem dat hij de dwaasheid door ù begonnen, zal voltooien? God zal wijzer zijn; hij zal u en uw vijanden niet eerder helpen vòòr uw aller verhard gemoed murw is geworden en vòòr ge door eigen schade en schande geleerd hebt. Dat kan lang duren, en veel bloed en veel tranen zult ge nog storten, want ge hebt nog ongeveer alles te leeren!

Want barbaren, wilden, duivels zijn wij nog diep in ons hart. Ik had willen schrijven ‘gij’, maar ik bedacht dat ik onlangs, toen ik een verpleger naast mij dood zag neerstorten, plotseling een vreemde en

vreeselijke gewaarwording in mij voelde opgisten. Dat was haat. Had ik toen een geweer gehad, ik zou hebben gevuurd, blindelings ergens op een boschje waarin een mensch kon schuilen. En daarom schreef ik ‘wij’. Maar in het vervolg richt ik mij alleen tot u die nog niet tot inkeer zijt gekomen. Ik zeg dus: Wilden, barbaren zijt ge nog àl te dikwijls. Barbaren zijt ge wanneer ge u in vredestijd door uw tyrannieke opperhoofden en oorlogsraden tot slaafsche moordwerktuigen laat africhten en dan nog zonder zweem van zelfverachting prat gaat op uw ‘discipline’, u verheft op uw diepste vernedering! Barbaren zijt ge wanneer ge door uw beuzelachtig leven van hebzucht, nijd en achterdocht zulk een onwaardige dwang tot een wijze voorzorg schijnt te maken voor uw even barbaarsche vijanden. Barbaren zijt ge wanneer ge werkelijk ten strijde trekt, voor de helft gedreven door de zweep van een hondsch gezag of den revolver uwer officieren, voor de andere helft door uw eigen waanzin; om als een bende amokmakers te vuur en te zwaard te verwoesten de schoonheid die de grootsten onder u - hoe weinigen! - in eeuwen - hoe vele! - hebben geschapen. Barbaren ook zijt ge wanneer ge thuis blijft en opgehitst door de skalpdansen uwer toovenaars, de wereld des geestes bestookt met de vergiftigde pijlen van uw haat en laster. Barbaren zijt ge wanneer ge u beroemt op uw eigen jammerlijke zotheid en in schaamtelooze verblinding bralt van dezen ‘grooten’ tijd, dien tijd waarin in waarheid alles even laag en nietig is en niets, nièts groot dan alleen uw matelooze hebzucht en hoogmoed. En barbaren zijt ge, wanneer ge op de belachelijkste, neen weerzinwekkendste wijze een loopje neemt met uw God, hem voor uw eigen kwade zaak tracht te spannen en hem

in bewoordingen, waarvoor menig Vuurlander zich nog zou schamen, dankt en verheerlijkt om het gelukken van een of andere uwer satansche praktijken!

Ge zijt te kort geschoten in alles wat redelijkheid en gezond gevoel eischen. Uw godsdiensten, uw wetenschappen, uw kunsten, uw wijsbegeerte, al wat de besten onder u tot dusver hebben gedacht, staat nog grootendeels buiten uw zieleleven. Ge kent nog niet het A.B.C. van beschaving en levenswijsheid. De meesten uwer staan in hun geestelijke en zedelijke evolutie nog altijd stil bij het A is een Aap, en ik geloof dat de meest vlugleerschen van de Z nog niet meer zouden maken dan 'Zeppelin'.

Hebt ge ooit waarlijk gedàcht? O, maar des te beter kunt ge praten: woorden, woorden, woorden! Hoe aardig kunt ge Boeddha, Christus of Thomas à Kempis na babbelen! Maar blijkbaar zijn die woorden toch nooit goed tot u door gedrongen, hebben zij nooit waarlijk in uw hart geleefd. Spreek het niet tegen, want het puin der verwoeste steden en de zandkorrels van honderdduizenden graven zouden u liegen heeten. Wat ge wèl met gloed van overtuiging napraat en in geestdrift nabrult, is het gezwets van den eersten den besten bestèrden beroepsleugenaar, van een snorkenden vechtersbaas met wat ridikule cordaatheid, van een ijdeltuiterij en hysterisch dichter, of van een nieteling van journalist met wat patriottische branie. Zulk jargon verstaat ge, maar de schoone taal van den waarachtigen mensch heeft te veel woorden die ge niet begrijpt. En bovenaan op de lange lijst dier onbegrepen woorden staat 'naastenliefde'. Genoeg hebt ge er over gepraat en gepreekt, maar ik zeg u, als gij ooit waarlijk gevoeld hadt wat dit woord beteekent, dan bestonden er geen

zwarte mijnen, en vergiftigde fabrieken en verpeste krotten, waarin ongetelde millioenen uwer medemenschen jammerlijk omkomen en verzieken, op een wijze, véél, véél afschuwelijker dan nu die enkele honderdduizenden in de loopgraven, met wie ge zulk een medelijden hebt, uit angst grootendeels dat gij of uw zomen er zelf nog zult worden heen gedreven. Hebt ge u ooit ook maar iets aangetrokken van het gruwelijke lot dier millioenen en nog eens millioenen op wier armzalig leven uw gansche beschaving parasiteert? Als ge wist wat naastenliefde beteekent, dan waren er ook geen gevangenissen om de diepstgezonkenen onder u nòg dieper te doen zinken. Dan was heel uw doemwaardige maatschappij anders dan zij inderdaad is. En dan zou ook op dit oogenblik ieder soldaat zichzelf doodschieten inplaats van zijn naaste daartoe te noodzaken. Ieder, zeg ik, en niet die paar dozijn - de laatste der christenen - van wie het mij bekend is dat zij werkelijk dézen wàren heldendood verkozen. Als ge op uw scholen, van uw ouders, van uw priesters ooit geleerd hadt wat naastenliefde is, waar zouden dan ter wereld de rampzaligen gevonden worden die bevel kunnen geven tot het torpedeeren van een schip, ik zeg niet eens een passagierschip?

Neen, ge kent het A.B.C. van kultuur en levenswijsheid niet. Uw vroomheid is grootendeels leugen, uw wijsheid bedrog, uw liefde huichelarij, uw medelijden angst, uw wilskracht en volharding koppige domheid, uw heldenmoed brutale slaafschheid. Heel uw doen en laten is plompe redeloosheid en kwalijk verborgen zelfzucht. Ge verdient den geesel Gods ten volle. Ge verdient het vagevuur van oorlog, hongersnood, pestilentie en alle kastijdingen die uw meest barbaarsche afgoden zouden kunnen verzinnen! En

als uw goede Vader u spaart, zal het zeker niet zijn terwille van uw rechtschapenheid en nog veel minder om de laffe gebeden waarmede ge - belachelijker alweer dan Congonegers, want die weten niet beter - zijn toorn tracht te bezweren. En zoo ge al in het vagevuur van den oorlog zijt, verwacht dan niet te spoedig uw verlossing. Waarmede verdient ge zijn genade? Weet ge niet dat er talloozen onder u rondloopen die voordeel trekken uit den broedermoord? Weet ge niet dat er patriotten rijk worden door het leveren van ammunitie aan de vechtende dollemannen? Weet ge niet dat er patriotten rijk worden door het verspreiden van lasterlijke berichten? Weet ge niet dat er patriotten rijk worden door het achterhouden van levensmiddelen voor het volk of door het verkoopen van vervalschte 'versnaperingen' voor de strijders hier aan 't front? Met die lieden wandelt ge, spreekt ge, dineert ge, huist ge, inplaats van hen.... ja wat? Weet ge niet dat er jonge prinsen leeren schijfschieten op misteekende plaatjes van vijandelijke soldaten? Weet ge niet dat er vrouwen, 'aanzienlijke' vrouwen, zich niet ontzien het 'goede voorbeeld' te geven in de munitiefabrieken? Duldt ge deze schandalen onder protest? Of bekijkt ge niet veeleer met iets als waardeerende nieuwsgierigheid de portretten van zulke prinsen en vrouwen in die verfoeilijke prentenboekjes waarin ge wekelijks krijgt opgedischt wat er in de wereld te kijk is? Doch wat geeft u dan het recht te jammeren over den oorlog? En hebt ge in vredestijd ook maar iets gedaan voor den vrede, behalve nu en dan wat vergaderen in een vereeniging voor wier lidmaatschap ge u eigenlijk eenigszins geneerde? Hebt gij, arbeiders, die u thans verontwaardigt over de bedreven gruwelen, hebt gij in vredestijd niet wellicht

eigenhandig de werktuigen helpen maken waarmede zij worden gepleegd? Hoe komt het, gij mannen van intellekt en wetenschap, dat onze oorlogstechniek zoo ‘schitterend’, zoo ‘volmaakt’ is? En gij allen tezamen, hebt ge geweigerd de belastingen er voor op te brengen? En wanneer hebt ge ooit de candidaten op wie uw kiesvereeniging u wilde doen stemmen, plechtiglijk laten beloven dat zij vòòr alles en boven alles zouden ijveren voor het allerhoogste staatsbelang: den vrede met andere staten? Hebt ge niet steeds al uw kracht verspeeld, verknoeid aan 't kinderachtigst politiek partijgescharrel, partijgekuip en paritijgekonkel? Nù beschuldigt ge uw regeeringen en diplomaten, of tenminste die van uw vijanden. En terecht. Maar dat zij schuld hebben is ùw èigen schuld! Hebt ge er ooit voor gezorgd dat de mannen die u leiden de besten en edelsten van het land zijn? De besten en edelsten onder u leven voor het meerendeel een onbekend en kommerlijk bestaan in nederige betrekkingkjes. Maar vanwaar die schreeuwerige bent van werkelijke of figuurlijke advokaten-van-kwade-praktijk, van vulgaire geldscharrelaars en eerzuchtige strevers, die uw parlementen en senaten maken tot apenkooien? Zendt ge niet zelf naar uw Kamers, Huizen of Rijksdagen, volgens uw heilig democratisch beginsel, steeds minstens een helft-plus-een van moreele knoeiers, om den enkelen man en held die de waarheid zegt, te bespuwen, maar de leugenachtigste rhetoriek van een of ander potsierlijk kanseliertje of minister toe te brullen in ongeveinsd enthousiasme?

Hoe komt het dat ge speelbal en slachtoffer zijt van juist de kleinsten, domsten, enghartigsten en slechtsten? Waarom wordt uw lot bedisseld en beslist door de minst menschwaardigen onder u? Is

de diepste grond hiervan niet deze dat gij zelf maar weinig beter en niets wijzer zijn zoudt in hun plaats? Is het niet omdat gijzelf de leden van uw gezin, uw ondergeschikten, uw medeburgers, grootendeels en meestal niet behandelt als menschen, maar als halfwijzen, slaven en concurrenten, die ge hebt te bedillen, te bevelen, uit te zuigen en te verdringen? Hoe komt het dat ge anderen - en wàt voor anderen! - laat spelen met uw eigen hoogste levensgoederen? Is het niet omdat ge zelf in gezin, werkkring en maatschappij nooit oprecht en volhardend en in de eerste plaats, uw aandacht en kracht wijdt aan de dingen die werkelijk hoogste goed zijn voor ziel en zaligheid?

Wat klaagt ge dan over uw regeerders? En wat smaadt ge uw vijanden? Wat lastert ge God? God is niet gek, en uw vijand is niet waanzinniger, noch hun regeering misdadiger dan de uwe of dan gijzelf. Denkt ge dat deze zondvloed van barbaarschheid en ellende iets anders is dan het eindelijk overloopen van de maat uwer *eigen* ongerechtigheden? Uw eigen grenzelooze domheid, hebzucht en hoogmoed hebben den oorlog gemaakt. Wat raast ge nu van revolutie? Als zij komt zal zij u niet redden. Onttroont eerst de tyrannen en afgoden in uw eigen hart. Symbool is deze verwoesting van wat er nog moet geschieden in het hart der menschheid, der maatschappij zelf. Tot den grond toe verwoest, vernietigd, moet daar alle huichelarij die er voortwoekert in uw leuzen, uw moraal, uw godsdiensten, uw wetten, uw instellingen.

Ge hebt geen vertrouwen in menschelijkheid, recht, eendracht, in de goddelijke Rede. Ik wel; en ik heb zelfs vertrouwen in ù. Ge smaalt dat ik scherm met vage klanken, holle frases? Ge zegt:

Menschelijkheid, kameraadschap, eendracht, jawel, alles heel mooi! Ge zegt dit op een toon alsof ge deze dingen eigenlijk maar vrij overbodige en zelfs ietwat gênante aanhangsels vindt van wat het 'ernstiger' leven overigens nog mede brengt, zooals een behoorlijke positie, een goede zaak, een gevestigde reputatie enz. Maar ge zégt toch dat ge het mooi vindt, en dat is voor mij al genoeg om te gelooven, dat ge er tenminste iets voor voelt. Er zijn dus oogenblikken waarin ge dit alles in uw hart beschouwt als iets van waarde, ja van de hoogste waarde. Of schreeuwt ge niet moord en brand - de versleten beeldspraak wordt weer van frissche en ongekende kracht - als ge ziet dat menschelijkheid, recht en rede geschonden worden door.... uw vijanden? Doch ge zegt: 'Nu ja, goed dan, alles heel mooi, maar wijs ons éérst eens een praktischen weg tot oplossing van onze ekonomische conflikten. Zeg ons hoe de aarde moet worden verdeeld, van wiens kapitaal de Turksche of Chineesche spoorwegen behooren te worden aangelegd, wie de mijnen in Marokko of elders zal mogen exploiteeren. En leer ons tenslotte in welke verhouding wij dreadnoughts en duikbooten moeten bouwen om het machtsevenwicht behoorlijk te kunnen bewaren. Ziedaar praktische mannentaal; geef daar antwoord op en laat ons daarna eens denken aan die hemelblauwe idealen.'

Mijn vrienden, niet de legers die tegen uw natie te velde trokken of hadden kunnen trekken, waren uw vijanden, maar zij die aldus spraken. En als ge zelf aldus hebt gesproken of gedacht, waart ge vijand van uw eigen beter ik. Dit hèbt ge namelijk, al tracht ge het als een koppig kind zooveel mogelijk te verstoppen. Zeker, misschien is het noodig, of

tenminste wenschelijk, dat de aarde tusschen de beschaafde naties verdeeld wordt, dat er spoorwegen gebouwd en mijnen geëxploiteerd worden. Ik zeg ‘misschien’, omdat een verwaten schijnwetenschap u tracht op te dringen dat het belang dezer futiliteiten wereldbewegend is. Maar in elk geval, àls die kwesties moeten worden opgelost - niet verschoven, maar uit den weg geruimd - dan is de meest praktische, neen, de eenig mogelijke weg: overwinning niet van uw vijand, maar alweer van eigen hebzucht, bekrompenheid en hoogmoed. Dan is het eenig inzicht dat u ontbreekt dit: dat het volstrekt ònpractisch is om éérst railsfabrikant of graan-exporteur, en in de tweede plaats, zoo mogelijk, nog mensch te zijn.

Glimlacht ge nog? O, ge zijt hard, van hoofd en gemoed. Maar alweer: ge *noemt* uzelf toch christenen, en ge *spreekt* zoo nu en dan, en zelfs gaarne, van menschelijke moraal. En dùs gelooft ge aan naastenliefde en zedelijkheid. Natuurlijk! In den kleinen kring van gezin en vrienden voelt ge immers wat kameraadschap en liefde zijn? En bij groote, schokkende gebeurtenissen wordt er òòk iets als menschenliefde in uw wakker. En ziet nu eens: zelfs deze oorlog is zulk een verlossende gebeurtenis. Wat was, vraag ik u, het eenige in dezen chaos van gruwel dat u niet met afkeer en walging vervulde? Nietwaar? de eendracht, de kameraadschap, de zelfopoffering die zich binnen iedere natie op zich zelf openbaarden. En méér nog, wijl wijder en menschelijker, het erbarmen, de naastenliefde, betoond aan de gewonden, vriend of vijand. Hoevelen, die werkelijk gestreden hebben, zullen kunnen bekennen dat hun bewondering voor den vijand grooter was dan hun haat! Dat deed de ‘mensche-

lijkheid', die vage klank waarop ik mij beroep. En wat dringt u toch zoo te zeggen, te gelooven, dat ge streedt voor vrijheid en kultuur? Dat was de 'redelijkheid', die holle frase waarop ik mij beroep! Zijn uw religies, uw kunsten, uw wetenschappen werkelijk niet anders voor u dan zinledige beuzelarijen, erger: voorraadschuren, broedplaatsen van woorden en leuzen, waarmede ge elkaar te beter kunt bedriegen? Zie in uw hart; hoe menigmaal hebben zij u de wezenlijke saamhoorigheid der menschen in ootmoed doen beseffen. Neen, dàn zijt ge geen barbaren meer.

Hoe komt het dat ge zoo verward zijt, zoo tegenstrijdig van geest, zoo ziek van hart? Ge zijt verkeerd opgevoed. Dat wil zeggen: ge hebt u niet zelf opgevoed, maar u laten opvoeden door even onopgevoede ouders. En nog veel meer hebt ge u laten misvormen door 'omstandigheden', inplaats van de omstandigheden te vervormen naar uw wil. En daarom, als ge de maatschappij wilt hervormen, zult ge onvermijdelijk moeten beginnen met uzelf. En als ge wilt dat een vrede duurzaam zij, dan zult ge ook voor goed de oorzaken van den oorlog moeten uitroeien, niet in uw politiek en ekonomisch gedoe, maar in uw eigen hart. Een andere weg is er niet, want er zijn geen andere oorzaken dan uw eigen domheid, hebzucht en hoogmoed. En zoo ge zelf te oud en vergroeid zijt, buig dan het koppige hoofd en verzet er u niet tegen dat uw kinderen beter worden dan gij zijt. Behoort dit niet zelfs uw natuurlijke en hoogste wensch te zijn? Waarvoor hebt ge kinderen, dan alleen en uitsluitend opdat zij aan de wereld zullen kunnen geven waartoe ge zelf niet in staat waart? Maar de speelgoedwinkels staan nog vol kanonnetjes, ge brengt marsepijnen

granaten mee voor uw neefjes en laat uw zoons, nog vòòr ze gaan sukkelen met de kruistochten en Maria Stuart, ferm en flink trouw zweren aan vorst en vaderland. Dààrom is er oorlog en zal er wéér oorlog komen.

Zoo ge de maatschappij wilt hervormen en verbeteren - en dat wilt ge allen in uw hart, want hoe zoudt ge u anders over haar durven te beklagen - dan moet ge in de eerste plaats vertrouwen hebben. In uzelf en in elkaar. En in den grooten Meester die onze dwaasheid ten goede leidt. En zooals Hij weet wat hij wil, zoo moet ook gij terdeeg weten wat gij wilt. Dat wil zeggen, niet wat uw blinde hartstocht en begeerte verlangen en waarom zij als kinderen drenzen en schreeuwen, maar wat uw hart, als het zoo stil en rustig is dat het kan luisteren naar wat de Rede zegt, eischt, niet van iets of iemand anders, maar van uzelf. In zulk een oogenblik beseft ge dat ge niets anders en niets liever wilt dan: leven als mensch onder menschen. Ge hebt in vele godsdiensten en filosofieën antwoord op uw levensvragen en een richtsnoer voor uw levenshouding gezocht. Als zij u niet bevredigen, welnu, werp dan met een kalm gemoed al die godsdiensten en filosofieën terzijde en geef zelf als eerste eigen antwoord dit: ‘ik wil leven als mensch onder menschen’. Denk niet dat dit een nieuwe ‘leer’ is, waarop ge een nieuw ‘systeem’ van praktische moraal moet bouwen. Er zijn geen nieuwe kerken en sektes, geen concilies en synodes noodig om den waren inhoud van dit evangelie vast te stellen. Ge behoeft zelfs geen vereeniging, bond of partij te stichten, met afdeelingen, statuten, notulen, progressieve contributies, jaarvergaderingen en congressen. Ja, ik zou zelfs vreezen dat bij zulk een geestdrift het nieuwe

evangelie precies denzelfden weg zou opgaan als alle oudere. Het is werkelijk zòò best te onthouden. Drie woordjes, waarvan twee nog wel dezelfde: Mensch onder Menschen! Neen, vraag niet spitsvondig: wat is een mensch? Want gij en ieder ander weet precies wat het zeggen wil: leven als mensch onder menschen. Zichzelf gedragen als mensch en dus - de keerzijde ervan - anderen behandelen als mensch. Uw gezond verstand zegt u dat dit 'beginsel' de vanzelfsprekende, fundamenteele moraal is eener maatschappij van.... menschen. En uw geweten zegt het u onmiddellijk en ondubbelzinnig wanneer ge tegen die moraal zondigt; meestal zelfs ongevraagd. Maar wen u bovendien aan, het wèl te vragen. Bijvoorbeeld wanneer ge uw kind hebt geslagen of voor den mal gehouden, wanneer ge een ondergeschikte hebt geringeloord, wanneer ge van uw buurman hebt kwaad gesproken of wanneer ge hebt geadverteerd dat gij alleen goede tandpasta verkoopt. En wanneer ge u dan moet bekennen dat ge uw kind, uw ondergeschikte, uw buurman en uw klanten hebt behandeld als halve idioten, wien ge alles kunt wijsmaken, of als een soort van goedaardige huisdieren waarmee ge naar willekeur kunt omspringen; dan zal het plotseling in u opkomen dat uw eigen gedrag niet menschwaardig was en dat dààrom uw kinderen u schuwen, uw ondergeschikten u haten en uw medeburgers u uitlachen. Schaam u dan en wordt wijzer. Dat wil zeggen, schaam u, maar niet zòò diep dat de lust u vergaat om bij een volgende gelegenheid uzelf opnieuw die vraag voor te leggen: was dit een mensch waardig? En leer het uw kinderen, vòòr alles en boven alles. Het is véél belangrijker dan fransch, algebra en vaderlandsche geschiedenis.

Leer hen eerbied voor den mensch, te beginnen met zichzelf. Laat hen voelen wat ‘eer’ is. Niet - ge verwart zoo licht gelijknamige zaken - niet die hààst niet meer belachelijke verwaandheid en aanmatiging terwille waarvan onhebbelijke studenten en winderige officieren plegen te duelleeren; ook niet de grof-vermomde hebzucht en perfiditeit waarmede staten sabelkletterend opkomen voor hun ‘belangen’. Ook niet de jammerlijke slaafschheid waarmede uw ‘helden’ gehoorzamen aan de meest onzedelijke bevelen hunner superieuren. Maar de *eer*, het wezenlijke zelfrespekt dat een mensch gevoelt wiens daad de menschheid waardig was.

Het is een kwestie van eenvoudige opvoedkunde. Ge zijt afkeerig van wat eenvoudig en verstandig is. Maar waarlijk, één geslacht van kinderen, die bewust werden opgevoed tot menschen inplaats van tot kooplieden, officieren, advokaten, enz. en al uw geweldige maatschappelijke problemen werden opgelost. O, één geslacht van menschen die willen, vast en eerlijk! Maar dit geslacht kàmt niet als gijzelf u niet hartgrondig bekeert, niet tot onvruchtbare boete en zelfvernedering, maar tot dat groot en levend vertrouwen en zelfbewustzijn die alleen de maatschappij kunnen veranderen, den ban der doode omstandigheden kunnen verbreken.

Mijn vrienden, ik heb bovenal tot uw hart willen spreken. Er zijn er genoeg, te velen, die spreken tot uw.... neen, niet tot uw verstand, maar tot uw waanzin. Er is een tijd geweest waarin ik mij verbeeldde dat ik meer hield van insekten dan van menschen. Hier, op dit slagveld, waar ik zie dat menschen elkaar werkelijk nog gruwelijker slachten dan mieren of sprinkhanen, voel ik anders. Misschien omdat ik hier, naast wilden en duivels, zooveel *menschen* zie, wezens

die eens voor het meerendeel kinderachtige zwakkelingen waren, maar die menschen zijn geworden in ontbering, ellende en verschrikking. O, er zijn menschen,.... ook nog onder de barbaren. Zoo ergens, dan heb ik hier geleerd dat menschen òòk kameraden kunnen zijn en dat er niets schooners is dan het vertrouwen van mensch tot mensch, dat tenslotte niets anders is dan vertrouwen in het leven, het eenige in ons dat eeuwig is en waarachtig.

In naam dan van dit eeuwige en waarachtige in u: keer in tot uw hart, aanvaardt de les die dezen oorlog nog kan rechtvaardigen en heiligen; zweert af de zelfzucht en eigendunk die hem hebben veroorzaakt; leert leven als mensch onder menschen. Dan zult ge eens het leed dat noodig was om u tot dit simpel inzicht te brengen, nog kunnen zegenen en de dooden herdenken in een weemoed, niet verbitterd door wrok en berouw, maar verzacht en gelouterd door berusting en dankbaarheid.

Dit schrijf ik in het voorgevoel van mijn dood. Vòòr mij de twee appelboomen; de eene versplinterd; met zijn verscheurde, bloeiende bloesemtwijgen heb ik de lijken bedekt van mijn vier kameraden die er onder sneuvelden. Maar de tweede is taboe; hij zal de volgende lente wéér bloeien, rijker nog misschien dan nu. Er er zullen vele, vele lente's volgen, en altijd zal er schoonheid bloeien, taboe voor waan en verwoesting. Heb vertrouwen. Dit is míjn vergeetmijnietje. Ziet het aan als een bloempje op een graf, dat op zijn simpele wijze eveneens getuigt van het eeuwige leven. Ik heb het zelf gekweekt en het is het mooiste wat ik had. Ik groet u allen.

Gebenedeid
Het hart dat lijdt
En zoekt en zorgt en bangt,
Dat om verloren droomen schreit,
Dat nooit-gekomen liefde beidt,
Naar 't onbereikte langt;
Tot het in eigen Eenzaamheid
Het wonder vond dat stil en wijd
Al werelds wee omvangt. -
Gebenedeid
Het hart bevrijd,
Dat God om 't leven dankt.

EINDE

Vertalingen van de aanhalingen in vreemde taal

blz. 17. *Im wunderschönen*.... (Heinrich Heine):

In Mei, den wonderschoonen Mei
Toen alle knoppen barstten....

blz. 18 *Die linden Lüfte*....

De lenteluwten suislen zacht,
Zij wekken streelend dag en nacht
Nieuw leven allerwegen;
O zilte geur, o nieuw geluid!
Arm hart, nu zijn uw zorgen uit,
En alles, alles keert ten zegen.

De aarde wordt schooner telken dag,
Als een belofte blinkt de lach
Der bloesempracht ons tegen.
Weer bloeit het verste, diepste dal;
Arm hart, vergeet uw zorgen al,
Want alles, alles keert ten zegen.

blz. 27. *Je me suis*.... Ik heb me de moeite gegeven van te worden geboren.

blz. 28. *And Brutus is*.... En Brutus is een achtenswaardig man.

blz. 30. *Une femme qai écrit*.... Een vrouw die schrijft heeft twee fouten: zij vermeerdert het aantal boeken en zij vermindert het aantal vrouwen.

blz. 32. *Un geste fatal*.... Een noodlottig gebaar, dat over ons leven beslist.

blz. 52. *Toujours la même folie*....

Altijd dezelfde dwaasheid,
Dezelfde droevige liefden,
En altijd dezelfde leugen,
Lon, lon, la, altijd, altijd.

Lon, lon, la, wat maakt men zich toch wijs
Ferm en trotsch te zijn.
Lon, lon, la, of men lacht of weent,
Morgen begint gisteren weer opnieuw.
Waar men eens viel, valt men weder,
En er komt geen eind aan onze dwaasheid,
Dan wanneer onze voeten onder den grafzerk liggen.
Lon, lon, la, er onder, er onder.

blz. 60. *En moi-même*.. (Sully Prudhomme. La Justice):

In mijzelf wordt een strijd gevoerd zonder overwinnaar,
Tusschen geloof zonder bewijs en verstand zonder bekoring.

blz. 87. *La femme*.... De vrouw brengt ons in aanraking met de eeuwige bron waarin God zich spiegelt.

blz. 217. *L'art n'est pas*.... Kunst is niet een studie van de positieve werkelijkheid, maar een zoeken naar de ideëele waarheid.

blz. 279. *Negli occhi*.... (Dante. Het Nieuwe Leven § XXI):

Mijn Vrouwe straalt zóó zoete liefde uit de oogen Dat zij verlieflijkt al wat zij aanschouwt....

Nullo nemico.... (Id. § XI). Zoo zegge ik dan, dat wanneer zij van ergens verscheen, door de hoop op haren wonderen groet niemand meer

mijn vijand bleef, maar een brand van liefde mij vervulde, welke mij iedereen die mij gedeerd had, deed vergeven; en wanneer iemand mij dan iets gevraagd hadde, zou mijn antwoord alleen geweest zijn: ‘liefde’, met een gelaat, omkleed van deemoed.

blz. 280. *di cosa alcuna*, naar 't een of ander. - *vestita di colore bianchissimo*, gekleed in zuiver witte kleur.

blz. 315. *Kein Strich*.... Er staat geen woord in dat niet doorleefd werd, maar géén woord zóó als het doorleefd werd.

blz. 316. *Der Mensch*.... De mensch schijnt met niets beter vertrouwd te zijn dan met de verwachtingen en wenschen die hij lang in zijn hart gevoed en bewaard heeft. En toch, als zij hem nu tegemoet treden, zich als het ware aan hem opdringen, herkent hij ze niet en deinst voor ze terug.

blz. 317. *Es träumte mir*.... Ik droomde van een zomernacht, waar bleek, verweerd, in den glans der maan, bouwwerken lagen, overblijfselen van oude pracht, ruïnen uit den tijd der renaissance.

blz. 318. *Und gleichfalls*.... En eveneens ongeschonden lag in de kist - een doode man, met lijdende, zachte trekken.

Des Griechen Lustsinn.... De Grieksche zin voor blijheid en de Godsgedachte van Judea.

blz. 319. *Liebte*...., liefhad met de teederheid van den stervende. Jij, laatste bloem van mijn droeven herfst, boven alle maten geliefd wezen.

blz. 320. *Wir was gesprochen*.... Wat wij gesproken hebben, vraag het nooit. Ach! vraag den glimworm

wat hij glimt in het gras; vraag de golf wat zij ruischt in de beek; vraag den westewind, wat hij waait en klaagt. Vraag den karbonkel wat hij straalt; vraag de nachtviolen en rozen wat zij geuren; maar vraag nooit waarvan in den maneschijn de martelbloem en haar doode koozen.

Mir ist.... Mij is 't alsof ik de handen u op 't hoofd moest leggen en bidden dat God u late blijven zoo lief, zoo rein en aanminnig.

blz. 321. *O Tod*.... O dood! in uw grafstilte, gij, gij alleen kunt ons den besten wellust schenken. Den strijd van den hartstocht, lust zonder rust, schenkt ons inplaats van rust het dwaze, ruwe leven.

Es war.... Het was een scheldende, stampende, wilde strijd. Ach, dit tumult verjoeg mijn bloem.

Spukt in.... Spookt in den steen de oude geloofswaan? En disputeeren deze marmerschimmen?

Der überschrie.... Die overschreeuwde de goden en heiligen.

blz. 323. *Mein Freund*.... Mijn vriend, dat juist is des dichters werk, dat hij zijn droomen oplet en verklaart. Geloof mij, des menschen waarste waan, wordt hem in den droom ontsloten. Alle dichtkunst en poëzie, is niets dan uitlegging van ware droomen.

Sub specie eternitatis, in het licht der eeuwigheid.

blz. 364. *O weet, zoet lief*.... vertaling van Shakespeare's sonnet LXXVI.

O, know, sweet love, I always write of you.
And you and love are still my argument;
So all my best is dressing old words new,
Spending again what is already spent:
For as the sun is dayly new and old,
So is my love still telling what is told.

blz. 396. *So manches Jahr*.... (Goethe. Iphigeneia in Tauris).

Hoe menig jaar al houdt mij hier verborgen
Een hooge wil, waarin ik moet berusten -
Toch voel ik, als in 't eerste jaar mij vreemd.
Want ach, mij scheidt de zee van mijn beminden.

(vertaling P.C. Boutens)